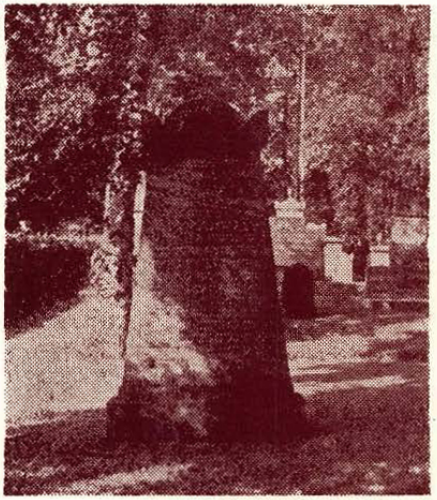
Martin Ivarsson och Abraham Brody

SVENSK-JUDISKA
PIONJÄRER OCH STAMFÄDER

EN PERSON-, SLÄKT- OCH KULTURHISTORISK KRÖNIKA

NORRKÖPINGSKA GRAVSKRIFTER

Martin Ivarsson och Abraham Brody

SVENSK-JUDISKA
PIONJÄRER OCH STAMFÄDER

EN PERSON-,
SLÄKT- OCH KULTURHISTORISK KRÖNIKA
MED NORRKÖPING SOM BLICKCENTRUM

Gravskrifterna

på Norrköpings mosaiska begravningsplats
publicerade och tolkade från hebreiskan

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

TRYCKT Å
TRYCKERI AKTIEBOLAGET SMALAND
JÖNKÖPING 1956

Martin Ivarsson och Abraham Brody

SVENSK-JUDISKA

PIONJÄRER OCH STAMFÄDER

INNEHÅLL

Företal 7

Förteckning över mecenater 12

Judiska pionjärer och stamfäder i Norrköping 13

Ursprung, släktsammanhang och ättlingar 126

Judarna och deras svenska omgivning 165

Gravskrifterna på Norrköpings mosaiska begravningsplats med skiss över begravningsplatsen 173

Personhistoriska uppgifter till gravskrifterna 224

Noter och kommentarer 229

Viktigare källor och litteratur 271

Personregister 273

Översiktstavla över ättlingar till Isaac (Levin?) och h. h. Hendel Joseph .....

De i detta arbete publicerade gravvårdsinskriptionerna på hebreiska och svenska har lästs och upptecknats samt de hebreiska gravskrifterna tolkats till svenska av fil. dr Abraham Brody.

För bokens innehåll i övrigt svarar som författare och kommentator läroverksadjunkt Martin Ivarsson, som också har anskaffat och valt allt bildmaterial samt utarbetat personförteckningen och översiktstavlan över ättlingar till Isaac (Levin?) och h. h. Hendel Joseph.

Die in diesem Werke veröffentlichten Inschriften der Grabmäler des jüdischen Friedhofs in Norrköping sind vom Orientalisten und Judaisten Dr. Abraham Brody, Stockholm, gedeutet und aufgezeichnet worden. Die Übertragung ins Schwedische der alten hebräischen Grabschriften beziehungsweise der auf Hebräisch abgefassten Teile einiger der jüngeren hat ebenfalls Dr. Brody ausgeführt.

Für den übrigen Inhalt des Buches ist als Verfasser und Kommentator Studienrat Martin Ivarsson, Jönköping, verantwortlich, der ausserdem alles Bildmaterial beschafft sowie auch das Personenverzeichnis und die Übersichtstafel einer Anzahl der Nachkommen von Isaac (Levin?) und seiner Frau Hendel Joseph ausgearbeitet hat.

Företal

Detta arbete har haft två utgångspunkter: dels fil. doktor Abraham Brodys uppteckning och tolkningar av de hebreiska gravskrifterna på Norrköpings mosaiska begravningsplats, dels en helt privat släktforskning, som undertecknad påbörjade under de första åren av 1940-talet, och som ursprungligen gällde en enda judisk familj, vars svenske stamfader hörde till de tidigaste judiska invandrarna i Norrköping.

Tanken på en utgivning i tryck av Norrköpings-kyrkogårdens samtliga gravskrifter framkastades första gången för nära tio år sedan av doktor Brody, som då föreslog mig, att vi skulle samarbeta för detta ändamål. Vid denna tidpunkt var jag ännu mycket litet bevandrad i judisk släktforskning men dock så pass medveten om dess speciella karaktär och svårigheter, att jag knappast vågade ta förslaget på fullt allvar. Emellertid vidgades oavbrutet området för mina släkthistoriska studier, samtidigt som min förtrogenhet med ämnet naturnödvändigt blev större, och så småningom tedde sig den lockande tanken på en medverkan i ett dylikt utgivningsarbete inte längre fullt så djärv eller rent av orimlig, som den till en början hade förefallit.

Den tidigaste planen gick väl närmast ut på att åstadkomma ett arbete av ungefär samma karaktär som Gamla judiska gravplatser i Stockholm. Det person-, släkt- och kulturhistoriska stoff, som jag under årens lopp lyckats hopbringa, kunde emellertid svårligen komma helt till sin rätt i några förklarande kommentarer jämte ett tillfogat personregister, inte ens om det senare erhållit formen av kortfattade biografier liksom i Aaron Isaacs Minnen. När boken nu till sist föreligger i tryck, är gravskrifterna visserligen alltjämt en hörnpelare i verket, men den kvantitativa huvuddelen har blivit en redogörande och berättande person- och släkthistorisk krönika, som sträcker sig från den första judiska bosättningen i Norrköping 1782 — och delvis ett gott stycke bortom inflyttningen — ungefär fram till

förra seklets mitt, dock med enstaka utlöpare, som når betydligt närmare vår egen tid.

Det är mig en lika bjudande som kär plikt att här nämna några av de personer, som haft särskild betydelse för tillkomsten av denna bok.

Doktor Brodys namn står med självklarhetens rätt redan på titelbladet. Det dokumentariska värde, som boken erhållit genom publiceringen av de hebreiska gravskrifterna, är uteslutande hans förtjänst. Genom deras svenska tolkning, till vars förutsättningar hör både hans språkliga och judaistiska lärdom, har han också lagt en viktig del av grunden till den personhistoriska framställningen. Han har dessutom ständigt varit beredd att ställa sin pålitliga sakkunskap till förfogande för att bidraga till lösningen av olika uppdykande problem och varje gång gjort det med samma levande intresse och personliga välvilja. Ett mera angenämt samarbete skulle från min synpunkt sett inte kunnat tänkas.

Den första av de forskare, som osjälviskt och frikostigt låtit mig ta del av sina personhistoriska samlingar, var den för några år sedan bortgångna fröken Ellen Raphael, som jag sökte kontakt med, redan då jag nyss påbörjat min judiska släktforskning. Med stor tacksamhet minns jag hennes villighet att hjälpa och hennes utförliga, sakrika korrespondens. Hennes kunnighet, flit och noggrannhet som forskare är alltför välkända för att behöva någon särskild accentuering. Själv fick hon aldrig tillfälle att ge ut det arbete om de gamla svensk-judiska släkterna, som hon planerat, men hennes efterlämnade anteckningar och excerpter utgör en ovärderlig tillgång för all framtida forskning på området. Dessa anteckningar, som numera till största delen är deponerade hos Mosaiska församlingen i Stockholm, hör till de viktigaste källorna för föreliggande arbete.

En utomordentligt kunskapsrik och värdefull hjälp har vid en mängd olika tillfällen lämnats mig av landsbibliotekarien C. Vilh. Jacobowsky i Skara. Med sin enastående överblick över den judiska litteraturen, sina mångfasetterade insikter på skilda områden av de judiska vetenskapernas vidsträckta fält har han osjälviskt offrat tid och intresse på en korrespondens, som för mig varit av största betydelse både genom impulsgivande uppslag och genom sakliga upplysningar. Jag har också haft förmånen att få utnyttja hans rika judaica-samlingar som lånekälla.

Professor Hugo Valentin i Uppsala, de svenska judarnas historieskrivare hors concours, har, sedan jag personligen lärt känna honom, alltid gett mig generös uppmuntran i mitt arbete och med sin smittande optimism förstått att skingra den misströstan inför uppgiften, som då och då av flera orsaker velat gripa mig. Hans eminenta judisk-historiska lärdom har jag vid flera tillfällen fått dra fördel av, och känslan av hans personliga vänskap har varit inspirerande.

Doktor Brody, prof. Valentin, landsbibliotekarien Jacobowsky och förste bibliotekarien Harald J. Heyman har haft vänligheten att också genomläsa mitt arbete i manuskript och därvid gjort många värdefulla påpekanden, som kommit framställningen till godo.

Som ovärderlig medhjälpare har jag länge även fått räkna bibliotekarien vid Det Mosaiske Troessamfund i Köpenhamn, Jul. Margolinsky. Själv en framstående och samvetsgrann genealog har han gång på gång med aldrig svikande välvilja ställt sina kunskaper, sin forskarrutin och sin tid till min disposition och speciellt genom efterforskningar i och avskrifter ur olika handlingar, bl. a. i Det Mosaiske Troessamfunds arkiv, i hög grad bidragit att föra arbetet framåt.

Genom doktor Gustaf Nathanson i Norrköping erhöll jag först upplysning om de Marcusska släktpapperens tillvaro, och han har också haft vänligheten låna ut dem till mig, så att jag kunnat ta del både av de viktiga dokument, som här i original eller avskrift räddats åt eftervärlden, och av doktor Silbersteins forskningar i norrköpingsjudarnas mecklenburgska "förhistoria".

Direktör Nils Berman i Norrköping tackar jag för hans genom åren oförminskade intresse för mitt arbete och för hans hjälpsamhet både när det gällt att skaffa fram forskningsmaterial och utgivningsbidrag. Genom honom har Mosaiska församlingen i Norrköping ställt till mitt förfogande sina församlingsböcker jämte de av doktor Brody för församlingens räkning upptecknade och tolkade gravskrifterna, bådadera viktiga primärkällor för forskare i svensk-judisk person- och släkthistoria.

Likaså är jag aktuarien Olof Winde tack skyldig för den beredvillighet, med vilken han vid olika tillfällen underlättat mina forskningar i Norrköpings rådhusarkiv. Samma tack riktas också till flera olika tjänstemän vid

Norrköpings stadsbibliotek — varifrån jag bl. a. fått låna värdefulla fotografier ur olika samlingar — och vid Landsarkivet i Göteborg. F. d. apotekaren Axel Rydstedt, själv intresserad släktforskare, har flera gånger hjälpt mig med avskrifter från arkivmaterial i Norrköping. I Stockholm har min unge vän gymnasisten Bengt-Göran Löwenthal på liknande sätt varit mig till mycket stor hjälp. Olika tjänstemän vid de mosaiska församlingarna i Stockholm och Göteborg har likaså gång efter annan bistått mig i olika avseenden, kanske i särskild grad ombudsman Sam. Danofsky, Göteborg.

Jag vill gärna begagna tillfället att också betona det stora värdet av den hjälp, som lämnats mig av stadsbibliotekarien i Jönköping doktor Herluf af Trolle. Under åratal har han med oföränderlig personlig älskvärdhet stått till tjänst med bokrekvisitioner från olika svenska bibliotek och inte minst från Det kongelige Bibliothek i Köpenhamn med dess rika judaicasamlingar i det ojämförliga Bibliotheca Simonseniana. Även Jönköpings läroverks bibliotekarie, läroverksadjunkten Oskar Lindén, har åtskilliga gånger förmedlat mina boklån, vilket berett honom mycket extra arbete, som han dock alltid åtagit sig med stor tjänstvillighet.

Till sist kan jag ej heller underlåta att offentligt betyga min tacksamhet mot Hebreiska universitetsbiblioteket i Jerusalem, som visat mig den stora vänligheten att för min räkning mikrofotografera två mycket viktiga uppsatser ur tidskriften Jüdische Familienforschung, vilken är så sällsynt, att den beklagligt nog inte finns på något offentligt bibliotek i Sverige.

Tyvärr är det mig omöjligt att här nämna alla, som på ett eller annat sätt varit mig behjälpliga med upplysningar och hänvisningar, med utlåning av släktdokument och släkttavlor, med fotografering av gamla porträtt och återberättande av minnen och traditioner. En del namn återges i samband med bokens illustrationer, men många fler måste förbli onämnda. Till alla dessa medhjälpare, utan vilka arbetet aldrig nått utöver de första ansatserna, ville jag också här säga mitt varmaste tack.

I särskild grad riktar sig givetvis min tacksamhet till de personer, som genom ekonomiska bidrag av olika storlek möjliggjort detta arbetes utgivning. Namnen på dessa mecenater återfinnes förtecknade i bokstavsordning efter detta företal.

Att frukterna av mitt arbete på många sätt ter sig otillfredsställande, är

jag väl medveten om. Forskningsresultaten är ofta osäkra eller mindre exakta, vilket delvis är en ofrånkomlig följd av materialets ofullständighet och av den förstörelse, som under de mörkaste åren i vår generations tillvaro drabbade inte bara oersättliga judiska liv utan också oersättligt judiskt kulturgods. Dispositionen av stoffet har varit svårbemästrad; en viss konflikt mellan å ena sidan den person- och släkthistoriska uppläggningen, å andra sidan en strävan att också få fram mera allmängiltiga och allmänintressanta iakttagelser och slutsatser har förefallit mig oundviklig. En tendens till upprepning har tyvärr blivit följden av min strävan efter tydlighet och fullständighet, och nytillkomna viktiga uppgifter har ibland varit svåra att inarbeta i den redan färdiga framställningen. Tidsgränsen framåt har måst dras ganska godtyckligt och ojämnt, och åtskilligt, som väl förtjänat att tagas med, har därvid kommit att falla utanför arbetets ram.

Slutligen bör det också betonas, att min avsikt inte varit att ge en historik över Norrköpings mosaiska församling. För en sådan uppgift saknar jag tyvärr kompetens. Ett och annat av framställningen belyser väl sporadiskt vissa sidor av församlingslivet, men ett systematiskt materialstudium som underlag för en detaljerad och klarläggande församlingshistoria väntar alltjämt på en forskare med de speciella kvalifikationer ett sådant arbete kräver.

Skulle en eller annan läsare anse, att åtskilligt av den detaljforskning rörande ganska obetydliga personer, som här redovisats, är av mycket ringa intresse, vill jag inte bestrida detta, men till mitt försvar vågar jag kanske citera ett par rader av Oscar Levertin, som en gång skrev: "Den som inte vet vilken triumf det är att identifiera en obekant kryddkrämare från 1700-talet och upptäcka hans obekanta födelse- och dödsår, han har icke smakat historiens innersta njutning". Och i varje fall kan ju inte Levertin anklagas för att vara någon historiens krubbitare. Vad man sedan kan göra av sina fynd, är tyvärr en annan historia, och där måste jag givetvis i eget välförstått intresse avbryta all vidare jämförelse.

Jönköping i september 1956.

MARTIN IVARSSON

Detta arbetes utgivning har möjliggjorts genom ekonomiskt stöd från följande mecenater:

Fru NAIMA ASCHAN, Stockholm
Bokförläggare LUKAS BONNIER, Stockholm
Docent HANS FORSSMAN, Göteborg
Fru GRETA HENRIQUES, Göteborg
Direktör AUG. HEYMAN, Göteborg
Direktör HUGO HEYMAN, Göteborg
Herr AXEL HIRSCH, Stockholm
Fru EMMY JOSEPHSON, Stockholm
Bokhandlare GUNNAR JOSEPHSON, Stockholm
Fru ANNA KORITZINSKY, Stockholm
F. d. generalkonsul OLOF H. LAMM, Lidingö
CARL ERIK LEVINS STIFTELSE, Stockholm
Fru LISEN MEYER, Köpenhamn
MOSAISKA FÖRSAMLINGEN, Norrköping
Advokat IVAR PHILIPSON, Stockholm
Fru LILY PHILIPSON, Göteborg
Direktör RAGNAR SACHS, Stockholm
Justitieråd PER SANTESSON, Stockholm
Doktor LUDVIG SIMON, Norrköping
Grosserer J. L. SIMONSEN, Köpenhamn
Direktör FOLKE STENBECK, Stockholm
Direktör KARL STERN, Stockholm
Direktör MAURITZ STERN, Stockholm
Fru ANNA ULFF, Djursholm
Kammarrättsrådet OLOF von UNGE, Djursholm
Direktör WILHELM WAHREN, Norrköping

Ytterligare ett antal här onämnda personer har genom förhandssubskription bidragit till att säkerställa utgivandet av boken.

Norrköping åt norra sidan. Träsnitt av I. P. Cumelin 1797.
(Efter Sundelius, Norrköpings minne, Nkpg 1798.)

Judiska pionjärer och stamfäder i Norrköping

DEN FÖRSTA JUDISKA BOSÄTTNINGEN I STADEN

I januari 1779 fattade den svenska riksdagen det märkliga beslut, varigenom främmande trosbekännares rätt till fri religionsövning för första gången erhöll mera allmän giltighet i vårt land. Redan 1775 hade visserligen de judar, för vilka Aaron Isaac utverkat tillstånd till bosättning i Stockholm, också fått rätt att hålla judisk gudstjänst i huvudstaden, men detta innebar endast ett begränsat privilegium utan det allmängiltiga principbeslutets förpliktande karaktär. Först 1779 års riksdagsbeslut möjliggjorde trots förbehåll och inskränkningar en verklig judisk invandring till Sverige. Att detta inte bara var ett uttryck för upplysningstidens ökade religiösa tolerans utan också hade det särskilda syftet att låta det svenska näringslivet

dra fördel av judarnas driftighet, handelsbegåvning och internationella förbindelser, torde få anses som ett välkänt faktum.

Genom det s. k. judereglementets ikraftträdande tre år senare blev som bekant immigrationen begränsad till rikets dåvarande tre största städer. Stockholm, Göteborg och Norrköping förblev därefter i femtiosex år de svenska judarnas i lag fastställda hemorter, om man bortser från de tre sinsemellan nära besläktade familjer, som erhöll särskilda privilegier för Karlskrona, och från den kortvariga men betydelsefulla period, under vilken Marstrand som frihamn stod öppen även för judisk invandring — den s. k. portofranco-tiden 1775—94.

Endast Stockholm med sina omkring 75000 invånare kunde vid 1700-talets slut betraktas som verklig storstad i tidens mening. Norrköping var då en stad av ungefär Ulricehamns eller Åmåls storlek i våra dagar, och Göteborg nådde först något årtionde senare dubbla denna invånarsiffra. Numerärt sett har judarna dock alltid utgjort en mycket liten del av Norrköpings befolkning. I mitten av 1790-talet, då den judiska invandringen till Sverige pågått i över 15 år, fanns det i staden med dess då något över 8500 invånare endast omkring 65 judar, dvs. mindre än en procent av stadsbefolkningen. Ett tiotal år senare, 1805, hade Norrköpings invånarantal vuxit med inemot ett tusental till nära 9500, medan den judiska befolkningssiffran däremot sjunkit till 55.

Ett fåtal familjer, inbördes mer eller mindre besläktade, har utgjort kärnan i denna klart avgränsade och särpräglade lilla grupp av stadens befolkning, men i dess periferi har smärre numerära förskjutningar ideligen ägt rum. Både vuxna och halvvuxna av båda könen har fortsättningsvis invandrat, ofta för att efter några år åter försvinna ur de officiella förteckningarna, tyvärr ej sällan alldeles spårlöst. Det är tydligt, att ut- och inflyttningen de svenska judestäderna emellan har varit ganska livlig, både som en följd av giftermålen, av de olika judiska företagens skiftande utveckling och personalbehov och av andra personliga eller lokala orsaker. En viss återemigration har tydligen också ägt rum, kanske ibland tillbaka till de nordtyska städer — särskilt i Mecklenburg och i mindre grad i Preussen — varifrån invandrarna i regel härstammade, men exempelvis också till Danmark och Finland och i något enstaka fall ganska tidigt t.o.m. till Amerika.

Vad kan man nu utöver namn, årtal och genealogiska uppgifter få veta om dessa tidiga judiska immigranter i vårt land och deras förhållanden i sin nya hemort? Källorna är överhuvudtaget fåtaliga och föga givande, den muntliga traditionen är så gott som helt utdöd, och förutsättningarna för intima närbilder är därför beklagansvärt små.

Ur mantalslängder, bouppteckningar, konkursakter, suppliker och kanske inte minst ur samtida tidningsannonser kan man dock alltjämt erhålla åtskilliga upplysningar av person- och kulturhistoriskt intresse. Bland de Marcusska släktpapperen har dokument av påtagligt värde räddats åt eftervärlden, och det har också visat sig, att i enskilda personers gömmor alltjämt kan finnas bevarat ett hundraårigt söndervikt brev, ett gammalt privattryck eller tidningsurklipp, någon sällsynt gång också ett officiellt dokument, ett skydds- eller borgarbrev, utfärdat av borgmästare och råd i sjö- och stapelstaden Norrköping. Framför allt finns det talrika porträtt, ofta hittills okända utanför den närmaste familjekretsen. Slutligen har en norrköpingsfödd jude med ett egenartat livsöde i sin på ålderdomen nedskrivna självbiografi gett några glimtar av sin hemmiljö och sin barndomstid i Norrköping. Genom sin karaktär av barndomsminnen från ett svensk-judiskt hem under invandringstidens första skede för c:a 150 år sedan har dessa sidor ett alldeles särskilt intresse. De torde i detta avseende vara unika i Sverige.

JACOB MARCUS

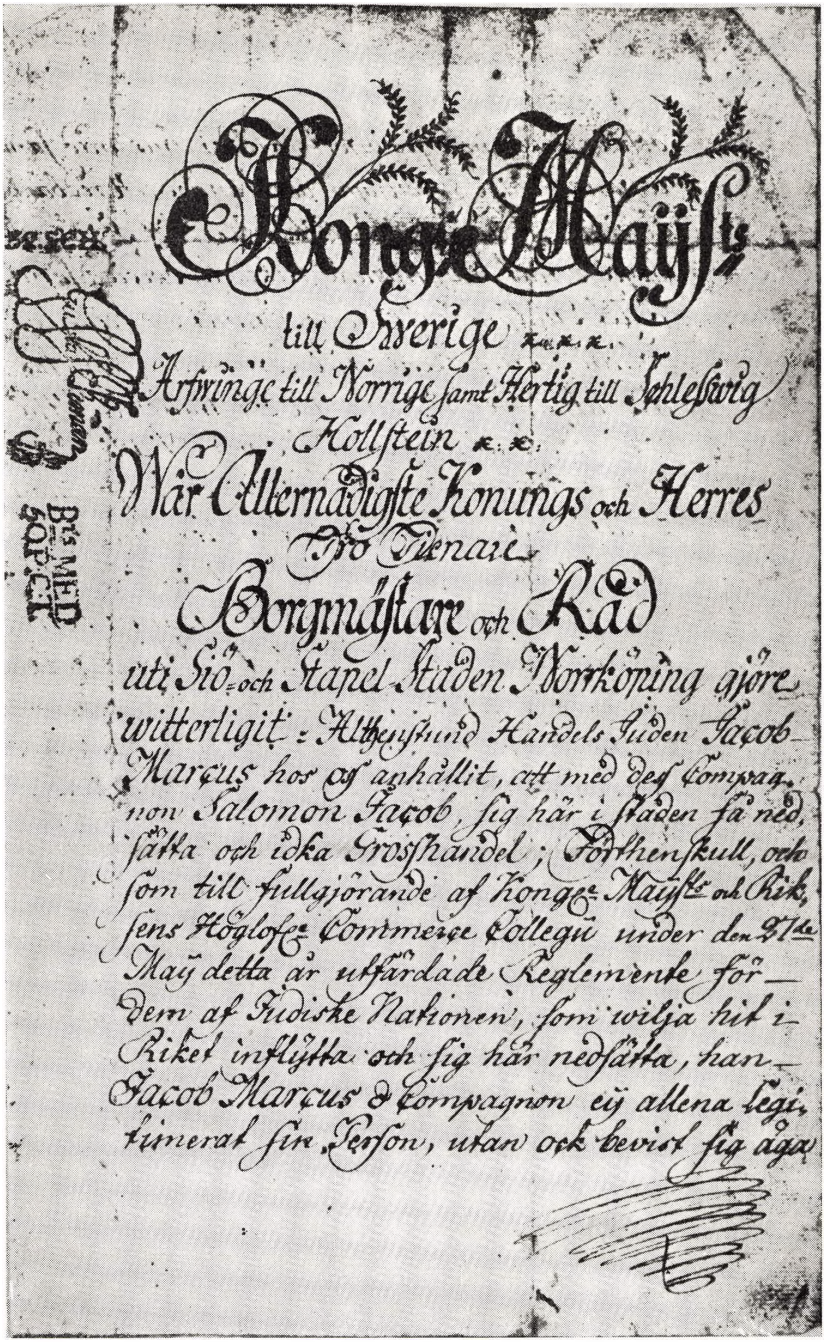
Som den dominerande gestalten inom den lilla judiska kolonien i Norrköping under denna första period framträder utomordentligt tydligt *Jacob Marcus*. Enligt flera samstämmiga uppgifter tycks han ha anlänt till Sverige 1779, medan hans sannolikt något yngre bror Joseph (se sid. 28) uppges ha invandrat redan 1777[1]. Båda bröderna var enligt Aaron Isaacs egenhändiga "förteckning på de i Stockholm under taxeringen för 1780 varande judar", dvs. i slutet av 1779, anställda som handelsbetjänter hos den kände Gumpert Hirsch. Även Jacob Marcus' blivande kompanjon, *Salomon Jacob*, be-

fann sig vid samma tid och tillfälle i huvudstaden men betecknas som "resande Jude"[1b], vilket måhända betyder, att han ännu inte hunnit skaffa sig laga försvar genom anställning hos någon av sina stamfränder.

Före judereglementets tillkomst har tydligen de ännu mycket fåtaliga judarnas huvudsakliga näringsfång varit handel med nipper och galanterivaror[2], i enstaka fall även pitscherstickning, d. v. s. sigillgravering, samt stensnideri. I januari 1782 befann sig Jacob Marcus och Salomon Jacob i Karlskrona, där de då erhöll magistratens tillstånd att driva handel med nipper, intill dess det väntade judereglementet blivit utfärdat, och i en supplik till K. Maj:t, ingiven senare samma år och daterad i Norrköping, uppger sig de bägge judarna redan ha "börjat med handel af allehanda Nipper af juveler, äckta stenar och dylikt och till then ändan fournerat oss med en mängd utaf dylikt kram". Vilka slutsatser dessa uppgifter tillåter angående de båda kompanjonernas förmögenhetsförhållanden, är ovisst; de kan givetvis ha haft förlagsmän eller kreditorer i utlandet.

Sedan judereglementet utfärdats i slutet av maj 1782, flyttade Marcus och Jacob snabbt över till Norrköping. Tydligen var deras bosättning där väl förberedd, ty redan den 30 maj, tre dagar efter reglementets officiella datum, upplästes enligt Norrköpings Politie Protocoll "Handels Judarne Jacob Marcus och Salomon Jacobs i Compagn. (=compagnie) gjorde ansökning om Burskap härstädes på Handel". Den 8 aug. ingavs föreskriven borgen för deras "Crono- och stadsutskylder på 6 års Burskaps idkande", och samma dag är deras ännu bevarade skyddsbrev daterat[3]; det innebar rättighet att idka grosshandel, varmed följde en del extra förmåner, som de judiska minuthandlandena saknade, bl. a. rätt att anlägga fabriker. Borgensförbindelsen är undertecknad av två norrköpingsborgare, den ene sejlaren (=repslagaren) Joh. Fred. Hesse, längre fram en betrodd och framträdande man inom stadens hantverkssocietet, den andre märkligt nog en guldsmed, And. Brandt. Just juvelerare och guldsmeder var ju i regel av rätt naturliga skäl ytterst ovilligt inställda till de konkurrensfarliga judarna[4].

Emellertid hade den judiska nipperhandeln under de år, som föregick judereglementets tillkomst, tydligen kommit att utvecklas särskilt i gårdfarihandelns och bytesaffärernas form. Kommerskollegii interimstillstånd

Kongs Maijts
till Sverige
Arfvinge till Norrige samt Hertig till Schleswig
Hollstein
Wår Allernådigste Konungs och Herres
Bevis MED
SEGLET
Borgmästare och Råd
uti Sio- och Stapel-Staden Norrköping gjöre
witterligit: Att jemväl Handels Juden Jacob
Marcus hos oss anhållit, att med dess Compag-
non Salomon Jacob, sig här i Staden få nedsätta och idka Grosshandel; Förthenskull, och
som till fullgjörande af Kongs Maijts och Rik-
sens Höglofl. Commerce Collegii under den 21de
Maij detta år utfärdade Reglemente för-
dem af Judiske Nationen, som wilja hit i
Riket inflytta och sig här nedsätta, han-
Jacob Marcus & Compagnon ej allena legi-
timerat sin Person, utan och bevist sig äga

Skyddsbrev för Jacob Marcus och hans förste kompanjon Salomon Jacob, utfärdat 1782. Norrköpings museum.

för judisk handel, utfärdat år 1780, hade nämligen tillerkänt judarna rätt att fortsätta den handel de förut med vederbörligt tillstånd bedrivit i utlandet, men däremot förbjudit dem att hålla öppen bod[5]. I Marcus' och Jacobs förut nämnda supplik heter det också, att "Judeska Nationens mästa handel är byggd uppå ett besök i och ur hus, och det så i städer som på landet, däräst waror och Nipper utbjudas, försäljas eller bortbytas."

Genom judereglementets bestämmelser blev förhållandena plötsligt helt omkastade: "kringlöpandet i husen och på gatorna" liksom all gårdfarihandel på landsbygden förbjöds, och minuthandeln skulle förläggas till öppna bodar. Det var över detta sakernas nya tillstånd, som Jacob Marcus och Salomon Jacob klagade i sin supplik.

I annonsspalterna i Norrköpings Tidningar kan man därefter följa utvecklingen av Jacob Marcus' affärsrörelse, sedan han bosatt sig i Norrköping. Åren 1783—84 salubjuder han förnämligast ull; att det, som väntat, är fråga om importvara, bekräftas av den någon gång förekommande beteckningen "Polsker Ull". Tydligen är det traditioner från den dominerande mecklenburgsk-judiska ullhandeln han fullföljer på svensk botten (se härom vidare s. 126). En del annonser adresserar sig speciellt till "Herrar Hattmakare", vilket ger en antydan om varans kvalité och beräknade användning. "Godt fint Lin" och "utwald god Hollensk Sill" är två andra varuslag, som tämligen regelbundet återkommer i Marcus' tidigare "intimationer", dvs. annonser. En gatuadress påträffas 1785, då vid ett tillfälle en hänvisning ges till "Jacob Marcus på Wästgjötegatan". Enligt uppbördsböckernas vittnesbörd har han emellertid under de första åren bott i kvadraten Storgatan, tillhörande stadens patricierkvarter, varför det tydligen bara är boden, som legat vid nyssnämnda gata. Möjligen var det just det hus, där boden var inrymd, som Marcus enligt ett Politie Protocoll 1785 sålde till Salomon Jacob, ej långt efter det att kompanjonskapet dem emellan hade upplösts; 1787 utbjuder nämligen Salomon Jacob till hyra på ett år "hela Gården n:o 41 wid Wästgiöthegatan, bestående af 3 Rum och kök, samt en liten Gatubod, med flere nödwändiga hus". Dock var även Sal. Jacob 1784—86 skriven i kvadraten Storgatan, tydligen i samma hus som Marcus; det är måhända detta, som i beskrivningen till stadsingenjören Jonas Cederblads s. k. planta (dvs. plankarta) "öfwer Norrköpings Stads

Marcusska gården, S. Strömsgatan 22, Norrköping.
Akvarell av Wilhelm Wiberg 1913. Norrköpings museum.
(Gården riven 1917.)

Strand Qwarter" vid början av 1780-talet kallas för "Iudiska huset".[5b]. År 1787 har Jacob Marcus flyttat ett stycke söderut till kv. Kronan, där han återfinnes t.o.m. 1790, medan han 1791 åter är bosatt i kv. Storgatan. Fr.o.m. 1792 är hans stadigvarande adress kvadraten Elden nr 2 och 3, dvs. han har nu flyttat in i den sedermera s.k. Marcusska gården, Södra Strömsgatan 22, som kom i hans ägo genom den märkliga Löwenska donationen, daterad julafton 1790[6].

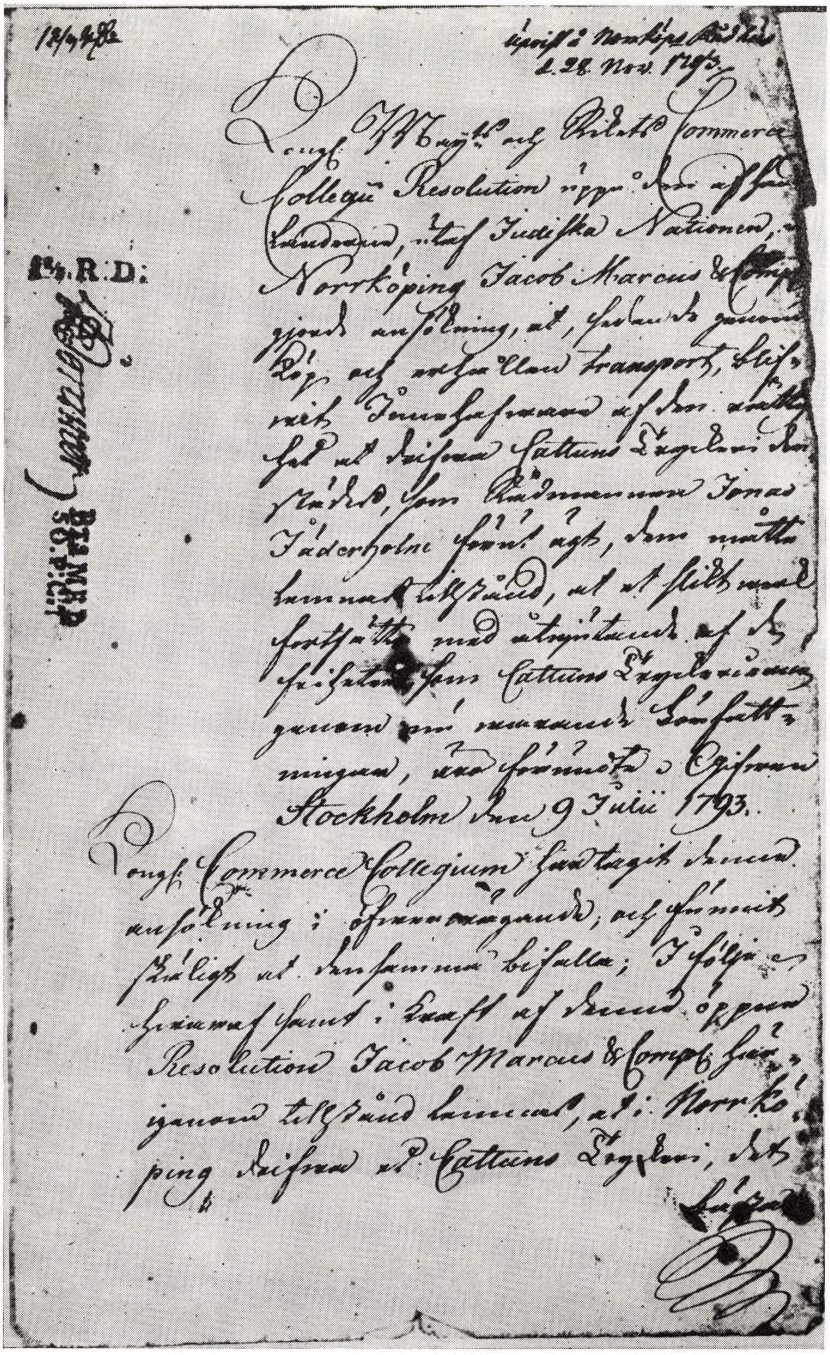
Någon gång på 1790-talet har Marcus' affärslokaler flyttats till Tyska torget. En gammaldags välförsedd speceribod tar nu nästan konkret gestalt i annonsernas rika provkarta på varulagrets alla lockelser; här finns socker i tidens olika kvalitéer: Canarie, Resenad[7] och Melis samt Pouder Socker, vidare Syrup, Caffe, Risgryn, Anjovis, Matolja och Rofolja, Ettica, Oliver, Capris, Corinter, Mandel, Cardemummor, Saffran, Muskott och Muskott-Blomma, Ingefära, Anis, Kryddpeppar, Nejlikor och "allehanda saltade Geléer". I oktober 1799 lockar en extra annons med "färska Citroner". Till

det som salubjudes, hör också fortfarande "Hollensk sill i 16:delar" samt "fint Lin och hampa"; en nyhet är "flera sorters Porcellainer af Mariebergs tillwerkning". När det en gång bland de utannonserade varorna nämns "fint rödt turkiskt garn", får tidsdoften en extra tillsats av litterär association. Det är som bekant i Almqvists folklivsberättelse Skällnora kvarn förf. låter en bondflicka tala om detta garns dyrhet — det var ett bomullsgarn, vars omtyckta färg man på denna tid ännu inte kunde få fram med svenska metoder på våra egna fabriker.

Marcus' handel med specerivaror tycks ej förut ha varit observerad. Då all minuthandel med viktualier enligt judereglementet var förbjuden för judarna, måste väl förklaringen sökas i hans grosshandelsprivilegier. Karaktären av bodhandel framträder dock på ett förbryllande sätt i annonserna, och endast vid något enstaka tillfälle tycks formuleringen möjligen kunna åsyfta partiförsäljning; det heter exempelvis en gång 1798, att "Ett litet parti Brun Syrup til Civilt (=hyggligt, moderat) pris finnes i Jacob Marcus bod wid Tyska torget".

Vid sidan av denna affärsrörelse har Marcus tydligen haft andra inkomstkällor. Under Gustav III:s ryska krig 1788—90 har han tillsammans med två stockholmsjudar, brodern *Joseph Marcus* samt *Levin Isaac* — båda tidigare bosatta i Norrköping — levererat varor till armén i Finland—"till wederbörlig godhet och emot billig betalning redeligen fullgjordt de — — — dem uppdragne åtskillige Waru- och Persedle Lefweranser", som det officiellt heter. De tre judarna erhöll som vedermäle härför genom kunglig resolution, daterad "Amphion till Ankars i Svensksund" d. 16 juli 1790, rättighet att "både sjelfwe och genom egit folck få handla med Nipper och Jouveler, så i staden som på landet"[8]. Om sin försäljning av olika sorters kram och nipper annonserar Jacob Marcus ännu så sent som 1815.

Slutligen erhöll ju Jacob Marcus 1793 tillsammans med *Levin Moses Lamm* privilegium på kattuntryckeri i Norrköping, genom att de bägge kompanjonerna i juni nämnda år övertog det tidigare Jäderholmska kattuntryckeriet och då likaledes fick ärva privilegiet på detta. Det var i samband härmed, som Marcus inköpte klädesfabriken Norrköpings Wapens gamla fastighet Gåsen n:o 1 (ungefär på samma plats, där nu Norrköpings varmbadhus ligger, med fasad åt Gamla Rådstugugatan) och där anlade den

Privilegiebrev för Jacob Marcus & Co:s kattuntryckeri, utfärdat 1793.
Norrköpings museum.

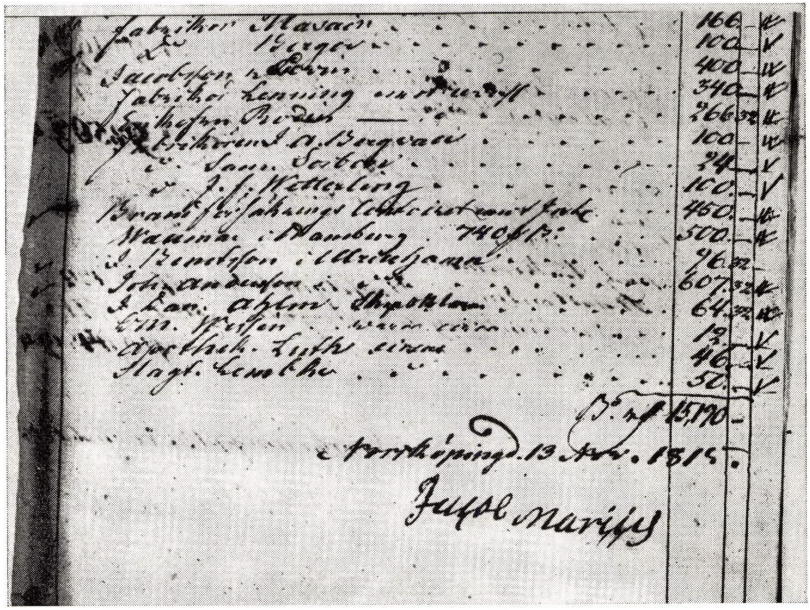
nya fabriken[9]. Att Marcus blev kattuntryckare, trots att han själv från början inte torde ha varit fackman på området, berodde säkerligen på att han i Levin Lamm lyckats förvärva en skicklig mästare till fabriken[10]. Lamm, som var född i Altona, hade sedan 1777 haft anställning i Köpenhamn på Abraham Moses Henriques' tapetfabrik, men sedan han, av allt att döma genom konkurrentavund från egna stamfränder, hindrats i sina försök att etablera en egen tapetfabrik i den danska huvudstaden, överflyttade han 1788 till Sverige[11]. I registret till Aaron Isaacs Minnen uppges, att Lamm efter en kort tids vistelse i Stockholm blivit betjänt hos Jacob Marcus i Norrköping redan 1788, men enligt en förteckning över Judar i städerna från Norrköping antogs han av "dess husbonde Jacob Marcus" 1789. 1792 är han åter skriven i Stockholm som mästare på Jacob Isaacs kattunfabrik vid Marieberg. 1793 benämns han "Mästare på Cattuntryck" i Norrköping, och s. å. omtalas han som Marcus' medintressent i kattuntryckeriet[12].

Ännu 1798 hade dock Marcus & Lamms kattuntryckeri enligt en samtida lokal källa[13] endast 2 arbetare och ett tillverkningsvärde av 3224 riksdaler 33 skilling. Trots detta framhåller vederbörande författare, att kattuntryckningen i staden "nyligen fådt en synbar drift under twänne af Judiska Nationen Jacob Marcus och Lams styrelse och ägo". Redan 1800 hade också antalet arbetare stigit till 6 och tillverkningsvärdet till 8783 rdr banko (inom Norrköpings textilindustri stod firman då som nummer 7 ifråga om årstillverkning — den största var Fredrik Janckes med ett årstillverkningsvärde av 56559 rdr), och 1810 var motsvarande siffror 14 arbetare och 12540 rdr. Denna utveckling tycks dock i stort sett få tillskrivas Jacob Marcus' egen driftighet, eftersom Lamm (sannolikt år 1800) flyttade till Stockholm för att bli mästare på sin bror David Moses Lamms kattuntryckeri vid Blecktornet[14]. I Hallrättens rapport från Norrköping 1804 framhålles det, att Jacob Marcus på ett år uppdrivit sin fabriks tillverkningsvärde från 12573 rdr banko 1803 till 16575 rdr 1804[15]. Senare har tydligen en viss tillbakagång skett.

Det Marcusska tryckeriet har åtminstone i början och åtminstone delvis arbetat på beställning; i annonser från 1799 meddelas, att "gods till tryckning mottages wid Fabriquen så wäl som förr, och är därstädes mönsterbok att tillgå". Vid något tillfälle får man också en slumpartad glimt av

mönsterbokens variationer, som t. ex. i juni 1796, då i Norrköpings Tidningar tillkännages, att "förleden Torsdag blef uti Juden Marcus hus bortstulit, 2:ne st. Catuns Scharlar, den ena mycket stor med hwit botten och röda blommor samt bred bigjerning (=bård) den andra med bruna doppor (=fläckar, prickar) och brun bigjerning".

Den svåra ekonomiska krisen 1815, som ledde till väldiga fallissemang i Stockholm, speciellt bland de judiska firmorna, blev ödesdiger också för Jacob Marcus, som drogs med i fallet. Bland dem, som då gjorde konkurs i huvudstaden, befann sig både Jacob Marcus' bror Joseph Marcus och Levin Isaac, som sannolikt var hans svåger (om denna släktskap se närmare s. 128 ff.). För sin bror hade Jacob Marcus iklätt sig en borgen på 4000 rdr banko; en annan borgensförbindelse för Levin Isaac och dennes kompanjon A. S. Gisiko lydde på 1000 rdr. Dessutom stod Joseph Marcus och

Avsnitt ur Jacob Marcus' konkurshandlingar med egenhändig namnteckning. Norrköpings rådhusarkiv.

Levin Isaac som borgesmän för honom själv på en revers till Riksdiskontverket på 1850 rdr. Jacob Marcus' sammanlagda skuldsumma uppgick till något mer än 15000 rdr banko, varemot svarade tillgångar beräknade till c:a 10000 rdr. I jämförelse med Levin Isaac & Gisikos konkursbos skuldsumma på omkring 600000 rdr banko och Joseph Marcus' på 103000 rdr — för att inte tala om bröderna Abraham Moses och Jacob Moses Jacobssons samtidiga firmabankrutt med den jättelika slutsiffran 1130000 rdr banko på skuldkontot [16] — ter sig ju de anförda beloppen i Jacob Marcus' konkurs ytterst blygsamma, men synbarligen har han inte kunnat lösa sina ekonomiska problem på annat sätt än genom att begära sig själv i likvidation 1816; han närmade sig nu också 70-årsåldern och hade väl knappast några utsikter vare sig att skaffa nya krediter eller att utveckla sin rörelse, så att han kunde komma på fötter igen[16b].

Om människan Jacob Marcus vet man givetvis föga. Den omnämnda konkursen torde snarast få uppfattas som ett uttryck för hans hederlighet, hans önskan att i tid göra rätt för sig, så långt det var möjligt. Hans gammaldags judiska fromhet konkretiseras i en av de traditioner, som är anknutna till den Löwenska donationen — greve Löwen skulle en gång ha påträffat honom sittande på vägkanten vid en av de dagliga bönetimmarna för att enligt fädernas sed och lagens föreskrift förrätta sin bön — en säkerligen varken osannolik eller vid denna tid särskilt anmärkningsvärd situation. Klarare skymtar hans bild fram ur några strofer av det kväde vid hans grav, som publicerades i Norrköpings Tidningar den 17 mars 1819:

Älskling af Religionen,[17]
öfwad på Urfäders helgade sätt,
åtgärd ingen Han sparat,
som dess intryck och wärdighet höjer.
Wän utaf Sanning och Ljuset
föresyn gaf Han till odling och skick:
fördomar sökte han skingra
utan att Samwetens ro Han störde.
Werksam, han idoghet spridde
både i egen och Samfundets[17b] Krets:

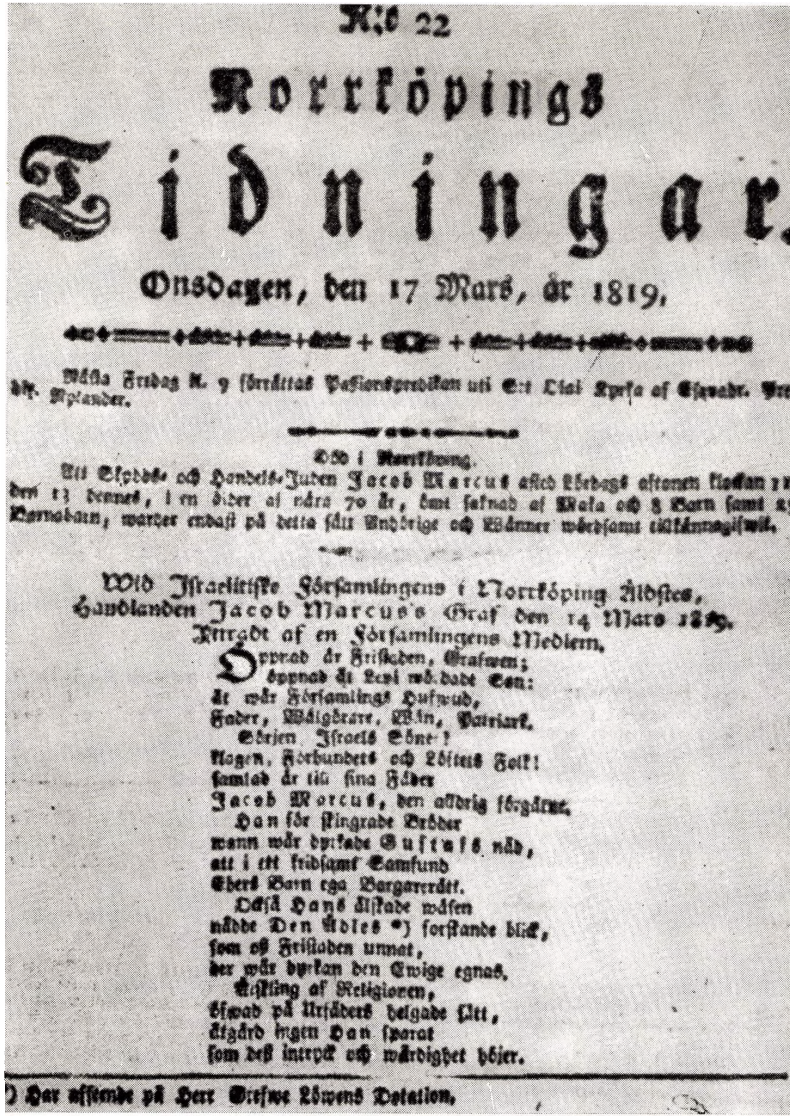
tills genom Skiftenas ilar
allt utom agtningen Han måste lemna.
Jämn under blidare stunder,
lugn Han och blef under Ödenas storm:
bild af de forntida Fäder,
dem den Ewige Wisheten skänkte.

I denna karaktäristik tycker man sig urskilja porträttet av en man med ett sinnets lugn, som bestått provet även under svåra motgångar, med en allvarlig fromhet, präglad bl. a. av omsorg om värdigheten i de religiösa formerna, och slutligen med en föredömlig personlig kultur. Det finns knappast anledning att betvivla riktigheten i stort av denna konturteckning. Det bevarade porträtt, som visar oss Jacob Marcus' utseende i yngre år, tycks i sin mån bekräfta och understryka vissa delar av karaktäristiken, både lynnets milda allvar och kulturen över framträdandet.

Ett bevarat dokument av Jacob Marcus' hand är hans testamente, dagtecknat Norrköping den 22 Kislev 5578 (= dec. 1817). Det är skrivet på en mycket bristfällig tyska; kanske bör den snarast betecknas som s. k. judetyska med sina typiska inslag av hebreiska benämningar och termer, vilket bestyrker, att Marcus som väntat inte ägt någon mera modern bildning i ordets formella mening. Ett språkprov skall exemplifiera dokumentets utformning. Början lyder:

"Kund und zu wissen gegenwärtig zwei glaubhafte Zeugen, dass ich diese Varsichrung gegen meine Frau, mit volle Varnunft und Vorsichtigkeit ausser Zwang, mit freien Willen unterzeichne, nemlich wie folgt:

Wann eins der lieber Gott meine Seele auf den gehörigen Orte befodert und meinen Körper zu Ruhe gebracht worden ist, so es an mein nachgelassene Güter, sowohl an Haus, Silber, Golt, Perril (= Perl-[en]), echte Stein, Schuhl (=Synagogen-) Sachchen, vie auch Kontant, Küchengeräte, Leinenzug und sonsten Hausmöbel als was nahmhaft, meine nachgelassene Erben so wohl Kinder als Schwigersöhne kein Arbteil fodren kan, sondren varbinde mir und varspreche mit vullen Hertzen und Varnunft, dass dieses Obenbemelte als nach mein Tode mein Frau in Besitz nimt, und so

№ 22

Norrköpings

Tidningar.

Onsdagen, den 17 Mars, år 1819.

Wälla Fredag kl. 9 förrättas Passionspredikan uti Ost Dist Kyrka af Eswadr. Wre dyr. Myslander.

Död i Norrköping.

Att Skydds- och Handels-Juden Jacob Marcus afled Lördags aftonen klockan 11, den 13 dennes, i en ålder af nära 70 år, åtsnad af Maka och 8 Barn samt 25 Barnabarn, warder endast på detta sätt Anhörige och Wänner wördsamt tillkännagifwit.

Wid Israelitiske Församlingens i Norrköping Åldstes, Handlanden Jacob Marcus's Graf den 14 Mars 1819.

Ytrad af en Församlingens Medlem.

Öppnad är Friskaden, Grafwen;
öppnad åt Lesi wördade Son:
åt wår Församlings Hufwud,
Fader, Wälgörare, Wän, Patriark.
Sörjen Israels Söner!
klagen, Förbundets och Löftets Folk!
samlad är till sina Fäder
Jacob Marcus, den alldrig förgätne.
Han för stingrade Bröder
wann wår dyrkade Gustafs nåd,
att i ett fridsamt Samfund
Ebers Barn nya Borgarerätt.
Också Hans älskade wäsen
nådde Den Ädles *) forstande blick,
som oss Friskaden unnat,
der wår dyrkan den Ewige egnas,
Kristna af Religionen,
öfwad på Urfäders helgade plitt,
ekgärd ingen Han sparat
som dess intryck och wärdighet höjer.

*) Har afsende på Herr Grefwe Löwens Dotation.

Början av gravkvädet över Jacob Marcus.

JACOB MARCUS
(1749—1819)

FREDRIKA MARCUS
f. Isaac
(1760—1826)

Foton efter oljemålningar av okänd konstnär (förmodligen via daguerrotypier, eftersom bilderna är spegelvända i förh. till de målade porträtten).
Ägare: Arkitekt Cyril Marcus, Solna.

lange ihr der liber Got das Leben schenkt, hat sie selbiges zu varwalten und Kräftigkeit, wie ich jetz noch besitze".

Att de från Tyskland inflyttade judarna höll sig till tyskan eller judetyskan, är ju mycket naturligt. Även Jacob Marcus' änka, som efter makens död flyttade till Göteborg, där hennes söner Abraham och Aron då var bosatta, har efterlämnat ett testamente från 1826 — hennes dödsår — som likaledes är skrivet på tyska. Språket har dock här en betydligt mer grammatikalisk och allmänt korrekt prägel; även av andra skäl torde man få anta, att hon har haft hjälp med avfattningen. I andra generationen tycks språkförhållandena ha varit mycket skiftande; det sammanhänger säkerligen både med vederbörandes skolbildning och med personliga förhållanden. Skalan löper här från oklanderlig svenska ända till den mest otympliga och illa behandlade tyska[18].

NÅGRA ANDRA TIDIGA INVANDRARE

Bland de övriga ungefär samtidigt med Jacob Marcus invandrade judarna skymtar brodern *Joseph Marcus* i några av uppbördsböckerna. Efter Jacob Marcus' bosättning i Norrköping har han tydligen ganska snart också flyttat över dit. 1784 är han ännu ogift och bor hos sin bror; tre år senare har han gift sig [19] men är fortfarande skriven hos Jacob M. utan annan beteckning än "brodren Joseph". De följande åren t. o. m. 1791 står emellertid hans namn för sig i längderna, fr. o. m. 1788 under beteckningen "Handlande Juden". I annonsspalterna saknas upplysningar om arten av hans affärer; att han medverkat vid arméleveranserna under Gustav III:s ryska krig, vet man emellertid genom det ovannämnda särskilda privilegium, som han därefter erhöll i likhet med sin bror samt Levin Isaac, och som f. ö. visar, att han var nipperhandlare. Däremot har han någon gång annonserat av andra orsaker, rörande bortkomna saker samt efter tjänstefolk; 1787 bor han i "Borgmästar Iggeströms gård", förmodligen belägen i kvadraten Kronan, där då också Jacob Marcus var bosatt. I början av 1790-talet har Joseph Marcus tydligen flyttat till Stockholm, då han etablerade sig som kattuntryckare, första tiden med Levin Isaac som kompanjon, och där han snart nådde en framträdande och aktad ställning i församlingen och samhället.

Salomon Jacobs namn förekommer ganska sällan i tidningsspalterna. Den 24 juli 1784 meddelar emellertid Jacob Marcus, att handelsbolaget mellan honom och Salomon Jacob "numera upphört". Därefter annonserar den senare vid olika tillfällen, att han säljer "extra godt malt". 1792 utbjuder han "Holländska Socker-Bruks Krukor större och smärre för civilt pris", och 1798 vill han avyttra en täckvagn med selar. Intrycket av osäker ställning och av skiftande försöksinitiativ utan varaktigt resultat förstärkes genom några notiser, som Ellen Raphael antecknat. År 1787 begärde Salomon Jacob att få bosätta sig i Karlskrona med den motiveringen, att "2 av hans anhöriga äro segelduksfabrikanter där", (citatet efter E. R.; om denna släktskap se vidare s. 152 f.) men fick avslag [20]. Samma öde rönte en begäran 1796 att få privilegium på vedförsäljning i Stockholm. Däremot erhöll han 1800 rättigheter att i Stockholm tillverka venedisk tvål,

stöpa ljus och försälja avfallstalg. Han nämns också bland "Fabriqveurer" i Stockholm 1802 och är då bosatt där med hustru och barn. Vid ungefär samma tid hade han i huvudstaden uppfunnit en eldsläckningsapparat och begärde tillstånd att få tillverka denna — med vilket resultat framgår ej av E. R:s anteckningar.

Av ett par skrivelser från landshövdingen i Linköping till Norrköpings magistrat, som Valentin uppmärksammat, framgår, att Salomon Jacob på 1780-talet hade råkat på obestånd, och därefter har han synbarligen aldrig

JOHANNA SALOMON,
f. Isaac (1765—1840)
Akvarell, trol. fr. o. 1830.
Ägare: f. d. Apotekaren Ivar Norrlin, Uppsala († 1956).

lyckats återvinna ekonomisk balans. År 1799 nämns han i Norrköpings kalender som nr 69 bland stadens 81 handlande, räknat efter rörelsefyrkens storlek. Jacob Marcus var vid samma tid nr 17.

När Salomon Jacob dog, är ej fullt klarlagt; sannolikt har han avlidit omkr. 1805. I förteckningarna över judar i Norrköping förekommer nämligen fr. o. m. 1805 en änka med namnet Johanna Isaac; Salomon Jacob är då borta, och hans hustru Johanna, vars fader hette Isaac, bör enligt i för-

samlingen gällande namnskick efter mannens död ha återtagit sitt flicknamn. I mantalslängderna upptas hon hädanefter alltid ensam med sina barn, ehuru under egendomligt skriftande beteckningar: "Judinnan Fru Salomon" 1807, "Juden Salomons Enka" 1810, "Juden Salomons hustru" 1811, "Jude Enkan Salomon" 1814 osv. Från 1810 bodde hon med de sina i kvadraten Buten, några år senare i Nunnan, som väl båda vid denna tid närmast måste betecknas som fattigkvarter. Sannolikt ligger Salomon Jacob begraven i Norrköping, men någon gravvård finns ej bevarad: förmodligen har den varit av trä. På hustruns gravsten från 1840 omnämnes han emellertid som "den lärde ("chabern") R. Salomon". Det är lärdom i den judiska religionen, som åsyftas; beteckningen "chaber" användes från början om medlemmar av de lärda talmudstuderande samfund, som uppstod kring framstående talmudlärda, och som noga följde olika religiösa föreskrifter, t. ex. om tiondet. Som judisk lärdomstitel av mera allmän karaktär har "chaber" använts in i vår tid. Under 1800-talets förra hälft återkommer den med nästan stereotyp oföränderlighet på de flesta av männens gravvårdar, och man har ingen anledning betvivla, att Salomon Jacob liksom så många andra av sina judiska medbröder av denna generation har varit väl bevandrad i det hebreiska gudstjänstspråket och i Talmuds mångahanda traditionsbetingade religiösa resonemang och fromhetsbud.

Bland de första judarna i Norrköping var också den redan flera gånger nämnde *Levin Isaac,* som efter några års vistelse i Stockholm från 1784 är skriven som bokhållare hos Jacob Marcus i Norrköping. (För 1783 saknas stadens mantalslängd och uppbördsbok, varför här finns en lucka just i början av den judiska bosättningen.) Ett par år senare, 1787, är han gift och har eget hushåll — första barnet föddes i juli detta år — och 1788 bor hos honom också hans mor och syster, som nu tydligen kommit över från Tyskland. De följande två åren är han skriven som "Handlande Juden Levin Isaac", och det är därför möjligt, att han nu erhållit skyddsbrev och blivit sin egen. År 1790 har han flyttat till Stockholm, där han 1794 tillsammans med Joseph Marcus fick rätt att anlägga kattuntryckeri; sedermera ingick han kompanjonskap med Alexander Salomon Gisiko[21]. Affärerna har tydligen bedrivits med stor framgång; redan 1796 hörde de tre nyssnämnda judarna till de rikaste i Stockholm[22]. Omfattningen av firman

Levin Isaac & A. S. Gisikos rörelse framgår ju också klart av den redan nämnda jättekonkursen 1815.

Förbindelserna med Norrköping har Levin Isaac bevarat, inte bara genom sina affärer; 1800 tycks familjen åter tillfälligt ha varit bosatt i staden, där en av döttrarna uppges vara född d. å. Efter konkursen flyttade tydligen hustrun för någon tid tillbaka till Norrköping, där hon var skriven 1817—18 med två av sina döttrar. Mycket tyder på att det var släktskapsband, som förenade Levin Isaacs och Jacob Marcus' familjer med varandra (se härom sid. 128 ff.). Den beteckning: Leb Norrköping, som Levin Isaac erhållit i Aaron Isaacs lista på "Gemeindemitglieder" i Stockholm, återkommer ännu på hustruns gravvård i Köpenhamn, dit makarna överflyttade i början av 1820-talet — enligt förteckningen över judar i Stockholm 1820 bodde nämligen Levin Isaac ännu d. å. i den svenska huvudstaden som "f. d. grosshandlare", men båda makarna avled i Köpenhamn, hustrun 1823 och mannen sju år senare. I Köpenhamn hade makarna Isaac en gift dotter, vilket torde ha varit en av orsakerna till att de flyttade dit. Vid båda dödstillfällena saknades uppteckningsbara tillgångar[22b].

Till de tidigaste invandrarna hörde vidare en familj Davidsson från Schwaan, samma stad, som också var bröderna Marcus' födelseort. Bröderna *Moses* och *Abraham Davidsson* torde ha anlänt till Sverige endast något år efter Jacob Marcus. Under 1780-talet är de sedan skrivna hos honom under beteckningen "gossar". I slutet av årtiondet eller början av nästa tycks hela familjen vara samlad i Norrköping. Fadern, som var halvbror till Jacob Marcus, hette *David David* eller *Davidsson;* under de första åren saknas ibland den svenska släktskapsbeteckningen -son både i hans och sönernas namn. Han redovisas i förteckningar och mantalslängder som "kyrkobetjänt". För att erhålla skyddsbrev på handel måste en invandrad jude visa sig äga ett kapital av 2000 rdr specie[22c]. Bestämmelsen var tydligen avsedd att effektivt motarbeta uppkomsten av ett judiskt proletariat i Sverige men kunde givetvis kringgås på olika sätt. En av de utvägar, som anlitades, var att placera äldre eller fattigare släktingar som "kyrkobetjänte", eftersom de synagoganställda var befriade från skyldigheten att ha skyddsbrev; i andra fall kunde de anställas som "tjänstehjon" eller "handelsbetjänter" i någon skyddsjudes försvar.

Två olika data finns angivna som den tidpunkt, då "Moses och Abraham Davidssöner" erhöll skyddsbrev i Norrköping, båda lika exakta, nämligen 11/6 1791 och 22/5 1792; i Norrköpings politieprotokoll har jag dock endast kunnat återfinna det senare. De hade grosshandelsrättighet som kompanjoner — avgiften för det gemensamma skyddsbrevet var tydligen densamma som för enskild person och likaså fordringarna på vederbörandes kapitalinnehav, varför denna möjlighet ofta tycks ha utnyttjats — men möjligen hänför sig förstnämnda datum till ett tidigare privilegium som detaljhandlare, ehuru på den punkten ingen klarhet stått att vinna. Om arten av bröderna D:s affärsverksamhet har så gott som ingenting kunnat utrönas. I november 1792 salubjuder de emellertid i Norrk. Tidn. "hwita Harskin för billigt pris". Till vilket ändamål skinnen var avsedda, är ovisst; man erinrar sig emellertid, att harullen i äldre tid användes som material för finare herrhattar — bland det, som konstituerar en "kabaljer", nämner Wilhelm von Braun i sin dialektdikt "Skålknallen" bl. a. också harullshatten.

Abraham D. avled ogift redan 1797, medan däremot Moses gifte sig sannolikt omkring 1791; hans hustru hette Lea David (släktskapsförhållandena behandlas i annat sammanhang sid. 142). Samma år, som brodern dog, begärde Moses Davidsson tillstånd att få flytta till Stockholm för att där tillverka och saluhålla mjöd. Förmodligen låg denna rätt speciella tillverkning inte under skrå, men bryggeri var en för judarna förbjuden näringsgren, då det inte gällde uteslutande egna och trosförvanters behov, liksom försäljning av dricka hörde till den minuthandel, som enligt judereglementet var dem betagen. Troligen har han därför fått avslag på sin begäran; han bodde i fortsättningen kvar i Norrköping. Vid hustruns död 1804 är hans ekonomiska ställning synbarligen svag; de minderåriga barnen upptas i olika släktingars hem, och han själv tycks något år senare ha måst uppge sina grosshandelsrättigheter och står nu skriven som betjänt — i en uppbördsbok uppges han vara "utfattig". Beteckningen "sångare" på 1810-talet anger väl, att han då och då kunde anlitas som kantor vid gudstjänsten. Moses Davidsson levde 1822, då han omnämnes i samband med moderns död och den stora eldsvådan i Norrköping[23]; hans dödsår är emellertid okänt, och någon gravvård finns ej bevarad.

De övriga judar i Norrköping, som hörde till Jacob Marcus' generation och alltså som vuxna invandrat till staden på 1780- och 90-talen eller någon tid var bosatta där under samma period, synes ha utgjort en ganska brokig samling.

En av dessa tidiga immigranter var *Philip Jonas,* som 1788 erhöll tillstånd att i Norrköping preparera lax på engelskt sätt; han hade tydligen förut bott i England i åtskilliga år[24]. I flera tidningsnummer efter varandra annonserar Philip J. år 1788 med hänvisning till "Hans Kongl. Maj:ts Allernådigste Previlegium" om sin försäljning av "bästa Engelska insyltad Lax, wäl härstädes preparerad och inlagd, men dock efter Engelsk art, hwilken sig lång tid Conserverar". Han bodde då i "Högwälborne Herr Öfwersten von Essens hus på Södra Storgatan", vilket torde betyda på södra sidan av kvadraten Storgatan, dvs. vid Trädgårdsgatan. Längre fram är han bosatt i kvadraten Hjorten och omtalar då sig själv som "Juden Philip Jonas i Dalen".

Om laxaffärerna blivit någon större succé, är ovisst — trots att det sedan gammalt bedrevs ett inbringande laxfiske i Motala ström vid Norrköping — men han har också haft åtskilliga andra födkrokar. I juli 1790 annonserar han om uthyrning av en täckvagn, "hwaruti 6 personer kunna beqwämligen åka"; den rekommenderas "för hederligt Sällskap, som Promonera åt landet". Han har vidare drivit pantlånerörelse och likaså lånat ut pengar "mot billigt intresse" (= ränta).

På 1790-talet har han tydligen flyttat till Stockholm men då och då gjort Norrköping äran av ett besök och avslöjar nu helt nya sidor av sitt kameleontiska jag. I juli 1799 annonserar "herr Philip Jonas från Stockholm", att han "är ankommen till Staden och ärnar med Wederbörligt Tillstånd, allenast för en enda gång, i morgon eftermiddag kl. 6 wisa sina mäst berömde conster uti Herr Egges Stora Sal[24b]. Biljetter fås därsammastädes för 12 skil. Person". Innebörden av uttrycket "berömde conster" framgår av beteckningen "taskspelare", som användes om Philip Jonas i flera förteckningar över judarna i Norrköping under 1790-talet. Han har också kallats konstmästare, vilket är ungefär liktydigt med cirkusartist.

Sannolikt var han vid nämnda tillfälle på väg till Köpenhamn; där vistades han nämligen under åren 1799—1800 och hade stor framgång med sina föreställningar, bl. a. i Det forenede musikalske Selskabs lokal på Östergade. Det var hans avsikt att på allvar slå sig ner i den danska huvudstaden, men just då han hämtat sin familj i Stockholm, avled han på återvägen till Köpenhamn 1800[25]. Som typ saknar denne mångfrestande yrkesman ingalunda intresse.

Philip J. hade en son, *Joseph Jonas,* f. i London 1767, också betecknad som "artist", vilken återvände till Stockholm, där han dog 1846. Denne i sin tur synes ha haft en son, vilken ändrade sitt namn till Jones, och som

Den smala gränden mellan Hamngatan och S. Strömsgatan. Till höger (enl. Arthur Nordén) "Egges salong", riven 1884.

Akvarell av W. Wiberg 1881. Foto i Wibergska saml., Norrköpings stadsbibliotek.

blev gift med en sondotter till Joseph Marcus; det är möjligt, att dessa alltjämt har ättlingar i dagens Sverige.

Pantlåneri har tydligen redan nu hört till de vanliga näringsfången bland de nyinvandrade judar, som väsentligen drog sig fram på småaffärer av olika slag. *Levin Joseph,* senare kantor i Stockholm (familjen Lublins stamfader), lämnade 1792 Norrköping, där han varit bosatt i ett par år. I uppbördslängder 1790 och 91 kallas han "Jude Prästen", vilket väl betyder, att han tjänstgjort som kantor och gudstjänstledare m. m. även här[26]. 1792 annonserar han i Norrk. Tidn., att han "medio April reser från Staden och ej mera återkommer; hwarföre de som hos honom hafwa Panter innestående, eller med honom andre affairer, behagade sig infinna inom nämnda tid". En annan för övrigt okänd jude, *Majer Salomonsson,* meddelar redan i dec. 1783, att de som har panter hos honom, bör inlösa dessa före nyårsafton, "hälst han dagen därpå eller 1 januari 1784 reser med allo från staden, då de försummelige få skylla sig sjelfwa, om Panterne sedan ej widare kunna dem hembjudas".

HANDELSBETJÄNTER, "BEDRÄGERIER" OCH "LURENDREJERIER"

De s. k. handelsbetjänterna, som inte förvärvat skyddsbrev utan var i tjänst eller i varje fall "i försvar" hos någon skyddsjude, dvs. åtminstone formellt hörde till dennes anställda, har dock tydligen mot judereglementets föreskrifter ofta bedrivit en viss självständig affärsverksamhet, kanske framför allt i form av byteshandel o. dyl.

T. o. m. sådana transaktioner har någon gång fått ett ganska belysande eftermäle i tidningsspalterna. Överstelöjtnant Carl Ad. Raab på Utdala — en herrgård, förmodligen då boställe, i Oppeby s:n, Kinda härad i sydöstra Östergötland — hade den 30 jan. 1799 gett handelsbetjänten *Lazarus Jacobsson* en revers på 33 riksdaler 16 skilling riksgälds specie [27]. Redan den 1 febr. har emellertid överstelöjtnanten tyckt sig finna, att han blivit "bedragen i en gjord handel", och åtvarnar därför "hwar och en, att ej emottaga denna revers, eller den inlösa, emedan jag den ej betalar". I ett senare nummer av tidningen avvisar Jacobsson dessa äreröriga beskyllning-

ar och redogör utförligt för affärens innebörd. Han hade i byte mot en gammal urkedja lämnat "en Guldkedja med Stockholms stads stämpel riktigt kontrollerad och dessutom en skriftelig förbindelse af mig at det war guld". Reversen utgjorde mellangift. Det är tydligen denna, som överstelöjtnanten i efterhand funnit så rundligt tilltagen, att han tillgripit ordet bedrägeri. Jacobsson försvarar sig emellertid skickligt. Hade det varit fråga om bedrägeri, skulle han givetvis varken lämnat kredit eller iklätt sig ansvar för varan, framhåller han. Och vad förtjänsten beträffar, så "äger ju hwar och en frihet sätta wärde på sin egen wara"; arbetskostnaderna är nu också "wida öfwer forntidens".

Liknande beskyllningar för "bedräglig handel" återkommer då och då i tidningarna på förmodligen likartade grunder; det påstådda bedrägliga förfarandet har tydligen i regel bestått i att den anklagade ansett sig uppskörtad. Om oskälig vinst förelegat i det refererade fallet, är givetvis omöjligt att avgöra, särskilt som event. antikvärde på den äldre bytesvaran vid denna tid knappast existerade. Det förefaller dock sannolikt, att judarna kunde skaffa sig god avans på dylika affärer, där de med sin vana att handla med nipper och ädla metaller säkert representerade en för motparten-lekmannen riskabel fackkunskap. Om denne å sin sida verkligen ägde juridisk rätt att på grundvalen av ett subjektivt omdöme vägra inlösen av en utfärdad skuldsedel, undandrar sig min kännedom.

En livfull och detaljrik skildring av ett marknadsbesök i Mönsterås, som några judiska handelsbetjänter från Norrköping hade gjort den 27 juni 1797, återfinnes i ett antal protokoll, förda vid en rättegång inför sjötullsrätten i Kalmar samma år. De unga männen hette *Marcus Elias Ries* [27 b] (i protokollen kallas han för det mesta felaktigt Reis), *Meyer Feit* och *Isaac Davidson.* Advokatfiskalen hade enligt avgivna vittnesmål upptäckt eller fått rapport om att "några Judar strukit omkring på Marknaden" och "utbudit Diverse Wahror till salu", varpå ingripande och beslag skett.

Rättegången kom så att säga att utspelas på två fronter. Ries och Feit hade i flera olika hus utbjudit "nipper": guldkedjor, ringar och örhängen m. m., men diskussionen inför rätta kom företrädesvis att röra sig om två fickur, ett "franskt ocontroll. Gulduhr Emaljeradt och garneradt med per-

lor" samt "ett dito uhr Emailljeradt och souvenirinlagdt med stenar", värderade till resp. 60 och 45 rdr specie. De anklagade försvarade sig med både energisk argumentering och delvis ganska genomskinlig advokatyr i långa inlagor på svenska, vid vilkas avfattande de otvivelaktigt haft om inte juridiskt så dock språkligt biträde. Å ena sidan anförde de, att deras husbönder, som de representerade på marknaden — nämligen Joseph och Jacob Marcus — hade privilegier på nipperhandel i hela landet, å andra sidan nekade de till att överhuvudtaget ha utbjudit de franska uren, som Ries endast burit på sig som sin personliga egendom; det var ett svenskt kontrollerat guldur de haft till salu, vilket inte var förbjudet, och detta hade senare också sålts till en för dem okänd köpare.

Isaac Davidson framträder däremot på ett fullständigt avvikande sätt. I judarnas logi hade advokatfiskalen vid sitt besök upptäckt en säck med varor, vilka D. erkänt sig vara ägare till, men för vilka han ej hade erhållit förpassning, och då advokatfiskalen fann dem vara "förbudne till införsel i Riket", hade han tagit dem i beslag och låtit införa dem till packhuset i Kalmar. Förteckningen över det beslagtagna lilla varulagret omfattar huvudsakligen textilier av olika slag: silkesstrumpor, taft, sidensars, silkesdukar i varierande storlek och utförande, Linons och Mousselins Scharlar, ylle Sattin och Sattinett, svart Calmink, gråflammig Nankin, brunspräcklig Casemir, grönspräckligt och randigt bondbyxtyg samt Cattun i en mängd olika mönster och färgvarianter. Till säckens innehåll hörde slutligen också "Manheims urkedjor med sigill, stålkedjor med stenpärlor samt Rakeknifwar".

Vid rättegångens början uteblev Davidson; han låg sjuk på Ryssby gästgivargård två mil från staden. Ur både person- och rättshistorisk synvinkel erbjuder denna fas av domstolsförhandlingarna ett betydande intresse.

Man skickade först läkare till Ryssby, och då denne fann, att Davidson var feberfri och hade "ren tunga", ansåg han, att den anklagade utan att äventyra sin hälsa kunde inställa sig i Kalmar. Han rapporterade emellertid, att Davidson "med oss hwarken welat tala eller swara". Då kronolänsmannen infann sig i Ryssby för att föra svaranden till Kalmar, fann han honom dock fortfarande sängliggande och "till utseendet ganska swag",

varjämte gästgivaren upplyste, att han "ej förtärt någonting till Mats[27c], sedan han ditkom och blef sängliggande". Länsmannen förklarade, att han ej vågade "afföra en så swag menniska på öpen Wagn, hwarföre han under en så lång wäg kunde illa medfaras".

Därjämte upplästes nu inför rätta två läkarintyg från Norrköping, det ena utfärdat av "Ekenstedt M:D: Stads Physicus", det andra av "J. P. Westring M:D: Kongl. Lif Medicus Ledamot af K. Wetensk. Acad.", i båda fallen på avlagd ämbetsed, "så sant mig Gud hjälpe till lif och själ". Dessa intyg utvisade, att Davidsons sjukdomstillstånd var av själslig art. Han hade i flera år, skriver livmedikus Westring, "haft en periodisk Melancholie med Hufwudyrsel, äfwen i år varit dermed behäftad, under hwilken tid han icke kunde tänka redigt, tala med sammanhang eller förmås till något arbete; och hwaremot läkemedel blefwo af mig föreskrefne". I det andra intyget heter det, att han "flere år å särskilte tider warit till sina sinnen rörd och så swag att Judiske Samhället måst hålla wård öfwer honom". Till sist nödgades sjötullsrätten förfoga sig till Ryssby för att hålla förhör med den åtalade, som fortfarande låg till sängs, "mera förargad och ledsen, efter hwad förrättningsmännen kunde märka, än plågad af någon Feberaktig sjukdom". "Ehuru ohågad, att med Förrättningsmännen samtala, sedan de sitt ärende kundgjort", står det vidare i protokollet, "yttrade sig likwäl Isaac Davidson dels på Tyska, och dels på Swänska Språket". Han medgav, att "Wahror blifwit för honom förlorade på sistl[ne] Mönsterås marknad", förnekade ej, att han medfört de konfiskerade varorna till marknaden utan att ha fått dem förpassade, men, heter det, "säger likwäl med någon slags ifwer, at han icke stulit sine Wahror, att de alla äro honom ifråntagne tillika med Resepasset". "Men sådant fick blifwa derwid", tillägger protokollföraren resignerat. Davidsons bristande psykiska jämvikt framträder i själva verket mycket tydligt i protokollets framställning.

Slutet blev fällande dom för Ries och Davidson med beslag och böter till de konfiskerade varornas fulla värde, dvs. för D. 265 Rdr 36 sk., vilka skulle uttagas av Jacob och Joseph Marcus, de åtalades husbönder. Advokatfiskalen ägde rätt till 50 % av böterna och 60 % av varornas värde, varför han givetvis hade ett starkt personligt intresse av processens utgång.

Det mera allmänt intressanta med denna rättegång är ju emellertid de överraskande moderna och humana drag, som framträder i rättsförfarandet. Troligen hänger väl detta delvis samman med att det inte var fråga om vare sig brott- eller civilmål utan om "lurendrejeri", dvs. smuggling, och att domstolens sammansättning därför var en annan än den vanliga. Särskilt frapperande är kanske dock, att kronolänsmannen hade en klarare uppfattning om den sjukes tillstånd än den tillkallade läkaren. Någon speciellt anti-judisk inställning kommer inte till uttryck i protokollen, möjligen med undantag av det citerade föraktfulla uttrycket, att judarna "strukit omkring" på marknaden.

LÄRARNA

En tämligen nomadiserande del av den judiska befolkningen tycks i början lärarna ha utgjort, vilka omtalas under skiftande beteckningar, såsom informator, scholemästare, preceptor och magister. Åtskilliga av namnen förekommer endast ett år eller två, varefter de är borta och med få undantag förblir endast tomma namn. Det är alltså fråga om barnalärare, väl i regel privat anställda; de står i mantalslängderna redovisade under olika hushåll: Jacob Marcus', Levin Lamms, Salomon Jacobs, Levin Isaacs osv. I de flesta fall har det väl varit yngre ogifta talmudstuderande, som anställts för att ge de judiska gossarna deras första vägledning i religionskunskap och gudstjänstspråk [27d]; kanske har de också, som förhållandet uppges ha varit i Danmark, kunnat ge undervisning i räkning samt i läsning och skrivning av jiddisch eller rättare — om man med jiddisch menar speciellt den polsk-judiska dialekten — av judetyska [28].

När titeln "Jude Magistern" (ibland utan tillfogat namn, alltså tydligt utmärkande en viss känd person) eller "Jude Prästen" användes, torde det alltid vara fråga om av församlingen anställda religionslärare; förmodligen har de också fyllt andra uppgifter inom församlingen och gudstjänstlivet: som kantorer, rituella slaktare, vigselförrättare osv., m.a.o. motsvarat beteckningen schaz maz [29]. Troligen är "Judemagister" också en titel, som framhäver innehavarens judiska lärdomsmeriter. I en annons i Norrk.

Tidn. d. 18 jan. 1783 tillkännages, att "af judiska Öfwer-Prästens Levi Levin Hirsch (dvs. överrabbinen Levin Hirsch Levi, släkten Levissons stamfader) Liktal öfwer Högstsalig Hennes Maj:t Enke-Drottningen finnas Exemplar til Köps a 4 och en half sk. hos Jude Magistern, boende wid S:t Pehrsgatan". Veterligen är detta första gången i Norrköping titeln Judemagistern användes i tryck; den tycks sedermera ha blivit den vanligaste beteckningen på församlingens främste ämbetsman, "rabbinen", som han ibland också har kallats, fastän Norrköping aldrig haft någon rabbin i ordets strängare mening. Denne Norrköpings förste "judemagister" är möjligen identisk med den magister *Meyer Cohn,* som i 1784 års uppbördsbok nämns tillsammans med sin hustru såsom tillhörande Jacob Marcus' hushåll med adress kvadraten Storgatan nr 6 (vilket tycks ha varit ett av husen mot Rådstugugatan). Den statistiska placeringen i Jacob Marcus' hushåll torde väl i detta fall inte ha inneburit någon förpliktelse att bo i samma hus som "husbonden", vilket annars var föreskrivet för judarnas tjänstefolk enligt § 23 i Judereglementet.

Någon mosaisk församling i Norrköping kan man ännu svårligen tala om. Den 25 febr. 1784 fanns i staden enligt officiell statistik (fört. över Judar i städerna) endast 9 judar, varav 7 män över 15 år; tre år senare var de judiska männens antal 9, vartill kom en pojke under 15 år. För att offentlig judisk gudstjänst skall kunna hållas, måste antalet manliga deltagare uppgå till minst 10 personer, som fyllt 13 år, den judiska konfirmationsåldern; detta antal är den s. k. minjan. Om den nyssnämnde pojken var över 13 år, fanns alltså nu förutsättningarna för minjan; var någon tillfälligt borta, kunde man kanske med hjälp av en eller annan resande jude ändå ibland åstadkomma det föreskrivna antalet gudstjänstdeltagare.

Åren 1790 och 91 finner man, som redan nämnts i annat sammanhang, Levin Joseph omtalad som "Jude Prästen", och han har alltså säkerligen fungerat som gudstjänstledare, dvs. kantor, varjämte han väl varit anställd som församlingens religionslärare. Som tidigare är konstaterat, lämnade emellertid Levin Joseph Norrköping 1792. Samma år synes "skolemästaren" *Hartvig Baruch* ha bosatt sig i staden. Utom Jude Lärare, Jude

LEVIN JOSEPH,
(1760—1838)

Foto efter målning, enl. uppgift av Per Krafft d.y.
Originalet fanns tidigare i Hamburg.
Fotots ägare: Fil. lic. Ivar Norberg, Stockholm.

Preceptor, kallas också han i officiella sammanhang Jude Prästen och Jude Magistern. Hans son, *Eugenius Hartwig* — han hade övergått till kristendomen, och Eugenius var hans kristna dopnamn; tidigare hette han Wolf Benjamin — skrev på äldre dagar en förut omnämnd intressant självbiografi, där han betecknar sin far såsom "Rabbi von seiner Gemeine". Tydligen var det Hartvig Baruch, som efterträdde Levin Joseph. Han är den förste av lärarna, som varaktigt bosätter sig i Norrköping, där han avled först 1836 vid 80 års ålder. Hans verksamhet och förhållanden skall behandlas utförligare i annat sammanhang.

RESANDE JUDAR

På en översiktsbild av det äldsta judiska Norrköping bör väl inte heller de "resande judarna" alldeles förbigås, dvs. de från annan ort anlända tillfälliga besökarna, ofta kringresande yrkesmän med olika specialiteter på programmet. Man möter dem i tidningsspalterna, som vi sett ifråga om den redan omnämnde Philip Jonas. Ett par speciellt judiska yrken vid denna tid är liktornsoperatörens och tanddoktorns, ofta förenade hos samma person. En av de mest framträdande annonsörerna inom genren är Joseph Nathan, som då och då under 1790-talet har återkommit till Norrköping och varje gång publicerar utförliga och speciellt för tandläkarkonstens dåtida nivå belysande reklamannonser[29b]. Han har exempelvis stått till tjänst med "berömde Engelska Piller för Tandwärk, samt för ihåliga tänder. Han förbinder sig at innom 1 4:dels timma taga wärken bort med 2 til 3 Piller, att Smärtan sedan uti Tanden icke skal komma igen. Han renuverar äfwen på det förswarligaste Tänderna samt borttager röta och winsten och gör dem hwita och fasta. Skörbjuggs-Tandwärk botar han med souveränt Pulfwer, som kan proberas straxt i hans närwaro. Sluteligen finnes hos honom et säkert botemedel mot Förkylning i Näsa, Händer och Fötter — — —". Till det sympatiskt minnesvärda i Nathans annonser hör meddelandet, att "Fattige, som äro försedde med Prästebevis, hjälpas utan betalning".

Signetstickaren *Levi Calmon,* som presenterar sig såsom "Kongl. Preussisk Privilegierad och berömd Medailleur och Konstgraveur i alla slags fina Stenar, Ståhl och Metall, utsticker Wapen i Silfwer och är tillika Kopparstickare", tillkännager sin ankomst till staden den 1 juni 1799. Denne representant för ett av de förnämligaste bland de gamla judiska yrkena hade tydligen för avsikt att bosätta sig i Norrköping. I förteckningen från 1800 är han upptagen som "graveur på ansökning" tillsammans med sin hustru. Sedermera försvinner han emellertid ur statistiken, och hans ansökan tycks således ej ha vunnit höga vederbörandes bifall.

En annan resande affärsman med namnet C. Lippman, vilket sannolikt tyder på judisk extraktion, kom i mars 1797 på ett kort besök till Norrkö-

ping för att sälja "så kallade Jök Wäggur". "Om någon skulle sådane åstunda, så kan han om priset med mig öfwerenskomma, i mit Logie hos Ålderman Sandberg", heter det i reklamannonsen för dessa trivsamma tidmätare, som tydligen har en aktningsvärd tradition bakom sig även på svenska väggar.

Med detta lilla axplock ur tidningsspalterna har alltså även denna kategori av judar i det gamla Norrköping fått skymta i blickfältet.

"PHILIP JEREMIAS & SÖNER"

Inemot sekelskiftet och under 1800-talets första decennium börjar *Philip Jeremias* — liksom Jacob Marcus och David Davidssons familj invandrad från Schwaan men i detta fall via Marstrand — att alltmer göra sin initiativkraft och allmänna duglighet gällande, och vid sidan av honom framträder så småningom representanter för en yngre generation, söner, mågar och andra släktingar till Jacob Marcus och till honom själv.

Philip Jeremias tycks ha varit nästan jämnårig med Jacob Marcus — enligt uppgifterna vid hans bortgång var han född 1752, medan Marcus' födelseår var 1749 — men han kom till Sverige först ett tiotal år efter sin nyssnämnde stamfrände. Det skyddsbrev från 1790, som omnämnes av Valentin (och efter honom bl. a. i Björn Helmfrids Holmenöden under fyra sekler, 1954), har inte varit ett skyddsbrev i ordets vanliga mening, som berättigade honom till egen affärsverksamhet, utan ett antagningsbrev, varigenom han erhöll anställning hos Jacob Marcus. Hos denne stod han skriven som betjänt åren 1791—93; sistnämnda år tycks han ha gått i tjänst hos Moses Davidsson, vilket troligen hängde samman med deras blivande svågerskap. Vid ankomsten till Sverige var Philip Jeremias änkeman men ingick 1794 nytt äktenskap med Moses Davidssons syster Ester.

Enligt Sundelius, Norrköpings Minne (1798) erhöll Philip J. 1795 tillsammans med Gust. Fried. Wadström[30] privilegium på ett oljeslageri. I fört. över Judar i städerna för 1796 står däremot: "Philip Jeremias manufakturist och ägare till ett Oljeslageri Enlikt Comerce-Collegie Previlegier af år 1796". Endera uppgiften måste tydligen vara felaktig.

Miniatyr, som uppgetts föreställa Philip Jeremias.
Okänd konstnär.
Ägare: Ryttmästare Oscar Philipson, Malmköping.
Foto: SPA.
(Jfr Karl Johans-porträttet på nästa sida; se vidare not 29c!)

Vad som alltifrån början tycks ha präglat Philip Jeremias' verksamhet, är det påpassliga initiativet, förmågan att upptäcka nya möjligheter och djärvt sätta i gång olika företag. En instrumentmakare och "mechanikus" Johan Carlström i Norrköping hade konstruerat en spinnmaskin för bomull, den första praktiskt användbara, som byggts i Sverige, och under Philip Jeremias' ekonomiska ledning igångsattes 1799 praktiska prov i en lokal i Mässingsbrukets hus, då ägt av Holmens bruk [31]. Den 6 sept. 1799 hade den nya inrättningen inspekterats av Hall- och manufakturrätten, och redan dagen efter kunde man i Norrk. Tidn. läsa en annons, undertecknad Philip Jeremias, som vittnar om ett överraskande modernt reklamsinne, en verkligt affärsmässig blick för möjligheterna att utnyttja en aktualitet. "De som behaga at bese Bomulls Spinnmaschin lemnas alla söknedagar

Karl Johan vid tiden för tronföljarvalet.

Porträttmålning av F. Gérard 1810[29c]
Stockholms slott.
Foto: Svensk uppslagsbok.

tilfälle", heter det här. "Herrskaper eller bättre folk betala efter behag, och eftermiddagar, de andra erlägga 8 ss (=skilling) person, och är tilfälle allenast förmiddagarne". En vecka senare kommer emellertid en ny annons. Intresset för maskinen tycks ha varit stort, men avgifterna har tydligen väckt ond blod, och detta krav frångås nu: "Många skulle kunna fatta den tanken, att man med den uti Norrköpings Tidning (sic!) n:o 72 införde Annonce om afgiften från dem, som wilja bese den här i staden inrättade Bomulls Spin-Maschin, haft en otilbörlig och illa afpassad egennytta för afsigt, men sådant ware långt borta", står det i detta tillrättaläggande. "Ingen lärer ej eller annat kunna säga, än, att hwilken som behagar har här afgiftsfritt lemnas (!) inträde — ehuru åtskillige ganska frikostigt utdelt drickspenningar". Det försäkras också, att både de redan influtna avgifterna och vad som event. kommer att ges i fortsättningen, är avsett "til utdelning och upmuntran de arbetande emellan, men aldeles icke at af ägarne til wärket behållas". Någon positiv betydelse fick emellertid inte detta initiativ; tillverkningen nådde aldrig en ekonomiskt bärkraftig nivå och nedlades efter några år.

Norrköpings stad med Vattenfallet

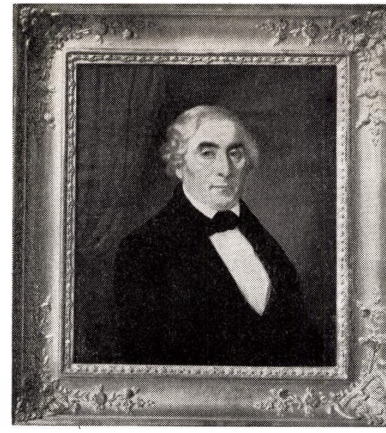
Teckning av F. Cederholm 1813. Originalet i Uppsala universitetsbiblioteks ägo. Foto i Wibergska saml., Norrköpings stadsbibliotek. (Längst till vänster Mässingsbruket.)

Av Philip J:s olika företag var väl det mest uppmärksammade och det, som blev föremål för det största offentliga erkännandet, hans oljeslageri "efter holländskt mönster", vilket han, enligt vad ovan nämnts, torde ha fått privilegium på omkr. 1795. Mätt med senare tiders mått var det en ganska blygsam rörelse; J:s tillverkning av raps-, rov- och hampolja uppgick ännu åren 1813—14 inte till mer än 5500 kannor årligen, och tillverkningsvärdet var enligt officiella rapporter 1810 7166 rdr banko, 1820 endast 4383 rdr. 1810 var Jacob Marcus' kattuntryckeri med sina 14 vävstolar och med årstillverkningssiffran 12540 rdr banko ännu det största judiska företaget i staden [32]. Oljetillverkningen var emellertid en nyhet för Sverige och ansågs kunna få verklig nationalekonomisk betydelse; i hallberättelsen 1806 framhölls, att olja pressades ur "inhemskt frö, förut till ingen nytta", och följande års hallberättelse prisade åter Philip Jeremias'

företagsamhet. Han importerade även linfrö och vildsenapsfrö, som för moderat pris såldes till bönderna, och några år senare lät han utge en broschyr med beskrivning av rapsodling och anvisningar för oljans användning vid matlagning. Denna broschyr spreds i Östergötland och angränsande län samt i Stockholm, där han erhållit tillstånd att i öppen bod försälja sina produkter. Då en kanna olja i användning ansågs motsvara värdet av 20 skålpund smör och smörpriserna var höga, räknade man med att oljan skulle bli en värdefull smörersättning för fattigt folk [32b].

Philip J:s driftighet och fosterländskt gagnande verksamhet belönades med officiellt erkännande i flera olika former. Redan 1812 erhöll han för sig och sin äldste son *Jacob Philipson* svenskt medborgerskap, vilket innebar, att för deras vidkommande judereglementets bestämmelser upphävdes. 1814 kallades han till ledamot av det nybildade hushållningssällskapet i länet, och 1820 tilldelades han på förslag av landshövdingen medaljen Illis quorum i 18:de storleken "för patriotisk idoghet och åtskillige gagnelige inrättningar". Hans tidigt förvärvade samhälleliga anseende belyses också rätt väl, förefaller det, av ett par tidningskungörelser från 1815, som utvisar, att han då tillsammans med tre andra norrköpingsborgare och stadens tjänstemän, Pehr Rehnström, J. G. Hammarbom [33] och Adolph Lallerstedt, hade utsetts till kurator i två konkursbon, handelsbetjänten G. Lindahl och stadskassören J. G. Platins.

Att här mera detaljerat uppehålla sig vid Ph. J:s olika företag torde vara överflödigt; de har utförligt behandlats bl. a. av Ringborg i del V och VI samt nu senast i Helmfrids arbete Holmenöden under fyra sekler. Utom oljeslageriet drev han ett par mjöl- och grynkvarnar — Dubbelverket och Kåreholmskvarnen — med betydande kapacitet, för vilkas produktion han tydligen hade vidsträckt avsättning. Enl. annons 1801 hade han också vid Dubbelverkskvarnen en salubod, där han tillhandahöll mjöl och gryn i minut. I annonser i Götheborgs Allehanda 1822 utbjuder grosshandlaren Valk Isaac Vallentin till salu bl. a. "fint Norrköpings Hwetemjöl i Fjerdingar", och samma år annonserar i samma tidning en handlande P. B. Nordblom, som hade salubod vid Torggatan, att han försålde "från Norrköping inkommet prima sort Hwetemjöl". Säkerligen är det i båda fallen

JACOB PHILIPSON
(1788—1859)
Oljemålning av Nils Andersson 1843.
Ägare: Ryttmästare Oscar Philipson, Malmköping. Foto: SPA.

fråga om mjöl av Philip Jeremias' tillverkning, som alltså även hade nått den västsvenska marknaden. I början av 1800-talet upptog han fabrikation av lack, spelkort samt det då mycket populära färgämnet berlinerblått, bl. a. använt vid pappersfärgning — tillverkningar, som inte låg under skrå och därför stod öppna för judiska initiativ. Enligt annonser 1804 sålde han "prima sort Rysstalg, samt Strelitzer och Spansk Ull till billigt pris". Han drev vidare längre fram betydande affärer med lantmannaprodukter och ägnade sig, vill det synas, dessutom åt en viss speditörsverksamhet i Norrköping osv. Ganska tidigt framträder han också i mantalslängderna som husägare i imponerande omfattning. Allt tillsammantaget ger oss bilden av en utomordentligt driftig företagare och skicklig affärsman, som också synes ha vunnit allmänt förtroende och enig uppskattning.

Sönernas och sonsönernas betydelsefulla insatser i Norrköpings näringsliv och i dess kommunala verksamhet och utveckling är så välkända och har behandlats i så många olika sammanhang, att de här i stort sett måste för-

BRIGITTE PHILIPSON, f. Bähr
(1798—1842)
Miniatyr av G. Andersson 1814.
Ägare: Ryttmästare Oscar Philipson, Malmköping.
Foto: SPA.

bigås. År 1822 blev sönerna Jacob och Mauritz delägare i firman, som då erhöll namnet Philip Jeremias & Söner, och även efter faderns bortgång 1828 sköttes till en början hela firmaverksamheten gemensamt av de båda halvbröderna. Några år senare, 1831, inköpte emellertid Jacob Philipson Marieborgs egendom i Ö. Eneby s:n utanför Norrköping jämte flera gårdar i det angränsande Kvillinge, vilka förenades med Marieborg. I samband därmed uppdelades de olika firmaföretagen så, att oljeslageriet och kvarnrörelsen i fortsättningen drevs av Jacob Philipson, medan hela den övriga affärsverksamheten övertogs av halvbrodern *Mauritz Philipson* under samma firmanamn som förut. Jacob Philipson ägnade sig med energi och skicklighet åt att upparbeta jordbruket på sina stora egendomar och införde bl. a. här oljeprodukter som kreatursföda, en nyhet, som ju först långt senare vann mera allmän spridning. Firman Philip Jeremias & Söner, som ägde bestånd till 1870, drev i fortsättningen handel med spannmål, gryn, ull och hudar, men även en omfattande bankir- och diskontrörelse

MAURITZ PHILIPSON
(1797—1862)
Oljemålning, trol. av Karl Peter Lehman.
Ägare: Advokat Berndt Philipson, Lidingö.
Foto: SPA.

lär ha ingått i dess verksamhet[34] — det svenska bankväsendet låg vid denna tid alltjämt i sin linda, och de betydelsefulla insatser i samhällets ekonomiska liv, som sedermera skulle övertas av affärsbankerna, omhänderhades ännu av privata bankirer och diskontörer[34b].

Som ung man erhöll Jacob Philipson vid ansökan om svenskt medborgarskap ett hedrande intyg av borgmästaren i Norrköping, Daniel Weijerin. Han hade, skriver denne, "utmärkt sig för stadga i uppförande och böjelse, att med flit och ordning förskaffa sig nyttiga kunskaper användbara till eget och det allmännas gagn". Längre fram blev emellertid den av tecknen att döma ganska hårdföre godsägaren och industrimannen på Marieborg — som råkade i konflikter även med sina egna stamfränder — ett tacksamt angreppsmål för den antisemitiska agitation, som blossade upp framemot århundradets mitt och hade ett aggressivt organ i den konser-

SARA PHILIPSON
f. Hirsch
(1804—1868)
Teckning av Maria Röhl 1835.
Ägare: Godsäg. Erik Philipson, Vikingstad.

vativa skandaltidningen Folkets Röst. Dess utgivare, e.o. hovrättsnotarien Franz Sjöberg, blev 1850 åtalad för äreröriga skriverier mot Jacob Philipson och dömd till fängelsestraff och böter samt offentlig avbön för de framställda beskyllningarna.

Om Mauritz Philipson har veterligen inte ens sådana skribenter, som gärna velat söka sak med judarna, haft några nedsättande uppgifter att anföra. Förf. till den personhistoriska kåserisamlingen Svenska Millionärer, C. F. Lindahl (pseudonymen Lazarus), erkänner en smula motvilligt hans känsla för nödlidande och den välgörenhet han utövade. Han citerar också ett hyllningskväde, som vid Philipsons död 1862 publicerades i Norrk. Tidn., författat av dess dåvarande redaktör, den litterärt verksamme Theodor Björck. Redbarhet, glädje att hjälpa och ett starkt intresse för den judiska församlingen framhålles här som dominerande drag i den bortgångnes personlighet.

ESAIAS JACOBSSON OCH LEVIN MARCUS

Av de judiska industriföretagen i Norrköping nämns i den officiella statistiken 1810 utom Jacob Marcus och Philip Jeremias endast Jacobsson & Levin, som enligt Norrköpings matrikel 1808 var "Tröj- Myss- och strumpväfvare". Fabriken hade 1810 8 vävstolar, betjänade av lika många arbetare, och årstillverkningen stannade vid det obetydliga värdet av 832 rdr banko. Det var Marcus' båda mågar, *Esaias Jacobsson* (från Schwaan) och *Levin Marcus*[34c] (från Penzlin), som i kompanjonskap etablerat denna firma; privilegiet hade årtalet 1803. Emellertid placeras de i ovannämnda matrikel från 1808 bland handlande, ordnade "efter Rörelse-Fyrkens storlek", ett gott stycke före Jacob Marcus, som är nr 26 i ordningen, medan hans svärsöners firma kommer som nr 16. Philip Jeremias var då nr 11. Däremot intar Jacob Marcus' kattuntryckeri första platsen i sin speciella bransch bland "Fabriks- Hantverks- och Andra Näringsidkare", medan Esaias Jacobsson och Levin Marcus kommer först i elfte rummet bland stadens möss- och strumpvävare. De har alltså säkerligen drivit handel även med andra än den egna fabrikens produkter. Ett årtionde senare ger tidningsannonserna upplysning om Levin Marcus' firmabransch; han säljer då (1819) "fin Jutsk, Polsk, Spansk och Sachsisk Ull, Königsberger och Strelitzer ull, god Pommersk Lamm Ull, fin Spin-Bomull, fin Spansk Indigo, Röktobak i Carduser, alla sorter Fönsterglas" samt vidare "Mahagoniblock", dvs. obearbetade mahognystockar, troligen avsedda för möbeltillverkning. Fabriken tycks nu ha upphört — den omnämnes inte i 1820 års rapport — och bolagsstämman har tydligen gått i sär. År 1822 hittar man också några annonser, undertecknade Esaias Jacobsson, vilka dock ger ett ytterst obestämt intryck av affärsrörelsens art — han utbjuder till salu i parti "Holländsk Lera (för blomsterodling?) Brunschweigs Humla (= humle), Eau de Collogne af dubbel sort" ävensom "litet toppsocker samt diverse" — som synes, en verklig provkarta på disparata varuposter. När Esaias Jacobsson & Son uppenbarar sig som ny fabriksfirma, är det också fråga om en ny tillverkning, nämligen kläde. Om de båda svågrarnas affärsrörelse före 1810 är ingenting känt, mer än att det säkerligen varit en engrosfirma, eftersom fabriksrättigheterna förutsätter skyddsbrev som grosshandlare.

ESAIAS JACOBSSON
(1775—1850)
Oljemålning av okänd konstnär. Ägare: Fru Siri Lundberg, Sundbyberg.

Att deras ekonomiska standard redan 1806 var ganska hög, kan man utläsa ur de uppgifter i detta års uppbördsbok, som noggrant specificerar olika skatteobjekt. Esaias Jacobsson skattade d. å. för 8 fönsterlufter à 4 skilling och 4 lufter à 3 skilling (de senare tydligen mindre), medan Levin Marcus endast hade sammanlagt 8 fönsterlufter av den högre beskattade typen. Däremot hade han ett rum med sidentapeter och ett med sidenmöbler, en lyx, som Esaias Jacobsson vid denna tidpunkt inte tillåtit sig. Denne hade i stället en "onyttig hund", som kostade 1 riksdaler i skatt, samt en jaktvagn och en "chaise" (= elegant tvåhjulig promenadvagn), vilket däremot Marcus tycks ha avstått ifrån. Båda hade guldur.

NORRKÖPINGSJUDARNAS EKONOMISKA STANDARD I BÖRJAN AV 1800-TALET

Mina något ofullständiga anteckningar om Jacob Marcus' beskattning vid samma tidpunkt (1806) visar, att han bl. a. hade en öppen vagn samt en "chais" och en "bredsleda" (dvs. bredsläde, en tvåsitsig släde i motsats till den smala, ensitsiga kappsläden). Givetvis var han försedd med guldur. Några år senare, 1814, är de deklarerade skatteobjekten delvis andra än 1806. I Jacob Marcus' hus använde då två ståndspersoner, förmodligen han själv och äldste sonen, tobak och drack brännvin, hustrun och en dotter samt två andra fruntimmer ägde sidenpersedlar, och husfadern hade fortfarande kvar sitt guldur. Familjen hade då också hund.

Hos Philip Jeremias fick samtidigt två ståndspersoner jämte en "af allmoge- och arbetarklassen" skatta för brännvinskomsumtion och tobaksbruk, siden användes av hustrun samt två döttrar över 15 år jämte tre kvinnliga hushållsmedlemmar av den kategori, som rubriceras "tjenande och alle andre". Två i huset hade fickur av guld, en ett annat ur; slutligen fanns det en knähund, som förmodligen tillhörde frun i huset. Av åkdon har deklarerats "en öppen 4-sitsig Calesch och en 2-sitsig Brädsläde" (= bredsläde).

Från ett ännu senare år, 1819, kan ett sista exempel anföras. Isaac Davidson, sedan 1804 en av Philip Jeremias' mågar, vars hushåll nu bestod av man, hustru, fem minderåriga barn och två pigor, har detta år deklarerat, att två personer, tydligen han själv och hustrun, drack kaffe och te, en — givetvis husfadern — rökte tobak, men ingen drack brännvin och ingen spelade kort, hustrun hade sidenklänning, och båda pigorna använde mindre sidenpersedlar, förmodligen sjaletter.

Som synes, kan man tack vare det tidiga 1800-talets olika "lyxskatter" få en viss, ehuru ofullständig bild av livsföringen på det materiella planet inom resp. familjer.

Angivna hyresbelopp i mantalsuppgifter kan väl också ge ett slags relation mellan olika grader av burgenhet hos dem som inte ägde egna hus. 1807 betalade "Cantoren wid Judiska församlingen" *Abraham Salomon,* som hyrde en lägenhet av stiftsfröknarna Maria Elisabeth och Beata

Christina Leijonancker, döttrar till en amiralsänka, 40 rdr banko i hyra. Samma summa erlade 1804 "Judiske Preceptoren" Hartvig Baruch, som bodde i Bryggare C. Fr. Bohmans gård i kv. Hatten — något om våningens storlek antydes av att han fick skatta för 10 mindre fönsterlufter; jfr de nyss anförda uppgifterna om Esaias Jacobsson och Levin Marcus. Isaac Davidson, hyresgäst hos klockgjutaren Billsten, fick betala 33 rdr 16 sk., dödgrävaren *Jeremias Salomon* erlade för sin bostad 26⅔ rdr, medan *Callman Salomon,* till professionen angiven såsom "Sångare vid Judiska Synagogan", hos tracteuren Hans Sjöberg slapp undan med en hyresavgift av 13⅓ rdr, allt räknat i banko. Salomon Jacobs änka hade detta år ännu råd att ge ut 33 rdr 16 sk. i bostadshyra. Det högsta av mig antecknade byresbeloppet är 111 rdr 5 sk. 4 rst. (= runstycken), erlagt av Philip Jeremias 1804 till bokbindaren Samuel Hjelm i kv. Gördeln.

De utförligare vittnesbörden om ekonomisk standard och materiell kultur får man ju eljest huvudsakligen söka i bouppteckningsarna. Fram till 1830 saknas emellertid helt judiska bouppteckningsarna i Norrköpings rådhusarkiv; först fr. o. m. 1840-talet blir de en person- och kulturhistorisk källa av verklig betydelse. Denna brist ersättes i någon mån av handlingar från två konkurser, Jacob Marcus' 1816 och hans son Joseph Marcus' 1823, vilka ju f. ö. ger en långt mera omedelbar och impressionistisk bild av förhållanden och vanor i resp. familjer, än den bouppteckningsarnas redovisning av kvarlåtenskapen kan förmedla. Denna exkurs kan måhända därför lämpligen avslutas med ett axplock ur de nämnda konkurshandlingarna.

För Jacob Marcus' konkurs och dess allmänna innebörd har i annat sammanhang redogjorts. Inventarieförteckningen har emellertid sitt särskilda intresse genom de upplysningar den ger om husets tillstånd och förhållanden.

Av silver hade man t. ex. 24 st. matskedar om sammanlagt 100 lod samt 3 bägare, vägande tillsammans 25 lod, och 2 brännvinsglas om 4 lod vardera. Allt silvret är värderat till summa 190 rdr banko. Möblemangen är förtecknade rum efter rum, och en museiman skulle säkert kunna ge besked t. o. m. om var i resp. rum de enskilda möblerna haft sin plats. Sålunda fanns i Stora salen 3 st. skåp, 1 dragkista, 1 st. Birau med stenskifwa, ännu

1 st. Birau, 2 st. Stora Matbord, 6 lampetter, 12 st. Brunmålade Stolar med Läder. I "2:ne Rum åt Sjön" (dvs. vettande mot strömmen; huset låg ju vid Södra Strömsgatan) var placerade 2 st. Stora Speglar, 2 st. förgylda Bord med Stenskifwor, 1 st. Säng med Sitz Cattunsgardiner och sängkläder, 2 Potpurie Krukor, 2 st. Biraur inlagda med Stenskifwor, 1 st. Pendûl, 1 st. Soffa med Catt(un), 12 st. Stolar, 8 kullerstolar (= pallar), 4 länstolar, 1 Nattkommod, 14 Taflor. Detta har tydligen varit husets två förnämsta rum — som det förefaller, hållna i den moderna empirestilen — och möblemanget är värderat till sammanlagt 450 rdr specie. Det fanns också två förmak, matsal, sängkammare och pigkammare samt tre vindsrum. Pigkammarens spartanska utrustning kan måhända förtjäna att särskilt noteras; där fanns 1 Säng med kläder, 2 Biråbänkar(?), 3 st. Stolar, 1 Bord. Husets linneförråd var ganska välförsett, och man hade 8 duss. vita tallrikar men egendomligt nog endast ½ duss. vinglas.

Det hela gör i stort sett intryck av god borgerlig standard, men till det mest upplysande hör otvivelaktigt de bilagda räkningarna från olika affärer, vilka kompletterar och korrigerar bilden av husets allmänna, mera statiska karaktär med aktuella detaljer rörande förbrukningsartiklar och levnadsstandard. Bortsett från att kött givetvis har utgjort ett av de kostsammare inslagen i husets matsedel[35], tycks livsföringen ha varit ganska spartansk under tiden närmast före konkursen: sill, strömming och kabeljo har köpts i större partier, exempelvis 1 fjärding sill den 18 okt. och en tunna dito den 14 juli — däremot endast 1 skålpund kaffe och 1 lod te. 6½ tunna potatis är en inköpspost av så imponerande omfattning, att den tycks ange själva grundvalen för husets mathållning.

JOSEPH MARCUS OCH HANS KONKURS
JUDISKA KULTURINTRESSEN

Det råder en ganska påfallande kontrast mellan den bild konkurshandlingarna ger å ena sidan av Jacob Marcus' hushållning och å den andra av sonen Joseph Marcus' förhållanden och levnadsvanor några år senare; i viss mån är det kanske fråga om en generationsskillnad.

Joseph Marcus hade etablerat sig som klädesfabrikör 1820 eller 21. Re-

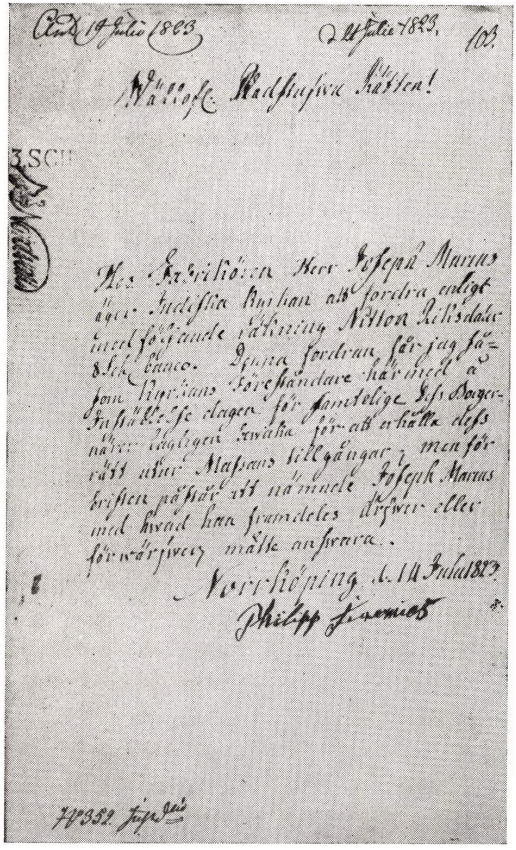
dan 1823 måste han emellertid begära sig själv i konkurs. I sin inlaga till rådhusrätten säger han sig ha bedrivit sin fabriksrörelse med hjälp av "Lånebiträden (= lån), Förskotter och på Borgen tagna Effekter". Genom sin egen bror Ludvig (denne var överskärare och hade sedan början av 1822 drivit ett överskäreri[35b] i staden; 1837 flyttade han över till Finland) och genom andra personer uppger han sig ha lidit förluster, och under den svåra eldsvådan i staden den 12 juni 1822 hade han också förlorat egendom till betydande värde[36]. Även denna konkurs var i själva verket av mycket litet format: skulderna uppgick till c:a 15300 rdr riksgälds, varemot svarade tillgångar om c:a 12400 rdr.

I lösöret ingick emellertid bl. a. en segelbåt à 120 rdr, 1 souflettvagn med Selar och Kälkar à 300, 1 Skrinda à 100, 1 Chaiskärra, 1 bössa, 2 pistoler, 1 sabel (!) och 1 vargskinnspäls. Sistnämnda klädesplagg hade Marcus året förut köpt på en auktion, pistolerna på en annan; för dessa liksom för en del andra inköp häftade han fortfarande i skuld. En räkning från specerihandlanden, omfattande tiden från 12 jan. till 10 juni, belöper sig på något över 68 rdr riksgälds. Bland de större posterna kan nämnas kaffe, varav man köpt 1 skålpund cirka var fjortonde dag — det bör påpekas, att familjen bestod endast av man och hustru jämte ett barn i ettårsåldern, varjämte man givetvis hade ett par pigor, som väl dock knappast hade tillfälle att bidra till kaffekonsumtionen. Anmärkningsvärt med hänsyn till den kända judiska måttligheten i bruket av spritdrycker är, att familjen från 6 febr. till 8 okt. — på 8 månader — köpt ända till 23 kannor kumminbrännvin, motsvarande en konsumtion av omkring 8 liter i månaden — jämte portvin och körsvärsvin ett par gånger. En butelj arrak hade inköpts den 6 april, en den 11 i samma månad och en den 15 oktober, vidare 3 halvbuteljer madeira, också den 11 april, tydligen i samband med någon märkesdag i familjen.

En av de mest intressanta poster, som upptagits bland Joseph Marcus' tillgångar, lyder: "Diverse svenska och tyska böcker", värderade till 50 rdr. Med hänsyn till bokpriserna vid denna tid och i betraktande av böckers allmänt låga boupptecknings värde bör man kanske inte underskatta detta lilla privatbibliotek. Litterär och överhuvudtaget västerländsk bildning har väl under denna tid ännu varit ganska sällsynt bland judarna i gemen.

Böcker nämns sällan i de judiska bouppteckningarna från 1800-talets tidigare decennier — sådana förekommer, som förut sagts, inte i Norrköping men däremot exempelvis i Göteborg — och där böcker är uppförda bland kvarlåtenskapen, brukar de vara försedda med attributen "gamla hebreiska". Det är väl alltså i regel fråga om bönböcker, kanske ibland också om ett eller annat arbete ur den judisk-teologiska lärdomsarsenalen.

Undantag har givetvis förekommit. I Eugenius Hartwigs förutnämnda självbiografi finns intressanta upplysningar om kulturintressen hos några

Ur handlingarna i Joseph Marcus' konkurs 1823. Egenhändig namnteckning av Philip Jeremias.

Norrköpings rådhusarkiv.

av hans principaler. Han var 1815—21 anställd på kontoret hos firman Reis & Magnusson[37] i Göteborg, vars bomullsväveri och kattuntryckeri (även färgeri och blekeri hörde till företaget) torde ha varit bland de största i sin bransch i Sverige, om det inte en tid rent av var det allra största; det hade 1822 600 vävstolar och omkring 1000 arbetare och anställda[38], och industrianläggningens tillverkningsvärde 1820, 191000 rdr specie, överträffades då i Göteborg endast av Nonnens sockerraffinaderi och sockerbruk med en årstillverkning om 233000 specieriksdalers värde[39]. På denna firmas kontor fanns, berättar Hartwig, ett litet bibliotek, omfattande både historiska arbeten, antika författare, såsom Homeros, Herodotos och Tukydides, och modern tysk diktning, bl. a. verk av Wieland, Goethe, Schiller, Novalis, de båda Schleglarna "und ein Theil der übrigen grossen Schaar deutscher Schriftsteller". Ännu märkligare är, vad hans skildring har att förmäla om en annan judisk storaffärsman i Göteborg, grosshandlaren, fabrikören och bankiren Valk Isaac Vallentin[40], hos vilken Hartwig fick anställning 1821. Här gick, berättar han, in- och utländska berömdheter ut och in i huset, där hölls söndagssoaréer, till vilka de kontorsanställda en gång för alla fick anse sig inbjudna, och en kväll i veckan ägnades dessutom regelbundet åt Schillers dramer, då rollerna fördelades bland de närvarande, "um deklamatorisch vorgelesen zu werden". Hartwig uppehåller sig särskilt vid det både livliga och allvarliga teaterintresset i den Vallentinska kretsen: familjen hade naturligtvis eget logeabonnemang på den kända Segerlindska teatern, och att det inte bara var fråga om förströelse, visar uppgiften om Schiller-aftnarna, där han tydligen också gjort bekantskap med Schillers bekanta uppsats om teatern som uppfostrare, "Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet". Hartwig karaktäriserar både sin principal och hans hustru (av släkten Leman från Hamburg)[40b] som fint bildade människor. I själva verket påminner ju hans skildring starkt om samtida miljöbilder från berömda tyskjudiska kulturkretsar i en metropol som Berlin — men det är alltså fråga om det lilla Göteborg i början av 1820-talet.

Något jämförbart har troligen varken då eller senare förekommit i det judiska Norrköping — trots att staden såsom sådan i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet var känd som en livlig teaterstad. Förhållandena

var dock säkerligen små och trånga i jämförelse med det Göteborg Hartwig lärde känna på 1810- och 20-talen, där nyss förut kontinentaltidens sjudande liv hade präglat staden ekonomiskt och politiskt. Därmed hade säkerligen också följt andliga kulturimpulser utifrån, och överhuvudtaget torde det andliga klimatet i Göteborg redan nu ha varit gynnsamt för en öppnare livsstil. Man skulle gärna velat veta något om de utomstående deltagarna i de Vallentinska soaréerna och litteraturaftnarna. Har det också funnits icke-judar med i denna lilla kulturcirkel? Hartwig nämner ingenting härom, men det förefaller sannolikt; bl. a. torde väl uttrycket "in- och utländska berömdheter" få anses tyda härpå. Han talar om en utbredd religiös likgiltighet bland judarna i staden, och den judiska ortodoxien har alltså troligen inte lagt några hinder i vägen för umgänget. Av allt att döma har det även från motsatta sidan, inom det icke-judiska göteborgska kulturlivet, redan nu rått en liberal anda i detta avseende. Ett litet indicium härpå är, att i en diskussion i det bemärkta Göteborgs debatterande sällskap uppträdde 1820 en annan av Valk Isaac Vallentins handelsbetjänter, den 38-årige Ludvig Lichtenberg, som en av inledarna. Hans judiska börd har alltså inte legat honom i fatet vid hans inval och verksamhet i föreningen[40c].

I Norrköping får vi nöja oss med betydligt sparsammare vittnesbörd om litterära intressen. Joseph Marcus har ägt en liten samling svenska och tyska böcker, det är, vad man med säkerhet kan konstatera; man vet inte ens, vad för böcker det är fråga om. Värderingssumman gör det dock troligt, att det inte bara kan röra sig om en eller annan praktisk handbok eller dylikt; med all sannolikhet har det funnits skönlitteratur med. Så mycket är i varje fall klart, att denna lektyr har hört hemma utanför den isolationistiska judendomens ram, något som säkerligen måste ha fått återverkningar i hemmets allmänna prägel och anda.

Joseph Marcus dog redan 1834, endast 40 år gammal. Samma höst, endast någon vecka senare, avled också Levin Marcus, och man frestas kanske till misstanken, att det kunde vara koleran, som skördade sina offer under detta beryktade koleraår. En sådan gissning är emellertid felaktig; Norrköping undgick denna gång helt den fruktade farsoten.

Efter konkursen hade Joseph Marcus' affärer till en tid repat sig på

nytt; 1830 sysselsatte hans klädesfabrik 11 arbetare och 4 vävstolar, och årstillverkningen uppgick till 15692 rdr banko, varmed exempelvis kan jämföras Philip Jeremias' oljeslageri, som d. å. redovisar för 22166 rdr banko. Vad som sedan hänt mellan åren 1830 och 34, undandrar sig min kännedom, men bouppteckningen efter Joseph M. uppvisar ett utfattigt bo: mot 10 rdr banko i tillgångar svarar en skuldsumma på 14 rdr! Någon affärsman har Joseph Marcus knappast varit. Han efterlämnade änka, dotter till stockholmsrabbinen Ruben Wulff, och sex minderåriga barn, det äldsta 12, det yngsta 2 år. Enda dottern, Hilda, blev sedermera gift med religionsläraren Moritz Schönthal, och på denna linje har Joseph Marcus bemärkta ättlingar i dagens Sverige, bl. a. professor Hugo Valentin, som är hans dotterdotterson.

ARON MARCUS

Jacob Marcus' yngste son *Aron Marcus* — en tid i ungdomen kallade han sig Adolph — är kanske den man vet mest om av syskonkretsen, framför allt beroende på att han uppnådde en hög ålder: född 1800 avled han först 1882. Han utbildade sig till urmakare, och efter sina lärloår i Norrköping (hos urmakaren Anders Kullman) erhöll han gesällbrev där redan 1820 — säkert ett av de tidigast utfärdade gesällbreven för en jude i Sverige[40d]. Han hade därefter anställning såväl utrikes som hos den framstående urmakaren Johan Fredrik Cedergrén i Stockholm. 1825 erhöll han skyddsbrev i Göteborg; några månader dessförinnan hade han genom K. Maj:ts nådiga resolution tillerkänts rätten att, sedan skyddsbrev utfärdats, inrätta och driva urfabrik i staden. Kommerskollegium hade tidigare vägrat honom denna rätt, under hänvisning till gällande förbud för judar att förfärdiga eller försälja något, av vad namn eller beskaffenhet som helst, av guld eller silver — "hwilka metaller", tillägger kommerskollegium i sin skrivelse, "i tillwerkningen av Ur ofta inginge". Marcus' betygade "skicklighet i Urmakeri hantwerket" samt hans "fördelaktiga intyg öfver sitt förhållande" fällde emellertid hos K. Maj:t utslaget till hans förmån. 1828 flyttade han tillbaka till Norrköping, där han erhållit nytt skyddsbrev och enahanda rättigheter. Hans rörelse torde aldrig ha haft

ARON MARCUS
(1800—1882)
Oljemålning av Ernst Josephson 1880.
Zornsamlingarna, Mora.

HANNA MARCUS
f. Schlesinger
(1805—1898)
Oljemålning av Ernst Josephson 1880.
Nationalmuseum. Foto: SPA.

någon större omfattning. Från början var den helt obetydlig: 1830 uppgick årstillverkningen till 200 rdr banko, och efter konkurs 1838 hade den 1840 sjunkit till 125 rdr. "Ej rik du varit men förtrogen med bekymren", heter det också i ett enkelt hyllningskväde på 80-årsdagen, som inledes med ett citat ur Tegnérs Axel: "Från åttioårig hjessa sken allt silfver som den gamle hade"[41].

Det anspråkslösa poemet betonar den gamles ljusa lynne, hans hemkärlek, hans fromhet och redbarhet: "Dock äger Du klenoder två, Din Bibel och Din rena heder". I ottan hade han gått till synagogan för "att bedja invid Tabernaklet" (dvs. skåpet med torarullarna, den s. k. aron-hakodesch, längst fram i synagogan) heter det i fortsättningen av födelsedagsdikten. I församlingen har Marcus tydligen bl. a. varit anlitad som "mohel" (omskärare), att döma av ett brev från Carl David Philipson 1859, vari han ombedes att tjänstgöra vid "Bresmille Ceremonien" (dvs. berit mila, omskärelsen), när en nyfödd son till Philipson skall omskäras.

"Den praktik Herr Marcus har i detta hänseende, föranleder att det är en rigtigt tryggande behaglig känsla, att weta sitt barn under akten i så goda händer", skriver Philipson med en ceremoniös artighet, som kanske dock antyder ett visst socialt avstånd mellan den rike och den fattige juden — det är, som synes, inte fråga om någon mera intim bekantskap.

Emellertid hade Aron Marcus tydligen även intressen, som sträckte sig utanför hemmet och den lilla samfundskretsen. Bland de Marcusska släktpapperen finns bevarat ett kallelsebrev, daterat Göteborg den 25 nov. 1842, varigenom grosshandlaren A. Marcus kallas till "korresponderande medlem af den Förening som blifvit stiftad till understödjande af Götheborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhällets Museum — hvars hufvudsakliga föremål är att befordra en närmare kännedom om tillgränsande Kustprovinsers naturförhållanden och att i sådant hänseende väcka ett allmännare intresse för naturforskning". Att han 14 år efter sin avflyttning från Göteborg hedrats med en sådan kallelse, synes tyda på att han gjort sig känd för ett naturintresse av mindre vanlig art, och detta tämligen oväntade drag utgör ju ett intressant komplement till de konturer man i övrigt kan skymta av hans person och personlighet.

I sin förut omnämnda självbiografi berättar Eugenius Hartwig, att han under sin barndom ofta i glatt sällskap med sina bröder och kamrater genomströvade fädernestadens "romantiskt sköna omgivningar", och bland kamraterna nämner han särskilt de yngre bröderna Marcus, till vilka Aron hörde. Kanske var det under dessa pojkströvtåg i Norrköpingstrakten, som Aron Marcus' intresse för naturen först hade väckts för att sedan följa honom även till nya trakter och då utvecklas till ett verkligt naturstudium.

ISAAC DAVIDSON OCH HANS SÖNER

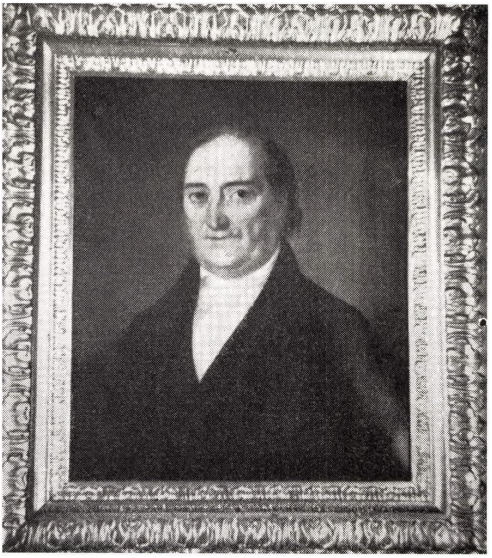
Inom den yngre generation, som representeras av söner och mågar till de äldsta judiska immigranterna i Norrköping, framför allt till Jacob Marcus och Philip Jeremias, ryms givetvis stora åldersskillnader — Aron Marcus var mer än ett kvartssekel yngre än exempelvis svågrarna Levin Marcus och Esaias Jacobsson. Betydligt äldre än de båda nyss omtalade

MARIA DAVIDSON, f. Philip(son)
(1786—1843)
Oljemålning av Nils Andersson 1843. Ägare: Fru Svea Jacobsson, Stockholm.

bröderna Marcus var också *Isaac Davidson* (f. 1772 i Alt-Schottland vid Danzig), som 1804 gifte sig med Philip Jeremias' äldsta dotter, *Maria.*

Efter sin ankomst till Sverige, troligen år 1794, var han först skriven hos Moses Davidsson, som sannolikt var hans svåger (se det släkthist. kap.) och därefter anställd som handelsbetjänt hos Jacob Marcus samt hade slutligen, en tid innan han blev skyddsjude, i egenskap av handelsexpedit hos Joseph Marcus i Stockholm "förestått och bestridt dess affairer". Episoden med tullbeslaget på Mönsterås marknad och den följande rättegången har redan utförligt behandlats. 1806 erhöll Isaac D. skyddsbrev som grosshandlare i Norrköping tillsammans med en kompanjon *Benjamin Falk,* som också haft anställning hos Joseph Marcus. Davidson etablerade sedermera en liten klädesfabrik, men denna har synbarligen varit mycket obetydlig liksom också handelsrörelsen — 1808 är firman Isaac Davidson & Benjamin Falk uppförd som nr 67, räknat efter rörelsefyrkens storlek.

ISAAC DAVIDSON
(1772?—1849)
Oljemålning av Nils Andersson 1843. Ägare: Fru Svea Jacobsson, Stockholm.

I de nekrologer, som skrevs över ett par av Davidsons söner i slutet av 1800-talet, betonas det också starkt, att hemmet var fattigt. Även om ordet inte skulle få tolkas alltför extremt, är det tydligt, att Isaac D:s ekonomiska förhållanden varit långt ifrån lysande. Ett indicium härpå är, att flera av sönerna tidigt måste lämna hemmet för att tjäna sitt levebröd på egen hand. Förf. till det förut nämnda arbetet Svenska Millionärer tycks förmedla en tradition, då han skriver, att Henrik Davidson, den yngste sonen i familjen, hade måst gå till fots till Stockholm, om han ej fått en "tvåa banko" av en namngiven vän, sedermera handlande i Norrköping, till en fördäcksbiljett på ångbåten Raketen. Den relativt anspråkslösa livsföring, som skymtar ur en redan citerad uppbördsbok från 1819, bör kanske också ges något vitsord i detta sammanhang.

I "Svenska Millionärer" berättas emellertid om "gamle Isaac Davidson" att hans egentliga och huvudsakliga affärsverksamhet bestod i uppköp av

silver, såväl myntat som omyntat. "Innan Sverige genom lagen om rikets mynt år 1830 fick ett ordnat myntväsende", heter det, "var silfveraffärer ett mycket vinstgivande 'geschäft', och denna affär bedrevs uteslutande av judar". Just för judar var ju emellertid denna handel förbjuden; i en kommerskollegii kungörelse av år 1790 föreskrevs, såsom redan i annat sammanhang anförts, att judarna "icke måge utaf guld eller silfwer något, af hwad namn och beskaffenhet som helst, tilwerka, byta eller försälja" — vid sträng straffpåföljd, tredje gången förlust av näring och skyddsbrev. Har alltså Isaac Davidson ägnat sig åt detta slags affärer, så löpte han av allt att döma betydande risker. Att judereglementets och andra förordningars snäva och ogina bestämmelser lockade till överträdelser, är emellertid förståeligt. I bouppteckningen efter Isaac Davidsons kompanjon Benjamin Falk finner man också bl. a. en post "diverse guldsmedsverktyg", vilket synes tyda på att denne varit yrkesman på området och kunnat bearbeta det inköpta eller tillbytta silvret. En annan liten notis med en upplysning om Isaac Davidsons affärsobjekt får man i ett brev, skrivet 1835 av en ung man, Wulff Schlesinger, som emigrerat till U. S. A. (brevet är förut omnämnt i en not). Schlesinger skriver på sin dåliga tyska bl. a.: "— — — sende ihm (= brodern Isaac, som han väntade skulle följa efter till Amerika) mit fur (sic!) maine Rechnung ainige gute Repeteruren goldne und ainige silberne von der besten Sorte und im Schstande (sic!) von die (!) welche Aron (dvs. Aron Marcus) waisz zu ungefähr R (= riksdaler) 120 Swedisch und Davidson zu verkaufen hatte". Av bl. a. kronologiska skäl kan den här åsyftade knappast vara någon annan än Isaac Davidson.

Någon förmögenhet har han emellertid inte lyckats skapa genom sin affärsverksamhet. Vid sin bortgång 1849 efterlämnade han praktiskt taget ingenting; av värdeföremål fanns egentligen bara ett guldur, och skulderna, varav det största beloppet var äldste sonens fordran på 116 rdr banko för underhåll åt fadern under de sista sju månaderna, översteg tillgångarna med något mer än 85 rdr. Man undrar, om kanske den periodiska melankoli med åtföljande oförmåga till arbete, som synes ha hemsökt Isaac Davidson i ungdomen, har följt honom genom livet och utgjort ett handicap i kampen för tillvaron. I själva verket tycks en viss nervös läggning i

mer eller mindre utpräglad form ha återkommit hos många av hans efterkommande som ett släktdrag.

Det är emellertid påfallande, hur ringa ekonomisk framgång många av de tidigare norrköpingsjudarna kunnat notera som resultat av sitt livsverk. Jacob Marcus dog som en fattig man, och ingen av hans söner vann någon ekonomisk position i samhället. Levin Marcus avled utfattig, Isaac Davidson likaså, och många flera namn skulle kunna nämnas med nära nog samma karaktäriserande attribut. Ibland kan boets behållning gå upp till ett eller ett par hundratal riksdaler, och även de relativt välbärgade har sällan efterlämnat mer än några tusen. Undantagen från denna regel kommer i huvudsak sent, först efter århundradets mitt.

Av Isaac Davidsons söner stannade två kvar i Norrköping. Den ene av dessa var äldste sonen, *David Isaac Davidson,* ibland felaktigt kallad Isaac Davidson d. y[42]. Även den näst yngste sonen, *Joseph Edvard Davidson,* förblev födelsestaden trogen. Båda ägnade sig liksom fadern åt klädesfabrikation, och i mitten av 1800-talet hade deras företag uppnått ganska betydande dimensioner. 1850 hade D. J. Davidsons fabrik 7:de rummet inom textilfabrikationen i Norrköping (årstillverkn. 131737 rdr banko) och J. E. Davidsons 12:te (107680); det då största företaget, Söderberg & Arosenius, redovisade för en årssiffra av 224588 rdr banko. Joseph Edvard dog emellertid vid unga år 1857, varefter hans firma under cirka ett årtionde stod under ledning av en svåger till den avlidne, *Albert Josephsson* från Göteborg. 1860 sysselsatte fabriken 44 arbetare och hade ett tillverkningsvärde av 220000 rdr riksmynt men gick senare med sämre resultat och nedlades efter konkurs. David I. Davidson liksom ett par andra judiska klädesfabrikanter i staden uppges av Ringborg, som stöder sig på en äldre källa, ha gjort sina egentliga förtjänster och skapat sin förmögenhet som återförsäljare av andra fabrikers tillverkning. Enligt fabriksberättelsen 1860 var då 46 arbetare anställda i hans egen fabrik, och årstillverkningen uppgick till 139014 rdr riksmynt.

David Davidson lär ha varit "vida känd" under smeknamnet "Kucku" Davidson eller "Norrköpingskucku" [42b] och var tydligen på sin tid en välbekant Norrköpings-figur. Vad denna benämning egentligen innebar, har inte förklarats, men det sannolika tycks vara, att han brukade uppträda

som rolighetsminister; en osignerad samtida teckning framställer honom som trollerikonstnär. (Däremot ser han på ett foto mycket bister ut eller kanske snarast "sur".) En markant personlighet av helt annan typ tycks hans hustru, *Rebecka Davidson,* f. Bendix, ha varit. Hon var sondotter till rabbinatsassessorn Emanuel eller Menachem Bendix i Köpenhamn, även kallad Mendel Lackenbach efter den tidigare hemorten (i Ungern) — han är huvudperson i den danske författaren Sivert Gunsts roman Hr. Menachem og hans Hus — och dotterdotter till Levin Moses Lamm. Hennes äkta judiska fromhet och levande sinne för sitt folks religiösa traditioner anses vara en av inspirationskällorna till dottersonen Oscar Levertins berömda judiska rokokonovell Kalonymos. Med ovanlig skärpa framträder hennes bild i några familjeminnen, varav särskilt en kan förtjäna att på nytt refereras. En av hennes söner, sedermera domänintendenten *Bernhard David-*

DAVID ISAAC DAVIDSON
(1806—1867)

Teckning av okänd konstnär. Wadströmska porträttsaml., Norrköpings stadsbibliotek.

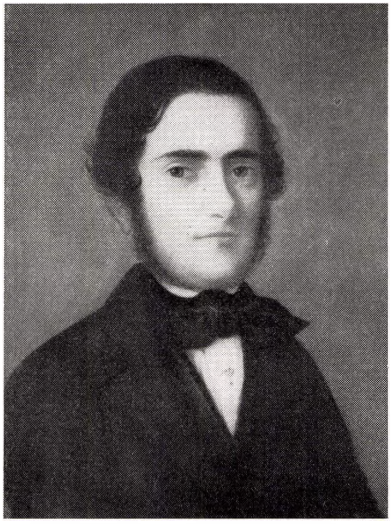
son, hade vid en tysk badort träffat en ung norska av "pæn familie" och blivit förälskad i henne. För att vara säker på att inte bli avvisad av föräldrarna lät den unge juden döpa sig och skulle sedan en smula ängslig underrätta sin mor om sitt avfall från fädernas tro. Det är dotterdottern Anna Levertin, som åt eftervärlden bevarat Rebecka Davidsons svar, oförglömligt både i sitt religiösa allvar och sin ironiska värdighet: "Ja, måtte du nu bara bli bättre kristen, än du varit jude". I den repliken skymtar väl i själva verket ett miniatyrporträtt av en personlighet.

REBECKA DAVIDSON
f. Bendix (1809—1889)
Foto. Ägare: Fru Anna Levertin, Stockholm.

I Levertins vackra och gripande dikt Modersspråket heter det bl. a.: "Visor du sjöng med min moders mun". *Sophie Levertin,* f. Davidson, lär ha haft litterära intressen och bl. a. sjungit Bellmans-sånger. Det är tydligt, att det Davidsonska hemmet i Norrköping rymt egenskaper och intressen av stor spännvidd. 1864 flyttade Davidson med familj till Stockholm. Han avled redan 1867, medan hustrun överlevde honom i ett par årtionden.

Både Joseph Edvard Davidson och hans hustru Bernhardina tycks ha haft en allvarlig läggning; med levande intresse omfattade han det judiska församlingslivet och verkade ivrigt för tillkomsten av den nya synagogan, vars invigning han dock ej fick uppleva. I hemstaden synes han ha vunnit

JOSEPH EDVARD DAVIDSON
(1816—1857)

BERNHARDINA DAVIDSON,
f. Josephsson
(1820—1881)

Oljemålningar av okänd konstnär.
Ägare: Professorskan Hilma Ahlenius, Stockholm.

allmän aktning och uppskattning. *Bernhardina (Dina) Davidson,* f. Josephsson, var dotter till en ganska känd affärsman i Göteborg, Samuel Josephsson, och hans hustru, Ester Cohn från Hamburg. Hon var knappast någon särpräglad eller rikt utrustad natur som svägerskan Rebecka Davidson, men hennes omisskännligt äkta och varma fromhet på etisk grund talar ännu ur ett personligt dokument: ett bevarat brev, skrivet till en av sönerna vid hans konfirmation.

De båda bröderna Davidson bodde nästan grannar, David Isaac i kvadraten Barken, hörnet av Vattengatan och Norra Kungsgatan, och Joseph Edvard i kv. Gördeln, hörnet av Vattengatan och Tunnbindaregatan. Båda husen finns alltjämt kvar; det sistnämnda torde ännu vara känt för äldre stadsbor under namnet "Davidsonska huset".

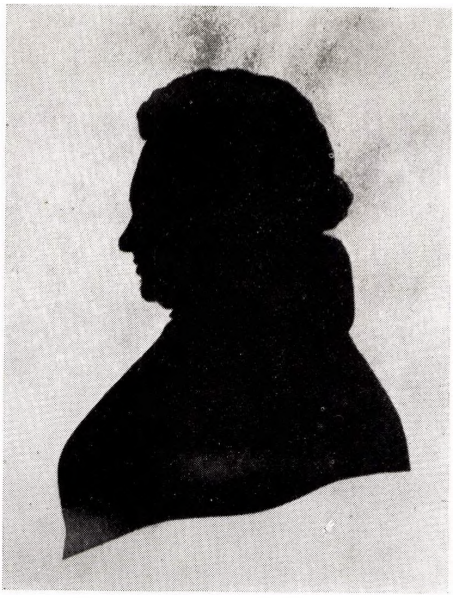

"Davidsonska huset", hörnet av Vattengatan och Tunnbindaregatan. Har ägts av J. E. Davidson. Foto: Martin Ivarsson 1954.

JACOB WAHREN OCH HANS EFTERKOMMANDE

Svärson till Philip Jeremias var också *Jacob Wahren,* som från Stralsund invandrat till Sverige 1805 och erhöll skyddsbrev på minuthandel i Stockholm 1807. Där drev han sedan kramhandel till 1813, då han fick nytt skyddsbrev, denna gång på grosshandel. 1811 gifte han sig med *Rebecka Philip,* en dotter till Philip Jeremias i dennes andra äktenskap med Ester Davidsson. Då Philip Jeremias år 1812 ansökte om svenskt medborgarskap för sig och sina söner, begärde han även samma förmån för sin måg Jacob Wahren men fick avslag med den motiveringen, att denne ej vistats i landet lika länge som sin svärfar, och att hans rörelse var tämligen liten.

Wahren överflyttade sedermera till Norrköping och började där klädestillverkning "uti anspråkslösa lokaler, inom kvadraten Krogen vid Norr

JACOB WAHREN (1784—1846)
Silhuett.

Tull", upplyser Ringborg. Där fanns tydligen också fabriken kvar ännu vid Rebecka Wahrens död som änka 1855. Till en början tycks hans rörelse inte ha haft någon större framgång; 1826 begärde hustrun att få öppna minuthandel i Norrköping, eftersom mannen gjort konkurs och ej kunde bidraga till familjens uppehälle. Magistraten avslog, men kommerskollegium tillstyrkte och K. Maj:t beviljade hennes ansökan, varvid hänsyn också togs till att hon genom den stora eldsvådan i Norrköping nämnda år förlorat sin egendom[43]. Längre fram har dock tydligen firman repat sig på nytt.

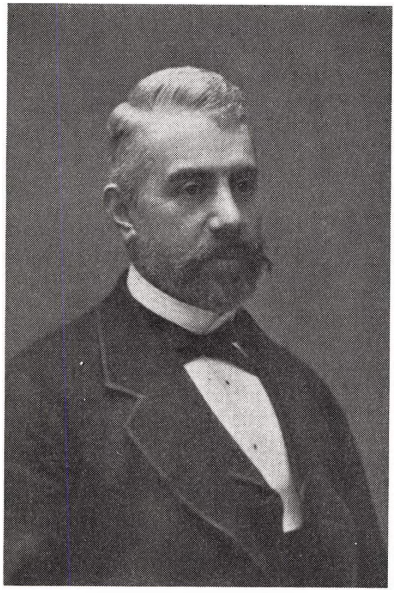
Enligt Ringborg var det Jacob Wahren, som omkring 1830 i Sverige införde konsten att dekatera kläde (dvs. genom viss behandling ta bort onödig glans och fixera återstoden), något som han lärt sig utomlands, förmodligen i Böhmen, eftersom han därifrån införskrev en skicklig yrkesman, som 1832 erhöll tillstånd att anlägga eget dekateringsverk i Norrkö-

LUDVIG MARCUS
(1827—1904)
Foto. Ägare: Martin Ivarsson.

RICHARD WAHREN
(1835—1901)
Foto. Norrköpings stadsbibliotek.

HERMAN WAHREN
(1827—1892)
Foto. Norrköpings stadsbibliotek.

GUSTAF WAHREN
(1832—1904)
Foto. Norrköpings stadsbibliotek.

ping. År 1840 hade Jacob Wahrens klädesfabrik 8 vävstolar och 29 arbetare samt ett tillverkningsvärde av 71962 rdr banko. Fabriken intog då andra platsen bland de judiska företagen i samma bransch i Norrköping, närmast efter Soldins.

Några år senare drabbades W. enligt Ringborg av ett slaganfall men levde ännu tre år, ehuru bunden av ohälsa. Det blev den blott sextonårige äldste sonen Herman, som nu med den sjuke faderns bistånd och under hans överinseende måste sätta sig in i fabrikens skötsel och vid Jacob Wahrens bortgång 1846 nittonårig fick ensam överta ledningen av firman. Jacob Wahrens dödsannons anger "lång och tärande sjukdom" som dödsorsak. Behållningen i boet uppgick enligt boupptecknigen till den inte särskilt imponerande summan av 7051 rdr 9 sk. 2 rst. banko, vartill kom ej inräknade inventarier för 1105 rdr banko, som enligt äktenskapsförord tillhörde änkan. Bland de varor, av vilka fabrikslagret bestod vid Jacob Wahrens frånfälle, uppräknas i boupptecknigen ett flertal olika sorters kläde. Med sina omsorgsfullt angivna färgnyanser och materialsorter — bastblått kläde af jutsk ull, melerat d:o af Islands Ull, d:o af svensk ull, Ljuscouleurt, Bronze och Ullblått kläde, Tvinnad randig och Randig Ljuscouleurt Corderoij m. fl. — förmedlar denna sakliga förteckning alltjämt något av den speciella poesi, som kan finnas gömd i ett gammalt provlager eller i en modeplansch från 1800-talet.

Redan 1848, samma år, som *Herman Wahren* blev myndig, erhöll han burskap i Norrköping och övertog rörelsen i eget namn, den förste i den långa raden av ättlingar till Jacob Wahren, som gjort betydelsefulla insatser i Norrköpings näringsliv och bidragit till stadens ekonomiska utveckling. I slutet av 1850-talet upptogs brodern *Gustaf Wahren* i firman som Herman W:s kompanjon, och från 1864 överläts rörelsen på det nybildade Bergsbro aktiebolag, som så småningom blev familjebolag. Den tredje brodern, *Richard W.*, etablerade 1860 tillsammans med fabrikör *Ludvig Marcus* (en son till ovannämnde Joseph M. och sonson till Jacob M.) en klädesfabrik, som 1878 övergick till aktiebolag under firma R. Wahrens Aktiebolag; Marcus hade flera år tidigare utträtt ur firman. Redan 1860 var Herman Wahrens yllefabrik det största judiska företaget

i branschen i Norrköping med sina 29 vävstolar, 87 arbetare och 298770 rdr riksmynt i tillverkningsvärde.

Att här ens tillnärmelsevis antyda familjen Wahrens betydelse för Norrköping skulle föra långt utom ramen för detta arbetes plan. I själva verket är ju Wahren den enda av de gamla judiska släkterna, som ända från 1800-talets början till nu, i betydligt över hundra år, oavbrutet varit representerad bland stadens ledande industriidkare och affärsmän. Genom ickejudiska giftermål är den emellertid numera som bekant i hög grad "assimilerad".

FAMILJEN NATHANSON

Besläktad med Philip Jeremias var med all sannolikhet också familjen Nathanson. *Gottschalk Nathanson,* som torde ha varit Ph. J:s systerson (alla dylika släktfrågor behandlas längre fram i annat sammanhang), betecknas 1829 som nyligen anländ utlänning; han hade då fått kommerskollegii tillstånd att anlägga urfabrik. Hans urmakeri synes emellertid ha drivits i blygsam skala; 1830 hade han endast en arbetare anställd, och årsfabrikationens värde anges till 200 rdr banko. Vid endast 34 års ålder avled Gottschalk N. under ett besök i Stockholm 1835. Troligen var det då hans avsikt att flytta till huvudstaden; just 1835 hade han erhållit nytt tillstånd att anlägga urfabrik där. Han efterlämnade hustru och flera minderåriga barn.

Gottschalk hade också en något äldre, ogift bror, *Jeremias Nathanson,* som blev grosshandlare i ullbranschen i Norrköping, med burskap från 1849; denne avled i den svåra koleraepidemi, som hemsökte staden 1853. Vid sin bortgång ägde han fastighet i kv. Storgatan nr 1, och bland hans efterlämnade, rätt betydande förmögenhet kan nämnas aktier i Förenade ångfartygsaktiebolaget i Norrköping samt i Köping—Hults järnväg (som bekant Sveriges första, påbörjad 1852). Att döma av bouppteckningen tycks den 55-årige ungkarlen ha varit något av en snobb med sin briljantfingerring och sin bröstnål av guld, med sin livpäls, sina bonjourrockar och piquetvästar, sina 3½ duss. skjortor osv.

Av Gottschalk Nathansons söner blev *Jeremias Nathanson* (d. y.) klä-

desfabrikör men sysslade enligt Ringborg mest med affärer i ull, oljor och fondpapper, som han drev tillsammans med Gustaf Wahren; i Norrköpings adresskalender 1881 kallas han ullhandlare. Han lär ha vistats mycket på resor, besökte de stora ullauktionerna på kontinenten och var enligt nyssnämnda auktor "en kosmopolitiskt lagd personlighet". Ett markant orosdrag har tydligen dominerat ännu starkare hos en annan av bröderna, den musikaliskt högt begåvade, äventyrslystne *Gottfrid Nathanson,* som reste jorden runt på musikaliska turnéer och slutligen tycks ha hamnat i San Francisko, där han var bosatt ännu 1908, såsom "professor of music". Gottschalk N:s äldste son, *Napoleon Nathanson,* som 1856 gifte sig med en dotter till Aron Marcus, *Sofia,* ägnade sig åt restaurangnäringen; i Norrköpings adresskalender 1856 finner man om honom uppgiften, att han "innehar utskänkningsrättigheter". 1867 flyttade han till Stockholm och avled 1882. Från honom härstammar nu levande medlemmar av släkten Nathanson.

FAMILJEN SCHLESINGER

En längre tid var också en familj Schlesinger knuten till Norrköping. Aron Marcus gifte sig 1827 i Göteborg med den 22-åriga föräldralösa *Hanna Schlesinger.* 1828 erhöll han, som förut nämnts, skyddsbrev som urfabrikör i Norrköping. I Norrköpings stads mantalslängd 1831 står hos urmakaren A. Marcus skriven som fosterson Isaac Schleisinger (sic!), f. 1819. Samtidigt är hos firma E. Jacobsson & Son anställda Klädwäfware Lärl. W. Schleisinger och Klädwäfwaren L. J. Schleisinger. Det är m. a. o. hela den föräldralösa syskonkretsen, som hamnat i Norrköping (om släkten S. se längre fram). En av bröderna, den unge men tydligen företagsamme *Wulff Schlesinger,* emigrerade ett par år senare till Amerika[44]. *Levy Julius Schlesinger* gifte sig 1831 med en dotter till sin principal Esaias Jacobsson och bodde i Norrköping ännu 1851, då han i adresskalendern betecknas som lönegodsvävare, vilket innebär, att han tog emot garn till vävning mot arbetslön. Hans rörelse har säkerligen aldrig haft större omfattning; i fabriksrapporten 1840 finnes ingen siffra angiven för årstillverkningens värde, vilket väl alltså beror på att det var fråga om

LEVY JULIUS SCHLESINGER
(1809—1878)
Daguerrotypi.
Ägare: Fru Ester Geber, Stockholm.

beställningsväveri, men vävstolarna var endast 2 och arbetarna 3 till antalet. Han flyttade sedermera till Linköping, där han avled 1878. Enligt familjetraditionen var han mycket musikalisk och medlem av "en kvartett, som också brukade spela hos Landshövdingen"; på en bevarad daguerrotypi har han flöjten i hand som sitt personliga attribut.

Den yngste brodern, *Isaac Meyer Schlesinger,* säger sig i ett brev till Aron Marcus, skrivet 1880, ha bott i Norrköping i närmare 40 år (han hade då bosatt sig i Stockholm). Sedan han växt upp, hade han tydligen återvänt till Göteborg, där han 1843 enligt bevarat borgarbrev erhöll burskap på minuthandel. År 1848 gifte han sig med *Josephine Benecke,* tillhörande en på sin tid känd judisk göteborgssläkt. Redan 1845 hade han emellertid etablerat sig som sidenkramhandlare i Norrköping; även detta borgarbrev,

JOSEPHINE SCHLESINGER
f. Benecke
(1825—1899)
Foto. Norrköpings stadsbibliotek.

ISAAC MEYER SCHLESINGER
(1819—1888)
Foto. Norrköpings stadsbibliotek.

daterat den 12 juni 1845, finnes bevarat i släkten. Annonserna ger som vanligt utförligare besked om affärsverksamhetens detaljer, och exempelvis i maj 1850 finner man i Norrk. Tidn. stora reklamannonser om ett nyinkommet "vårlager med för sommaren moderna kapp- och klänningstyger uti flera färger, Shawlar, färdigsydda Mantiller efter nyaste modeller; äfwen mottagas beställningar af Mantiller". Vidare hade han bl. a. rock- och byxtyger, bomullstyger, kulört Shirting samt slutligen "Färsk Caviar och Schweitzer-Ost" (!). Butiken låg på Drottninggatan 14 snett emot Rådhuset.

En förf. i Gudmundsgillets årsbok (Jönköping 1954) har observerat Schlesingers marknadsbesök i Jönköping under 1840-talet, dit han tydligen börjat resa redan under sin göteborgstid, och dit han sedermera regelbundet återvände, även efter sin flyttning till Norrköping, medförande enligt en av annonserna i Jönköpings-Bladet "ett wackert och wäl assorteradt manufaktur- och modewarulager". Av vicepresidenten i Göta hovrätt C. A. Björkman hyrde han en marknadsbod, som lokaltraditionen påstår vara

Borgarbrev för Isaac Meyer Schlesinger, utfärdat i Norrköping 1845. Ägare: läroverksadjunkt Karl-Erik Schlesinger, Skövde.

identisk med en ännu kvarstående gårdsbod vid Torggränd, vilken därmed får rangen av Jönköpings äldsta bevarade affärslokal!

Schlesinger ägde ett lantställe Ektorp vid Fiskeby. Där gästades han några dagar på sommaren 1875 av sin frände målaren Ernst Josephson (J:s älsklingssyster Gelly var gift med en systerson till Isaac S., sidenkramhandlaren *Fredrik Marcus* i Stockholm, son till Aron Marcus och Hanna Schlesinger). Ett minne av detta besök är, enligt vad Erik Blomberg uppger i sin Josephson-monografi, en studie med ett par bikupor och ett stycke järnväg, som konstnären kvarlämnade "som ett avskedsminne av sitt sorglösa lättingsliv på landet".

Sedan Isaac Meyer Schlesinger på ålderdomen flyttat till Stockholm, fortsattes firman av hans son *John Schlesinger* ända fram till början av 1900-talet.

Från höger Isaac Meyer Schlesingers hus (Drottninggatan 14) och som nr 2 (i gathörnet) den s. k. Rikssalen, uppförd 1769 för riksdagen d. å. och använd vid Gustav IV Adolfs kröning 1800.

Akvarell av Wilhelm Wiberg 1913 efter foto från 1870. Foto i Wibergska samlingarna, Norrköpings stadsbibliotek.

SOLDINS OCH ELIASSONS

I 1830 års rapport angående Norrköpings-fabrikernas anställda och tillverkning nämns bl. a. en *Hanna Soldin* som innehavare av en mindre klädesfabrik. I tidigare uppgifter anges som ägare till denna hennes man, *Alexander Ludvig (Lazarus) Soldin*[44b], f. i Frankfurt am Main 1798 (son till Ludvig Sussman Soldin och h. h. Debora Joseph), vilken enligt Ringborg i unga år inkallades till Norrköping av assessor Carl Arosenius och anställdes som valkare vid dennes normalklädesfabrik. Synbarligen har han invandrat någon gång mellan 1815 och 1819; i fört. över judar i Norrköping för förstnämnda år saknas hans namn, men i mantalslängden för 1819 står upptagen klädvävaregesällen Ludvig Soldin, boende

A. L. SOLDIN
(1789—1869)
Foto. Norrköpings stadsbibliotek.

HANNA SOLDIN, f. Eliasson
(1788—18—?)
Foto. Norrköpings stadsbibliotek.

i kvadraten Stenhuggaren. På 1820-talet hade S. startat egen klädesfabrik men måste 1828 göra konkurs som en direkt följd av stadsfiskal Hammarboms tidigare i en not omnämnda konkurs året förut; Soldin hade nämligen iklätt sig så stora borgensförbindelser för Hammarbom, att han vid kraschen måste avträda sin egendom till dennes kreditorer. Rörelsen fortsatte emellertid i hustruns namn[44c], och 1846 erhöll han själv nytt burskap i staden — sitt tidigare privilegium som skyddsjude hade han förlorat genom konkursen. 1830 sysselsattes i fabriken endast 14 arbetare, och dess tillverkningsvärde stannade vid 13370 rdr banko; tjugo år senare är siffrorna 159 arbetare och 114509 rdr banko.

Soldin hade 1819 gift sig med *Hanna Eliasson,* dotter till Elias Joseph i Stockholm (den svensk-judiska familjen Eliassons stamfader) och h. h. Hendel Sissel eller Hanna Behr. (Se vidare det släkthistoriska avsnittet.) Hanna Soldin var född i Malchin i Mecklenburg 1788; 1807 blev hon mo-

derlös, och 1811 dog även fadern (se även gravskrifterna rad IX nr 1!). Makarna Soldin hade en enda son, *Ludvig Alexander Soldin,* som uppges ha varit utomordentligt begåvad och blev med. d:r redan före tjugofem års ålder. Enligt Lazarus (a. a.) arbetade han för åtskilliga hygieniska reformer och framlade bl. a. också 1857 ett förslag om att införa likbränning, vilket emellertid i tidningspressen och av allmänna opinionen mottogs med det bittraste hån. Hans radikala idéer väckte opposition och strid, men även i sitt privatliv tycks han ha råkat i svåra konflikter, som vittnade om bristande sinnesjämvikt. Denna ledde slutligen till fullt utbildad sinnessjukdom, och Soldin måste intagas på "frimurarnes dårhus i Hamburg", där han avled 1859. Det lär ha varit sorgen över sonens öde, som föranledde Soldin att dra sig ifrån affärerna i Norrköping och 1853 bosätta sig i Stockholm. Han började emellertid där handla med konst och antikviteter, och en större konstsamling, som Soldin förvärvat i Nürnberg, överlät han i slutet av 1850-talet till dåvarande kronprinsen, sedermera kung Karl XV, mot att denne beviljade honom en årlig livränta på 1500 rdr[45]. Detta kronprinsens förvärv bildade stommen till de blivande kungliga konstsamlingarna på Ulriksdals slott.

Soldin flyttade kort efteråt tillbaka till födelsestaden Frankfurt a. M., där han avled 1869. I Norrköping förtjänar han ihågkommas särskilt på grund av det gåvobrev, daterat Frankfurt a. M. den 23 maj 1860, varigenom han till Norrköpings fabriksförening donerade 32700 rdr, varav årliga avkastningen skulle användas "till understöd åt fattiga av arbetarklassen och företrädesvis åt sådana, som tillbrakt sin mesta tid under trogen och redlig tjänst vid härvarande klädesfabriker".

Soldins hustru hade en brorson, *Levy Joseph Eliasson,* f. i Stockholm 1818, som enligt Ringborg alltifrån pojkåren varit anställd hos Soldin. År 1846 hade han emellertid erhållit eget burskap i staden och drev snart en betydande fabriksrörelse med klädesfabrikation och färgeri. Då Soldin 1853 lämnade Norrköping, fick L. J. Eliasson överta även hans fabriksrörelse. Medan Soldin 1850 haft en årstillverkning av 114509 rdr banko och motsvarande siffra för L. J. Eliassons yllefabrik då utgjort 52421 rdr, så redovisade Eliasson 1860 ett tillverkningsvärde av 218710 rdr riksmynt, vilket torde innebära en viss tillbakagång, dock ej betydande. Arbetarstam-

Västgötagatan 25 (vid Samtalstorget).
Gården har 1855—60 ägts av A. L. Soldin och L. J. Eliasson.
Foto ur Wibergska saml., Norrk:s stadsbibl.

men hade emellertid samtidigt sjunkit från 159 + 61 = 220 år 1850 till endast 87 tio år senare, vilket av allt att döma får tolkas som ett uttryck för snabbt fortskridande mekanisering av fabriksarbetet. Samtidigt hade det Eliassonska färgeriets årstillverkning stigit från 6000 rdr banko till 30000 rdr riksmynt.

På 1860-talet lämnade Eliasson liksom flera andra judiska norrköpingsborgare staden och flyttade till Stockholm. Enligt Lazarus, som inte slösar på erkännanden åt judarna, var han "fullkomligt hederlig samt åtnjöt mycket godt anseende". Som ett bevis på hans ansedda ställning har i släkttraditionen bl. a. anförts, att hans hustru, den utomordentligt vackra *Edeline Eliasson,* f. Salomonsson[46], år 1862 erhöll inträde i Stora Amaranterorden i Norrköping; hon skall enligt familjeuppgifterna ha varit den första judinna i staden, som nådde denna sociala utmärkelse.

OSCAR LEVERTIN FÖDD I L. J. ELIASSONS HEM

En intressant familjetradition är den, som berättar, att Oscar Levertin föddes under ett besök, som hans mor gjorde hos familjen Eliasson i Norrköping. L. J. Eliasson bodde enligt mantalslängden för 1862 i kvadraten Berget nr 9—10, motsvarande V. Kungsgatan 15 (hörnet av V. S:t Persgatan), där han var bosatt enligt Norrköpings adresskalender för år 1856. Däremot uppges ju Levertin i litteraturhistoriska arbeten vara född i "Gryt vid Norrköping", vilket med säkerhet avser den dåvarande egendomen Gryt. Denna låg ett litet stycke längre västerut men skildes från kv. Berget endast genom de små kvadraterna Övre och Nedre Segern, Bommen och Vävstolen, i storlek tillsammans motsvarande ungefär vad man i regel i svenska städer kallar ett kvarter. Hur stämmer nu dessa två uppgifter med varandra?

V. Kungsgatan 15 (hörnet av S:t Persgatan).
Enl. Wiberg var gården byggd i mitten av 1700-talet och ägdes 1786 av rådman Jäderholm. På 1850- och 60-talen ägdes och beboddes gården av L. J. Eliasson. Foto fr. 1918. Wibergska samlingarna, Norrköpings stadsbibl. (Gården numera riven.)

Gryt. Teckning av J. Ek 1839.
Foto (efter vykort) 1860.
Wibergska samlingarna, Norrköpings stadsbibliotek.

Gryt med sin vackra belägenhet vid Motala ström och sin vidsträckta park hade under förra delen av 1800-talet varit i familjerna Arosenius' och Söderbergs ägo och av dem använts som gemensamt sommarhem; bostadsbyggnaden hade någon gång i början av seklet uppförts av Lars Johan Söderberg och Janne Arosenius. 1858 såldes emellertid Gryt till Norrköpings Bomullsväfveri AB, och den stora manbyggnaden synes 1862 ha bebotts i varje fall av fabrikens verkmästare Johan Thulin och hans hustru Amalia Cnattingius[46b]. I sitt arbete Till Norrköpingskrönikan, utgivet för mer än trettio år sedan, påstår Ringborg, att nämnda byggnad "längesedan fått rymma platsen för moderna vattenverksanläggningar och indu-

LEVY JOSEPH ELIASSON
(1818—1886).

Oljemålningar av okänd konstnär.

EDELINE ELIASSON
f. Salomonsson
(1828—1908).
Ägare: Fru Jane Thorsson, Nyköping.

striella nutidsbyggnader". En teckning av Gryt fr. 1839 (se ill.) visar emellertid tydligt, att den äldre tvåvåningsbyggnad med frontespis, belägen vid Strömmen i kv. Gryt och stundom ännu kallad "herrgården", som 1956 bebos av tjänstemän vid "Tuppens" fabriker, måste vara identisk med den här avbildade gamla huvudbyggnaden på Gryts egendom, och att Ringborgs uppgift alltså är felaktig.

En av de nuvarande hyresgästerna i huset, ingenjör Carl-Gustaf Hansson, meddelade mig för några år sedan, att hans framlidne kusin, ingenjör Karl W. Hansson († 1945), som tidigare innehaft hans lägenhet, på sin tid genom egna forskningar lyckats utröna, att Levertin skulle vara född just i detta hus, i samma våning, den översta, som nu bebos av ingenjör C.-G. Hansson — t. o. m. rummet hade K. W. Hansson ansett sig kunna utpeka. Hur han kommit fram till detta resultat, är dock tyvärr inte känt, då han veterligen inte efterlämnat några anteckningar i saken.

Då jag därefter vände mig till Oscar Levertins syster, fru Anna Levertin, för att inhämta familjetraditionens uppgifter, erhöll jag beskedet, att

Sophie Levertin vid sonens födelse skulle varit på besök hos en familj Eliasson i Norrköping. På min förfrågan har vidare fru Jane Thorsson i Nyköping, en dotterdotter till Levy Joseph Eliasson, bekräftat fru Levertins utsago; fru Thorsson har ofta själv hört sin mor tala om att Oscar Levertin var född i hennes föräldrahem. Slutligen kan nämnas, att Anna Levertin trodde sig ha hört, att huset, där hennes bror föddes, var en villa

SOPHIE LEVERTIN, f. Davidson
(1838—1906), Oscar Levertins mor.
Foto. Ägare: Fru Anna Levertin, Stockholm.

("kanske sommarnöje?"). Sammanställer man denna antydan med de föregående uppgifterna, tycks indicierna ganska tydligt peka mot en gemensam lösning.

Det framgår både av ovannämnda teckning och av uppgifter hos Ringborg liksom av platsens nuvarande utseende och av ingenjör Hanssons kompletterande meddelanden, att egendomen Gryt på sin tid omfattade en stor och vacker park, att huset hade — och i viss mån ännu har — ett verkligt naturskönt läge vid Motala ström, som här har en ganska impo-

nerande bredd, att här funnits badhus och andra agremanger för en sommarvistelse, och att Gryt alltså på sin tid måste ha varit en idealisk sommarbostad. Så hade det ju också använts under förra delen av 1800-talet.

Det sannolika torde alltså vara, att Levy Joseph Eliasson år 1862 hade hyrt sommarnöje för sin familj i Gryts herrgård. Att denna bara låg ett par hundratal meter från hans eget hus, har väl på denna tid närmast betraktats som en fördel och var det väl också ur flera synpunkter. Alla transporter mellan de båda husen blev ju synnerligen lätta, och ändå befann man sig i Gryt, enligt tidens sätt att se, "på landet". Förmodligen har Sophie Levertin varit nära väninna med den ett tiotal år äldre Edeline Eliasson. Vid ett besök hos sina föräldrar i Norrköping har hon troligen också hälsat på Eliassons i deras vackra sommarbostad, och här har alltså barnets födelse inträffat, kanske av någon orsak på oväntad tidpunkt.

Fullständig klarhet i saken kan man knappast vänta, om inte "Tuppens" räkenskaper från 1862 händelsevis skulle finnas i behåll och man där kunde erhålla uppgift om uthyrning av bostad i Gryt under nämnda sommar. Ett sådant fynd måste dock anses ytterst osannolikt, och man kommer troligen att få nöja sig med de anförda indicierna.

JULIUS GEBER

Även familjen Geber hade en tid anknytning till Norrköping. Handlanden *Julius Geber* i Göteborg gifte sig 1846 med *Hilda Philipson* från Norrköping, dotter till Mauritz Philipson. I februari 1851 flyttade Geber till Norrköping, och i Norrköpings kalender för nämnda år står han upptagen som vinhandlare med lokaler vid Gamla Torget 8 och som ägare av gårdarna 1, 5 och 6 i kv. Paraden. Han var en av stiftarna av Korderoj Fabriks Aktiebolaget i Norrköping och ägde i detta en tredjedel av aktiekapitalet om tillsammans 50000 rdr. Likaså tillhörde han den första styrelsen för Enskilda Industribanken i Norrköping, som öppnade kontor i april 1865. När 1854 en byggnadskommitté tillsattes för att uppgöra förslag till byggande av en ny synagoga i Norrköping, blev Julius Geber en av medlemmarna jämte A. L. Soldin, J. E. Davidson och L. J. Eliasson. 1867 flyttade han till huvudstaden[47], och i en bouppteckning från följande år om-

talas han som Konsuln Julius Geber i Stockholm. Där drev han sedermera en bankfirma med gott renommé, vilken emellertid sedan dess genom fusion uppgått i Svenska Handelsbanken. I Norrköping föddes bl. a. sonen *Hugo Geber,* den blivande bokförläggaren, som här också tillbragte sina egentliga barnaår.

STIEBELS OCH THIELS

En annan judisk familj med ganska känt namn, av vilka flera medlemmar fr. o. m. 1850-talet en tid framåt var bosatta i Norrköping, var *Stiebel,* härstammande från Bockenheim vid Frankfurt am Main[48]. Två bröder, *Emanuel och Jacob Stiebel,* som i unga år inflyttat till Stockholm, bosatte sig 1853 i Norrköping. I adresskalendern för 1856 står Emanuel S. som bokhållare. En syster till dem, Rebecka Stiebel, gifte sig med handlanden Isaac Isaac Davidson i Stockholm (den s. k. Dubbel-Isaac, invandrad från Altona och veterligen ej besläktad med någon av Davidsönerna i Norrköping) och blev mor till den kände nationalekonomen professor David Davidson i Uppsala. En annan syster, *Fanny Stiebel,* ingick i Norrköping äktenskap med katolske trosbekännaren Jaques Jean Thiel, f. 1827 i Eupen i Rhenprovinsen. Efter utbildning i Verviers i Belgien kom denne 1857 till Sverige, där han i Norrköping blev anställd som verkmästare[46b] vid det nybildade Smedjeholmens Aktiebolag för att i egenskap av skicklig tekniker här introducera moderna metoder inom klädestillverkningen. Sönerna *Ernest* och *Arthur Thiel* upptogs i Mosaiska församlingen och uppfostrades i moderns religion, varigenom släkten Thiel blev judisk. Brodern Jacob Stiebel gifte sig också med en icke-judinna, Carolina Mathilda Jansson — så i uppslagsböcker; i Stockholms mos. förs.-bok kallas hon Johnsson — från Östergötland, som före vigseln i Köpenhamn 1873 övergick till judendomen och därvid såsom proselyt fick beteckningen "dotter till Abraham". En son till de båda makarna var operasångaren Emile Stiebel. I slutet av 1860-talet flyttade både Fanny Thiel, som då blivit änka, med sina söner, och Emanuel Stiebel med familj till Stockholm. När Jacob Stiebels familj lämnade Norrköping, har jag ej lyckats utröna.

RELIGIONSLÄRARE OCH SAMFUNDSFÖRHÅLLANDEN

Religionslärarnas personer och förhållanden och de drag, som under de första årtiondena präglat den mosaiska församlingen i Norrköping, har hittills endast flyktigt berörts i några olika sammanhang. Som förut nämnts, var *Hartvig Baruch* den förste av religionslärarna, som stannade kvar i staden under längre tid — både han och hans två efterträdare förblev norrköpingsbor till sin död.

LÄRARLÖNER

Församlingen var ju från början mycket liten, och man frågar sig bl. a., vilka löner den kunnat betala sina tjänstemän. Som förut är nämnt, skrev en av Hartvig Baruchs söner, sannolikt på 1860-talet, en självbiografi, där han i början berättar om hemmet och om sina uppväxtår i Norrköping[49]. Han uppger där, att fadern av församlingen uppbar endast 35 "Thaler" i årslön. Eftersom Baruch själv i sin egenhändigt skrivna mantalsuppgift för 1805 deklarerar en lön av 100 riksdaler, betyder siffran 35 sannolikt, att Hartwig gjort en ungefärlig omräkning av den svenska myntsorten till motsvarande tyska (på 1860-talet gällde en tysk thaler ungefär = 3 riksdaler riksmynt). Att detta var en mycket obetydlig årsinkomst, är säkert, särskilt som penningvärdet tycks ha sjunkit mycket kraftigt — med 50 % eller mera — åren omkring 1800, detta enligt spannmålspriserna visserligen något ensidiga men dock väsentliga vittnesbörd. Eugenius Hartwig torde inte ha använt några överord, när han betecknar sin fars lön såsom "sehr knapp". Några jämförelser kan måhända bäst belysa den sannolika standarden.

I ett bevarat kontrakt från 1796 mellan Stockholms-församlingen och rabbinen Simon Isaac Kalkar tillförsäkras denne en årslön av 250 riksdaler riksgälds jämte särskilda avgifter för en del förrättningar av juridisk natur, såsom vigslar, skilsmässor m. m.[50]. Med hänsyn till livsmedelsprisernas senare stegring torde själva grundlönen i detta fall ha varit fyra-fem gånger större, än den Baruch uppbar i början av 1800-talet, och Stockholmsrabbinens inkomster var tydligen rätt hyggliga. Enligt en på grund

HARTVIG BARUCH
(1755—1836)
Foto efter miniatyr (via teckning?).
Ägare: Fru Ester Hartvig, Göteborg.

av lönesystemets art svårkontrollerbar uppgift av en samtida tysk resenär [51] skulle genomsnittslönen för en svensk kyrkoherde vid 1800-talets början ha varit c:a 600 riksdaler, och när Tegnér skulle gifta sig, skriver han i ett brev 1805: ". . . med mindre än tusen riksdaler årligen lever man nog icke som gift". Att både kyrkoherdarna och lundadocenten vid denna tid representerade en helt annan social standard än den judiske religionslärarens, är givet, men även om detta tas i beräkning, blir ju avståndet mellan inkomstsiffrorna ofantligt. Den nutida relationen mellan exempelvis å ena sidan 4000, å den andra resp. 24000 och 40000 kronors årsinkomst torde i realiteten vara missvisande som jämförelse, därför att i förra fallet de sociala förmånerna för låga inkomsttagare, i de senare fallen de progres-

siva skatterna minskar avståndet på ett sätt, som saknade all motsvarighet för 150 år sedan.

Man förstår väl, att Baruch, som sonen skriver, måste vara "rastlos thätig, um durch vielfältige andere Beschäftigung neben seinem Amte etwas zu verdienen", och att det för familjen haft stor betydelse, att modern var "eine vortrefflicke Hausfrau, welche es meisterhaft verstand zu sparen, ohne dabei in Geiz zu verfallen".

Det var alltså i tämligen små omständigheter den judiska lärdomens och religionens representanter kunde få leva vid denna tid. Som redan nämnts, rekryterades de synagoganställda av lägre grader, såsom "klockaren" — beteckningen troligtvis liktydig med "schammes", synagogtjänaren — dödgrävaren och ofta även "försjungarna" eller "sångarna", dvs. de biträdande "kantorerna", i regel bland församlingens fattigare eller äldre medlemmar, och deras löner torde väl då närmast haft karaktären av fattighjälp eller ålderdomsunderstöd. Av försjungaren krävdes givetvis någon sånglig begåvning och därjämte en viss kunskap i hebreiska språket — vilken väl dock hörde till det normala bland denna tids judar. Bland dem som innehaft denna synagogsyssla i Norrköping i början av 1800-talet, kan nämnas Moses Davidsson och en längre fram i annat sammanhang omtalad Jeremias Salomon.

JUDISK SKRIVARE OCH AFFÄRSMAN

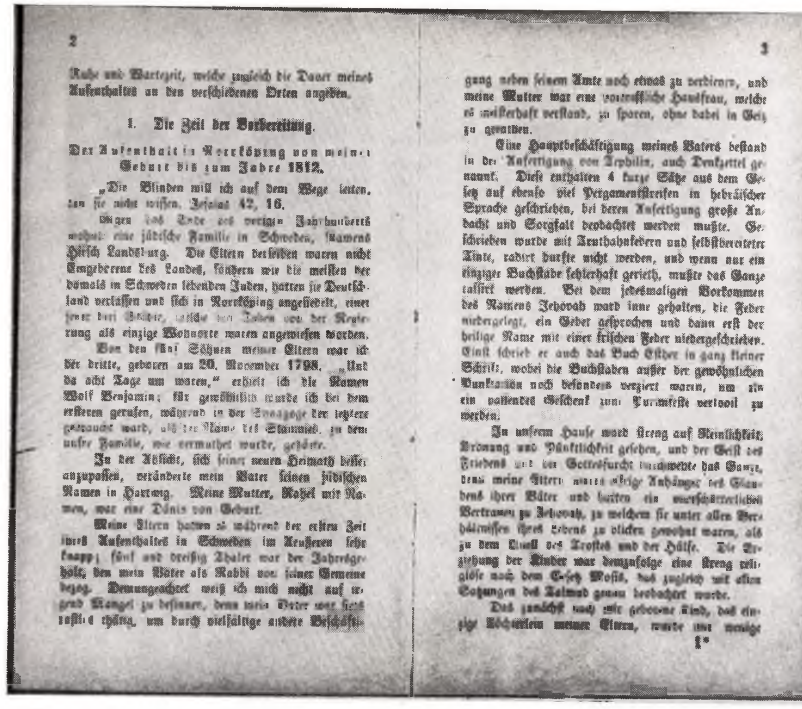
Inskriptionen på Hartvig Baruchs — nu försvunna — gravvård omtalade honom såsom församlingens kantor och kassör. Sonen uppger, att till hans viktigare bisysslor hörde förfärdigandet av tefillin, dvs. böneremsor av pergament med bestämda texter ur toran (=Moseböckerna); inneslutna i små kapslar fästes de vid bönetimmarna medelst remmar på pannan och vänstra armen. Som ett av faderns mästerverk omtalar Eugenius Hartwig en Esterrulle, utförd i miniatyrskrift med speciell utsmyckning och avsedd för en purimfest i Norrköping, där den utlottades som en särskilt lämplig och värdefull vinst i ett lotteri, vilket hörde till purimfestens många muntrationer [52].

Den judiske skrivarens yrke har emellertid aldrig hört till de lukrativa; efterfrågan på varan var ju dessutom i en mindre församling säkerligen rätt obetydlig och förtjänsten dålig. Baruch drev också åtminstone från början av 1820-talet tillsammans med en kompanjon *Samuel Rippner*[53] en liten kramhandel; i Joseph Marcus' konkurs bevakar han en mindre fordran, gällande ogulden likvid för försålda varor, som räknas upp: västtyg, bomullslärft, kattun, kambrik, dukar, sjalar, sjaletter, tobak m. m. Det är den vanliga typen av judisk kramhandlare man skymtar, och man tycker sig närmast se ett litet gårdfarihandelslager, snarare hemmahörande i en säck än i en affärslokal. Det är väl också notoriskt, att judiska småhandlare av denna typ trots gällande förbud ibland ägnat sig åt kringföringshandel både i staden och på landsbygden. Kanske har Hartvig Baruch också gjort det; som ett litet men osäkert indicium k a n man möjligen tolka den "säck med handelsvaror, märkt H. B.", som han efterlyser i Norrköpings Tidningar efter den stora eldsvådan 1822.

En dylik kombination av affärsverksamhet och kyrkligt ämbete synes inte ha varit ovanlig i de judiska församlingarna vid denna tid. Den har väl också framtvungits av de ekonomiska förhållandena, därför att en synagogsyssla i de smärre och fattigare församlingarna helt enkelt inte kunde föda sin man.

DET BARUCHSKA HEMMET, DESS ALLMÄNNA KARAKTÄR OCH RELIGIÖSA PRÄGEL

När Hartwig berättar om sina uppväxtår i Norrköping, låter han oss också glimtvis skymta något av hemmets allmänna prägel och faderns personlighet, sådan den framträdde i hemmet och i förhållandet till sonen. Dessa personliga minnesbilder från ett svensk-judiskt hem under 1800-talets första decennium är troligen unika i sitt slag, och man känner sig speciellt tacksam även för de minsta bidrag skildringen ger till en mera intim människoskildring. Hartwig har starkt betonat fromheten, gudsförtröstan, det religiösa allvaret och den stränga andan i hemmet, lydnaden för alla lagens små och stora bud som livets rättesnöre. Ordning, renlighet, punktlighet var, säger han, husets härskande dygder; arbetsamheten och

2

Ruhe und Wartezeit, welche zugleich die Dauer meines Aufenthaltes an den verschiedenen Orten angeben.

1. Die Zeit der Vorbereitung.

Der Aufenthalt in Norrköping von meiner Geburt bis zum Jahre 1812.

„Die Blinden will ich auf dem Wege leiten, den sie nicht wissen. Jesaias 42, 16.

Gegen das Ende des vorigen Jahrhunderts wohnte eine jüdische Familie in Schweden, namens Hirsch Landsburg. Die Eltern derselben waren nicht Eingeborene des Landes, sondern wie die meisten der damals in Schweden lebenden Juden, hatten sie Deutschland verlassen und sich in Norrköping angesiedelt, einer jener drei Städte, welche den Juden von der Regierung als einzige Wohnorte waren angewiesen worden.

Von den fünf Söhnen meiner Eltern war ich die dritte, geboren am 20. November 1798. „Und da acht Tage um waren," erhielt ich die Namen Wolf Benjamin; für gewöhnlich wurde ich bei dem ersteren gerufen, während in der Synagoge der letztere genannt ward, als der Name des Stammes, zu dem unsre Familie, wie vermuthet wurde, gehörte.

In der Absicht, sich seiner neuen Heimath besser anzupassen, veränderte mein Vater seinen jüdischen Namen in Hartwig. Meine Mutter, Rachel mit Namen, war eine Dänin von Geburt.

Meine Eltern hatten sie während der ersten Zeit ihres Aufenthaltes in Schweden im Aeußern sehr knapp; fünf und dreißig Thaler war der Jahresgehalt, den mein Vater als Rabbi von seiner Gemeine bezog. Demungeachtet weiß ich mich nicht auf irgend Mangel zu besinnen, denn mein Vater war sehr thätig, um durch vielfältige andere Beschäfti-

3

gung neben seinem Amte noch etwas zu verdienen, und meine Mutter war eine vortreffliche Hausfrau, welche es meisterhaft verstand, zu sparen, ohne dabei in Geiz zu gerathen.

Eine Hauptbeschäftigung meines Vaters bestand in der Anfertigung von Tephilin, auch Denkzettel genannt. Diese enthalten 4 kurze Sätze aus dem Gesetz auf ebenso viel Pergamentstreifen in hebräischer Sprache geschrieben, bei deren Anfertigung große Andacht und Sorgfalt beobachtet werden mußte. Geschrieben wurde mit Zeuthahnfedern und selbstbereiteter Tinte, radirt durfte nicht werden, und wenn nur ein einziger Buchstabe fehlerhaft gerieth, mußte das Ganze cassirt werden. Bei dem jedesmaligen Vorkommen des Namens Jehovah ward inne gehalten, die Feder niedergelegt, ein Gebet gesprochen und dann erst der heilige Name mit einer frischen Feder niedergeschrieben. Einst schrieb er auch das Buch Esther in ganz kleiner Schrift, wobei die Buchstaben außer der gewöhnlichen Punktation noch besonders verziert waren, um als ein passendes Geschenk zum Purimfeste verkauft zu werden.

In unserm Hause ward streng auf Reinlichkeit, Ordnung und Pünktlichkeit gesehen, und der Geist des Friedens und der Gottesfurcht durchwebte das Ganze, denn meine Eltern waren übrige Anhänger des Glaubens ihrer Väter und hatten ein unerschütterliches Vertrauen zu Jehovah, zu welchem sie unter allen Verhältnissen ihres Lebens zu flehen gewohnt waren, als zu dem Quell des Trostes und der Hülfe. Die Erziehung der Kinder war demzufolge eine streng religiöse nach dem Gesetz Mosis, das zugleich mit allen Satzungen des Talmud genau beobachtet wurde.

Das zunächst nach mir geborene Kind, das einzige Töchterlein meiner Eltern, wurde uns wenige

1*

Ett par sidor ur Eugenius Hartwigs självbiografi (början, om föräldrarna och hemmet i Norrköping).

sparsamheten har redan noterats i ett tidigare sammanhang. Fadern karaktäriseras som till sin natur godmodig, ingalunda hård eller okänslig, men med stränga principer för uppfostran, som tillämpades med lika omutlig stränghet. Då Hartwig i detta sammanhang hänvisar till faderns sangviniska temperament, använder han tydligen inte sangvinisk i ordets vedertagna innebörd; vad han tycks vilja inlägga i begreppet, är snarast något av det man normalt kallar kolerisk.

Av speciellt intresse är ett par små notiser, som mera oavsiktligt berör Baruchs religiösa inställning och den typ av judendom han representerade.

Det var i "talmudlärdomens spetsfundigheter", säger Hartwig, som han hade uppfostrats, och detta hade varit hans judiska religion, till dess han i Göteborg skaffade sig de fem Moseböckerna på hebreiska med Mendelssohns jämnlöpande tyska översättning; först genom denna lärde han känna som något alldeles nytt "skriftens judendom". Man måste emellertid minnas, både att han lämnade hemmet som mycket ung, och att han väl också har något av konvertitens en-garde-ställning mot den religion han övergivit. Intressant är uppgiften, att i hemmet fanns ett Nya Testamente, troligen på tyska, eftersom pojken en gång råkat hitta boken högt uppe på ett skåp och börjat läsa i den. Att detta omedelbart förbjöds, behöver ju ingen närmare förklaring, men redan den kristna urkundens existens i den judiske religionslärarens hem vid denna tid tyder dock på en viss vidsynthet, en strävan att lära känna motparten från hans egna utgångspunkter. Det tycks också vittna om en anmärkningsvärd fördomsfrihet, att Baruch, som sonen berättar, en tid anförtrodde dennes undervisning åt en kristen präst.[53b]

När Baruch någon tid efter sonens dop fått vetskap om hans avfall, skrev han emellertid till honom ett brev, som, enligt Hartwigs eget uttryck i självbiografin, "gick genom märg och ben", och vari han enträget uppmanade sonen att åter avsäga sig den kristna religionen och vända tillbaka till den enda rätta vägen. Varom icke, skulle han inte mera anse honom som sin son utan hålla de föreskrivna sju sorgedagarna som efter en avliden och utesluta honom från varje andel i sin kvarlåtenskap. Detta torde ha varit den nästan naturnödvändiga konsekvensen, när sonen till en strängt ortodox jude, en den judiska religionens officiella representant, vid denna tid övergick till kristendomen. Det märkliga är emellertid här fortsättningen.

Fem år senare mottog nämligen Eugenius Hartwig åter ett brev från sin fader, vari denne återkallade bannet och på nytt försäkrade honom om sin faderliga kärlek. Vad som föranlett denna vändning, antydes inte. Har Baruch måhända blivit övertygad om ärligheten och äktheten i sonens omvändelse och låtit detta vara avgörande? I varje fall ger det omnämnda brevet, hur kortfattat det än refereras, en ganska gripande bild av en familjekärlek, som religionens hårda krav inte förmått besegra, och den gamle,

vid denna tid omkring 80-årige Hartvig Baruch kommer en kanske mänskligt närmast i denna sin tragiska känslokonflikt och i dess slutliga, befriande lösning.

Det kan tilläggas, att i bouppteckningen efter modern 1845 (fadern hade dött 1836, men någon bouppteckning efter honom är ej känd) är också den döpte sonen upptagen som arvinge, n. b. under sitt judiska förnamn Benjamin och med beteckningen "handlande i Antigua, Västindien"! Såtillvida låg det väl någon sanning i detta, som Hartwig enligt egen uppgift också fick hand om sin västindiska församlings ekonomiska förvaltning. Onekligen verkar det dock som ett medvetet försök från brödernas sida att låtsas, som om ingenting hänt. Kanske var det enda sättet att lösa ett svårt problem.

HEYMAN MOSES FILÉHN

Hartvig Baruchs efterträdare som religionslärare var Heyman Moses Filéhn. Enligt efterlämnat testamente härstammade han från Filehn (vanl. Filehne) i hertigdömet Posen (senare provins i Preussen). Troligen är det han, som under beteckningen "Studenten Moses Heyman [54] är omnämnd som informator hos Jacob Marcus redan 1806. Enligt församlingsboken var han född 1768 och har förmodligen alltså varit i 35-årsåldern, när han kom till Sverige. Han var gift men barnlös, och hustrun Mirl Lazarus Hirsch bodde vid hans död 1851 kvar i Filehne. På gravvården kallas han liksom Hartvig Baruch församlingens kantor och kassör. Dödsannonsen i Norrk. Tidn. benämner honom "Rabbinen Magister Heyman Moses Filehn — saknad af Mosaiska församlingen härstädes hwars Religionslärare han varit i 33 år". Detta torde betyda, att han räknats som församlingens religionslärare till sin död, ehuru hans efterträdare tillträdde sin befattning 1844. En anteckning i församlingsboken visar nämligen, att Hartvig Baruch fört ett namnregister över församlingen och däri infört en gosse, som föddes i febr. 1818. I samma års mantalslängd kallas Filéhn "Jude Magistern", Baruch endast "Juden", och följande år betecknas Filéhn på samma sätt, medan Baruch nu får heta "Jude Preceptorn" (han har alltså fortfarande varit barnalärare).[54b] Det förefaller därför sannolikt, att Filéhn tillträtt sin

tjänst just 1818; lägger man 33 år till detta årtal, kommer man fram till hans dödsår 1851.

För de sparsamma upplysningar man i övrigt kan erhålla om Heyman Moses Filéhn, är man väsentligen hänvisad till hans bouppteckning och testamente. Av testamentet framgår, att hans systerdotter Carolina och hennes man skolläraren *Emanuel Posnér Mendelssohn* i Wandsbek (förort till Hamburg) 1840 bott i Norrköping, där deras äldsta dotter *Jeanette* var född. Systerdottern hette enligt församlingsboken *Carolina Cohen,* var född 1813 och dotter till Benjamin Philip Cohen och Zimle Ekusiel; hon hade flyttat till Hamburg 1843.

PRÄST OCH HANDELSMAN

I bouppteckningen finner man flera poster, som ger en konkret belysning åt Filéhns ställning och uppgifter i församlingen, t. ex. 1 st. svart Prest Rock, 1 st. gl. Prestkappa, Diverse Hebreiska Böcker, 12 st. Slagtknifvar — som väntat har han sålunda också varit församlingens "schochet", ritualslaktare eller skäktare. Bland förtecknade guldsaker finner man inte bara 3 st. kedjor och 10 par större och mindre Öronhängen utan också 28 st. div. Finger Ringar, vilket ger anledning förmoda, att det måste vara fråga om något annat än personliga smycken och prydnader, dvs. om en handelsvara. Detta antagande får ytterligare stöd på andra ställen i bouppteckningen, där det står antecknat en gång "21 div. bitar silfver" och på ett annat ställe "Litet Smått Guld och Silfver". Av allt att döma har således Filéhn åtminstone under någon period också drivit handel både med nipper och med obearbetat guld och silver, vilket ju enligt en förut citerad notis ur Lazarus' Svenska millionärer trots förbudet var ett ofta förekommande näringsfång bland judarna före 1830. Att han överhuvudtaget ägnat sig åt affärer bredvid sitt kyrkliga ämbete, torde väl liksom i företrädarens fall hänga samman med den säkerligen alltjämt låga avlöningen.

En liten intressant notis rörande umgänget mellan judar och icke-judar i Norrköping, som hänför sig till Heyman Moses Filéhn, återfinnes i några opublicerade dagboksanteckningar av en norrköpingsbo i 1843 års almanacka (bibliotekarien fröken Eva Ramsten, Norrköping, som gjort dag-

boksfyndet och säkerligen kommer att så småningom publicera ett urval av anteckningarna, har haft vänligheten att skriva av ifrågavarande rader och tillåtit mig att här avtrycka dem).

Citatet lyder: "31 dec.... afto(=aftonen) hos Fred=G — Tengmarks borta. Spisat afton- och qvälsvard därstädes tillika med Gröndahl. Jude Magistern läst och öfversatt från Ebrejska åtskilige Cap= ur Nya testamentet (sic!) Samt Resoneradt om Religionssaker — hem kl. 10 afto...".

Det förefaller alltså tydligt, att den judiske religionsläraren, den vid denna tidpunkt 75-årige Heyman Moses Filéhn, varit inbjuden att fira nyårsafton 1843 i en norrköpingsfamilj tillsammans med ett par andra förmodligen också äldre herrar, ungkarlar eller änklingar. (Bibliotekarien Ramsten har meddelat mig namnet på den sannolike dagboksförfattaren, men då jag i övrigt inte känner till något om honom eller hans förhållanden, avstår jag också från att namnge honom.) Det tycks vara fråga om en småborgerlig miljö, tydligen med vissa andliga och religiösa intressen men utan någon alltför dogmatisk rättrogenhet; man har kunnat lugnt "resonera" i trosfrågor med den judiske skriftlärde. Att han läst hebreiska ur Nya testamentet (!), måste ju vara felskrivning för Gamla. Orsakerna till att man inbjudit Filéhn är naturligtvis okända, men själva faktum tyder snarast på tidigare bekantskap och kanske visst umgänge "över gränserna".

MORITZ SCHÖNTHAL

Den siste ordinarie "rabbinen" i Norrköping var *Moritz Schönthal,* född i Diespeck i Bayern, vilken blev Filéhns efterträdare som församlingens religionslärare, kantor och predikant m. m. Enligt sina egna anteckningar antogs han som religionslärare den 1 juni 1844. Fyra år senare gifte han sig med *Hilda Marcus,* dotter till framlidne klädesfabrikören Joseph Marcus och hans maka, född Rubenson, vilken, såsom förut nämnts, var dotter till rabbinen Ruben Wulff i Stockholm.

I över 45 år tjänstgjorde sedan Schönthal i församlingen, kanske till en början närmast som biträde åt Filéhn. Ännu 1848 kunde denne åtminstone tillfälligt träda i tjänstgöring; det var han, som förrättade vigseln, när hans efterträdare ingick äktenskap med Jacob Marcus' sondotter. Redan nu har

MORITZ SCHÖNTHAL (1820—1890) och h. h. HILDA SCHÖNTHAL, f. Marcus (1824—1892) samt deras barn.
Foto efter daguerrotypi från 1850-talet.
Ägare: f. d. Förste bibl. fil. d:r H. J. Heyman, Uppsala.

dock Schönthal troligen fungerat som "rabbin" i den omfattande betydelse titeln fick i en liten församling, där många olika synagogtjänster måste förenas på en hand. Trots sin tyska börd har han tydligen efter något årtionde ganska obehindrat kunnat använda svenska som predikospråk; det framgår både av en tryckt likpredikan, hållen 1857 vid fabrikören Joseph Davidsons bår, och av den likaledes tryckta predikan, Israels Tempel, som han höll vid den nya synagogans invigning sabbatsaftonen den 15 oktober 1858[54c]. Båda har en mycket god svensk språkform, men det torde vara ganska säkert, att någon annan än Schönthal i båda fallen läst korrektur före tryckningen. De handskrivna årsredogörelserna för hans undervisning

av judiska barn i Norrköping finns nämligen bevarade ända från 1850 till året före hans död, 1889, och dessa redogörelser omfattar ofta också anföranden, som han vid läsårets slut hållit till barnen och deras föräldrar. Redan 1850 skriver han sitt nya modersmål utan större svårighet, men bristerna i hans svenska språkbildning framträder likväl mycket klart, och de typiska felen kvarstår fullt tydliga ännu på 1870-talet — senare blir redogörelsernas form mera knapphändig och stereotyp, vilket också begränsar de språkliga felmöjligheterna. Emellertid står särskilt hans nyssnämnda invigningspredikan även stilistiskt på ett högt plan. Det religiösa allvaret i hans förkunnelse är omisskännligt, och det centrala religiöst-etiska budskap han har att framföra, gör intryck både genom sin personliga äkthet och sin högstämda form, präglad av bibliska vändningar och biblisk poesi.

SCHÖNTHALS RELIGIONSSKOLA

Att Schönthal som barnalärare arbetat med nit och intresse i sitt kall, får man ett starkt intryck av i de nämnda årsredogörelserna.

Under 1850-talet omfattade undervisningen utom religionskunskap, biblisk historia och hebreiska även tyska. I den hebreiska kursen ingick översättning av vissa viktigare böner, såsom den kända *Schema Israel* ("Hör, Israel"), dagligen läst vid morgon- och aftongudstjänsten och varje israelits sista bekännelse i dödsstunden, vidare *Schemone esre* eller den s. k. adertonbönen, huvudbönen i de dagliga morgon-, middags- och aftongudstjänsterna, *Keduscha,* helgelsebönen vid den dagliga andakten, innehållande samma ord ur profeten Jesaja, som också ingår i den luterska högmässoritualen: "Helig, helig, helig är Herren Zebaot" osv., och slutligen *"Benschen"* (jiddisch, av lat. benediktion, välsignelse, vanligen=bordsbön) samt 1 kap. i 1 Mosebok, alltså skapelseberättelsen. Ett annat år omnämnes också "renläsning och kännedom af *Berachoth",* dvs. benediktioner att uttala vid olika tillfällen, såsom vid måltider, handtvagning, inför naturfenomen osv. Ett par årtionden längre fram är bibelläsningen mera omfattande med avsnitt ur olika bibelböcker, såsom Nehemja, Esra, Psaltaren och Jesaja.

I den tyska undervisningen användes Lyths grammatik och Svedboms

Synagogan, Norrköping, invigd 1858. Foto 1917.
Wibergska samlingarna, Norrköpings stadsbibliotek.

läsebok med "historiska och poetiska berättelser". Dessa fick också tjäna som underlag för talövningar. Brev och andra uppsatser skrevs på tyska av de mera avancerade eleverna. Det torde förtjäna att noteras, att 1854 till läsövningarna användes "Robinson", förmodligen J. H. Campes pedagogiska efterbildning av Robinson Crusoe, "Robinson der Jüngere", samt Schiller — vilka av hans arbeten anges inte.

Av schemat för 1851 framgår, att flickorna då läste tre timmar varje söndag och två varje onsdag, medan gossarna hade en timme varje måndag, tisdag, torsdag och fredag. Denna undervisningsplan har dock efter något årtionde frångåtts; 1861 var endast en del av eleverna med i undervisningen på onsdagarna, och från 1862 har denna helt begränsats till söndagsförmiddagarna. I sin redogörelse för detta år framhåller Schönthal

med tydlig kritisk udd, att det knappast finns någon skola, "der tiden för undervisningen uti religion och hebräiska språket är så inskränkt, kort och ringa som här". Därför hade också tyskan och hebreisk skrivning måst strykas från schemat. — På 1870- och 80-talen har undervisningstiden åter ökats genom lektioner dels på onsdag, dels även på lördag. Det synes värt att notera, att flickorna av allt att döma har erhållit exakt samma undervisning som gossarna; sålunda fick *Marina Davidson* (dotter till Joseph Edvard D., sedermera gift Fränckel) 1858 "uti hebräisk läsning det bästa loford". Följande år lovordades hon för uppmärksamhet och framsteg uti skrivning, sannolikt hebreisk skrivning. Bland dem, som under de första åren särskilt framhäves såsom förtjänta av "offentlig beröm", är *Sophie Davidson* (dotter till David Isaac D., sedermera gift med Wilhelm Levertin och mor till Oscar L.) och *Emelie Marcus* (dotter till Aron M., några år senare gift med Wilhelm Joel Josephson; hon blev mor till Lisen Bonnier och till grosshandlaren John Josephson, bl. a. känd som konstmecenat).

Ett av de mest personliga uttalanden Schönthal gjort i sina årsredogörelser, är de varma ord han yttrar om bibelläsningen i årsberättelsen 1853—54: "De som slutat undervisningen uti bibliska Historien fortsatte med Bibelläsningen och förklarade dem (?) såväl den om lördagen lästa Sättra (=Sidra, veckoavsnittet ur toran), som äfven ställen ur Profeterna. Bibeln, Guds oförgängliga ord, vårt samband med himmelen förut endast kännt och läst på hebräiska har nu banat sig vägen till barnahjärtat och deri redan intagit en värdig plats; det är ej mera tvång att läsa Bibeln, utan en längtan att höra Guds ord, en glädje att äga denna lifvets oförgängliga källa af tröst och hugsvalelse". Den personliga fromhet, som tycks vara ett av de starkast framträdande dragen i Moritz Schönthals bild, har utan tvivel haft sina djupaste rötter i hans förtrogenhet med bibeln, hans levande känsla för denna bok inte bara som lag utan också som "evangelium", som en religiös livskälla.

RABBINBEGRAVNING I NORRKÖPING

År 1890 avled Schönthal 70-årig och jordfästes en januaridag på Norrköpings mosaiska begravningsplats av stockholmsrabbinen d:r Gottlieb Klein

(i Norrköpings Tidningars referat från jordfästningen kallad pastor Kleiner!). Enligt artikeln i Norrk. Tidn., som tydligen haft tillgång till officiantens manuskript, yttrade denne bl. a.: "Mera än 40 år har han efter sina krafter och sin begåvning med heligt nit förkunnat Mose lära bland Eder. — — —. Det förtroende, hvarmed Edra fäder kommo den unge främlingen till mötes, har han under årens lopp allt mer visat sig värdig. Med oförliknelig samvetsgrannhet har han lefvat för sitt heliga kall. Herrens hus var hans älsklingsort. Och om än de andäktiga besökandes antal med åren minskats, så minskades ej hans varma nit; med psalmisten kunde han ständigt utropa: min själ längtar och trängtar efter helgedomens förgårdar." I fortsättningen av talet betonas det godhjärtade, välmenande, fridsamma i Schönthals personlighet. — Den aktning han tillvunnit sig i samhället tog sig bl. a. uttryck i att ledamöter av magistraten deltog i sorgetåget. Enligt referatet hade också "en ofantlig människomassa infunnit sig, uppfyllande vägen fram till begrafningsplatsen och området deromkring".

DAVID LEVY MEYER

Efter Schönthals död har församlingen inte haft någon egen ordinarie religionslärare eller gudstjänstledare. Antalet mosaiska trosbekännare i staden var tydligen nu så litet, att sysslan inte längre kunde besättas med någon ordinarie innehavare. Gudstjänst hölls härefter ganska sällan, endast vid de större högtiderna en eller annan gång om året. Som kantor vid dessa tillfällen tycks i regel en tidigare norrköpingsbo, *David Levy Meyer,* ha tjänstgjort.

D. L. Meyer var född i Malchow i Mecklenburg 1823 [55] och inflyttade till Norrköping år 1847. 1852 gifte han sig med en dotter till Levy Julius Schlesinger, Esaias Jacobssons dotterdotter, och står i Norrköpings adresskalender 1856 upptagen såsom klädesfabrikör. Hans rörelse synes dock ha varit obetydlig.

År 1860 flyttade han till Stockholm, där han från 1866 till 1910 var verksam och uppskattad såsom "schammes" inom Chevra Kadischa (Israelitiska sjuk- och begravningssällskapet), senare med titeln ombudsman.[56] Geskel Saloman har förevigat hans drag och kanske något av hans person-

Disputation över ställen i Talmud. Oljemålning av Geskel Saloman. Mos. församlingen, Stockholm.

Modeller till personerna: Stående bakom bordet från vänster: Salomon Elkan (Sophie Elkans svärfar, huvudpersonen i hennes fina novell Mol allena) och DAVID LEVY MEYER. Sittande från vänster: 1) person utan förebild, 2) Ivan Hirsch, 3) rabbinen Schachner, Köpenhamn, 4) rabbinen dr Lewysohn, Stockholm (med ryggen mot åskådaren) och 5) Josef Lublin (sonson till Levin Joseph; vid högra bordsändan med huvudet stött i handen).

lighet på sin målning "Disputation över ställen i Talmud" (numera genom donation av Ellen Raphael i Stockholms mosaiska församlings ägo och placerad ovanför en av ingångarna till dess stora sessionssal), till vars figurer målaren på ett undantag när lär ha använt levande modell. Meyers yttre typ med den markerade profilen och det originella skepparskägget — en skäggtyp, som återfinnes hos flera judiska kantorer och rabbiner i Sverige! — torde ha lockat konstnären, och kanske ligger det något av en personlig karaktäristik i den attityd denna ögonblicksbild velat fånga, där Meyer — den högra av de bakom bordet stående gestalterna — sträcker sig fram över bordet mot den gästande vandrarpredikanten [56b], fylld av diskussionens glöd och iver.

Ett bevarat brev från Meyer till Ludvig Marcus rör sig om en gudstjänst

i Norrköpings synagoga på Jom kippur, försoningsdagen, 1902, som den då snart 80-årige Meyer skulle leda, utan tvivel också en rent fysisk prestation, eftersom ju denna gudstjänst pågår nästan hela dagen. Alltjämt finns det åtskilliga, som minns honom och har hört honom vid hans framträdanden som kantor i synagogan. Han avled nämligen först 1912 vid nära 90 års ålder.

GAMLA SYNAGOGAN

En medelpunkt för församlingslivet har givetvis synagogan varit, alltsedan Jacob Marcus lät bygga den första enkla "judekyrkan" på sin egen nya gård[56c]. En viss osäkerhet tycks råda angående tiden för denna första synagogas tillkomst. Enligt Valentin [57] skulle invigningen ha ägt rum redan 1791; han tycks här stödja sig på en uppgift av Ringborg. Emellertid är Jacob Marcus först fr. o. m. 1792 skriven i kvadraten Elden; även om inflyttningen skett redan föregående år, vet man ingenting om tidpunkten på året, och det förefaller föga sannolikt, att man så snabbt skulle blivit färdig med den nya synagogan. Någon omedelbar brådska var det väl heller inte; hade man klarat sig i nära ett årtionde utan särskild synagogbyggnad, behövde anskaffandet inte nu plötsligt forceras så starkt. I själva verket finns det en alldeles bestämd uppgift om ett långt senare datum för synagogans invigning. I en artikel av stockholmsrabbinen dr Lewysohn i Jüdisches Familienblatt nr 30, årg. 1861, förklaras, att invigningen ägde rum först "am 1. Tage Schebuoth 5556 (första dagen av "veckofesten", den judiska pingsten = 12 juni 1796)". Dr Lewysohn säger sig ha fått "die wesentlichsten Notizen" till sin artikel genom meddelanden i brev från Moritz Schönthal, och det är svårt att förstå, hur detta exakt angivna datum skulle kunna vara gripet ur luften vare sig av Lewysohn eller av Schönthal. Valentin förklarar, att han inte påträffat något bevis för Lewysohns påstående, men frågan är, om inte bevisningen i minst lika hög grad fattas för årtalet 1791. Ringborg har säkerligen inte känt till Lewysohns artikel och har inte anfört något som helst dokumentariskt belägg för riktigheten av sitt eget påstående. Det sannolika är väl däremot, att Schönthal haft tillgång till något sådant dokument eller stött sig på

Gamla synagogan på Marcusska gården vid Nya Rådstugugatan (riven 1917).
Foto 1916.
Wibergska samlingarna, Norrköpings stadsbibliotek.

uppgifter, som han erhållit t. ex. i samband med att den nya synagogan byggdes.

Före gamla synagogans tillkomst torde i varje fall gudstjänsterna liksom i Karlskrona ha hållits i en privat lokal. Det förefaller rätt sannolikt, att denna varit inrymd i det förut omnämnda s. k. "Judiska huset" i kv. Storgatan.

BEGRAVNINGSPLATS OCH BEGRAVNINGAR

Om anskaffandet av gravplats åt församlingens medlemmar vet man bättre besked. Redan den 5 dec. 1782 förmäler ett politieprotokoll, att "uppå Handels Judarne Jacob Marcus & Compagn. begäran bewiljades uti stadens äldstes närwaro Judeskapet härstädes en grafplats på Dragsgärdet

trettijo alnar lång och tjugu alnar bred, mot årlig afgift till Stadens Cassa tjugufyra skillingar Specie, kommande thenna Plats at utsynas och afmätas samt behörigen instängas". Enligt Sundelius' förut citerade arbete Norrköpings minne, utgivet 1798, planerade man vid denna tid att inrätta en begravningsplats för Norrköpings S:t Olai församling på Dragsgärdet. Detta hade dock tydligen 1798 ännu inte skett. Den judiska gravplatsen är sålunda här, intressant nog, äldre än den omgivande kristna kyrkogården[57b]. Den äldsta av de bevarade gravvårdarna är rest över David Davidson, som avled i dec. 1803. Detta var emellertid ingalunda den första begravningen på kyrkogården; de som tidigare fått flytta ut till "den goda platsen" ("der gute Ort", en gammal judisk benämning på begravningsplatsen), har väl antingen inte fått någon vård, eller också har denna varit av trä och så småningom förmultnat eller förkommit[57c].

Vem som först blivit jordad på Norrköpings mosaiska kyrkogård, torde inte kunna fastslås med någon absolut visshet. I de bevarade förteckningarna på "Judiska Nation" i Norrköping nämns inga döda förrän 1797, då utom grosshandlaren Abraham Davidson också ett manligt "tjänstehjon" och ett spätt gossebarn har avlidit. Under det första årtiondet har ju antalet judar varit mycket litet, och det förefaller mindre sannolikt, att några okända dödsfall inträffat under denna tid. För 1795 saknas emellertid förteckning, och just detta år synes två av de äldre församlingsmedlemmarna ha gått bort, nämligen Jacob Marcus' morbror *Levin Abraham,* som sista gången nämns i 1795 års mantalslängd, och *Heiman Moses,* vars hustru Johanna Joseph står uppförd som änka följande år 1796; man kan alltså förmoda, att det var för någon av dessa, som den första graven öppnades på den mosaiska begravningsplatsen i Norrköping. (Om båda dessa personer se vidare det släkthistoriska kapitlet.)

En begravning 1798 har tydligen gett upphov till strid i församlingen. En norrköpingsjude vid namn *Nathan Joel Dantziger* (se om denne vidare under rubriken Konvertiter), som då i brev till linköpingsbiskopen Jacob Ax:son Lindblom framställde en önskan att få övergå till kristendomen, uppgav, att frågor, som stod i samband med nämnda begravning, lett till en svår schism mellan honom och församlingen. I en otryckt uppsats om *Nathanael Joelsson* — så kallade sig Dantziger efter sitt dop — framhåller

landsbibliotekarie C. Vilh. Jacobowsky, som välvilligt låtit mig ta del av sitt manuskript, att den lilla församlingen vid denna tid säkerligen varit strängt ortodox och ritualistisk; att stridigheter uppstått, om någon velat hävda en mera frisinnad uppfattning i någon ceremoniel- eller ritualfråga, torde ha varit oundvikligt. Det tvisteämne man i första hand gissar på i samband med en begravning, är väl frågan, om den avlidne enligt ortodox sed skulle begravas så gott som omedelbart efter dödsfallet [58]. Kanske var det helt enkelt genom att i detta fall hävda en avvikande mening, som Joelsson ansåg sig ha råkat i en ohjälplig motsats till församlingen. Troligen har det väl dock rört sig om djupare liggande motsättningar och meningskonflikter. Den avlidne församlingsmedlemmen var, som Jacobowsky framhåller, sannolikt informatorn *Jonas Davidson* — i judefört. fr. Norrk. för d. å. kallas han *Jonas Israel* — som enligt meddelande i Norrköpings Tidningar den 28 juli 1798 var "uti en ålder af 36 år af tärande sjukdom med döden afliden". Inom parentes kan påpekas, att denne Jonas D. veterligen inte varit släkt med de andra Davidssönerna i Norrköping [59].

NATHANAEL JOELSSON OM DEN JUDISKA GUDSTJÄNSTEN

Om församlingslivet i helg och söcken saknas i övrigt alla direkta uppgifter, och de indirekta får man givetvis utnyttja med en viss försiktighet och kritik. I ett arbete "Judiska lagstiftningen", del I (Uppsala 1806), som den ovannämnde Joelsson utgivit efter sin övergång till kristendomen, skriver han bl. a.: "Det är en sanning, att judarna äro ålagda att iakttaga en noggrann tystnad wid deras religionshandlingar och gudstjänst, men ingenting misshelgas wärre af den *allmänna* hopen ibland dem än detta Bud. Tyvärr! finner man i deras Synagoga stoj, skratt och buller, så at man snarare skulle tro sig wara på en Börs der äfwen egennyttan och bedrägeriet samlas, för at öfwerlägga och öfwerenskomma om ej just de menlösaste planer, än ibland (?) i Guds Hus, der man skall sjunga Herrens Lof", etc.

I samma arbete, del II, heter det om "den dag, då lagen är utläst", alltså om högtiden Simchat Tora [60]: "En åskådare heraf (dvs. av judarnas bete-

ende i synagogan denna dag) skulle snart kunna tro, att man på denna dag förwandlade Guds hus til et Spectakel, då uti all oordning både man och qwinna om hwarandra, den ene med Mose Lag i händerna — den andre med Russins och Mandlars utkastande — gyckla, stoja, dansa, supa och äta uti sjelfwa Synagogan, så at man snarare kunde anse dem för en Bacchanalisk skara, än för en Församling, som dyrkade och tillbad den enda Guden".

Visserligen sägs det inte direkt, att detta syftar på förhållandena i Sverige, men det är ju dock skrivet för svensk publik av en svensk jude — eller f. d. jude, om man vill lägga tonvikten på ordets religiösa innebörd. Religionsläraren Gedalja Moses (senare anställd i Köpenhamn) avgav också för stockholmsförsamlingens vidkommande en indignerad protest — han fruktade väl inte utan skäl, att en sådan framställning kunde skada judarna i den allmänna opinionen. Om man bortser från konvertitens aggressiva ton och påtagligt karikerande framställning av den för våra breddgrader främmande högtidsglädjen, måste man nog likväl erkänna, att Joelssons skildring i viss mån bestyrkes både av uppgifter från utlandet och av Valentins framställning av svenska förhållanden [61]. I en liten församling, där väl synagogan dessutom enligt gammal tradition varit judarnas enda offentliga samlingslokal, har sannolikt en del av de gamla naiva och alltjämt ganska orientaliskt färgade sederna och högtidsbruken kunnat hålla sig kvar åtminstone till en tid [62]. En viss bekräftelse härpå tycker man sig spåra i några redan citerade rader ur gravkvädet över Jacob Marcus:

> Älskling af religionen
> öfwad på Urfäders helgade sätt,
> åtgärd ingen Han sparat,
> som dess intryck och wärdighet höjer.

Möjligen vågar man häri se en antydan om att krav på gudstjänstens ökade värdighet enligt mera svenska begrepp så småningom vuxit fram i församlingen.

JACOB MARCUS' BETYDELSE FÖR FÖRSAMLINGEN
VEM HAR FÖRFATTAT GRAVDIKTEN?

Överhuvudtaget framställes ju Jacob Marcus i denna minnesdikt som en representant för upplysning och kultur; samtidigt har han dock bevarat den gamla judiska fromheten och förstått att ta hänsyn även till de ortodoxas samvetsskrupler inför reformsträvandena:

Wän utaf Sanning och Ljuset
föresyn gaf Han till odling och Skick:
fördomar sökte han skingra
utan att Samwetens ro Han störde.

Är det måhända för djärvt att i denna poetiska skiss se ett vittnesbörd om att den från den Mendelssohnska kretsen utgående reformjudendomen redan vid 1800-talets början, kanske speciellt i Jacob Marcus' vördnadsbjudande gestalt, i någon mån nått ut även till den periferiska del av den nordeuropeiska judenheten, som Norrköpings-församlingen utgjorde?

Det torde vara omöjligt att numera säkert utröna, vem som skrivit den nyss citerade välformade gravdikten, vilken ju inte bara karaktäriserar Jacob Marcus utan i viss mån också författaren. Rubriken lyder: "Wid Israelitiska Församlingens i Norrköping Äldstes, Handlanden Jacob Marcus's Graf den 14 Mars 1819. Yttradt af en Församlingens Medlem". Uttryck som det i dikten förekommande "Ebers barn" [63] eller följande slutrader:

Finn i den Ewiges njutning
mer än i Urim och Tumim[63] Han tydt:
der i det ewiga Passah,
Sjelf Eloah [63] skall wår Nådastol wara,

har på mig såsom icke-jude verkat klart judiska i uttryckssättet, möjligen med undantag av ordet "nådastol". Det har därför förefallit mig sannolikt, att dikten är skriven av en jude och alltså inte "beställd" av någon begravningspoet utanför den mosaiska församlingen — om nu detta överhuvudtaget var tänkbart vid denna tid [63 b]. Det måste emellertid vara fråga om en man med en viss litterär bildning och framställningsförmåga,

och det är svårt att föreställa sig någon av Norrköpings-församlingens medlemmar som författare. Närmast skulle väl tanken i så fall gå till någon av religionslärarna och predikanterna i synagogan, antingen den avgångne Hartvig Baruch eller den nytillträdde Heyman Moses Filéhn. Om deras förutsättningar för ett sådant författarskap vet man dock ingenting. Anmärkningsvärt är emellertid, att man till firandet av klagodagen över Karl XIII ett år tidigare, den 28 april 1818, synbarligen inte kunnat uppbringa någon talare i Norrköping utan tillkallat den, såvitt jag vet, eljest nästan okände stockholmsjuden Herrman Duschnäs [64], född i Prag omkring 1787, invandrad till Stockholm 1804 och i överståthållareämbetets förteckning 1807 upptagen såsom informator hos S. Salomonson, dvs. gravören Salm Salmson. Kanske förhåller det sig helt enkelt så, att gravkvädet i förväg beställts i Stockholm för att vid graven i Norrköping uppläsas av en församlingsmedlem. I varje fall måste dikten ha förelegat färdig vid dödstillfället; Jacob Marcus dog en lördagskväll kl. 11, och begravningen ägde som vanligt rum redan nästa dag.

HERRMAN DUSCHNÄS' TAL I NORRKÖPINGS SYNAGOGA DEN 28 APRIL 1818

Duschnäs' nyss omnämnda minnestal över den avlidne Karl XIII saknar ingalunda intresse. Det hölls på tyska i Norrköpings synagoga — tyska var ju vid denna tid ännu det gängse predikospråket i de svensk-judiska församlingarna, vilkas äldre medlemmar med få undantag var tyskfödda och säkerligen rätt dåligt behärskade svenskan utom i enklare, rent praktiska sammanhang. Talet trycktes samma år i Linköping ("bey Petre und Abrahamsson") under titeln: "Rede gehalten in der Sinagoge zu Norrköping den 28 April 1818 als am Klage-Tage für den höchstseligen König Karl XIII von Herrman Duschnis" [64 b].

Duschnäs' tal utgör ett stycke prunkande panegyrisk retorik, vars patriotiskt-rojalistiska hänförelse är tidstypisk men verkar särskilt accentuerad i förf:s lyriskt översvallande stil. Emellertid vittnar talet intressant nog både om förtrogenhet med svensk historia och speciellt med götisk historieromantik. Med snabbflytande penna målar minnestecknaren en bild av

Napoleontidens vilda omstörtningar, dess krig och elände och fortsätter: "Blickt auf meine Lieben! Im Norden liegt ein Land, dessen Saum von der Ost-see Silberwelle bespielt wird, in dessen Bergen Redlichkeit, Muth und Mannbarkeit wohnt; ein Volk, das treu geblieben den Sitten seiner Väter, das der Gastfreundschaft heiligen Rechte kennt und ausübt, noch fast (sic!) hängt an die Tugend seiner Eltern, und in ihren Fussstapfen wandelt, das innig liebt seinen Boden, der die Asche tausender Helden in seinem Schoosse schliesset, die der Menschheit Zierde waren, ein Volk, das seine Könige lieben aber nicht fürchten will, das noch nie seinen Nacken unter dem Sklavenjoche gebeugt, und seine Freyheit mehr denn sein Leben schätzt. — Und dieses Land, und dieses Volk blieb noch verschont. Rings um wütheten die Plage-Geister der Menschheit, und wir lebten im Schoosse des Friedens. Da brach die Prüfungs-stunde heran, und wir wurden mitgerissen vom Wirbel des Verderbens".

Den götiska fraseologien är lätt igenkännlig, men vad som alldeles saknas är, som synes, göticismens etiska sida, dess moraliska självrannsakan. Man bör då minnas, dels att förf. var immigrant och som sådan hade en alltför ömtålig ställning för att i detta avseende våga ansluta sig till göterna — han betonar hellre gästvänskapens heliga lagar, som detta nordiska folk känner och utövar — dels också att en minneshögtid med anledning av monarkens död ju knappast var platsen för nationella självanklagelser.

När förf. i fortsättningen har målat krigets fasor och sin egen upprördhet inför förödelsen, utbrister han: "Retter, Retter! wo bist Du? Zürnest Du noch, Du mächtiger über den Sternen? Die Fluth wälzt sich weiter. Sie ist nahe der Königs-Stadt. — Wehe! Verwirrung herrscht von innen und von aussen wüthet das Schwerdt. Bleiche Pest und finstere Seuche schleicht voran und mähet was das Schwerdt verschont. Retter, O Komm! Gustave, Carle, steigt aus Euren Gräbern und rettet Euer Land: Soll es fallen? Verschwinden? Verschwinden soll vom Erdboden das Land, das einst Europa Gesetze gab? das Germanien vom Joche rettete, und dessen Söhne für das heiligste was der Mensch hat, für den Glauben, blutete?" — Men nej! "Er lebt der starke Gott! der Herr Millionen Welten lebt! Er wirft einen Blick herab und ist barmhertzig. Was braucht's mehr? Er belebt mit seinem Hauche die Brust eines Sterblichen, Er leuchtet seine Seele, und

giesst von Seiner Kraft in seine Adern. Siehet (sic!) der Greis wird Jüngling" etc. etc. Det är alltså äntligen hertig Karl talaren nått fram till och hyllar i dessa romantiskt-religiösa tirader. I samma starkt retoriska och hänryckt känslosvallande stil går också fortsättningen. När talaren är framme vid Karl Johans ankomst till Sverige, alluderar han t. o. m. på Nya Testamentet; den gudomliga rösten vid Jesu dop läggs i munnen på "den mest älskade av konungar" och förkunnar högtidligt om den nye tronföljaren: "Es ist mein Sohn, an Dem ich Wohlgefallen habe".

Att jag så utförligt dröjt vid detta dokument, beror inte på att det i och för sig skulle förtjäna någon särskilt hög värdesättning; något mästerverk är det ju ingalunda fråga om. Vad som emellertid synes mig motivera en viss uppmärksamhet, är det intressanta faktum, att vi i Duschnäs möter en ung jude av påtagligt modern inriktning, utpräglat västerländsk och svensk till sin bildning, synbarligen väl orienterad i sitt nya fosterlands aktuella litteratur, en man, som inte bara tycks ha läst Tegnérs Svea utan också rätt väl begripit den. Talets formgivning vittnar dessutom otvetydigt om en stilistisk begåvning av inte alldeles vanligt slag, och förf:s tyska språk har grammatiska brister men är i all sin retorik levande och trots sin påtagliga efterklang i viss mån personligt. Man bör observera årtalet 1818; förf. representerar en modernism, som vid denna tidpunkt dock förefaller rätt anmärkningsvärd inom den svenska judenheten.

Varför Norrköpings mosaiska församling anlitat just Herman Duschnäs som talare, undandrar sig givetvis vår kännedom. Att hans oratoriska kvalifikationer varit kända, kan man ta för givet, men man undrar kanske, hur mycket hans åhörare i Norrköpings synagoga, de "handlande judarna" och fabrikörerna m. fl., egentligen har uppfattat av hans litterära och historiska allusionskonst. Säkert har dock hans stilistiska furia ryckt det lilla auditoriet med sig och gjort klagodagen över den avlidne konungen till en minnesvärd dag i församlingens historia.

Alltjämt återstår frågan, vem som har författat kvädet vid Jacob Marcus' grav. Vem än den anonyme poeten är, måste man notera hans för en invandrare anmärkningsvärda förmåga att behandla svenska språket, låt vara att han kan ha fått hjälp med en viss retusch. Egentligen finns i detta avseende bara en liten skönhetsfläck: uttrycket "älskling af religionen".

Duschnäs' förbindelser med Norrköping skulle kunna leda tankarna till honom även denna gång, men dels vet man ju ingenting om hans event. kvalifikationer som svenskspråkig skribent, dels tycks stilen i gravkvädet vara tyngre och mer stramt behärskad än i Duschnäs' tal. Diktens författare är sålunda alltjämt namnlös och kommer väl knappast heller att i framtiden bli avslöjad.

TORA-RULLARNA FRÅN GAMLA SYNAGOGAN

Av den gamla synagogans kultföremål och andra inventarier finns ännu åtskilligt bevarat. Dit hör den gamla vackra brudpällen från 1700-talet, dit hör också en fjärdedel av den broderade "förlåten", dvs. förhänget framför Tora-skåpet (det s. k. tabernaklet). Denna förlåt har tydligen inte kommit till användning i den nya synagogan — möjligen har den varit mer eller mindre försliten — utan helt eller delvis hamnat i familjen Marcus' privata ägo. Den omtalade fjärdedelen skänkte för ett antal år sedan numera framlidna fröken Gerda Marcus, en sondotter till Joseph Marcus, till fru Olga Raphael-Hallencreutz, som f. n. är ägare av den säregna klenoden.

Den 1 jan. 1864 har Levy Joseph Eliasson upprättat en förteckning över den nya synagogans inventarier , och enligt en excerpt ur denna ägde församlingen då fyra Tora-rullar — dvs. handskrifter på pergament, omfattande de fem Moseböckerna, varje synagogas förnämsta kultföremål — två större och två mindre, "gifna af Jacob Marcus och Jeremias Philipson". Enligt Ludvig Marcus' framställning av den nya synagogans tillkomsthistoria[65] fanns det redan i den gamla synagogan fyra tora-rullar, och med Jeremias Philipson kan därför inte gärna avses någon annan än Philip Jeremias — som ju ibland även kallades Jeremias Philip[66]. Visserligen hette Philip Jeremias' äldste son Jeremias Philipson, men denne hade 1813 erhållit dispens för äktenskap med en icke-judinna och betraktades väl därefter som förlorad för församlingen; eftersom han bodde i Linköping men inte ligger begraven på mosaiska kyrkogården i Norrköping, är det f. ö. troligt, att han senare låtit döpa sig. Det är i varje fall helt osannolikt, att han skulle ha skänkt några tora-rullar till synagogan.

Brudpäll (chuppa) fr. 1700-talet, tillhörig Norrköpings synagoga.
Foto från en utställning av judiska kultföremål i Stockholm 1952.

Enligt ett protokollsutdrag från 1858 rörande den högtidliga invigningen av den nya synagogan fick Aron Marcus, Jacob Marcus' yngste son, hedersuppdraget att föra en Tora-rulle "från gamla Kyrkan uti Hr Philipsons (=Carl David Philipsons) wangn till Nya Synagogan". Han skulle också sedermera enl. protokollet bära en tora-rulle "efter herr Eliasson och Emellan Hr Louis Levy[67] och Hr Levi Schlesinger". Ordalagen tycks innebära, att de nämnda herrarna i processionen burit var sin av de fyra

torarullarna från gamla synagogan, varvid Eliasson gått främst, följd av Marcus, som flankerats av de båda andra — den vanliga processionsformen i synagogan har dock annars varit "gåsmarschen". Att Aron Marcus tycks ha erhållit den förnämligaste platsen, får väl närmast uppfattas som en hedersbevisning åt sonen till församlingens grundare, den märklige Jacob Marcus. Dessutom var han ju levit.

Av intresse vore naturligtvis att inte bara känna torarullarnas donatorer utan också deras tillkomsthistoria i övrigt. Troligen har väl Jacob Marcus tidigt anskaffat ett par av dessa för gudstjänsten oundgängliga ritualföremål från sitt mecklenburgska hemland, men är det tänkbart, att de övriga är skrivna i Sverige, kanske rent av i Norrköping?

En fjärdedel av förlåten (parochet) från Norrköpings gamla synagoga (med senare utfört kantbroderi).
Ägare: Fru Olga Raphael-Hallencreutz, Stockholm.

Hartvig Baruch har veterligen skrivit *tefillin,* säkerligen också *mesusot* (till hylsor sammanrullade pergamentremsor med bestämda texter ur toran, vilka inlagda i en kapsel fästes på dörrposten) och likaså, som vi sett, *megillot* (handskrifter av Esters bok). Sonen berättar om den andakt och omsorg, med vilken skrivaren måste utföra sitt arbete, talar om faderns kalkonpennor och egenhändigt förfärdigade bläck, betonar, att en enda felskriven bokstav ledde till att det skrivna måste obönhörligt kasseras, eftersom radering inte var tillåten, och framhåller särskilt, hur skrivaren, varje gång gudsnamnet förekom i texten, gjorde ett uppehåll, lade ned pennan, läste en bön och först därefter med en helt ny och oanvänd penna fick skriva ner det heliga namnet. Man tycker sig i denna beskrivning skymta bilden av en verklig toraskrivare, en *sofer.*

Är då detta riktigt? Nej, svarar den judiska sakkunskapen. Enligt prof. Valentins utsago synes detta förnämliga och ansedda yrke aldrig ha haft någon representant i Sverige, och Hartvig Baruch måste enligt hans mening uppfattas som en skrivare av enklare typ, en bland de många, som kunde utföra mindre krävande hebreiska skrivarbeten. Slutsatsen måste då givetvis bli, att samtliga torarullar i Norrköping liksom i andra svenska församlingar är skrivna utomlands.

KONVERTITER

"Antagit annan troslära" eller "Antagit evangelisk-luthersk troslära", står det ibland efter något av namnen i Stockholms-församlingens äldsta kyrkbok. Även bland judarna i Norrköping har en och annan tidig omvändelse eller övergång till kristendomen inträffat, såsom redan framgått av notiser i det föregående.

Ingen av dessa konvertiter kan sägas ha varit någon mera framträdande eller märklig personlighet. Största intresset knyter sig enligt min mening till den redan flera gånger nämnde Eugenius Hartwig på grund av hans förut omtalade värdefulla självbiografi. I vissa avseenden mera betydande, speciellt i fråga om lärdom och skriftställarskap, framstår kanske likväl den i annat sammanhang berörde *Nathanael Joelsson,* som före sitt dop bar namnet *Nathan Joel Dantziger.*

Denne, som var född i Berlin 1775, men vars fader av namnet att döma härstammade från Danzig, hade tydligen i unga år förvärvat sig inte bara judisk utan också västerländsk bildning; det är en son av upplysningens tidsålder, som möter oss i hans skrifter och uttalanden. Hur och varför han hamnat i Norrköping, är okänt; han tycks emellertid ha livnärt sig som språklärare enligt annonser i Norrk. Tidn. från mitten av 1790-talet, då han rekommenderar sig "till Gramaticalisk undervisning för dem det åstunda, uti Hebreiska och Tyska Språkets både talande och skrifning". Märkligt nog lyckades han t. o. m. 1798, före sin övergång till kristendomen, erhålla anställning som tysk skolmästare vid trivialskolan i Norrköping.[68] Möjligen var det här fråga om de i Sundelius' Norrköpings minne omtalade privatlektioner i olika ämnen, som bekostades ur en testamentsdonation, och till vilka enligt samma källa Rektor och Inspektor fick söka anskaffa "någon i staden varande Adjunkt, Informator eller annan tjenlig man", om Docenterne (=lärarna) vid Scholan" inte kunde eller ville åtaga sig ifrågavarande lektioner. Som Jacobowsky framhållit, måste emellertid anställningen av Dantziger anses vittna om en anmärkningsvärd fördomsfrihet hos borgerskapets äldste, som enligt politieprotokollets kortfattade uppgifter genom sin positiva inställning tydligen de facto avgjorde ärendet.

Samma år begärde Dantziger i brev till den för sitt neologiska frisinne kände biskop Lindblom i Linköping att få bli döpt och övergå till kristendomen men framlade samtidigt fullständigt ärligt sin religiösa bekännelse, som ger uttryck åt en upplysningsmänniskas typiskt förnuftsmässiga och ohistoriska religionsuppfattning med tonvikt på moral och dygd: "Jag tror, att en Jesus Kristus varit i werlden såsom vår frälsare, det vill säga, han är den som frälste oss från otukt till dygd, ifrån det omoraliska till moralen, lärde oss känna en Gud i sin sannhet och glömma en tyrann, som en Moses var tvungen att framställa för ett ohyfsadt och ostyrigt folk. Jag anser Jesus som den största menniska bland alla menniskor, som fanns eller lär finnas, men ej mer".

Han ryggar tillbaka för den trosbekännelse, som skall avkrävas honom: "Jag vet, att jag vid dopet mer måtte säga, än jag verkligen tror. Jag ryser!

Att framträda till altaret och säga utan att rodna för menniskor: 'Jag tror etc.' hwad icke förnuftet någonsin kan tro".

Efter sådana öppna och orädda deklarationer, belysande också för hans tillit till biskopens religiösa tolerans, förklarar han sig dock till sist beredd att underkasta sig det nödvändiga ceremonielet: "Men gillar Högvördige Herr Doktorn och Biskopen min tro, så döp mig i hvad formulär som helst på denna tro."[68b]

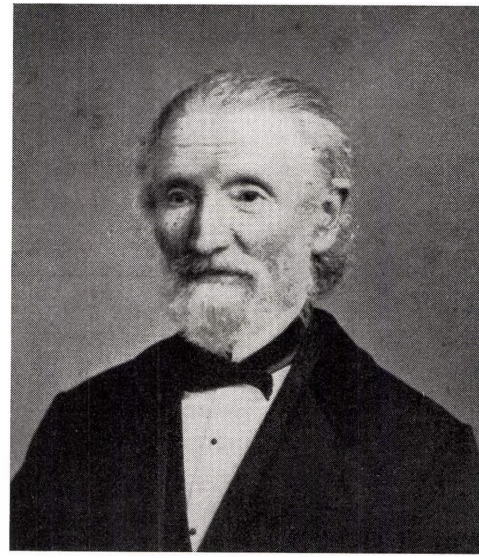
Biskopen har tydligen inte hyst några betänkligheter mot att godkänna denna kristendomsuppfattning, ty enl. en anteckning i matrikeln för Östgöta nation i Uppsala, där Joelsson inskrevs 1799, hade han året förut blivit döpt i Vreta Kloster. I sitt förut citerade arbete "Den judiska lagstiftningen" framträder han också såsom f. d. judisk trosbekännare i den demonstrerade avsikten att ge sina nya trosfränder en initierad och kritisk framställning av den judiska religionen och dess former.

Han har emellertid också frestat lyckan som dramatiker och torde vara den förste jude i Sverige, som framträtt som skönlitterär författare. Nathanael Joelssons "Rührstück" Ungdomsyran eller Gillstugan, tryckt 1803 men aldrig uppfört, vittnar enligt Martin Lamm (Upplysningstidens romantik II s. 573 ff.) troligen om personlig erfarenhet av gäldstugans bistra verklighet men får i övrigt ett mycket lågt betyg. Gråtmild sentimentalitet, stereotyp karaktärs- och situationsteckning och ytlig söndagsskolemoral tycks vara de väsentliga ingredienserna i denna avläggare av den populäre Kotzebues känslosamma och grovt onyanserade "borgerliga" dramer. Stycket får sannolikt betraktas mer som ett misslyckat försök i en populär litteraturgenre än som något uttryck för sin författares personliga temperament och livssyn.

Vilka Joelssons innersta bevekelsegrunder varit, då han beslöt sig för att övergå till kristendomen, kan vara svårt att avgöra, men från beräknande opportunism i grövre mening torde han kunna frikännas. Att han med sin upplysningsmässiga modernism i religiöst avseende måste råka i konflikt med den judiska ortodoxien, är naturligt. Någon djupare anlagd religiös natur var han knappast, och den rationalistiska frisinnade kristendomstyp, som upplysningstiden skapat även i vårt land, har tydligen förefallit honom mera acceptabel än hans fäderneärvda religion.

Om Nathanael Joelssons senare öden är ingenting närmare känt. Han uppges emellertid ha återvänt till Tyskland.[69]

Wolf Benjamin Hartvigs omvändelsehistoria har en helt annan prägel; genom hans egen skildring framstår den i ett ovanligt klart ljus. Född 1798 tillhörde Hartvig en yngre generation och en ny tidsålder: romantikens; det är dess reaktion mot upplysningstidens religiösa förflackning, dess vändning mot en ny fördjupad religiositet, som skymtar i bakgrunden av självbiografiens ungdomsminnen.

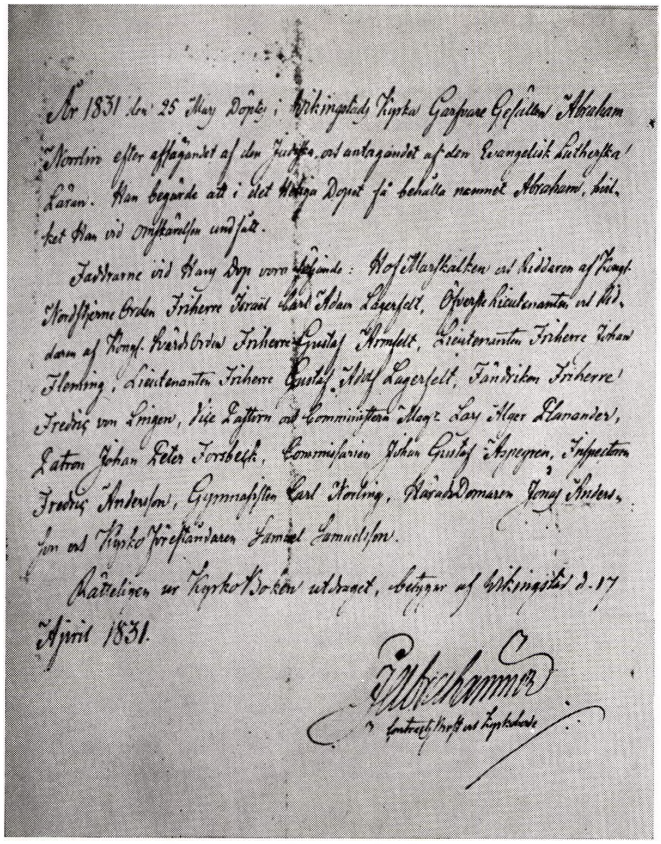
EUGENIUS HARTWIG
(1798—1879)
Foto.
Ägare: Fru Ester Hartvig, Göteborg.

Under sin göteborgstid har Hartvig tydligen genomgått en allvarlig och upprivande pubertetskris, som på grund av hemmets strängt religiösa uppfostran resulterat i starka skuldkänslor. Till en tid har han då sökt sin räddning i ett slags världsföraktande asketism, som gjorde honom till en egenartad och för omgivningen obegriplig särling. Den moderna bild-

ning, som mötte honom i hans göteborgska umgängeskrets, ingav honom till en början en känsla av främlingskap och underlägsenhet, men den förfinade kulturella miljö, som han lärde känna i det Vallentinska hemmet, kunde inte undgå att göra starkt intryck på den unge mannen; han blev tydligen både imponerad och tjusad av den nya värld, som här öppnade sig för honom. Likväl kvarstod hans moraliskt-religiösa problem olösta.

En så utpräglad känslomänniska som Hartvig har den dåtida ortodoxa judendomen med dess kasuistiska torka, dess spekulativa "spetsfundigheter", som han själv uttrycker det, omöjligen kunnat tillfredsställa. Under samma tid, som hans inre kris pågick, träffade han så av en tillfällighet samman med en ung herrnhutisk lärare, och det var Hartvig själv, som efter en tids samvaro förde samtalet in på religiösa spörsmål. Den unge herrnhutarens kristna bibeltolkning med dess förklaringar av gammaltestamentliga bibelord som profetior om Kristus har tydligen fått ett starkt grepp om den judiske åhöraren. Av allt att döma har herrnhutismens känslomättade religiositet med passionshistoriens patetiska Kristus-gestalt i centrum av förkunnelsen hos Hartvig gett utlösning åt ett djupt inre behov av religiös gripenhet och mystisk upplevelse. Det är betecknande, att han samtidigt kände sig dragen till det dåtida frimureriet med dess inslag av mera ytlig mysticism, och att han räknat antiintellektualisten och apokalyptikern Jung-Stillings egendomliga och abstrusa roman Heimweh som en av de mest välsignelserika böcker han gjort bekantskap med. Denna litterärt värdelösa och numera nästan oläsliga roman är fylld av allegorisk kvasimystik och präglas dessutom mycket starkt av en romantisk dragning till Österlandet, som torde ha gjort ett alldeles särskilt intryck på den unge juden. Vilken betydelse han tillmätte denna litterära upplevelse, belyses bäst av det faktum, att han åratal efteråt valde namnet på romanens hjälte, Eugenius, som sitt kristna dopnamn. Om äktheten och övertygelsen, den inre nödvändigheten i Hartvigs omvändelse kan inte råda något tvivel. Hans självbiografi präglas emellertid också i stort sett av en sympatisk strävan till rättvis bedömning och sanningsenlig framställning av de judiska miljöer, där han en gång haft sitt yttre och inre hemvist.

En son till Salomon Jacob, garvaregesällen *Abraham Norrlin* i Norr-

Dopattest för Abraham Norrlin 1831.
Ägare: f. d. Apotekare Ivar Norrlin, Uppsala († 1956).

köping, döptes 1831 i Vikingstads kyrka (sydväst om Linköping). Dopattesten visar, att ett judedop var något av ett kyrkligt evenemang; inte mindre än tolv faddrar uppräknas, i främsta rummet HofMarskalken och Riddaren af Kongl. Nordstjerne Orden Friherre Israel Carl Adam Lagerfelt och därnäst ÖfversteLieutenanten och Riddaren af Kongl. SvärdsOrden Friherre Gustaf Armfelt samt tre andra yngre officerare, likaledes fri-

ABRAHAM NORRLIN
(1803—1862)
Oljemålning av okänd konstnär.
Ägare: f. d. Apotekaren Ivar Norrlin, Uppsala (†1956).

herrar, tillhörande ätterna Fleming, Lagerfelt och von Lingen. I övrigt finns representanter med både för socknens prästerskap, dess ofrälse ståndspersoner med titlarna patron, commissarie, inspector och gymnasist samt slutligen av den "bättre allmogen" en häradsdomare och en kyrkoföreståndare (den senare titeln betecknar vid denna tid en högt aktad sockenfunktionär, som brukade ha som särskild uppgift att övervaka ecklesiastika byggnadsföretag och reparationer m. m.[69b] — som synes ett representativt tvärsnitt genom socknens högre sociala skikt med stark procentuell övervikt för herrgårdarnas högadel.

Dantziger antyder i sitt brev till biskop Lindblom, att en jude, som ville anta kristendomen, kunde skaffa sig ekonomisk fördel, genom att rika faddrar valdes. Meningen förefaller vara, att dopkandidaten själv kunde

DAVID HERMAN LEWIN
(1815—1875)
och h. h. 1)
ANNA MARIA HOLM
(1806—1867)
Foto trol. fr. 1860-talet.
Ägare: Martin Ivarsson.

påverka faddervalet i denna riktning, och att faddergåvor på vanligt sätt väntades och gavs även vid detta slags dop. Om orsaken till Abraham Norrlins religionsbyte är väl ingenting känt — kanske var giftermålet med en icke-judinna här som i några andra fall en väsentlig orsak — men i varje fall behöver, som förut antytts, den imponerande fadderraden inte nödvändigt tolkas som ett resultat av krass ekonomisk beräkning från konvertitens sida; den torde framför allt belysa kyrkans starka intresse för judedopen och dess uppskattning av propagandavärdet i en sådan officiell högtidlighet.

I det föregående har också omnämnts *Bernhard Davidsons* dop, som

enligt familjetraditionen var ett offer av fädernas tro på kärlekens altare, varvid det dock bör betonas, att trosbytet i detta fall av allt att döma saknade varje djupare personlig innebörd.

I ett följande kapitel om ursprung och släktsammanhang omnämnes bl. a. en kattuntryckare *Herman Lewin,* svärson till Moses Davidsson. En av Herman Lewins söner, *David Herman Lewin,* f. i Norrköping 1815, överflyttade i tjugoårsåldern till Finland och döptes i Helsingfors 1839. Han gjorde sig sedermera känd som en av Finlands mest framstående boktryckare. Då judarna i Finland vid denna tid levde i synnerligen hårda och trånga villkor, talar sannolikheten för att man bör räkna med religionsbytets fördelar som en betydelsefull faktor vid ett finländskt judedop. Emellertid kan nog också i detta fall ett giftermål ha spelat en avgörande roll. Föga mer än en månad efteråt gifte sig nämligen David Herman Lewin med en finländsk inspektorsdotter, och sambandet mellan de båda händelserna förefaller ögonskenligt.

Längre fram i tiden har ju i flera familjer en fortgående avjudaisering ägt rum genom icke-judiska äktenskap och barnens uppfostran i den kristna läran. Motsatsen är sällsynt men har, som vi sett, förekommit, i det att katoliken Jaques Thiels söner blev omskurna och antog sin mors, Fanny Stiebels, judiska religion. Ännu mer ovanligt torde det vara, att en kristen blivit judisk proselyt. Ett sådant fall, sammanhängande med ett annat "blandäktenskap", förekom också, som förut nämnts, inom familjen Stiebel; medlemmarna av denna syskonkrets tycks ha haft en betydande religiös auktoritet gentemot sina icke-judiska kontrahenter i äktenskapet.

Ursprung, släktsammanhang och ättlingar

De judiska invandrare, som i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet bosatte sig i Norrköping, kom, liksom i allmänhet de första judiska immigranterna i Sverige, till största delen från småstäderna i Mecklenburg. En samtida kännare av de mecklenburgska judarnas förhållanden under 1700-talets senare hälft, orientalisten och Rostock-professorn Olaf Gerhard Tychsen, [69c] betonar starkt den rådande fattigdomen. "Die Armut derer (=der) Juden in den mehresten (=meisten) kleinen Städten ist unaussprechlich", konstaterar han på ett ställe talande och expressivt. Andra vittnesbörd bekräftar Tychsens utsago.

I övervägande grad livnärde sig judarna i Mecklenburg, vilka uteslutande var bosatta i städerna eller deras omedelbara närhet men hade handelsrättigheter på den omgivande landsbygden, som kringvandrande eller kringresande uppköpare[70] av framför allt hudar, fårskinn, ull, fjäder och lump. I ett officiellt dokument från 1777, utfärdat av hertigdömets konsul i Schwaan, heter det, att de schwaanska skyddsjudarnas huvudsakliga handel består i att "Rind Viehäute, Schafs- und Kalbsfelle kaufen, und solche sofort wieder an Rostock-Güstrow-Wismarsche Gerber (=garvare) und Pelzer (=körsnärer) wieder verkaufen und hienächst in der Wollzeit von Rostock- auch Güstrowschen Kaufleuten Geldvorschuss erhalten und für denselben Wolle ankaufen"[71].

Handeln med nipper och ädla stenar, ett annars karaktäristiskt judiskt näringsfång, har väl kunnat förekomma i enstaka fall, i den mån nödvändigt kapital stått att uppbringa — judarna brukade ju också sedan gammalt placera sin förmögenhet i egendom av detta slag, för att den vid utbrytande förföljelser skulle vara lätt att dölja och rädda. Men sådana affärer hörde här säkerligen till undantagen. Den nästan flyktartade emigrationen från Mecklenburg till Sverige, när det förut stängda landets dörrar under Gus-

tav III öppnades för judisk invandring, utgör i sig själv ett vältaligt vittnesbörd om armodet och vantrivseln i det gamla hemlandet och förhoppningarna att uppnå bättre levnadsvillkor i det nya norr om Östersjön.

Från den lilla staden Schwaan vid floden Warnow, omkring 20 km söder om Rostock — den hade ännu vid 1800-talets slut inte mer än c:a 4000 invånare och har fortfarande inte nått upp till 10000 — kom från början de flesta av de till Norrköping invandrande judarna[71b].

JACOB MARCUS' HÄRSTAMNING OCH SLÄKT

Jacob Marcus var son till skyddsjuden Marcus Levi (även kallad Marx Levin eller Mordche Segal)[72] i Schwaan och hans hustru Freude Abraham. Marcus Levi var född i Mecklenburg något av 1700-talets första år och hade sedan 1749 varit bosatt i Schwaan hos sin svåger Moses Abraham men mesta tiden, som det sägs i ett officiellt dokument, "sökt sin lilla förtjänst" på landet medelst osttillverkning, till dess han 1757 erhöll eget skyddsbrev i staden[73]. Tychsen kallar honom "ein hübscher, artiger Mann" (vilket väl ungefär betyder: "en fin och trevlig man"). 1773 betecknas han i ett officiellt intyg såsom "blutarm (= utfattig) och elend", därtill sjuklig och gammal och på grund av sin fattigdom ur stånd att hålla sig med häst och vagn, som han tydligen behövde för sina handelsresor på landsbygden. Någon gång mellan 1773 och 1777 har han avlidit.

Hustrun var dotter till en viss Abraham Levi, med binamnet Hackbart[74], som enligt sonen Moses' uppgift sedan omkring 1715 tjänat sitt bröd i Mecklenburg hos adliga herrskap och därvid livnärt sig genom slakt, gödning av gäss m. fl. "andra sysselsättningar än dem judar vanligen ägna sig åt". Han hade utan att vara skyddsjude i många år arrenderat ett mejeri på godset Prebberede nära den lilla staden Wüstenfelde ("im Amte Gnoien") och där tillsammans med sin familj gjort sig känd för allmänt välförhållande och stor arbetsamhet, detta enligt intyg av officiell myndighet i Schwerin.

Jacob Marcus var enligt förs.-boken i Norrköping född 1749, och i tillkännagivandet av hans död 1819 anges hans ålder i överensstämmelse härmed till "nära 70 år". För hans bror *Joseph Marcus,* som möjligen an-

lände till Sverige redan 1777 (se not 1) och hörde till kretsen kring Aaron Isaac, uppges i Aaron Isaacs Minnen såsom födelsedatum 6/10 1750[75]. I en officiell skrivelse från januari 1779 omnämnes Jacob Marcus ännu såsom bosatt i Schwaan, men samma år har han enligt nyssnämnda anteckning i Norrköpings församlingsbok anlänt till Sverige, vilket också bestyrkes av hans egen uppgift i en supplik av den 29 aug. 1782, att han då vistats tre år i Sverige, liksom av mantalsskrivningen för år 1780.

Jacob Marcus skall enligt Marcusska stamtavlan ha gift sig år 1781 — äldsta barnet föddes enligt denna 1783[75b]. Hans hustru Fredrika (på hennes gravvård på Göteborgs gamla mosaiska kyrkogård kallas hon Freideh) *Isaac* eller *Isacsson,* f. omkr. 1760, var enligt Marcus' egen uppgift från Mecklenburg[76]. Hennes fader hette tydligen Isaac, medan moderns namn var *Johanna (Hendel) Joseph*[77]. Morfadern var av levitisk börd: han kallas på sin dotters, Johanna Josephs, gravvård i Norrköping Joseph Segal. I övrigt vet man om Fredrika Marcus med säkerhet endast, att hon hade en syster Mirjam, som levde 1826, då hon omnämnes i Fredrikas testamente.

Starka indicier tyder emellertid på att Fredrika Marcus var syster till den kände stockholmsgrosshandlaren och kattuntryckaren *Levin Isaac.* Denne var, såsom redan omtalats, åren 1784—90 bosatt i Norrköping (troligen även 1783, från vilket år mantalslängd saknas), under de första fem åren skriven som bokhållare hos Jacob Marcus. Den 4 aug. 1790 erhöll han grosshandelsrättigheter i Stockholm.

Hos Levin Isaac bodde 1788—89 hans mor, i mantalslängderna kallad "modren Isaccen", vilket torde vara en feminin avledningsform av mannens namn[77b]; gifta judiska kvinnor tycks vid denna tid ha officiellt omtalats med mannens förnamn använt som efternamn. I 1790 års mantalslängd saknas modern. Detta år ankom emellertid till Sverige en viss *Heiman Moses,* som blev anställd som handelsbetjänt hos Levin Isaac. Ehuru den sistnämnde samma år flyttade till Stockholm, är Heiman Moses i fortsättningen bosatt i Norrköping, alltjämt dock i Levin Isaacs försvar, vilket i viss mån frapperar. Enl. förteckningen över Judar i städerna för Norrköping 1792 är han då gift med *Johanna Joseph,* dvs. Jacob Marcus' svärmor, som var änka. Redan 1795 synes han ha avlidit; fr. o. m. 1796 är hans namn borta ur förteckningar och längder, medan Johanna Joseph

LEVIN ISAAC
(o. 1758—1830)

BIRGITTE LEVIN, f. Stern
(o. 1767—1823)

Oljemålningar av Anders Eklund 1790.
Ägare: Fru Emmy Josephson, Stockholm.

nu står upptagen såsom änka och som svärmor till Jacob Marcus samt tillhör dennes hushåll. I mantalslängden för år 1799 kallas hon "svärmodren Hajiman"; tydligen är det hennes andre makes förnamn, som här på vanligt sätt får fungera som efternamn åt hustrun. Änkor brukade emellertid återuppta faderns namn, och då hon senare omnämnes, sker det också, som redan sagts, flera gånger under namnet Johanna Joseph. Om hennes ålder finns i mantalslängderna något skiftande uppgifter, men vid sin död 1812 synes hon i varje fall ha varit omkring 80 år, kanske något mera. Hon var alltså troligen född omkring 1730 och kunde ur kronologisk synpunkt mycket väl vara identisk med Levin Isaacs mor, enär denne var född omkring 1758; hennes dotter Fredrika var, som förut nämnts, ett par år yngre.

Ett viktigt indicium på släktskapen mellan Jacob Marcus och Levin Isaac finner man i ingressen till den förres konkursansökan 1816, där han talar om "mina närmaste anhörigas olycka och mitt ingående (=av bor-

gensförbindelser) för dem". Som förut konstaterats, var det brodern Joseph Marcus' och Levin Isaacs båda konkurser i Stockholm, som undergrävde Jacob Marcus' ekonomiska ställning. Med uttrycket "mina närmaste anhöriga" måste han ju åsyfta båda dessa, inte bara brodern.

Ytterligare en liten notis kan i detta sammanhang ha en viss relevans. År 1792 är hos Levin Isaac i Stockholm skriven en 12-årig gosse *Levin Simon;* 1794—97 återfinnes denne hos Jacob Marcus i Norrköping. Levin Simons mor var änka och hette i sig själv *Beata Isaac.* Familjen kommer att behandlas utförligare i annat sammanhang; här bör endast framhållas, att den faderlöse gossen Levin Simons vistelse först hos Levin Isaac och sedan hos Jacob Marcus snarast tyder på släktskap i båda fallen. Moderns namn gör väl då slutsatsen naturlig, att hon var syster både till Levin Isaac och till Jacob Marcus' hustru Fredrika Isaac.

Enligt mantalslängden för år 1788 bodde då också i Norrköping en syster till Levin Isaac, som hette Maja, ej omnämnd under de följande åren. Denna *Maja Isaac* kan möjligen vara identisk med en *Maria Isaacsdotter,* f. omkr. 1771, som den 7/4 1788 i Norrköping ingick äktenskap med David Levi (se Aaron Isaacs Minnen, s. 344). Som redan nämnts, hade Fredrika Marcus en syster Mirjam, som levde 1826, och eftersom David Levis och hans hustrus öden efter 1799 tycks vara okända, finns det i varje fall ingenting, som direkt motsäger, att även denna Mirjam Isaac kan vara samma person som de förutnämnda Maja Isaac och Maria Isaacsdotter.

En bror till Levin Isaac var kanske också den *Salomon Isaac* (även kallad *Salomon Isaac Levin* och *Isaac Salomon,* som fr. o. m. 1791 var anställd som "försjungare" vid synagogan i Norrköping, där han gifte sig med en dotter till Philip Jonas, *Ester.* Enligt Överståthållareämbetets förteckning över judarna i Stockholm 1807 var han då handelsdräng hos Levin Isaac. Liksom denne var han också född i Penzlin, omkring 1752, och var enligt gravvårdsinskriptionen son till Eisik (=Isaac) Penzlin. I mos. församlingens kyrkbok i Stockholm kallas Levin Isaac på hebreiska *Arje ben Isaac* (Arje, hebr.="lejon", brukar återges med Löwe, Löb, Leb, Levin; ibland användes dubbelformen Arje Löb). Den tidigare omnämnda namnformen "Isaccen", som användes som tillnamn för Levin Isaacs mor, anger säkerligen också, att maken hetat Isaac. Dr Silbersteins uppgift, att Levin Isaacs fader skulle

hetat Levin Simon (Aaron Isaacs Minnen, s. 336) [78], måste jag därför, med all veneration för denne forskares vederhäftighet, betvivla. Det kan ytterligare nämnas, att Levin Isaacs äldste son hette Isaac. Han bör enligt gällande namngivningsprinciper vara uppkallad efter farfadern, om denne var död vid hans födelse, vilket här otvivelaktigt var fallet. Den näst äldste sonen erhöll namnet Joseph, vilket betyder uppkallelse efter farmors far, om mitt antagande är riktigt, att Johanna Joseph var Levin Isaacs mor.

På Johanna Josephs gravvård förekommer bl. a. några hebreiska ord, som enl. d:r Brodys översättning betyder: "Som olivplantor voro hennes barn omkring bordet", alltså ett citat från Ps. 128:3. Om mina antaganden här ovan är riktiga, skulle hon sålunda haft fem barn, som i likhet med henne själv bosatt sig i Sverige, nämligen utom de två döttrar, som med visshet är hennes, Fredrika Marcus och dennas syster Mirjam, sannolikt ännu en dotter, Beata, och två söner, Levin och Salomon Isaac.

Eftersom hon var omgift, nämns inte hennes förste makes namn på gravvården, endast den andres; hon var, heter det, "änka efter framlidne Chaim Katz" och "dotter till Joseph Segal". Heiman (=Chaim) Moses var sålunda aronit [79]. Skulle man våga framställa en gissning på betydligt svagare grunder än de föregående, vill man inte utesluta möjligheten, att han kunde vara en farbror till Philip Jeremias, vars fader hette Jeremias Moses och likaledes var av Arons släkt. På Jeremias Moses' gravvård i Schwaan står namnet "Jeremia Sohn Moses Kaz" (citerat efter d:r Silbersteins tyska tolkning). Jeremias Moses torde ha varit född omkring 1720—25 (se härom längre fram). Då Heiman Moses gifte sig med änkan Johanna Joseph i början av 1790-talet, tycks h o n ha varit c:a 60 år gammal, och han har väl knappast varit yngre, i varje fall inte mycket yngre; förmodligen var också han född på 1720- eller möjligen på 1730-talet.

Att åtskilliga av de här framställda kombinationerna är gissningar, har inte förtigits, och det är möjligt, att åtminstone en del av dem kan visa sig felaktiga. De är emellertid inte gjorda på måfå; närmast har de karaktären av arbetshypoteser, och det djupt beklagliga är, att det tysk-judiska arkivmaterial, som måhända kunnat ge bevisen för eller emot, numera är oåtkomligt eller förintat. Att den judiska familjesammanhållningen särskilt under de första åren i ett främmande land är en av de faktorer man kan

utgå ifrån, liksom att det speciellt judiska namnskicket är ett annat viktigt hjälpmedel i kombinationerna, torde emellertid erkännas av envar, som är något förtrogen med metodiken i judisk släktforskning.

Av de personer, som nämnts i detta eventuella släktsammanhang, kan Levin Isaac göra anspråk på ett särskilt intresse såsom svensk stamfader på mödernet för flera kända släkter. Av hans döttrar blev Beata, sedan hennes förste make omkommit genom drunkning, gift med grosshandlaren Salomon Josephson. En av hennes söner var tonsättaren Jacob Axel Josephson — som övergick till kristendomen — en annan regissören och teaterchefen Ludvig Josephson. Av hennes barnbarn är givetvis målaren Ernst Josephson mest känd, men det kan erinras om att exempelvis också Lisen Bonnier, Karl Otto Bonniers hustru, var sondotter till Beata Levin. Ludvig Josephson har i otryckta anteckningar, refererade av Erik Blomberg i hans Ernst Josephson-monografi, berättat om sin mors intresse för allt "ädelt och skönt" men i synnerhet för historia: hon studerade Lamartine och Macaulay och brukade i skymningen läsa högt för den yngste sonen. Då Ludvig blivit vuxen, intogs hans plats vid hennes fötter av sonsonen Ernst. Hon dog, då den blivande konstnären endast var åtta år, men minnet av den älskade farmodern följde honom genom livet, och han har förevigat hennes bild i den formellt rätt otympliga men hjärtliga och personhistoriskt intressanta dikten "Till lilla Gelly, när hon låg sjuk" ("Men min farmor, må du tro, det var gumma hela dagen"). — En annan av Levin Isaacs döttrar, Hedda, ingick äktenskap med Lazarus Bendix — han var bror till Rebecka Davidsons fader Emanuel Bendix — och blev stammoder för den svenska släkten Bendixson. — En tredje dotter, Johanna, gifte sig med handlanden Aron Moses Henriques i Göteborg, sannolikt en brorson till Bendix Moses H. Makarna lät 1823 döpa sina sex barn. En av sönerna var sedermera lektorn vid Göteborgs gymnasium Mauritz Henriques (1816—1888)[79b]. Genom denna dotter har Levin Isaac nutida avkomlingar bl. a. inom friherrliga ätten Åkerhielm af Blombacka. — Dottern Lovisa blev gift med Nathan Johan Suber. Lovisa Suber får ett kort omnämnande av Axel Hirsch i hans bok "Levande och bortgångna"; hon var hans farmors mor. Det är väl också hon, som i sonsondotterns Margareta Subers fina och intressanta roman "Vänd ditt ansikte till mig" skymtar som Simon Zenders

hustru Jeanette. Ett par av Levin Isaacs döttrar slutligen blev gifta utomlands, däribland Gustafva i Köpenhamn med manufakturhandlanden Joseph Loria. Alla Levin Isaacs tre söner synes däremot ha dött barnlösa. Den yngste, Naphtali, född 1804, måste tydligen vara identisk med den bror till Ernst Josephsons farmor, som omnämnes i Erik Blombergs monografi och säges ha varit "porträtt- och historiemålare, god vän med Plagemann i Rom"[79c].

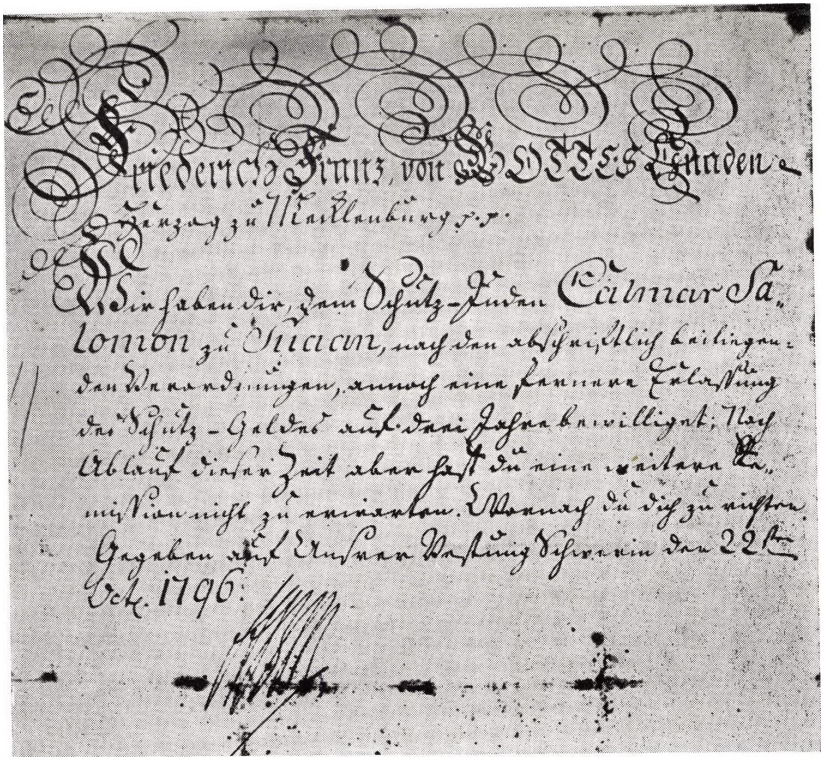
Från Schwaan ledde vägen till Norrköping också för Jacob Marcus' systerson och sedermera svärson *Esaias Jacobsson,* inflyttad 1792. Esaias Jacobssons fader, Heiman (Chajim) Jacob, även kallad Jochim Jacob, Jochim Josias, Jochen Bär[80], var levit, född i Flatow i det s. k. Stor-Polen (ungefär liktydigt med Posen) år 1719. Tychsens något otydliga uppgifter bör förmodligen tolkas så, att Heiman Jacob var identisk med en tidigare judisk skolmästare i Bützow. På 1750-talet har han i varje fall bott i Schwaan och där i tur och ordning haft anställning hos de båda skyddsjudarna Jeremias Moses och David David (om dessa se längre fram!) under vilken tid han uppfört sig "ärligt och väl", som det står i ett officiellt intyg. År 1761 erhöll han efter ansökan, som ingivits av Marx Levin och dennes hustru i egenskap av sökandens blivande svärföräldrar, skyddsbrev ("Schutz- und Freiheitsbrief") i Schwaan, vilket berättigade honom att bo där med de sina och driva sin handel utanför staden samt hålla två ogifta drängar. Kort därefter har väl den 42-årige nyblivne skyddsjuden gift sig med den då endast 15-åriga Hendel Marcus (f. 1746), ett äktenskap, som i inlagan till den mecklenburgske hertigen och troligen också i verkligheten har krasst motiverats med nödvändigheten för de åldrande föräldrarna att finna någon, som nödtorftigt kunde förtjäna brödet åt dem.

År 1765 ödelades emellertid Schwaan av en svår eldsvåda, och genom denna blev Heiman Jacob enligt Tychsen ruinerad. Han erhöll jämte sin tidigare husbonde David David tillstånd att flytta till Sternberg, men båda misslyckades i sina försök att där skapa en ny existens och återvände till Schwaan. "Ein alter, ehrlicher Strick" ('en gammal hederlig galgfågel') lyder Tychsens raljanta karaktäristik av Heiman Jacob. Enligt ett officiellt intyg från 1779 levde han vid denna tidpunkt i så stor fattigdom, att han knappast kunnat uppehålla livet, om han inte då och då fått understöd av

sin svåger Jacob Marcus, vilken ju emellertid nämnda år flyttade till Sverige. År 1785 avled Heiman Jacob i 65-årsåldern.

Barnen tycks allesammans ha flyttat över till Sverige. Esaias (på gravvården kallas han Abraham Jesaja; troligen har han från början fått två omskärelsenamn, men det är också tänkbart, att Abraham blivit tillagt under en svår sjukdom)[81], f. 1775, kom, såsom förut nämnts, 1792 vid 17 års ålder till sin morbror Jacob Marcus i Norrköping och gifte sig 1800 med sin kusin Beata Marcus. Den yngsta i syskonkretsen, Fredrika, f. 1779, ingick 1794 vid 15 års ålder äktenskap med blanksmörjefabrikanten Raphael Jacob i Stockholm och blev stammoder för släkten Raphael i Sverige. En äldre syster, Sophia (Taube) f. omkr. 1772, som kommit till Sverige 1791, gifte sig likaledes i Stockholm (före 1796) med Raphael Benjamin, vilken blev rånmördad i Stockholm 1811[81b]; om de hade barn, är okänt. Äldste brodern slutligen (det fanns fyra barn i familjen enligt en uppgift från 1779) torde ha varit den *Lazarus Jacobsson,* f. omkr. 1768, som från 1796 är bosatt i Norrköping och anställd som handelsbetjänt hos Jacob Marcus. Han var gift med en Maija Isaac (nämnd första gången i fört. över Judar i städerna 1798), och makarna hade två barn, Rakel och Jacob. I ett tidigare sammanhang omnämndes en av hans affärstransaktioner, som gav eko i tidningsspalterna. Under 1808—09 års krig var han anställd som providör vid västra armén och ansökte därefter om att få fortsätta sin handel i Gillhaga och Jösse härader, en ansökan, som emellertid avslogs av K. M:t[82]. Hans senare öden är okända.

Heiman Jacobs änka, *Johanna (Hendel) Marcus,* gifte några år efter mannens död om sig med *Callman (Calmar, Clemon) Salomon*[82b] från Schwaan, f. o. 1755 och alltså några år yngre än hustrun. Makarna hade en son, *Marcus Kleman* eller *Clemonsson* (f. 10/9 1790 enl. en mantalslängd). På grund av förnamnet får man troligen anta, att han var son till Hendel Marcus (uppkallad efter morfadern) och alltså inte hennes styvson. Familjen torde ha flyttat över till Sverige 1803, eftersom detta årtal officiellt angivits som tidpunkten för Marcus Klemans ankomst till Sverige. 1806 är Kallman Salomon i fört. över judar i Norrköping upptagen såsom betjänt hos sin styvson Esaias Jacobsson, av vilken han underhölls. Ännu 1813—14 återfinnes Clemon Salomon i mantalslängderna i Norrköping, men sist-

Dokument från Schwaan 1796 rörande Callman Salomon (anstånd i ytterligare tre år med att betala skatten för skyddsbrevet).
Norrköpings museum.

nämnda år avled han. Änkan levde enligt mantalslängdens vittnesbörd ännu 1818, medan sonen 1819 nämns ensam. Egendomligt nog har hennes gravvård dödsårtalet 1815 (5575). Förmodligen föreligger felristning eller otydlighet.

Esaias Jacobssons första hustru, *Beata Marcus,* f. 1785 (enligt dödsannons och gravskrift), dog 1820. Någon tid efteråt gifte han om sig med sin systerdotter *Bernhardina (Dina) Raphael,* f. 1799 (el. 1800) i Stockholm. Han flyttade 1838 med familjen till Stockholm och avled där 1850; hustrun

överlevde honom endast tre år. I sitt första äktenskap hade han 11 barn, i det senare 4, och har alltjämt många ättlingar i Sverige, samtliga härstammande ur äktenskapet med Beata Marcus. En sonson till Esaias J. var kompositören och musikhandlaren John Jacobsson i Stockholm (1836—1909).

SLÄKTSKAPSPROBLEM KRING NAMNET MARCUS

En annan av Jacob Marcus' mågar var *Levin Marcus,* enligt stockholmsförsamlingens kyrkbok född i Penzlin 1770. Han avled i Norrköping 1834, "vid 65 års ålder", vilket ju ungefärligen stämmer. Till Sverige kom han 1787 och anställdes hos Jacob Marcus som "tjänstehjon". År 1800 gifte han sig med sin husbondes dotter *Maria Marcus,* f. troligen 1785 (se vidare gravvårdsinskriptionen), d. 1813. Hans dotterdotters dotter, *Maria Josephsson,* f. i Norrköping 28/11 1856, d. i Stockholm 27/11 1946, har efterlämnat ett par anteckningar av släkthistoriskt intresse, varav den ena lyder: "Han (Levin M.) kom troligen från Schwaan i Mecklenburg liksom sin farbroder och sedermera svärfar", och den andra: "Hon (Maria) gifte sig med sin kusin Levin Marcus".

Levin Marcus var liksom Jacob M. levit; bådas gravvårdar har den likalydande inskriptionen: "Son till den lärde leviten Mordokai". Om Jacob Marcus varit Levin M:s farbror, skulle alltså Marcus Levi haft en son, som burit samma namn som sin far och hetat Marcus Marcus (Mordokai ben Mordokai). Detta synes aldrig ha förekommit utom i de sällsynta fall, då fadern dött före sonens födelse; man uppkallade överhuvudtaget sönerna endast efter a v l i d n a förfäder eller släktingar (se not 81!). Nu dog ju Marcus Levi bevisligen först efter 1773, och den presumerade sonsonen föddes redan 1770! Det är alltså absolut otroligt, att Levin Marcus var brorson till sin svärfar. Maria Josephsson har dessutom endast gissat, att han kom ifrån Schwaan, medan kyrkboksuppgiften vittnar om att han var född i Penzlin.

Att Levin Marcus var släkt med sin hustru, är dock sannolikt, och en familjetradition härom har tydligen funnits. Det torde vara de identiska efternamnen, som förlett Maria Josephsson till felaktiga slutsatser. När jag här framlägger ett annat förslag till problemets lösning, sker det i fullt

LEVIN MARCUS
(1770—1834)
Miniatyr av okänd konstnär (i Rotas stil)
fr. början av 1800-talet.

ELEONORA (LEA) MARCUS
f. Hollender (1791—1870).
Miniatyr från 1800-talets början.

Ägare: Överläkaren med. d:r Nils Levin,
Länssanatoriet, Uttran.

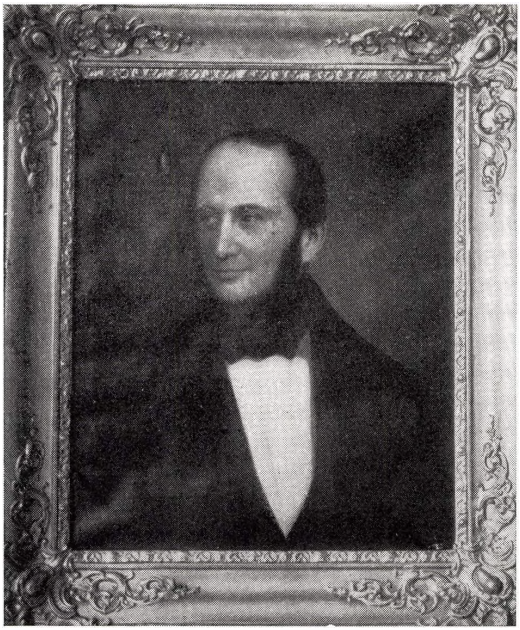
medvetande om dess hypotetiska karaktär. Det fanns emellertid en annan levitisk familj i släkten, till vilken Levin Marcus möjligen kunde höra, nämligen Jacob Marcus' svärmors familj: Fredrika Marcus' mor hette, som förut sagts, Hendel (Johanna) Joseph och var född omkring 1730. En presumtiv bror till henne med namnet Marcus Joseph kan, kronologiskt sett, mycket väl ha varit Levin Marcus' far. Man kan måhända också framhålla, att medan Levin Marcus' äldste son hette Mårten (vilket väl är = Marcus eller Mordokai) och således på sedvanligt sätt var uppkallad efter farfadern, hette den näst äldste Joseph, vilket med det här gjorda antagandet skulle betyda uppkallelse efter farfars far. Enligt min hypotes skulle alltså Levin Marcus ha varit kusin inte till sin hustru utan till sin svärmor; åldersskillnaden dem emellan var endast ett tiotal år. En sådan förväxling av fakta i familjetraditionen är i och för sig inte orimlig, särskilt som det gemensamma efternamnet för svärfar och svärson kan ha lockat den på villospår, som inte varit förtrogen med det judiska namnskickets speciella

regler. Om Fredrika Marcus, såsom jag förut antagit, var syster till Levin Isaac, leder ju här också ett spår till staden Penzlin.

Levin Marcus' första hustru avled 1813. 1815 eller 16 gifte han om sig med *Eleonora (Lea) Holländer,* f. i Königsberg 25/5 1791, d. i Stockholm 24/3 1870, dotter till strumpfabrikören Isaac Holländer (f. o. 1756, d. o. 1802—04) och h. h. Rachel Hirsch (o. 1752—1830). Samtliga Levin Marcus' barn kallade sig Levin (från början hade de dubbelnamn, t. ex. Mårten Levin Marcus, tydligen för att skilja sig från den andra familjen Marcus). Från den yngste sonen (i det andra äktenskapet), grosshandlaren *Hartvig Levin* i Stockholm (1822—1892), g. m. Fanny Labatt (1844—1916)[83], härstammar nu levande medlemmar av denna släkt Levin.

I samband med frågan om Levin Marcus' härstamning bör lämpligen också ett annat personproblem behandlas. År 1795 synes en *Joseph Marcus* ha fått anställning hos Jacob M. som "tjänstehjon". Han var enligt mantalslängdernas uppgifter född omkring 1762—1764. 1799 gifte han sig med en dotter till Jacob Marcus' halvbror David Davidsson (om denne se längre fram). På gravvården betecknas han i likhet med Jacob och Levin Marcus såsom "son till den lärde leviten Mordokai". Bror till Jacob Marcus kan han omöjligen ha varit, eftersom denne hade en annan bror med samma namn. Däremot är det tänkbart, att han har varit äldre bror till Levin Marcus, i så fall uppkallad efter farfadern, Joseph (Segal). Joseph Marcus' äldste son hette Nathan; samma namn (Nathanael eller Nathan) hade en av Levin M:s söner i andra äktenskapet. Detta namns förekomst i båda familjerna skulle ju också kunna innebära uppkallelse efter någon gemensam okänd förfader.

Denne Joseph Marcus behandlas inte på något annat ställe i detta arbete, och det kan därför nämnas, att han t. ex. 1814 betecknas som "Handels Jude". Husets dåvarande ekonomiska standard belyses tydligen i rätt ringa mån av uppgiften, att två personer (sannolikt husfadern och den hos honom anställde "Jude Mag. Hertz") drack bränvin och rökte tobak, och att två kvinnliga medlemmar av hushållet (väl hustrun och en tjänsteflicka) använde sidenpersedlar. Redan i 1815 års uppbördsbok betecknas han nämligen som "utfattig". År 1819 är han kyrkobetjänt och tycks då av lyxskatteuppgifterna att döma i viss mån ha kommit på fötter igen. Han avled

NATHAN MARCUS
(1800—1855)
Ägare: Fru Lilly Gullberg-Marcus, Stockholm.
Oljemålning av okänd konstnär.

i början av 1825 (den 13 Adar, motsvarande febr.—mars) och ligger begraven på mos. kyrkogården i Norrköping alldeles bredvid Jacob Marcus.

Hustrun *Fredrika Davidsson*, f. d. 28/ 1779 (enl. 1832 års mantalslängd) var dotter till David Davidsson och h. h. Beile (Beata) Moses (till denna familj återkommer jag längre fram). Hon dog den 12 febr. 1836. I mantalslängder från hennes senaste år står antecknat: "ofärdig, lam i ena sidan, understöd av Mosaiska församlingen". Uppgifterna innebär förmodligen, att hon tidigt drabbats av hjärnblödning.

Av sönerna blev två, Nathan och Isaac, boktryckare i Stockholm, den senare särskilt känd; hans namn fortlever alltjämt i firmanamnet Isaac Marcus' boktryckeri. *Nathan Marcus* var gift med Sara Hirsch, dotter till

Meyer David Hirsch och h. h. Carolina Meyer. *Isaac Marcus* var gift två gånger: 1) med Johanna Hirsch, dotter till Isaac David Hirsch och h. h. Juliana Lazarus (kusin till Nathan M:s hustru), 2) med Emilie Benecke, dotter till Abr. Benj. Benecke i Göteborg[83b] och h. h. Lovisa Salomon från Köpenhamn. Båda bröderna har fortfarande ättlingar i dagens Sverige liksom systern *Rebecka,* g. m. Gottschalk Nathanson (se denna släkt).

DAVIDSSONS FRÅN SCHWAAN

Redan flera gånger har en familj Davidsson från Schwaan berörts i detta arbete. Familjefadern hette *David David;* i Sverige kallade han sig sedermera *Davidsson.* Han var halvbror till Freude Abraham, född före hennes giftermål med Marx Levin, någon gång i början av 1730-talet; i 1804 års mantalslängd anges hans ålder till 71 år, 1794 till "över 60 år". Enligt Tychsen var hans fader mjölnare i Prebberow (sannolikt = Prebberede, ett gods nära Wüstenfelde, där Freudes far, som förut nämnts, hade arrenderat ett mejeri av godsherren); "zu der Zeit hielt sie sich in Prebberow bey ihrem Vater auf, welcher daselbst Käse für die Juden machte", heter det hos Tychsen[84]. Tillnamnet David förklaras av T. så, att de judiska gossar, som föddes "unehelich nach dem Tode des Vaters", erhöll ettdera av namnen David eller Abraham som tillnamn. Uppgiften har av flera judiska kännare, som jag tillfrågat, ansetts tämligen apokryfisk; överrabbinen d:r Wilhelm framhåller, att om fadern dött före sonens födelse, som Tychsen synes antyda, är det sannolikt, att han har hetat David och sonen uppkallats efter honom[85].

Åren 1750—60 vistades David David hos sin styvfader Marx Levin; sistnämnda år gifte han sig med sin kusin *Beile Moses* (i mannens skyddsbrev kallas hon egendomligt nog *Maria;* hennes svenska namnform blev *Beata),* dotter till Freude Abrahams bror Moses Abraham. Denne var skyddsjude i Schwaan sedan 1749 men de sista åren av sitt liv bosatt i Bützow, där han avled 1760, varefter hans privilegium samma år överfördes på systersonen och mågen David David. I privilegiebrevet förklaras, att han under sin vistelse hos styvfadern fört en otadlig vandel, och att

"Maria, den numera avlidne Moses Abrahams äldsta dotter, hos sin fader uppfört sig mycket väl ('gut und wohl')".

År 1786 skriver "Beile Davidten" (angående denna egendomliga namnform, som förekommer i d:r Silbersteins referat, se not 77 b), att hennes man för över ett år sedan rest till Sverige, där han hade släktingar och två söner, och på nyåret 1787 nämner hon i en skrivelse, att de båda sönerna i sex år hade ätit sitt bröd i Sverige. Dessa söner, Moses och Abraham, hade alltså kommit till Sverige 1780 eller 81. Moses Davidsson var sannolikt född 1761 — i mantalslängden 1811 uppges hans ålder till 50 år — och Abraham var några år yngre. En tredje son, Jacob, f. omkring 1769, anlände till Sverige 1786. År 1789 är även Beile i Sverige; då omnämnes "kyrkobetjänten David David och hustru". David Davidsson avled i dec. 1803 (på gravvården anges fredagen den 24 Kislev år 5564 som dödsdatum, och den 4 jan. 1804 meddelar änkan i Norrk. Tidn., att bouppteckning kommer att hållas efter den avlidne). Beata Davidsson överlevde sin man i nära 20 år; i Norrk. Tidn. för den 13 febr. 1822 tillkännages, att "Enkefru Davidson stilla afled den 9 dennes nära 90 år gammal. Hon var stammoder för 8 Barn, 21 Barnabarn och 5 Barnabarns Barn". Genom arvskiftesdokument från följande år 1823 vet man, att Beata D. då var ganska nyligen avliden, och någon annan änkefru Davidson, som meddelandet kunde åsyfta, är okänd. Om hennes ålder föreligger en uppgift också i mantalslängden för 1811 (uppgiften avlämnad 1810), där hon säges vara 74 år — 1822 skulle hon alltså varit endast 86. Förmodligen har man inte med säkerhet känt födelseåret. Intressant är dödsannonsens konstaterande, att hon hade åtta barn; till namnet kända är endast sex.

Även David Davidssons och Jacob Marcus' morbror *Levin Abraham* (av Tychsen kallad Leib Schwaan eller Lebh Hackbarth)[86], vilken efter Schwaans brand flyttade till Röbel, befinner sig 1793 som 77-årig änkling i Norrköping och har förmodligen avlidit där; han är borta fr. o. m. 1796. Det är också sannolikt, att en jude med namnet *Moses Levin,* som 1798 i Norrköping gifte sig med en *Rael* (=Rahel) *Wulff,* var son till Levin Abraham; hans egna söner bär de i denna familj förekommande namnen Wulff och Abraham. Moses Levin bodde kvar i Norrköping i varje fall till början av 1810-talet; han är troligen identisk med en Moses Levin, som

avled i Göteborg 1825 och på gravvården säges vara "son till Jehuda från Röbel".

Moses Davidsson synes 1791 ha gift sig med *Lea David,* som sannolikt var dotter till David Salomon och Rosa Isack i Alt-Schottland vid Danzig. Skälen till detta antagande är följande. Samma år 1791 eller troligare 1793 — båda årtalen nämns, men det senare stöds av en tredje uppgift — antogs som tjänstehjon hos Moses D. en ung man *Isaac David* — sedermera kallade han sig *Davidson* — som enligt flera samstämmiga uppgifter var född i Danzig och son till ovannämnda David Salomon och Rosa Isack[87]. När Lea David, Moses' hustru, dog redan 1803 eller 1804, upptog Isaac Davidson, som ungefär samtidigt gifte sig, Moses' och Leas 10-åriga dotter Fredrika (Fiken) som sin fosterdotter, vilket klart framgår av mantalslängdernas uppgifter. Denna *Fiken Davidson* flyttade sedermera till Stockholm och levde som gammal mamsell ända till 1875; enligt släkttraditionen umgicks hon i familjen hos Isaac Davidsons son, Wilhelm Davidson på Hasselbacken, och ännu för några år sedan trodde sig ett par gamla damer i släkten minnas, att hon varit kusin till Wilhelm Davidson. Detta stämmer också med mina slutsatser[88]. Vidare hette Moses Davidssons andre son Isaac — namnet saknas i farssläkten, men Isaac Davidsons (och därmed antagligen Lea Davids) morfar hette ju så.

En av Moses döttrar, *Maria (Malka) Davidsson,* f. 1791 (efter moderns död fosterdotter hos sin faster Ester och dennes man Philip Jeremias), blev gift i Norrköping 1813 el. 14 med handlanden Herman Lewin. Ellen Raphael har i sina otryckta anteckningar framställt antagandet, att denne var identisk med en Heyman Levin, son till Kaufman Levin i Stockholm och h. h. Magdalena Salomon, vilket också säkerligen är riktigt. Kaufman Levins äldste son (i stockholmska förteckningar kallad ömsom Chaim, Heiman och Heineman), f. o. 1785, var lärling och senare gesäll vid Levin Isaacs kattuntryckeri men skulle enligt uppgift i 1807 års förteckning då "förafskedas därifrån". 1810 är Heyman Levin oljeslagarlärling hos Philip Jeremias i Norrköping, och senare blev han anställd hos Jacob Marcus. 1813 nämns i Norrköping bland ogifta över 15 år Heyman och David Kopman, och enl. fört. i Stockholm hade Kaufman L. också en son David. Ett mycket tungt vägande skäl för att Heyman el. Herman Levin var son till

MARIA LEWIN
f. Davidsson (1791—1862)
Oljemålning av okänd konstnär.
Ägare: Tandläkaren fru Greta Leväslampi, Borgå, Finland.

Kaufman L., torde slutligen vara en uppgift från Norrköping 1816 (fört. över Judar i städerna), att *Kopman* (biform till Kaufman)[88b] *Levin* då avlidit där. Var och när Kaufman Levin dog, har varit okänt för Ellen Raphael, när hon sammanställde personregistret till Aaron Isaacs Minnen. Tydligen har han efter sonens giftermål flyttat till denne i Norrköping.

"Förre kattuntryckaren" Herman Lewin, som en tid på 1820-talet varit bosatt i Göteborg, avled den 5 april 1830 i Norrköping, enligt bouppteckningens vittnesbörd utfattig. Som tillgångar upptas nämligen endast den avlidnes gångkläder, värderade till c:a 17 rdr banko, medan skulderna uppgick till 54 rdr. Han efterlämnade änka och flera minderåriga barn.

Några av dessa emigrerade till Finland. Äldste sonen *David Herman Lewin,* som utbildats till boktryckare i Norrköping, blev en av Finlands främsta yrkesmän inom sitt fack. Han var från 1849 till sin död 1875 den

egentlige ledaren av Finska litteratursällskapets tryckeri, i vilket han en tid också var delägare. Som förut nämnts, övergick han till kristendomen.

Hans syster *Amalia Lewin* hade i Norrköping gift sig med den tyske litografen Ferdinand Tilgmann, först anställd vid Wahlberg & C:os litografiska tryckeri, sedermera ledare för egen firma. 1863 kallades han till Helsingfors av sin svåger och grundade här en litografisk firma, OY Tilgmann AB, som snart blev den förnämsta i landet, och som ännu i dag äger bestånd. Släkterna Lewin och Tilgmann fortlever alltjämt i Finland, den förra dock sedan ett 40-tal år under förfinskat namn, Leväslampi[89]. En äldre dam i Helsingfors, fru Svea Tilgmann, numera avliden, meddelade mig för några år sedan, att hon hört sin framlidne man, Ferdinand Tilgmanns och Amalia Lewins son, tala om släktskap med direktör Davidson på Hasselbacken, vilket ytterligare bestyrker mitt antagande om Isaac Davidsons svågerskap med Moses Davidsson.

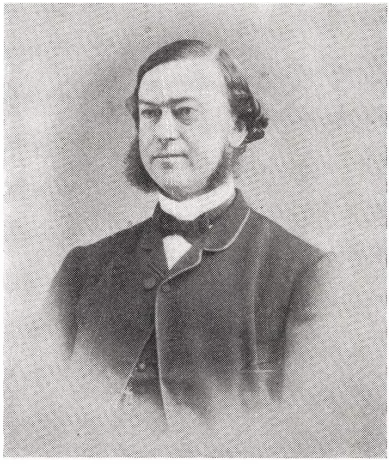
En dotter till David Davidsson, *Ester,* ingick, som förut nämnts, 1794 äktenskap med *Philip Jeremias,* vilken vid sin ankomst till Sverige var änkling. Hon blev stammoder för den yngre grenen av släkten *Philipson.* Philip Jeremias' härstamning och släkt behandlas längre fram.

Till det som förut omtalats, hör också, att en annan dotter till David D., *Fredrika,* gifte sig med Joseph Marcus, vars familj redan är behandlad.

DAVIDSONS FRÅN ALT-SCHOTTLAND

Isaac Davidson hörde ju däremot inte till David D:s familj; han är f. ö. en av de få bland de tidigast inflyttade judarna i Norrköping, som inte var född i Mecklenburg, ehuru det på grund av släktskapsförhållandena förefaller möjligt, att någon eller kanske båda av föräldrarna kan ha härstammat därifrån. Sannolikt var han inte född i själva Danzig, som det flerstädes sägs, utan i förstaden Alt-Schottland, vilken anges som moderns hemort på hennes gravvård i Norrköping; i Alt-Schottland — eller Schottland[90], som det ibland förkortas — bodde sedan gammalt judar, medan själva Danzig var stängt för judisk bosättning före den preussiska erövringen 1792. Som Isaac D:s födelsedatum anges i församlingsboken 7 juli 1772; samma årtal förekommer på gravstenen, och i de av honom själv under-

tecknade mantalsuppgifterna för år 1810 anges hans ålder till 38 år. I oförklarlig motsats härtill står dödsannonsens uppgift om hans ålder vid dödstillfället: "74 år och 3 månader" — han avled den 4 aug. 1849 och skulle alltså varit född i april eller maj 1775! Vilka förbindelser familjen haft med judarna i Schwaan, kan ej klargöras, men tydligt är, som ovan utretts, att en syster till Isaac Davidson, Lea David, blivit gift med ovan-

HENRIK DAVIDSON
(1823—1895)
Foto ur Ellen Raphaels samling, Mos. församlingen, Stockholm.

nämnde Moses Davidsson, och därmed sammanhänger väl också Isaacs flyttning till Norrköping.

Sannolikt 1793 kom alltså Isaac Davidson som ung man i 20-årsåldern till Norrköping. 1804 gifte han sig med en dotter till Philip Jeremias i dennes första äktenskap, *Maria (Mirjam) Philip(son)*. På grund av talrika flyttningar har det varit svårt att följa honom i mantalslängderna, men i varje fall från 1814 finner man modern *Rosa Isack* såsom änka boende hos sonen, antecknad under olika namn: Rosi, Rose, Regina (tydligen ett slags "försvenskning" av hennes judiska namnform Reiske, utgående från en

viss ljudlikhet — det latinska Regina har ju länge använts som svenskt kvinnonamn) och Maria (!) — det sistnämnda troligtvis beroende på förväxling med svärdottern, Isaac D:s hustru. Hon avled 1817 och ligger begraven i Norrköping.

Av Isaac Davidsons söner flyttade tre till Stockholm, där de gjorde sig kända på olika områden. Två av dem, *Wilhelm* och *August,* ägnade sig åt restaurang- och konditoribranschen. August innehade bl. a. under ett par årtionden Strömparterren, och Wilhelm grundlade och ledde i många år Hasselbackens restaurang. *Henrik,* den yngste, blev bankman, chef för Skandinaviska Kreditaktiebolagets stockholmskontor, och åtnjöt stort anseende för sin finansiella skicklighet; han blev också stadsfullmäktig och dansk generalkonsul. Två av Isaacs söner stannade kvar i Norrköping och behandlas i annat sammanhang. Isaac D. har alltjämt talrika ättlingar i både judiska och icke-judiska släkter i dagens Sverige; nu levande bärare av familjenamnet härstammar från Joseph Edvard D. i Norrköping, vars änka och söner överflyttade till Göteborg.

PHILIPSON—WAHREN—NATHANSON

Den redan flera gånger nämnde *Philip Jeremias,* Isaac D:s svärfar, kom 1789 till Marstrand och följande år därifrån till Norrköping[91]. (En uppgift i församlingsboken, att han invandrat redan 1782, är uppenbarligen felaktig.) Han var son till skyddsjuden Jeremias Moses i Schwaan och dennes hustru *Hindel.* Om Jeremias Moses uppger Tychsen, att han var "aus dem Reich", varmed på 1700-talet åsyftas särskilt Franken och Schwaben, "das Gebiet der kleinen Territorien, in welchem das Gefühl der Abhängigkeit von der Reichsgewalt lebendiger war als in den grösseren Fürstentümern; doch erscheint auch Bayern eingeschlossen"[92]. Härmed stämmer en annan uppgift (i Svenska släktkalendern 1936), att släkten härstammade från Limburg (tydligen Limburg an der Lahn i Hessen-Nassau).

Jeremias Moses var troligen född på 1720-talet. 1752 är han gift och bosatt i Federan vid Penzlin, och där föddes d. å. sonen *Philip (Feibel).* Samma år fick Jeremias M. anställning som dräng hos skyddsjuden Jacob

Samuel i Penzlin, och 1757 erhöll han eget skyddsbrev i Schwaan, där han sedan bodde till sin död 1780[93]. Hustrun var enligt Tychsens uppgift från Elmshorn nära Hamburg. Jeremias Moses var aronit och karaktäriseras på gravvården i Schwaan såsom "redlich und treu" (ännu i början av 1920-talet var inskriften väl bibehållen, enligt vad d:r Silberstein då meddelade några av ättlingarna i Sverige). Efter hans död har troligen sonen Philip Jeremias blivit skyddsjude i Schwaan. Denne har också gift sig, förmodligen ungefär samtidigt; första barnet, sonen Jeremias, föddes 1783. Hustrun hette enligt släktutredningen i Sv. släktkal. Beata Jacobsson (uppgiften i förs.-boken i Norrköping, att hon hetat Josephsson, torde vara felaktig; näst äldste sonen hette Jacob, tydligen efter morfadern)[94]. Hon avled 1788, och året efter reste således änklingen till Sverige. Barnen har han lämnat i deras farmors vård i Schwaan, där de fanns kvar ännu 1794.

Sedan Philip Jeremias sistnämnda år gift om sig i Norrköping med David Davidssons dotter Ester, har han troligen hämtat över både sina barn och sin gamla mor till Sverige — hon synes då, att döma av mantalslängdernas uppgifter, ha varit i 65-årsåldern. I förteckningen över judarna i Norrköping för år 1794 nämns för första gången namnen på Philip Jeremias' barn. Då omtalas också för första gången änkan *Johanna Isaac,* vilken sedermera i förteckningen för 1804 är upptagen bland "döde". Philip Jeremias' mor avled enligt gravvårdsinskriptionen den 16 Nisan 5565, dvs. i mars eller april 1805; nämnda förteckning är emellertid daterad först den 12 sept. 1805, varför det är möjligt, att även första halvåret 1805 är medräknat. Uppgiften kan inte hänföras till någon annan, och med all sannolikhet är därför denna *Johanna Isaac* identisk med Philip Jeremias' mor *Hendel.*

Av Philip Jeremias' barn erhöll äldste sonen *Jeremias Philipson* 1813 särskilt kungligt tillstånd att gifta sig med en icke-judinna, bryggaredottern Anna Maria Askeroth, och bosatte sig i Linköping som industriidkare. *Jacob Philipsons* hustru var född *Brigitte Bähr* — se vidare gravvårdsinskriptionerna! — och hans syster *Maria* blev, som förut nämnts, gift med Isaac Davidson. Av barnen ur Ph. J:s andra äktenskap blev *Carolina* gift med Leopold David Lamm, en son till David Moses L.; av deras ättlingar torde ingen vara bosatt i Sverige. *Rebecka* ingick, som förut omtalats, äk-

tenskap med Jacob Wahren, medan *Mauritz Philipson* gifte sig med *Sara Hirsch,* en dotter till Isaac David Hirsch i Stockholm[95].

Philip Jeremias' måg *Jacob Wahren* var född i Stralsund i svenska Pommern 1784 och var son till Hirsch David Wahren (1743—1814) och hans hustru Carolina (även kallad Charlotte och Jeanette) Heyman (omkr. 1750—1824). Även Jacob W:s föräldrar invandrade till Sverige 1806, året efter sonen, och bosatte sig i Stockholm. Hirsch David Wahren säges i Överståthållareämbetets fört. 1807 vara född "i Mecklenburg", sannolikt i Wahren, varifrån släktnamnet tydligen tagits[96]. En medlem av släkten Heyman[97] har meddelat mig, att Hirsch Wahrens hustru Carolina Heyman, ovisst på vilka grunder, uppgetts höra till samma släkt som de till Göteborg i början av 1800-talet invandrade bröderna Heyman. Om detta är riktigt, måste hon sannolikt ha varit dotter till en Heumann Salomon, som från 1759 hade skyddsbrev i Plau i Mecklenburg, och som med all sannolikhet var bror till Heymännernas farfar Elias Salomon i Röbel samt till den Samuel Salomon, som, troligen på 1780-talet, invandrade till Stockholm. Hon skulle sålunda ha varit kusin till bröderna Heymans fader, Jacob Elias Salomon i Röbel, och till dennes bror, Heyman Elias Salomon, vilken invandrade till Marstrand 1783 och 1801 fick skyddsbrev i Göteborg[98].

Om Jacob Wahrens söner se första kapitlet i detta arbete samt gravvårdsinskriptionerna med min personhistoriska kommentar.

Det kan i detta sammanhang också nämnas, att den finländska släkt Wahren, som blivit adlad och introducerad på Finlands riddarhus, härstammar från Jacob Wahrens yngre bror, grosshandl. Wolff Hirsch Wahren i Stockholm, och h. h. Beata Dorothea Lamm. Det var deras son, finska kommerserådet Wilhelm Axel Wahren, som adlades 1883.

Familjen Nathanson torde också, som förut antytts, ha varit släkt med Philip Jeremias. Urmakaren *Gottschalk Nathanson,* som 1829 fick kommerskollegii tillstånd att anlägga urfabrik och då omtalas såsom nyligen anländ till Sverige, var enligt personregistret till Gamla judiska gravplatser i Stockholm född den 1 jan. 1801, enligt en släktutredning av arkivarien Rudolf Simonis däremot den 28 dec. s. å. — endera uppgiften torde bero på felaktig omräkning från det hebreiska årtalet. S. anger dessutom Schwaan som födelseort. Föräldrarna hette Israel Nathan och Lea Jeremias;

fadern var enligt Simonis född 20/12 1767 i Gnoien, död efter 1814 i Güstrow, modern född 10/4 1770 i Schwaan, död 15/4 1836 i Güstrow. Från dessa utgångspunkter kan man med tämlig säkerhet komma ännu en generation tillbaka. Tychsen nämner såsom boende i Gnoien 1769 bl. a. en "Natha oder Nathan Gottschalk aus Arenswalde. Seine Frau ist aus Kinsberg". Namn och hemort gör det här ytterst sannolikt, att detta är Israel Nathans föräldrar; Gottschalk Nathanson har tydligen varit uppkallad efter sin farfars far. Vad Lea Jeremias beträffar, ligger det på grund av födelseorten nära till hands att misstänka, att hon var en yngre syster till Philip Jeremias. Denna gissning bestyrktes också av en notis från 1816, som E. R. antecknat. Detta år erhöll nämligen två utrikes judar, Israel Nathan och Herman Neufeldt, tillstånd att vistas en månad i Norrköping för att besöka släktingar; "fabrikör Jeremias" hade åtagit sig att ansvara för dem. Vid denna tidpunkt bodde ännu ingen av bröderna Nathanson i Norrköping, men Herman Neufeldt var, såsom sedermera bouppteckningen efter Jeremias N. upplyser, gift med en syster till Gottschalk och Jeremias N., Betty; han var vid bouppteckningstillfället handlande i Anclam i Vorpommern. Israel Nathan är därför utan tvivel hans svärfar, dvs. bröderna Nathansons fader. De två ovannämnda uppgifterna, att besöket gällde släktingar i Norrköping, och att Philip Jeremias skulle ansvara för främlingarna under deras vistelse där, synes otvetydigt klarlägga, att Israel Nathans hustru Lea Jeremias måste ha varit Philip Jeremias' syster. Israel Nathan var således Ph. J:s svåger och Herman Neufeldt gift med hans systerdotter[99]. Det kan tilläggas, att en av Israel Nathans söner hette Martin (måhända=Moses) Nathanson och en annan Isaac N. De torde alltså ha varit uppkallade efter resp. morfars far (Jeremias Moses' fader) och mormors far (Johanna eller Hendel Isaacs fader). Namnet Isaac synes i detta sammanhang också kunna tolkas som ett indicium på att min tidigare framlagda identifikation av änkan Johanna Isaac som Philip Jeremias' mor Hendel är riktig.

Säkerligen var det denna släktskap med familjen Philipson, som föranledde Gottschalk Nathansons inflyttning till Sverige. Han gifte sig i Norrköping 1830 eller 31 med *Rebecka Marcus,* dotter till Joseph M. och Fredrika Davidsson, den senare en svägerska till Philip Jeremias — Rebecka

REBECKA NATHANSON
f. Marcus (1809—1865)
Foto.
Ägare: Fil. dr H. J. Heyman, Uppsala.

Marcus hade också ända från sin tidiga barndom uppfostrats i Philip J:s hem, dvs. hos sin moster och morbror, vilka upptagit henne som fosterdotter. När Gottschalk N. vid ett besök i Stockholm hastigt avlidit 1835[100], utsågs till förmyndare för hans barn dels hustruns bror Nathan Marcus, dels Mauritz Philipson, Philip Jeremias' son, som alltså utan tvivel var kusin till den avlidne; eftersom hans mor var syster till Gottschalk Nathansons svärmor, var han också kusin till änkan, Rebecka Nathanson.

Gottschalk Nathansons äldste son, *Napoleon* (på hebr. hette han Nathan) *Nathanson* (1832—1882) gifte sig med en dotter till Aron Marcus, *Sophia.* En av Gottschalk N:s döttrar, *Betty,* blev gift med Herman Leo-

nard Wahren, Jacob Wahrens äldste son; hon dog 19-årig i sin första barnsäng. Det är förut nämnt, att en syster till Gottschalk N., Henrika, var gift med handlanden Heijman Levy (el. Levin) i Tessin; dennes två söner, *Louis* och *Julius Levy* (den förre gift med *Recha Horwitz* från Hamburg, dotter till Julius Horwitz och Sophie Meyer) var en tid bosatta i Norrköping, Louis Levy från 1834 till 1865, då han flyttade till Stockholm.

SALOMON JACOB OCH HANS SLÄKT I KARLSKRONA

Jacob Marcus' förste kompanjon, *Salomon Jacob,* hör till dem, vilkas både härstamning och levnadsöden är höljda i ett visst dunkel. Som hans födelseort uppges i E. R:s anteckningar Greistenhagen 3 mil från Stettin (troligen felläsning av E. R. för Greifenhagen; något Greistenhagen synes vara okänt), och han var 30 år 1780, alltså född omkr. 1750. Från 1791 är hos honom skriven "brodern David Jacob", ibland även kallad *David Jacobsson.* Troligen är denne, som E. R. antagit, identisk med den senare i Stockholm bosatte grosshandlaren David Jacobsson (se även not 10), f. i Malchin 1764, d. i Stockholm 1832[100b]. Denne sägs visserligen i Överståthållareämbetets fört. 1807 ha kommit till Sverige först 1794, men årtalet kan ju här av någon anledning ha blivit felaktigt; att oriktiga årtal ibland förekommer i denna fört., är ostridigt. Salomon J. skulle i så fall vara son till skyddsjuden Jacob Moses i Malchin, som enligt d:r Silberstein var David Jacobssons fader; denne J. M. hade erhållit skyddsbrev i Malchin 1753 och kan alltså tidigare ha bott i Greifenhagen. — Ingen av Salomon J:s söner hette Moses — vilket skulle utgjort ett gott indicium på den antagna härstamningen. (Däremot kan man *möjligen* ur förteckningarnas namnlängder dra slutsatsen, att han haft en i tidiga år avliden äldste son, som hetat Jacob, vilket dock i detta sammanhang saknar upplysningsvärde).

Om hustrun vet man med säkerhet inte mycket mer. Hon hette *Johanna (Jentel)* och var enligt församlingsboken född den 19 febr. 1765 samt dog den 28 aug. 1840. På gravvården står felaktigt angivet 5603 (=1843) som hennes dödsårtal; dödsannons och bouppteckning bekräftar emellertid församlingsbokens uppgift, liksom gravskriftens konstaterande av hennes ål-

der: "död i dess 75 lefnadsår." Föräldrarna hette enligt församlingsboken Isaac och Hilda. Frågan är, om dessa kan identifieras. En familjetradition uppger, att Johanna Salomon hört till släkten von Reis. Den äldste av denna släkt, som varit bosatt i Sverige, var Andreas (Anschel) von Reis (1741—1809). Den omnämnda traditionen — som f. ö. inte kan på något sätt bestyrkas — skulle då kunna antyda, att en f. ö. okänd bror till honom varit Johannas fader; hennes födelseår hänvisar till denna generation. Emellertid leder ett indiciespår åt helt annat håll, och jag skall här redogöra för detta.

I en ansökan till K.M:t 1787 med begäran att få bosätta sig i Karlskrona uppger Salomon Jacob, att "två av hans anhöriga är segelduksfabrikanter där" (E. R:s ant.). Fabian Philip hade 1785 erhållit rätt att anlägga segelduksfabrik i Karlskrona. Hos honom var anställd Aaron Abrahamson, som möjligen också kunnat vara hans medintressent; att någon av Fabian Ph:s bröder skulle haft del i fabriksföretaget, har jag ej kunnat få bekräftat. Det förefaller i varje fall ostridigt, att det är Fabian Philip, som åsyftas. Frågar man sig nu, på vilket sätt denne möjligen kunde vara släkt med Salomon Jacob, erbjuder sig knappast mer än en naturlig gissningsmöjlighet.

Salomon Jacob gifte sig tydligen just nämnda år 1787; då mantalsuppgifterna för år 1787 avlämnades i slutet av 1786, var han ännu ogift, men ett år senare nämns också hans hustru. Om hennes föräldrar vet man således endast förnamnen: Isaac och Hilda. Fabian Philips fader var Isaac Philip (eller Liebmann) i Bützow, även kallad Philip Kuhlbars[101]; han erhöll skyddsbrev i Bützow 1749 och avled där i maj 1800[102]. Isaac Philips hustru hette Gütel(che); i Sverige har hennes namn återgivits dels med Goutje, dels med Hindriette. Tydligen är detta en variant av det vanliga judiska kvinnonamnet Gittel eller Gette (Jette), vilket på svenska kanske oftast återgivits med Henriette men också med Göthilda, och som jag bl. a. en gång sett substituerat med Hilda, medan samma person vid ett annat tillfälle kallas Jette[103]. (Det kan tilläggas, att kyrkobokförarna i Norrköping tycks ha favoriserat namnet Hilda.) Efter sin makes död har tydligen Goutje Isaac (eller G. Philip, som hon omväxlande kallas) flyttat till Karlskrona, där hon sedermera ägde hus, och där hon återfinnes t. o. m. 1816 men 1817 är borta och väl således då har avlidit.

Man skulle alltså närmast vilja förmoda, att det var Salomon Jacobs hustru, som var syster till bröderna Philip. Namn och födelseår lägger inga hinder i vägen; bröderna Philips mor var vid sin bortgång (enl. mantalslängdernas uppgifter) c:a 85 år och skulle 1765, vid den presumtiva dotterns födelse, ha varit några och trettio år. Jentel Salomon skulle då också varit kusin till ovannämnde Aaron Abrahamson, som var son till bröderna Philips morbror, den berömde gravören Abraham Aaron Pach (Pach = gravör), vilken också en tid vistades i Sverige. Aaron Abrahamsons farfar och bröderna Philips morfar var pitscherstickaren Isaac Aaron i Frankfurt a. d. Oder, från vilken sålunda den judiska släkten Abrahamson — Abramson i Sverige härstammar[104].

Namnen på Salomon Jacobs säkert kända söner ger onekligen ett visst stöd åt den här antagna härstamningen; de hette Isaac, Selig, Josef, Levin och Abraham. *Isaac Salemonson,* som Salomon Jacobs äldste — eller kanske näst äldste — son kallade sig, var född 1790, och om Isaac Philip var hans morfar, kan han alltså inte vara benämnd efter denne, eftersom man aldrig uppkallade någon efter en ännu levande förfader; däremot kan han givetvis ha fått namn efter Isaac Philips svärfar, Isaac Aaron, dvs. efter sin presumerade mormors far. Joseph hette en av bröderna Philip, och detta namn fanns sålunda i familjen. Levin och Abraham var tydligen också släktnamn. En av Abraham Aarons bröder hette Levin[105]. Den påfallande ensidiga uppkallelsen efter mödernefränder, som man på detta sätt tror sig iaktta, är i och för sig inte onaturlig; den förklaras lätt av att det här gällde en mycket ansedd släkt, mot vilken fädernesläkten tydligen framstått som obetydlig[106].

Salomon Jacobs barn antog olika efternamn. Endast dottern *Sara,* sedermera gift med Jacob Marcus' son Ludvig, omnämnes under namnet *Salomon.* Sonen *Isaac* kallade sig, som nyss nämndes, *Salemonson,* och *Levin* förändrade Salomon till *Sloman,* medan de övriga syskonen kallade sig *Norrlin,* tydligen efter Norrköping. En av dem, dåvarande garvaregesällen, sedermera garvaren *Abraham Norrlin,* övergick som förut berörts, 1831 till kristendomen. Namnet Norrlin hade han emellertid antagit redan före 1824, vilket framgår av hans gesällbrev från d. å. Efternamnsbytet sam-

manhänger alltså inte med religionsbytet. Från Abraham Norrlin härstammar de kända nu levande medlemmarna av denna släkt Norrlin.

FAMILJERNA SCHLESINGER OCH ELIASSON — GAMMALT OCH NYTT

Även släkten *Schlesinger* blev ju tidigt representerad i Norrköping. Alla till Sverige invandrade judar med detta namn torde ha kommit från Schlesien, varav namnet tydligen är bildat. Det är däremot inte säkert, även om det är möjligt, att samtliga de personer med namnet S., som i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet påträffas i Marstrand och Göteborg, var besläktade med varandra. Mest känd av dessa är väl kattuntryckaren Gabriel Schlesinger, först bosatt i Marstrand, senare i Göteborg, där han även blev församlingens kantor. Han var från Neisse i Schlesien[106b], och hans fader hette Marcus (Mordokai). I Göteborg fanns också en Marcus Schlesinger, son till Izek (= Isaac) Schlesinger. Denne M. S. avled i Göteborg 1834. Han är säkerligen identisk med en kattuntryckarelärling *Marcus Schlesinger,* som någon tid i början av 1800-talet var anställd hos Jacob Marcus i Norrköping; i 1806 års mantalslängd säges han vara 27 år och var alltså född omkring 1780. Slutligen fanns i Göteborg två bröder Meyer och Aaron Schlesinger, av vilka den förstnämnde här närmast intresserar oss.

Meyer S. var enligt bevarade egenhändiga anteckningar, skrivna med vacker hebreisk kurrentskrift, född i slutet av år 1773 och son till herr Juda Präger från Brieg i Schlesien[107]. I varje fall från 1798 är Meyer Schlesinger bosatt i Göteborg, och 1803 erhöll han där skyddsbrev som handlande i öppen bod. Från samma år är bevarat ett giftermålskontrakt mellan honom såsom brudgum och brudens giftoman, "den högvälborne herr Josef, Rabbi Isaks son, å sin systerdotters, den ärbara ungmön Särches vägnar", daterat Karlskrona den 29 Tischri 5564 (= oktober 1803)[108]. Denne Josef är utan tvivel identisk med Joseph Philip (bröderna Philips fader hette ju Isaac Philip), och följaktligen var Meyer Schlesingers hustru Särche eller Sara systerdotter till bröderna Philip. Enligt gravvårdsinskriptionen var hon dotter till Jehuda Leib; i Norrköpings kyrkbok kallas hon

Sara, f. Wulff. Hennes fader, som tydligen var död före 1803, tycks således ha hetat Juda (Leib) Wulff; enligt en anteckning, som gjorts i anslutning till makens familjenotiser, var hon vid sin död d. 7 sept. 1821 40½ år gammal, dvs. född 1781.

De båda makarna avled med knappt ett års mellanrum, Sara den 7 sept. 1821, Meyer den 27 juli 1822, efterlämnande fyra omyndiga barn, dottern Hanna äldst, f. 1805, sonen Isaac yngst, f. 1819. Meyer Schlesingers dödsbo var inte påfallande rikt — behållningen slutar på 13000 rdr banko — men utvisar god borgerlig standard med ett vackert silverförråd, sidenmöbler, ostindiskt porslin och välförsedd garderob. Som redan nämnts i annat sammanhang, blev Hanna Schlesinger 1827 gift med Aron Marcus, och under de närmaste åren överflyttade alla syskonen till Norrköping, där bröderna Isaac och Levi samt den förres son John S. kom att vara verksamma sammanlagt under större delen av 1800-talet. Både de nämnda bröderna S. och deras syster Hanna har alltjämt talrika ättlingar i det nutida Sverige.

Släkten *Eliasson* är kortfattat behandlad i Svenskt biografiskt lexikon, men om dess ursprung och tidigare generationer är upplysningarna i denna artikel mycket knapphändiga. Jag skall därför här meddela ytterligare några uppgifter ur olika källor.

Äldste kände stamfader är en av Tychsen omnämnd Joseph Malchin, 1769 bosatt i staden Malchin i Mecklenburg och sannolikt identisk med den Joseph Joseph, som enligt en "Steuerliste" från 1760 erhöll skyddsbrev i samma stad 1749. Joseph Malchins hustru hette Lea och var från den lilla staden Biesenthal några mil no. om Berlin.

Deras son Elias Joseph var född i Malchin år 1734 och kom till Sverige 1790 samt avled i Stockholm 1811. (I Sverige kallas han ibland Elias Eliasson — se Aaron Isaacs Minnen, s. 339 — förmodligen sedan Eliasson antagits som släktnamn av hans barn.) Han var gift med Hanna (Hedda) Behr, även kallad Hendel Sissel, vilket väl betyder, att hennes fader har kallats Sissel (=Elieser eller Israel?), medan Behr (=Isaskar) torde vara farfaderns namn, använt som släktnamn. Hon var född i Berlin omkr. 1751, ankom till Sverige 1793 och avled i Stockholm 1807.

Elias Josephs son Joseph Eliasson var född i Malchin 1784 och kom förmodligen med sin mor till Sverige 1793. Han var gift två gånger. Den

första hustrun hette Sara Woolfe och var född i Hamburg 1796; hon avled i Stockholm 1826. Sara Woolfes fader, växelmäklaren Levy Meyer Woolfe, kallas också Löb Naumburg, son till Meir Naumburg[108b] och torde alltså härstamma från en av de städer i Tyskland, som bar detta namn; innan han flyttade till Hamburg, hade han varit bosatt i London, där han tydligen anglicerat det tyska Wulff eller Wolff till Woolfe. Levy Meyer Woolfes hustru, Esther Warburg, död i Hamburg 1824, var dotter till Elias Samuel Warburg, död i Hamburg 1805, i hans äktenskap med sin kusin Schönchen (Jeanette) Delbanco, död i Hamburg 1799 (dtr till Michael Elias Levy Delbanco och h. h. Rachel Levy).

I äktenskapet mellan Joseph Eliasson och Sara Woolfe föddes bl. a. sönerna Levy — tydligen uppkallad efter morfadern — och Meyer — som sålunda fått sin morfars fars namn — samt dottern Henriette, g. m. Philip Abraham Jacobsson av släkten J. från Karlsruhe, en morbror till målaren Ernst Josephson; en dotterson till Philip och Henriette Jacobsson var professor Henry Marcus (tillhörande en annan från Mecklenburg härstammande släkt M. än Norrköpingssläkten Marcus). — Det kan tilläggas, att Joseph Eliasson efter sin första hustrus död ingick äktenskap med Jeanette Salomon från Göteborg, dotter till Israel Salomon och h. h. Maria Meyer, dvs. sondotter till Moses Salomon i Marstrand och syster till Axel Israel Salmonson i Stockholm — se uppgifterna till gravskr. rad IX nr 8. Detta äktenskap blev emellertid barnlöst.

HARTVIGS FRÅN LANDSBERG

Bland de släkter, vilkas stamfäder invandrat till Norrköping och varit bosatta där, ehuru deras efterkommande sedan utflyttat åt olika håll, kan nämnas den från religionsläraren *Hartvig Baruch* härstammande släkten *Hartvig*. Enligt sonen Eugenius Hartwigs uppgift i sin självbiografi skulle fadern ursprungligen ha kallat sig Hirsch Landsburg. Förmodligen är det senare namnet felskrivning för Landsberg och anger, att Hartvig Baruch härstammade från ett Landsberg, kanske L. an der Warthe i Preussen, varifrån flera judar flyttade över till Sverige — någon bebyggd ort med nam-

net Landsburg tycks ej existera. Hartvig Baruchs fader hette enligt Norrköpings församlingsbok Samuel Baruch och modern "Sally född I. Can"[109].

Hartvig Baruch var gift med en danska, *Fredrika* (enl. sonen var hennes hebreiska namn Rachel)[110] *Texière,* enl. kyrkboken dotter till Jacob Tixscher (ännu flera varierande stavningar förekommer) och h. h. Beata Benjomen. Hon var född 1765 och hörde tydligen till den judiska släkt Texière, av vilken flera medlemmar på 1760-talet var bosatta i Helsingör[110b]. Av namnet att döma hörde släkten T. till de s. k. portugisiska judarna, vilket dock inte tycks vara alldeles säkert[111]. Möjligen var Fredrika Texière farfars syster till den för något årtionde sedan bortgångne dansk-judiske skådespelaren Jacob Texière, känd inte minst i Sverige som utomordentlig H. C. Andersen-uppläsare[111].

Enligt fört. över judar i städerna kom Hartvig Baruch till Norrköping 1792 som judisk skolmästare[112]. Äldste sonen var född 1790, alltså före invandringen till Sverige. Den andre sonen Baruch var född 1793 men (enl. brodern Eugenius Hartwigs anteckning i ett fotoalbum) i Helsingör. Sannolikt har därför Hartvig Baruch invandrat via Danmark, och hustrun med äldsta barnet har måhända, då mannen fick sin anställning i Norrköping 1792, stannat kvar hos sin familj i Helsingör i väntan på andra barnets födelse, som inträffade redan den 31 januari följande år.

Fyra söner till Hartvig Baruch flyttade till Göteborg, där en av dem drunknade vid unga år. Baruch Hartvig gifte sig med en syster till den kände affärs- och bankmannen Isaac Leman. En dotter till dem blev gift med advokaten och riksdagsmannen Aron Philipsson i Göteborg, en sondotter med den kände journalisten Hugo Vallentin. Jacob Hartvig ingick äktenskap med en dotter till kattunfabrikören Aron Magnusson, en bror till Lazarus Elias Magnus. En av deras döttrar blev gift med Leopold Abramson — son till den nyss nämnde Aron Abrahamson i Karlskrona och bror till Aug. Abrahamson på Nääs — och från dem härstammar en gren av släkten Abramson i Sverige. Hartvig Baruchs son Wolf Benjamin (med det kristna dopnamnet Eugenius) slutligen är redan omnämnd på ett flertal ställen i detta arbete.

RUBENSON (GÖTEBORG). SIMONSEN (KÖPENHAMN) OCH ANDRA HENDEL JOSEPH-ÄTTLINGAR

För flera av de judar, som någon tid bosatte sig i Norrköping, blev staden endast en genomgångsstation. Dit hörde bland de förut nämnda Jacob Marcus' bror Joseph, dit hörde också Levin Isaac och Levin Moses Lamm. Några av dessa kortvariga gäster i staden har sitt egentliga intresse genom sin släkt eller genom en eller annan av sina efterkommande.

År 1806 nämns en *Abraham Rubenson* som "kyrkobetjänt"; eftersom samtidigt fanns både "präst", skolmästare och försångare, var han förmodligen "schammes", dvs. hade ett slags klockar- och kyrkväktartjänst. Någon gång före 1811 flyttade han till Göteborg, där han avled 1846, 71 år gammal; han var alltså född sannolikt 1775. På gravvården kallas han "herr Abraham, son till den salige Reuben från staden Strelitz". Ellen Raphael har antagit, att han skulle vara identisk med stockholmsrabbinen Ruben Wulffs äldste son, Abraham; detta torde vara felaktigt, eftersom Ruben Wulff var född i Lissa och sedermera hade bott i Röbel men veterligen ej i Strelitz. Ej heller åldern stämmer. Nämnde son till Ruben Wulff var ännu 1801 skriven hos fadern bland barn under 15 år, under det att Abraham Rubenson gifte sig i Norrköping redan 1805; en identifikation skulle alltså innebära, att han gift sig vid högst 18 års ålder! Enligt gravvårdens åldersuppgift var han 1805 i stället omkring 30 år.

Abraham Rubensons hustru hette *Lovisa Simon* (enligt familjeuppgifter skulle hon hetat Westheimer, men detta torde bero på sammanblandning med en av döttrarna i familjen, Hedda, som blev gift W.).

I Göteborg var R. en tid handlande men gjorde konkurs 1813. En lakonisk karaktäristik av honom står att läsa hos Eugenius Hartwig[113]: "Bei meinem ersten Principal war ich mir grösstentheils selbst überlassen; denn er bekümmerte sich weder um mich, noch um sein Geschäft; nach einem halben Jahre war er bankerott". Rubenson tycks aldrig ha repat sig efter denna konkurs, vilket ju med tanke på Hartwigs karaktäristik är föga förvånansvärt; han uppträder sedan under beteckningarna handels- och resebetjänt, anställd hos Heyman & C:o, dvs. Heyman Elias Salomons firma, och är längre fram kyrkobetjänt även i Göteborg.

Sonen *Rudolf Rubenson,* f. i Norrköping 1806, ägnade sig åt ett av de få yrken, som vid denna tid inte var helt stängda för judarna, nämligen konditoribranschen, och blev en på sin tid mycket känd göteborgskonditor. Som ett litet kuriosum kan nämnas, att det enligt uppgift var han, som 1854 i samband med Gustav Adolfs-statyns avtäckande lanserade urtypen för de sedermera för alla göteborgare så välkända Gustav Adolfs-bakelserna — det skedde nämnda år på hans årligen återkommande julutställning av konstnärliga bakverk i Bloms salonger[114], ett känt hotell vid Södra Hamngatan i Göteborg. Rudolf R. var gift med Celina Goldschmidt, dotter till Marcus Goldschmidt från Reichenbach i Bayern[115]. En son till dem, ursprungligen liksom fadern utbildad till konditor, var den på sin tid mycket kände göteborgsjournalisten Mauritz Rubenson, "Handelstidningens flygande", som han kallades, en reporter och tidningsman av påfallande modernt snitt i 1860—80-talens svenska tidningsvärld.

En annan av de Norrköpings-judar, som bör nämnas på grund av ett visst släktsammanhang, är *Jeremias Salomon,* på gravvården i Köpenhamn kallad "Jeremias från Strelitz", där således tydligen även han var född. I Norrköping tituleras han en gång försångare, vid tre andra noterade tillfällen (1798, 1807, 1810) dödgrävare. Tydligt är, att han hörde till synagogtjänarnas mindre bemedlade klass. Han nämns i Norrköping första gången 1798 tillsammans med sin hustru Beata Isaac. Enligt uppgifter, som i olika sammanhang lämnats av Joseph Fischer i Köpenhamn, dit makarna längre fram flyttade, var Beata Isaac vid sitt giftermål med Jeremias Salomon änka; hennes förste man hette Simon och var bosatt i Parchim i Mecklenburg. Hon har alltså efter mannens död som vanligt återtagit farsnamnet. Om makarnas ålder finns flera ganska starkt varierande uppgifter. I mantalslängden för 1807 i Norrköping sägs mannen vara 45 och hustrun 50 år, medan i en uppbördsbok från 1810 hans ålder anges till 54 och hennes till 55. Enligt begravningsprotokollen i Köpenhamn slutligen var Jeremias Salomon vid sin bortgång 1826 69 år gammal; hustrun, som dog 1818, säges då ha varit 68 år.

I uppbördslängden 1799 nämns utom mannen och hustrun också en son, Isaac. Säkerligen är denne identisk med en *Isaac Simon,* som i norrköpings-

förteckningen över judar i städerna för 1798 är uppräknad bland ogifta över 15 år, i mantalslängden för 1805 står som lärgosse på Jacob Marcus' kattunfabrik, 20 år gammal (möjligen identisk med den Isack, som 1804 kallas "brorson" till Jacob Marcus), och som i 1806 års förteckning nämns bland "döde". Han var således född o. år 1785. 1810 nämns en annan son, *Jacob Simon,* 20 år gammal; 1807 anges hans ålder till 18 år. Tydligen är det denne, som återfinnes i Norrköpings förs.-bok under namnet *Jacob Simonson,* f. 6 maj 1793; som föräldrar uppges Simon Simonson och Beata, född Isaac. Slutligen står 1803 hos Jeremias S. skriven en dotter *Lovisa,* troligen identisk med den nyss nämnda *Lovisa Simon,* som 1805 gifte sig med Abraham Rubenson, och som 1806 säges vara 22 år gammal. (I Göteborg uppges däremot hennes ålder 1816 till 27 år och 1820 till 32 år; före 1825 tycks hon ha avlidit.) Det kan noteras, att makarnas andre son, f. 1813, hette Levin; i samband med bevisföringen i det följande kan detta ha sitt intresse.

Den, som särskilt föranlett, att familjen omnämnes här, är emellertid en tredje son till Beata Isaac, sannolikt hennes äldste. Enligt en artikel av Joseph Fischer i Dansk biografisk Leksikon Bd. 22, under rubriken *Simonsen, Jødiske Slægter,* var nämligen "Silke- og Klædehandler" *Levin Simonsen* i Köpenhamn (f. i Parchim o. 1780, d. i Köpenhamn 1843 och stamfader för en känd dansk-judisk släkt Simonsen) styvson till Jeremias Salomon och alltså son till Beata Isaac i hennes första äktenskap. Med all sannolikhet är Levin Simonsen identisk med den *Levin Simon,* som 1792, "12 år gammal", var skriven hos Levin Isaac i Stockholm och sedermera 1794—97 återfinnes som "tjänstehjon" hos Jacob Marcus i Norrköping, vilket förut omnämnts. Den 7/1 1806 erhöll Levin Simonsen "Borgerskab som Silke- og Klædekræmmer" i Köpenhamn och gifte sig samma år med Ester Henriques, dotter till Moses Ruben H. ("Mausche Ber")[116] och h. h. Rachel H., som var kusin till sin man. Enligt Fischer hade Levin S. 1805 invandrat från Sverige, "hvor Moderen og Stiffaderen, Jeremias Salomon, sidst var bosat". Om Fischer med detta något vaga uttryckssätt har velat antyda, att Jeremias S. och hans maka också flyttade till Köpenhamn 1805, tar han fel. I mantalslängden 1810 finner man dem fortfarande jämte sonen Jacob bosatta i Norrköping, men i 1813 års judeförf. är de inte med.

LEVIN SIMONSEN
(o. 1780—1843)
Pastell av okänd konstnär.
Ägare: Grosserer J. L. Simonsen, Köpenhamn.
(Släktlikheten med Fredrika Marcus — porträtt sid. 27 — är ju ganska påfallande.)

1822 begärde en handelsbetjänt från Köpenhamn, Jacob Simonson, rätt att få bosätta sig i Göteborg, enär han på grund av reumatisk värk inte tålde klimatet i den danska huvudstaden. Denne Jacob S. var enligt skrivelsen (referat efter E. R.) född i Mecklenburg, hade kommit till Sverige vid tre års ålder och 1814 som artonåring flyttat med föräldrarna från Norrköping till Köpenhamn. I Göteborg, där han sedan 1819 vistats för att sköta sin hälsa, fick han hjälp till sitt uppehälle från en broder i Köpenhamn. Trots att årtal och åldersuppgifter stämmer ovanligt dåligt, finns det mycket, som talar för att detta är Levin Simonsens bror Jacob. Senare har han alltså, som uppgifterna från Norrköping visar, en tid åter varit bosatt där, varifrån han 1838 flyttade tillbaka till Göteborg. Sannolikt är han identisk med en Jacob Simonson, som erhöll skyddsbrev i Göteborg

1825, och som avled där 1854, 66 år gammal. Bouppteckning efter honom saknas.

I en uppsats av Joseph Fischer i Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur 1922 nämns också en Joseph Simonsen, som 1811 var skriven som "Svend" hos Levin Simonsen, då 23 år gammal och således född omkr. 1788; troligen var också detta en bror. Slutligen kan noteras, att en *Fredrika Simon,* f. o. år 1781, år 1800 vigdes i Norrköping vid *Abraham Salomon,* senare kallad Abraham Abrahamsson. Även i detta fall torde det vara fråga om en syster till Levin Simonsen[116b]. Sannolikt kan man alltså få fram denna ungefärliga syskonföljd: Levin Simonsen, f. o. 1780, d. 1843 i Kbnhvn; Fredrika (senare kallad Gitel, Gustava), g. Abrahamsson, f. o. 1781—82, d. 1844 i Göteborg; Isaac, f. o. 1783, d. o. 1805 i Norrköping; Lovisa, g. Rubenson, f. o. 1784—88, d. trol. mell. 1820 o. 1825 i Göteborg; Joseph Simonsen, f. o. 1788, d. i Kbnhvn 1860; Jacob Simonson, f. (enl. Norrköpings förs.-bok) 6/5 1793, enl. andra uppgifter tidigare eller senare, troligen d. 1854 i Göteborg.[116c]

Varför kom Beata Isaac, hennes barn och hennes andre make till Norrköping? Att Levin Simon redan som 12-åring är skriven hos Levin Isaac, torde, som förut sagts, vara ett ganska säkert tecken på tämligen nära släktskap. Det ligger då närmast till hands att anta, att Beata Isaac var en något yngre syster till Levin Isaac. Förut har ju antagits, att denne var bror till Fredrika Isaac, Jacob Marcus' hustru, vilket passar bra in i bilden av Levin Simons senare flyttning till Norrköping och anställning hos Jacob Marcus. Att döma av Jacob Simonsons uppgivna födelseår 1793 har fadern möjligen levat ett stycke in på 1790-talet men i så fall dött kort efter denne sons födelse, varefter modern gift om sig och flyttat till Norrköping.

Levin Isaacs fader hette enligt kyrkbokens hebr. anteckning Isaac; efternamnet är däremot okänt. Salomon Isaac kallas emellertid flera gånger Salomon Isaac Levin, och om han, såsom jag antagit, var Levin Isaacs bror, skulle alltså de båda brödernas (och deras tre systrars) fader ha hetat Isaac Levin. Levin Simonsen, som alltså ganska säkert var Levin Isaacs systerson, bör väl i så fall vara uppkallad efter sin morfars far.

Om de slutledningar jag här dragit skulle vara riktiga, har alltså Levin Simonsen varit kusin med Jacob Marcus' och Levin Isaacs barn och hans

barn i sin tur sysslingar med exempelvis Hilda Marcus, g. Schönthal, och Emelie Marcus, g. Josephson, samt med tonsättaren Jacob Axel Josephson och teaterchefen Ludvig Josephson osv.[117]

Levin Simonsens (och hans här förut omnämnda syskons) fader lär enligt uppgifter, som en av hans ättlingar, grosserer, cand. jur. J. L. Simonsen i Köpenhamn, haft vänligheten lämna mig, ha hetat Simon Joseph och varit son till Joseph Israel i Parchim. Däremot uppges, som förut nämnts, i Norrköpings församlingsbok Jacob Simonson vara son till Simon Simonson. Om man nu, såsom rimligt synes, utgår ifrån att Jacob Simonson och Levin Simonsen var bröder, uppstår problemet, hur de olika uppgifterna om faderns namn skall kunna förenas. Simon Simon(son) är ett ovanligt judiskt namn, om det verkligen skall tolkas som Schimeon ben Schimeon, " Simon son till Simon" (att det finns andra möjligheter, bör inte förbises). I så fall innebär det ganska säkert, att fadern dött före sonens födelse (se not 81). Det vore då måhända tänkbart, att denne enligt antagande från födelsen faderlöse Simon Simon sannolikt på grund av släktskap upptagits som fosterson av Joseph Israel i Parchim och kallats son till honom. Det finns också ett annat skäl, som talar för en sådan möjlighet. Enligt Tychsen var nämligen Joseph Israels släkt aronitisk; Tychsen kallar Joseph I. för Joseph Katz och dennes fader för R. Israel Cohn. I den Simonsenska släkten saknas emellertid varje tradition härom, och på stamfaderns gravvård finns ingen antydan om att han var en kohen. Det torde därför vara ytterligt osannolikt, att Levin Simonsens fader verkligen var son till Joseph Israel Cohn. Kanske är lösningen på problemet alltså den, att han var fosterson (eller möjligen styvson) till denne.

BERLIN-SLÄKTEN GEBER

Eftersom familjen *Gebers* härstamning och historia inte tycks vara behandlad av någon biograf eller personhistoriker, skall här slutligen i korthet lämnas några uppgifter angående denna[118].

Familjens svenske stamfader, August Heinrich Geber, var född i Berlin omkring 1783 (släkten har enl. en uppsats i Tidsskrift for Jød. Hist. og Lit. 1922 också haft medlemmar i Hamburg). August Gebers hebreiska

namn var Jekutiel (med vardagsformen Sissel), och fadern hette Naphtali (detta "översättes" vanligen med Hirsch — se 1 Mos. 49: 21 — som har biformerna Hertz, Hartvig men också kan bli Heinrich, Henrik). A. H. Geber tycks ha invandrat till Sverige 1809, från vilken tid han är skriven som betjänt hos L. E. Magnus i Göteborg. Här begärde han ett par år senare att få idka diversehandel och företedde då (enl. E. R.:s ant.) bl. a. ett intyg från församlingsföreståndaren L. E. Magnus om sitt goda uppförande i Danmark, "där han senast kommit ifrån". Förmodligen betyder detta, att han inkommit till Sverige via Danmark. Göteborgs magistrat tillstyrkte (enl. E. R.) hans ansökan den 30 maj 1812. En annan uppgift återfinnes i fört. över judar i Göteborg 1819 och 1821, där det står, att hans skyddsbrev är daterat 16/9 1811. Ettdera årtalet måste tydligen vara felaktigt.

I nyssnämnda ansökan uppger han sig "ämna ingå förbindelse med grosshandlaren i Stockholm Nathans infödda dotter" (citat efter E. R.). Troligen kort efteråt gifte han sig med Pauline (Preisge) Hirsch, som hon vanligen kallas, f. i Stockholm 12/1 1787, d. i Göteborg 17/5 1848 — "58 år gammal", står det på gravstenen, vilket ju inte stämmer med nyssnämnda födelsedatum ur E. R:s papper. Hon var dotter till en av de mest kända stockholmsjudarna under denna period, kattuntryckaren Hartvig (Hirsch) Joel Nathan, f. i Altona, och h. h. Beata (Bela) Ruben, dotter till Ephraim Magnus Ruben i Helsingör, där hon var född 1760. År 1819 hade makarna Geber tre söner: Henry (Heinrich), som dog 5/9 1834 vid 21 års ålder och alltså var född 1813, Julius, f. (enl. Norrköpings förs.-bok) 19/9 1816, samt Morris eller Moritz, f. 1819, d. i Stockholm 22/8 1841[119].

Julius Geber fick borgarbrev i Göteborg 1843; 28/5 1846 gifte han sig med *Hilda Philipson* från Norrköping (1821—1891), dotter till Mauritz Philipson och h. h. Sara Hirsch. Övriga uppgifter om Julius Geber återfinnes på annat ställe i detta arbete.

Judarna och deras svenska omgivning

Det finns en del frågor man inte kan undgå att göra sig, när man sysslar med den första judiska bosättningen i vårt land och i en småstad som det slutande 1700-talets Norrköping. Hur bodde och levde denna generation av judar, vilken materiell och andlig kultur hade de uppnått, vilka intressen ägnade de sig åt, hur var attityden till omvärlden, och hur var dess inställning till de judiska invandrarna? Var man i stort sett isolerad i sin egen lilla begränsade värld, "indenfor Murene", eller fanns det redan nu gluggar och portar att öppna för intresserade och besökande från ena eller andra sidan om muren? Några svar eller delar av svar på dessa frågor har redan i viss mån skymtat ur det sammanställda materialet. Till sist skall här göras ett försök att något klarare fixera vissa frågeställningar och mera direkt inrikta uppmärksamheten på bestämda punkter, givetvis i klart medvetande om svarens delvis begränsade räckvidd och kanske ibland mera tillfälliga karaktär.

I judereglementets § 18 står följande att läsa: "Til beqwämlighet för Judarne i theres Religionsöfning, och i synnerhet på thet the innom sin Communauté måge, så i anseende til theres näringar och handel, som enskildte hushållning, kunna räcka hwarannan hielpsam hand, skola uti förenämnde trenne privilegierade Städer (dvs. Stockholm, Göteborg och Norrköping) för them utses tienlige bonings tracter, hwarest the uti hyrde eller egna köpte hus kunna wistas, sine Fabriquer inrätta och underhålla, samt hafwa öpne Handels Bodar: the Judar, som idka Grosshandel, obetagit, at hyra och hålla egne Magaziner ehwarest innom Staden the thet nyttigast finna". Detta försök till ett slags svensk gettolagstiftning, formulerat med en uttryckskonst, som i sin hycklade välvilja berör en särskilt illa, blev emellertid, som redan Valentin framhållit, endast en död paragraf utan tillämpning i praktiken. Om man med hjälp av mantalslängder och karta studerar judarnas bosättning i Norrköping under de första årtiondena, får man pricka för flertalet av kvadraterna i de äldre delarna av staden. I det för-

näma och centrala Strandkvarteret har judarna först slagit sig ner, men inom få år finns det judiska inbyggare även i "Dalen" och i Bergskvarteret. Så småningom tror man sig visserligen kunna iaktta en särskild dragning mot de nordvästra delarna av staden, mot Nordkvarteret, men detta torde bero på rena tillfälligheter.

Judarna har varit hyresgäster och hyresvärdar, de har efter ett årtiondes förbud också erhållit rätt att anställa icke-judiskt tjänstefolk — "en braf Piga", "en beskjedlig Amma" hör till det som åstundas i 1790-talets judiska tidningsannonser, och i mantalslängderna återfinnes i de judiska hushållen bredvid Lea och Frommet och Debora också Anna och Stina och Greta. Som handlande och industriidkare har judarna givetvis till stor del haft en "kristen" kundkrets, och de har själva gjort sina inköp i icke-judiska affärer. Jacob Marcus efterfrågar då och då på 1790-talet i Norrköpings Tidningar personer, som kunna önska ressällskap till Stockholm — en gång också till Skåne — med delade kostnader. Philip Jonas kommer någon gång med liknande förslag. I mera yttre mening har det alltså inte funnits någon isolering; i stort sett har judarna alltifrån början kunnat uppträda som vanliga medborgare.

Till utseendet har de heller inte varit några gammaldags långskäggiga kaftanjudar med nedhängande skruvlockar, som kunnat väcka uppseende på den lilla stadens gator. I sin yttre habitus har de synbarligen redan tidigt varit helt emanciperade och tett sig som vanliga svenska borgare — bortsett naturligtvis från de s. k. rasdragen, det ofta lite exotiskt sydländska i apparitionen, som väl relativt lätt uppmärksammats i en klart nordisk miljö. Lyckligtvis har många av Norrköpings-judarna åtminstone tidvis levt på sådan ekonomisk och social nivå, att det varit naturligt för dem att låta måla sina porträtt. Jacob Marcus och Levin Lamm är avbildade som herrar i rokoko med halskrås och håret upprullat i prydliga sidovalkar, Levin Isaacs porträtt, signerat 1790, har redan något av revolutionstidens friare hållning i all sin magnifika köpmannanobless, medan en liten miniatyr, som tycks kunna härstamma från 1810-talet — enligt en skäligen osäker uppgift föreställande Philip Jeremias — visar en ganska ung man, som till hela sin typ starkt påminner om François Gérards porträtt av general Bernadotte från sommaren 1810 eller om C. D. Forssells kända och ofta

reproducerade kopparstick efter denna målning, utfört 1822. Också på miniatyrporträttet är det samma knollriga hår, som fladdrar i orediga lockar över pannan, och höknäbbsprofilen framträder med samma tydlighet i samma halvenface, som emellertid är spegelvänd. Inte ens religionsläraren och "rabbinen", den fromme och stränge Hartvig Baruch, har bevarat den ortodoxe judens yttre typ: av det traditionella skägget återstår endast polisonger, ansiktet i övrigt är slätrakat, och kalotten jämte ämbetsdräktens om en svensk prästrock något påminnande halsöppning är det enda, som tycks markera hans speciella ställning och värdighet.

Judiska insatser i näringslivet har onekligen vunnit sin tillbörliga uppskattning; de mest framstående och initiativkraftiga bland invandrarna kunde knappast beklaga sig över uteblivet erkännande. De olika hedersbevisningarna åt Philip Jeremias är redan nämnda, de berömmande omdömena om Jacob Marcus i flera sammanhang och de extra privilegier, med vilka han belönades, likaså. Att Marcus förvärvat sig ett gott anseende i det samhälle, där han verkade, trots det ekonomiska sammanbrottet på ålderdomen, därom vittnar nog bl. a. också publiceringen på dominerande plats i Norrk. Tidn. av den förut citerade gravdikten med dess beundrande karaktäristik. Ett måhända symptomatiskt uttryck för Jacob Marcus' egen samhällsanda och hans markerade samhörighetskänsla med sin nya hemstad och sina efterkommandes fosterland möter man då och då i tidningsspalterna: hans namn tycks sällan saknas på insamlingslistorna för nödlidande, vare sig det gäller följderna av en eldsvåda i Gryt eller en större katastrof i det för dåtida förhållanden tämligen avlägsna Växjö. Esaias Jacobsson har i detta avseende följt svärfaderns exempel.

Dock är väl det sagda långt ifrån hela sanningen. Judarnas missgynnade särställning i olika avseenden under judereglementets tid, ända fram till 1840-talets gräns, i åtskilliga avseenden ännu längre, är ju ett ofrånkomligt faktum. Den starkt beskurna näringsfriheten konstituerade från början deras levnadsvillkor, och övertramp tycks ofta ha varit "infamt påpassade" av myndigheterna, säkerligen med hjälp av inhemska näringsidkare, som med ovilja såg den judiska konkurrensen. Som det framgår av Aaron Isaacs Minnen, har dock även judevänliga ämbetsmän förekommit, kanske framför allt i huvudstaden. Att det funnits en del mindre nogräknade han-

delsjudar, som gjort sig skyldiga till affärsskoj och bedrägligt förfarande och framför allt till osunda spekulationer — en gammal skötesynd, som hängde samman med den judiska tillvarons traditionella osäkerhet och därav följande benägenhet att spela hasard — låter sig nog inte förnekas. Ändå torde det i Sverige ha varit fråga om undantagsföreteelser, när sådant förekom. De i regel mycket gynnsamma omdömena i officiella och ansvariga sammanhang återspeglar utan tvivel det normala och genomsnittliga. När borgerskapets äldste i Norrköping 1835 yttrade sig rörande förslag till utvidgad näringsfrihet för judarna, vitsordas för Norrköpings-judarnas vidkommande "både deras idoghet och omtanka, äfvensom att de städse utmärkt sig för att vara laglydiga och fridsamma". I yttrandet konstaterades också, att "utom handeln, som Reglementet anvisat till deras hufvudnäring", flera judar i staden hade "egnat sig åt fabrikerne och äfven åt sådane handtverkerier, som lyda under Hallen, utan att någon klagan försports öfver det arbete, som å dessa verkstäder åstadkommits". Det är, som synes, ett erkännande utan reservationer, som här ges åt den lilla judiska befolkningsgruppen.

Att reglementet frånkände judarna viktiga medborgerliga rättigheter, kompenserades emellertid inte av motsvarande eftergift ifråga om samhälleliga plikter. År 1800 hölls som bekant riksdag i Norrköping, och Jacob Marcus hade förständigats att bidraga till riksdagskostnaderna med inte mindre än 120 rdr, en icke obetydlig summa. Eftersom han inte ägde borgerliga förmåner, såsom valrätt m. m., anhöll han om befrielse från denna kontribution, men borgerskapets äldste bestred hans ansökan, och den avslogs av magistraten. Några år tidigare hade han tillsammans med bröderna Moses och Abraham Davidsson anhållit, att sedan de nu blivit lagda i fyrktal, dvs. infogats i det kommunala skattesystemet, de skulle få vidkännas borgerliga onera samt rösta och avlägga borgareed i synagogan. En sådan rättighet ansåg borgerskapets äldste olaglig — vilket den troligen också var — och framställningen avslogs. Likheten inför lagen har judarna under denna period i stor utsträckning varit berövade.

Om allmänhetens inställning till judarna speciellt i Norrköping vet man naturligtvis ganska litet. Eugenius Hartwig karaktäriserar med utgångspunkt från sina egna erfarenheter förhållandena så, att judarna i Sverige

under hans barndom, som inföll under 1800-talets första årtionde, var ansedda som "verächtliche nur geduldete Fremdlinge". Denna mycket summariska sammanfattning ger kanske dock en i stort sett träffande bild av ett latent spänningstillstånd, som ibland kunde ta sig uttryck i trakasserier men framför allt i skymfande omdömen.

I Norrköpings Tidningar för år 1790 finner man nästan samtidigt exempel på två olika attityder: den ena ett ganska välvilligt intresse för det ovanliga, exotiska hos den lilla främmande folkgruppen, den andra en utpräglat aggressiv hållning mot illasedda inkräktare i det svenska samhället. En i flera nummer fortlöpande artikel, betitlad "Ett samtal mellan B. S. och R. S. samt Juden Nesruoc", enligt en not "lånt utur Swensk Tidning"[120], har en markerat judefientlig tendens. Judarna vill ha makt och pengar och tar inga hänsyn till andra i sin kamp för detta mål, det är den uppfattning förf. vill inpränta hos sina läsare. Å andra sidan har nära nog jämsides härmed, också som ett slags följetong influtit en serie delvis kommenterade översättningar av judiska böner och välsignelser vid olika tillfällen, och speciella avsnitt av den judiska dogmatiken, såsom änglaläran, behandlas med en viss sakkunskap, såvitt en utomstående kan bedöma. I den åsyftade artikeln citeras bl. a. Rambam, dvs. Moses Maimonides, den store spansk-judiske religionsfilosofen på 1100-talet[121], och "den urgamle judiske Boken Zohar, författad av Rabbi Schimeon Bero Jochai", varmed åsyftas den judiska kabbalistikens förnämsta verk, den berömda torakommentaren Sohar, som utgetts för att vara författad av den framstående mischnaläraren Simeon ben Jochai, verksam på 100-talet e. Kr.[122]. Onekligen skulle det vara intressant att veta, vem som skrivit de sistnämnda artiklarna; författaruppgift saknas som vanligt, men utrymmet för gissningar torde vara begränsat.

De mest ohöljda uttrycken för judehat eller antijudiska stämningar har troligen kommit från ungdomen och barnen, i skolan och på gatorna; konventionella hämningar har här saknats i större utsträckning än hos äldre. Förf. till de tidigare citerade personhistoriska kåserisamlingar, som för något över ett halvsekel sedan gavs ut under titeln "Svenska Millionärer af Lazarus", skildrar på ett ställe med illa dold belåtenhet, hur man förr brukade "stryka de judiske ungherrarne om nosen med en fläsksvål, om

de blevo för fräcke". Han berättar speciellt från Norrköping, att bröderna Philipson, Davidson och Wahren ofta fick stryk av de "kristna" kamraterna, men att David, Isaac Davidsons äldste son, som var stor och stark, brukade sätta sig till motvärn och inte sällan kunde ge sina antagonister "välförtjänta rapp tillbaka", ett rätt oväntat erkännande av denne antisemitiskt anstuckne författare.

Eugenius Hartwig har personliga skolminnen att berätta, både av kamrater och av lärare. "Meine Kameraden", skriver han, "liessen an mir allen nur erdenklichen Mutwillen (okynne) aus". När han en gång varit utsatt för ett särskilt fult streck och ville klaga för läraren, vände denne honom ryggen. Då kamraterna alltså märkte, att de ostraffat kunde fortsätta, uttänkte de snart "einen noch hässlicheren Streich", men i stället för att få skydd och rättvisa av läraren blev judepojken utskälld av denne och omedelbart skickad från skolan — det tycks vara ett slags självrådig relegation från lärarens sida, som åsyftas. "Varje ord för att rättfärdiga mig blev mig förbjudet", förklarar förf. Den lärare det här måste vara fråga om, är tydligen den vid denna tid nära 75-årige "apologisten" vid Norrköpings trivialskola Lars Björling[123], vars omdöme och disciplinära förmåga knappast längre kunde vara fullgoda. Att anse honom representativ för lärarnas uppträdande i liknande fall skulle säkerligen vara en förhastad slutsats.

Tydligt är i varje fall, att de första judarna i Norrköping inte nöjde sig med sina egna informatorer och preceptorer utan var allmänt angelägna om att sätta sina barn i svensk skola; i de bevarade katalogerna från trivialskolan i Norrköping under 1800-talets första årtionden möter oss åtskilliga judiska namn, dock huvudsakligen i den s. k. apologistklassen, där undervisningen var inriktad på en mera praktiskt användbar utbildning. De gamla fullständiga lärdomsskolorna, gymnasierna, var vid denna tid ännu stängda för gossar av judisk börd, vilket aktualiserades i Göteborg både 1818 och 1833, då söner till judiska handlande vägrades inträde i Göteborgs gymnasium, i det senare fallet August Gebers äldste son, i det förra säkerligen en son till f. d. kantorn i Norrköping, Abraham Salomon, som flyttat till Göteborg och där kallade sig Abrahamsson[124]. Även från trivialskolor hade judiska ynglingar på sina håll avvisats, omvittnades det i en skrivelse från de judiska församlingsäldste i Stockholm 1835, men några

dylika spärrar har tydligen inte satts upp i Norrköping, där man rent av med oväntad fördomsfrihet kunde anställa en judisk lärare vid trivialskolan i slutet av 1790-talet, som förut omtalats.

Emellertid är det ju en välkänd företeelse, att den, som sticker av från genomsnittet, som avviker från de inom gruppen godkända normerna, lätt blir hackkyckling för kamrater i skolåldern, och judepojkarna har givetvis tett sig som främmande fåglar och representerat ganska avvikande beteendemönster i flera avseenden. Utseende, språk, temperament, känsloreaktioner och traditionellt betingad egenart har väl i olika sammanhang mer eller mindre tydligt kunnat observeras som irriterande särmärken. Men barns aggressiva hållning mot "juden" i klassen har säkert aldrig berott bara på detta, den är därjämte otvivelaktigt en återspegling av de äldres känsloattityd, en tillämpning av deras undervisning om judarnas egenskaper och rätta behandling. Som de gamla prata, handla de unga. Skolpojkars judeförföljelser är alltid ett symptom på antisemitiska stämningar i hem eller samhälle. Den omtalade lärarens reaktion kan här möjligen anses signifikativ.

Mycket länge har också judarna ställts inför sociala skiljemurar, de har inte varit accepterade som jämbördiga i "det gode Selskab", oavsett deras samhälleliga och event. kulturella ställning i övrigt. Belysande är kanske här den anförda notisen om fru Edeline Eliasson som den första judinna, vilken av norrköpingssocieteten ansetts presentabel i den rätt exklusiva Stora Amaranterorden. Bland det 60-tal recipienter, som upptogs i orden i januari 1862, var emellertid enligt tidningsnotiserna inte bara fru Eliasson utan också hennes man, fabrikör L. J. Eliasson, och dessutom den 30-årige ogifte fabrikören Gustaf Wahren. Just då har alltså möjligen ett slags socialt genombrott ägt rum.

De nödvändiga kompensationerna för omgivningens hållning gentemot judarna har väl som alltid främst skapats av det judiska familje- och samfundslivet, så intimt och egenartat förbundna med varandra. "Drottning Sabbat" har vecka efter vecka dragit in i hemmet, när den första stjärnan tänts på fredagsaftonen, husmodern har brett den vita duken på bordet, tänt de höga ljusen och uttalat välsignelsen över dem, så som konstnären Geskel Saloman förevigat den högtidsstämda scenen på sin vackra målning

Sabbatsljusen välsignas.
Oljemålning av Geskel Saloman. Mos. församlingen, Stockholm.

"Sabbatsljusen välsignas". Husfadern har kommit hem från sabbatsaftonens gudstjänst i synagogan, där han "bedit invid Tabernaklet", som det heter i den anspråkslösa familjedikten om Aron Marcus, och barnen har varje gång på nytt kunnat uppleva något av den befriade och ljusa sabbatsglädje, som så många judiska roman- och memoarförfattare skildrat.

Det judiska året har kommit och gått med sina nationellt religiösa högtider och minnen: *pesach,* påsken med sederaftnarnas lekfullt allvarliga ritual, *purim* med dess gyckel och upptåg, som svagt skymtar i Eugenius Hartwigs självbiografi, *jom kippur,* försoningsdagen, syndabekännelsens, ångerns och försonlighetens allvarsfyllda helg. Och i det nordiska midvintermörkret har *menorans, chanuckaljusstakens* lågor kväll efter kväll i en växande rad tänt minnena från fjärran och fordom för främlingarna i den svenska småstaden, många årtionden innan julgransljusen vid samma årstid började mera allmänt brinna i de svenska hemmen. Allt detta säreget judiska hör också med till historien om judarna i det gamla Norrköping.

Gravskrifterna

på Norrköpings mosaiska begravningsplats

jämte skiss över begravningsplatsen

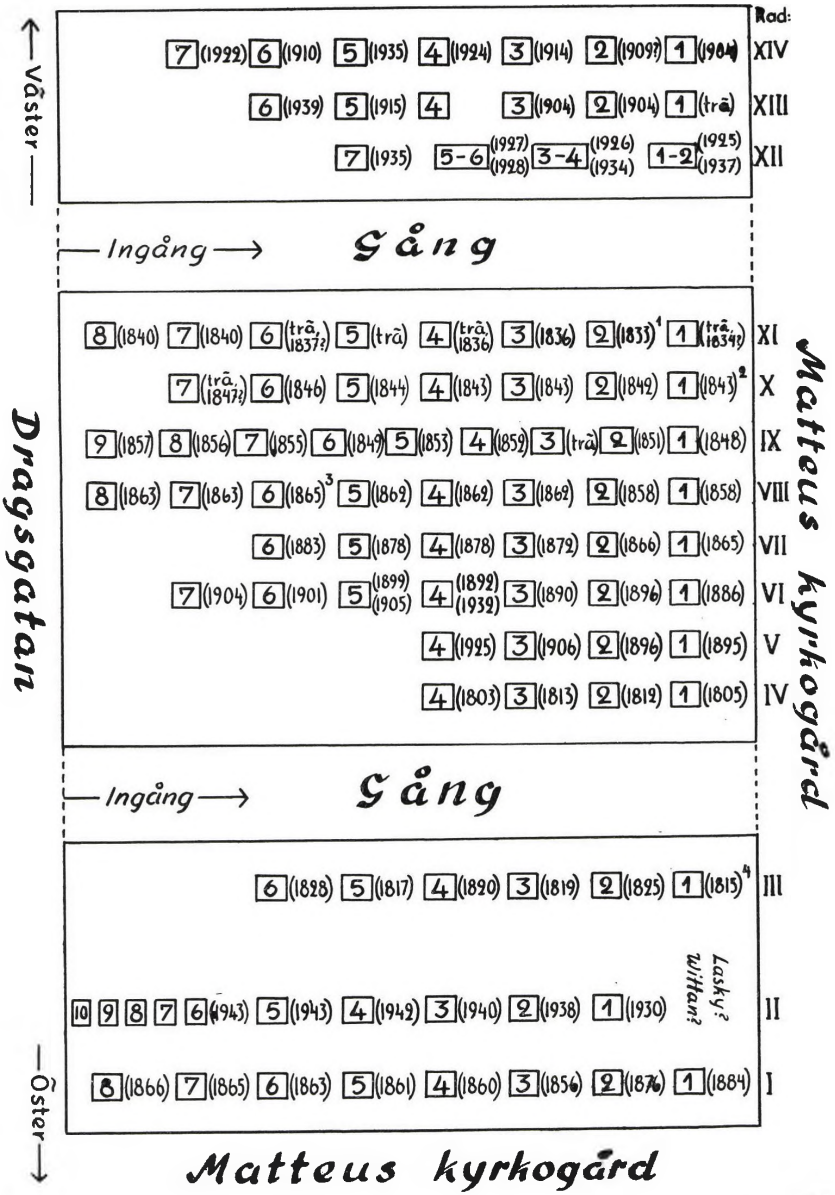
(utan mått eller noggrann skala)

Gravskrifterna, som upptecknats och tolkats av dr Brody 1931 och 1945, har jämte tillhörande noter före tryckningen blivit översedda och kontrollerade av upptecknaren; där så förefallit önskvärt, har också nya förklarande noter tillskrivits. De hebreiska texterna återges här efter klichéer av dr Brodys upptecknings.

Samtliga gravstenar vänder inskriftsidan mot öster, och för att underlätta orienteringen för besökare på kyrkogården har vårdarnas nummer och resp. dödsårtal på denna skiss placerats så, att om man står vänd mot väster, med vårdarnas framsida emot sig, kan man med hjälp av skissen och personkommentaren till gravskrifterna lätt återfinna resp. gravar. Då dr Brodys ursprungliga skiss uppgjorts efter andra principer, måste man, som synes, här räkna vårdarna i varje rad från höger. Som skissen visar, finns de äldsta gravarna i rad IV; därefter har följt rad III; så rad XI (troligen vid den ursprungliga gravplatsens västra sida) och sedan i tur och ordning X, IX osv. t. o. m. V. Rad I omfattar barngravar samt gravar för judar, som inte bott i Norrköping. — Samtliga vårdar, som på skissen angetts vara av trä, är nu försvunna.

Noter till sid. 175 (skissen över begravningsplatsen):

1 Gravstenens årtal är felaktigt; skall vara 1834.
2 Gravstenens årtal är felaktigt; skall vara 1840.
3 Det hebr. årtalet har urspr. tolkats så; av uppgifter ur andra källor har emellertid framgått, att det bör vara 1868 (se sid. 199 och 234).
4 Bör vara 1818; se förkl. ovan i not 3 jämte sid. 181 och 225.

Rad:
7 (1922) 6 (1910) 5 (1935) 4 (1924) 3 (1914) 2 (1909?) 1 (1904) XIV
6 (1939) 5 (1915) 4 3 (1904) 2 (1904) 1 (trä) XIII
7 (1935) 5-6 (1927) (1928) 3-4 (1926) (1934) 1-2 (1925) (1937) XII
Ingång
Gång
8 (1840) 7 (1840) 6 (trä, 1837?) 5 (trä) 4 (trä) (1836) 3 (1836) 2 (1833)[4] 1 (trä 1834?) XI
7 (trä, 1847?) 6 (1846) 5 (1844) 4 (1843) 3 (1843) 2 (1842) 1 (1843)[2] X
9 (1857) 8 (1856) 7 (1855) 6 (1849) 5 (1853) 4 (1859) 3 (trä) 2 (1851) 1 (1848) IX
8 (1863) 7 (1863) 6 (1865)[3] 5 (1862) 4 (1862) 3 (1862) 2 (1858) 1 (1858) VIII
6 (1883) 5 (1878) 4 (1878) 3 (1872) 2 (1866) 1 (1865) VII
7 (1904) 6 (1901) 5 (1899) (1905) 4 (1892) (1939) 3 (1890) 2 (1896) 1 (1886) VI
4 (1925) 3 (1906) 2 (1896) 1 (1895) V
4 (1803) 3 (1813) 2 (1812) 1 (1805) IV
Ingång
Gång
6 (1828) 5 (1817) 4 (1820) 3 (1819) 2 (1825) 1 (1815)[4] III
10 9 8 7 6 (1943) 5 (1943) 4 (1942) 3 (1940) 2 (1938) 1 (1930) II
Lasky? Wilhan?
8 (1866) 7 (1865) 6 (1863) 5 (1861) 4 (1860) 3 (1856) 2 (1876) 1 (1884) I
Västra
Östra
Dragsgatan
Matteus kyrkogård
Matteus kyrkogård

Rättelser till ett par gravskrifter:

På ss. 184 och 194 (gravskr. rad III nr 4 resp. rad VII nr 2) har vid klicheringen två hebreiska bokstäver blivit otydliga. I båda fallen är det fråga om den första bokstaven i en rad, nämligen i gravskr. III: 4 näst sista raden, som skall börja med ett *vav*, och i gravskr. VII: 2 andra raden uppifrån, vars första bokstav skall vara ett *he*.

Rad I nr 1

ÖVERSÄTTNING:

ת נ צ ב ה

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

BERTHA
ROTHENBERG
D W 5 ÅRS ÅLDER

Rad I nr 2

ת נ צ ב ה

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

LISA HENRIETTE
SCHLESINGER
FÖDD 26/5 DÖD 6/12 1876

Rad I nr 3

פ נ

הילדה פראדכע בת ה׳חבר

ר יהודא

נפטרה ביום ב א אדר ראשון תרעז לפק

ת נ צ ב ה

Här vilar
flickan Fradke, dotter till den lärde
R. Jehuda.
Hon avled måndagen den första Adar I
5616[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

EMMA FREDRIKA ELIASSON
SÖRJD OCH SAKNAD AV FÖRÄLDRAR
OCH SYSKON

[1]) = *1856*

Rad I nr 4

פ נ

ÖVERSÄTTNING:

הילד שלמה בר יצחק

Här vilar
gossen Salomo, son till R. Isak.

מת ביום ג כג מרחשון תרכא לפק

Han avled tisdagen den 23 Marcheschvan 5621[1])

ת נ צ ב ה

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

CARL ERIK SCHLESINGER
FÖDD DEN 28 JULI 1860
DÖD DEN 18 NOVEMBER 1860
MOS. PS. BOK PS. 14. V. 1

[1]) = *1860*

Rad I nr 5

ANNA WAHREN
FÖDD D. 20 MAJ 1860
DÖD D. 28 JUNI 1861

ת נ צ ב ה

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

Rad I nr 6

SAMUEL BERL
FINGERHUT
DÖD VID 45 ÅRS ÅLDER

Rad I nr 7

פ נ

ילדה ורייזא

Här blev begraven
flickan Freide

בת ר נתן

dotter till R. Natan

ת נ צ ב ה

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

NANY FREDRIKA
NATHANSON
DÖD EFTER 4 MÅNADER
OCH 27 DAGARS LEFNAD

Rad I nr 8

ÖVERSÄTTNING:

REBECKA GUSTAFVA
WAHREN
FÖDD D. 28/8 1864
DÖD D. 13/6 1866

ת נ צ ב ה

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

Rad II

LASKY

Gravplats utan sten.

Rad II

ABRAHAM WITTAN

Gravplats utan sten.

Rad II nr 1

איש הולך תמים
ופועל צדק
השו"ב ר' צבי
בן" משה אחראי זל"
עיר חיפה ארצ-ישראל
שנקטף בדמי ימיו בן
ל"ו שנה
נבלע בי"ב תשרי תרצ"א

ת' נ' צ' ב' ה'

Här vilar
en from man, som alltid gjorde vad rätt är.
Det är Schochet[1]) — magistern R. Zevi, son till R. Mose Achrai — välsignat vare hans minne — från Haifa i Palestina, som rycktes bort i blomman av sin ålder, då han var 36 år gammal. Han blev begraven den 12 Tischri 5691[2])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *Slaktare.* [2]) = *1930.*

Rad II nr 2

S. LÖWENTHAL
1876 — 1938

Rad II nr 3

ELSE FREUDENTHAL
f. LICHTWITZ
1875 OHLAU
1940 NORRKÖPING

Rad II nr 4

ELIAS ABRAHAMSON
1895 — 1942

Rad II nr 5

PER MANNE KRUPP
AVLED MAJ 1943
Gravplats utan vård
(kommer att flyttas till NORGE)[1]

[1]) *Anteckning 1945.*

Rad II nr 6

עלקה ב״ר יעקב
מתה ט׳ תמוז התשג״

ת׳ נ׳ צ׳ ב׳ ה׳

ELKE MEIROWITZ
F. 8/1 1865 — D. 12/7 1943

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
Elke, dotter till R. Jakob.
Hon avled den 9 Tammuz 5703.[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1943.*

Rad II nr 7

Gravplats utan vård.

Rad II nr 8

HERMAN GOTTLIEB
(utan gravvård)

Rad II nr 9

GABEL WEISSMANN

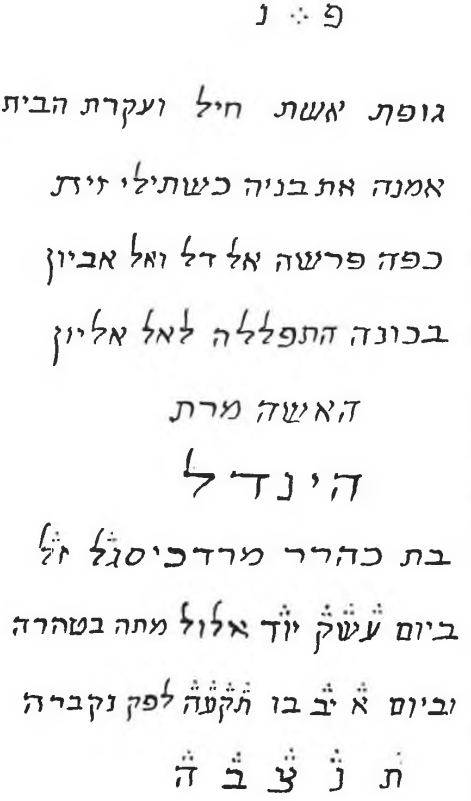
(utan gravvård)

Rad II nr 10

MAX JONAS

(utan gravvård)

Rad III nr 1[1])

ÖVERSÄTTNING:

Här är förvarat

stoftet av en dygdesam kvinna, som var pelaren i sitt hem. Som olivplantor vårdade hon sina barn. Hon räckte en hjälpande hand till behövande och fattiga. Med andakt bad hon till Gud, den Högste.

Det är fru Hendel, dotter till den lärde leviten Mordokai — välsignat vare hans minne! Hon avled på den heliga sabbatsaftonen den 10 Elul och jordfästes söndagen den 12te 5578.[2])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *Överst på vården finns bilden av en fjäril.*
[2]) = *1818,*

Rad III nr 2

פ״נ

איש ישר החבר ר יוסף

בׄ החבר ר מרדכי הלוי

שנפטר מוצאי שבת קדש

י״ג אדר בשעת קריאת המגילה

תקפה לפק

תנצבה

[1]) = *1825.*

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
en redlig man, den lärde R. Josef, son till den lärde leviten R. Mordokai, som avled vid slutet av den heliga sabbaten, den 13 Adar 5585[1]), då Esterrullen förelästes.

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

Rad III nr 3[1])

ט

פ

ÖVERSÄTTNING:

יעקב

איש תם וישר הלך בתומו

ירא אלהים

ראשון למיסדי קהל נארקיפינג

ה ה

איש ישר וכשר

כהרר יעקב בהרר

מרוני סגל

זצל

ויעקב הלך לדרכו ונפטרבשם

טוב ונקבר ביום א טו באדר

דפרט

טוב שם משמן טוב ויום מות מיום

הולדו

ת נ צ ב ה

Här blev begraven
Jakob,
en redlig[2]) och rättskaffens man, som levde i fromhet och gudsfruktan. Han var den främste bland dem som grundade Norrköpings församling.
Det var en rättrogen och dygdesam man, den lärde R. Jakob, son till den lärde leviten Mordokai[3]), — den frommes minne vare välsignat!
Och Jakob gick hädan[4]) och dog med frejdat namn och begrovs söndagen den 15 Adar, det år som är att finna i skriftorden: "Bättre är ett gott namn än god salva och bättre är dödens dag än den dag då man föds".[5])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

Född i månaden Tebet 55096[6]).

1) *Krus och bäcken levitens symbol.* 2) *Jfr 1 Mos. 25: 27.*
3) *Här står felaktigt Meroni; konsonantbokstäverna i detta ord likna dem i Mordokai.*
4) *Jfr 1 Mos. 32: 2.*
5) *Se Pred.1: 1. De bokstäver i versen, som i den hebreiska texten äro försedda med punkter, lämna årtalet* [5] 579 [= *1819*], *då deras talvärde adderas.* 6) = *1748—49.*

Rad III nr 4[1])

עדה ה מצב ה

שפה נקבר גוית

האשה הצנועה והחסודה

נפש יקרה

ב י ל ה

בת המנוח כהרר יעקב סגל זלל

אשת כה׳ ישעי׳ סגל

מאוד קצרו ימי עלומך

ביגון העטית בניך ובעל נעורך

נולדה טז׳ תמוז שנת תקמה

הלכה לעולמה יום ג ויו ניסן

נקברה יום ד׳ זיין בו שנת תקפ לפ

ת נ צ ב ה

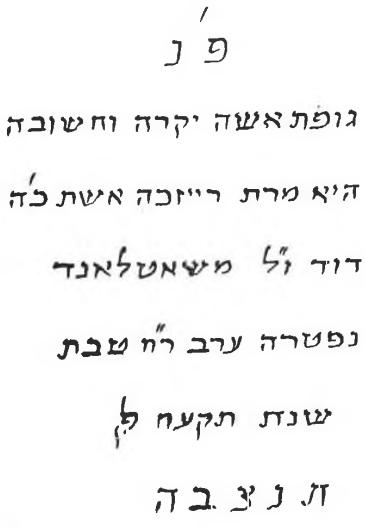
ÖVERSÄTTNING:

Denna vård bär vittnesbörd om att här förvaras stoftet av den ödmjuka och kärleksfulla kvinnan, den ädla Bela, dotter till den framlidne lärde leviten R. Jakob — välsignat vare hans minne! — och maka till leviten R. Jesaja.

Mycket snabba voro dina ungdomsår, med sorg överhöljde du make och barn. Hon föddes den 16 Tammuz 5545[2]*) och gick till den eviga världen tisdagen den 6 Nisan. Hon blev begraven onsdagen den 7 Nisan 5580*[3]*.)*

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1])*Överst på vården finns bilden av en fjäril.* [2]) = *1785.* [3]) = *1820.*

ÖVERSÄTTNING:

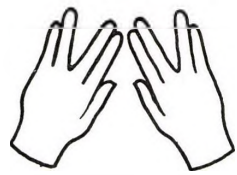
Här är förvarat

stoftet av en avhållen och ädel kvinna. Det är fru Reiske, hustru till den lärde R. David från Schottland[1]) — välsignat vare hans minne! Hon avled dagen före nymånadsdagen Tebet 5578.[2])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) *Danzigs förstad Alt-Schottland.*
[2]) = *1817.*

Rad III nr 6[1])

עדה המצבה

הזאת היא מצבת

קבר אבינו הישיש

איש הלך בתומות

ישרים עשׂ ועשׂה צדקה

בכל עת מוכתר בכתר

כהונא כה יוסף אורי

שרגא מכונה פייבל כ״ץ

פ״מ חריתו ישגה כי ראה

זרע בחייו נכון לפניו ולזכר

עולם צדקה לפניו יהלך נפטר

יום ג׳ חי מנחם ונקבר ביום ה׳ הנ״ל

בשיבה טובה ביום שנת

נפשו בטובה תלין ינוח

על משכבו בשלום יעמוד

בגורל הצדיקים לקץ הימין

בת״ה לחיי עד

ÖVERSÄTTNING:

Denna vård[1]*, vården över vår ålderstigne faders grav, bär vittnesbörd om en man som vandrade oförvitligt. Han gladde sig mycket åt goda gärningar, övade barmhärtighet och var ständigt krönt med prästämbetets diadem* [1a]*.*

Det är den lärde Josef Uri Schraga, församlingsföreståndaren, som kallades Feivel Kats.[2]*) Hans sista år blevo glädjerika* [2a]*) ty han kunde under denna tid se sina barn ståndaktiga och lyckliga.*

Minnet av den välgörenhet han övade följer honom ständigt.

Han avled tisdagen den 18 Menachem[3]*) [Ab] och blev begraven torsdagen nämnda månad, det år, som framgår ur skriftorden: "Hans själ må dväljas i salighet", han må vila i frid*[4]*) i sin grav och återuppstå med de rättfärdiga vid dagarnas slut, när de väckas till nytt och evigt liv.*

[1]) *De två händerna överst på vården ange, att den avlidne tillhört prästernas ätt.*

[1a]) *Symboliskt uttryck för hans aronitiska härstamning.*

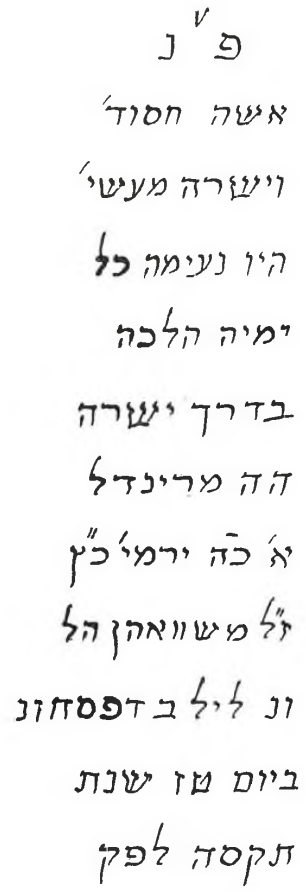
[2]) Kts = *abbreviatur av* Kohen Tsedek, *"den rättfärdige prästen".*

[2a]) *Jfr Job 8: 7.*

[3]) Chaj Menachem *anger datum och betyder samtidigt "Tröstaren lever".*

[4]) *Jfr Ps. 25: 13; "Han må vila i frid" står ej i psalmversen utan har medtagits av förf. för att erhålla årtalet 5588 = 1828.*

Rad IV nr 1

ÖVERSÄTTNING:

Här vilar
en from och rättskaffens kvinna. Hennes gärningar voro vackra[1]*), och alla sina dagar vandrade hon den rätta vägen.*

Det är Mrendel[1a]*), maka till R. Jeremia Kats*[2]*) — hans minne vare välsignat! — från Schwaan, som gått hädan. Hon avled andra kvällen Pesach samt begrovs den 16de* [Nisan] [2a]) *5565* [3]).

[1]) *Menat är* Na'im *i st. för* Ne^{c}ima.
[1a]) *Möjligen förkortning av Mrat (=fru) Hendel; hon hette Hendel.*
[2]) K"ts = Kohen Tsedek, *anger att han tillhörde prästsläkten.*
[2a]) *Nisan inom klammer härrör från översättaren.*
[3]) = *1805.*

פה

מנוחת כבוד האשה צנועה ויקרה

לראש בעלה היקר היתה עטרה

מהללה ומשכלת מרת הינדיל זצל

אלמנת המנוח כהרר חיים כץ זצל

ובת כה יוסף סגל זל היקר והנעלה

כפה פרשה לעניים וחסדים גמלה

את פי ה׳ שמרה ותמכה כבוד הבית

בניה היו סביב שלחנה כשתילי זית

בקדישה וטהרה ובשם נשמתה יצאה

וחיי עד בעולם הנצח ומנוחה מצאה

נפשה ונקברה יט מנחם תקעב לפק

ת נ צ ב ה

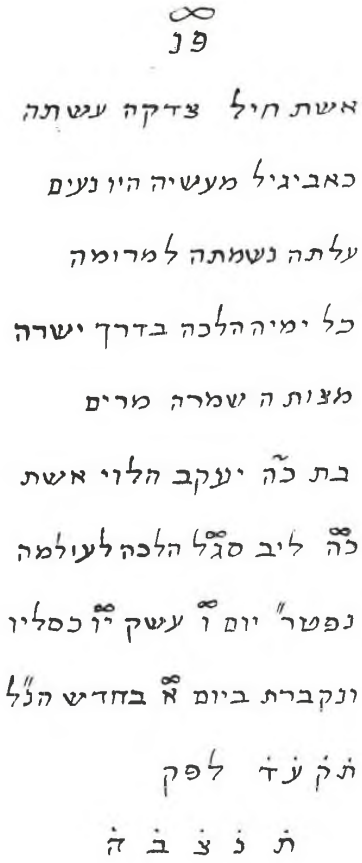
ÖVERSÄTTNING:

Här vilar den avhållna, ädla kvinnan som för sin make varit ett smycke, den prisade och bildade fru Hendel — den frommas minne vare välsignat — änka efter framlidne R. Chaim Kats[1]) — den rättfärdiges minne vare välsignat — och dotter till R. Josef Segal[2]) — hans minne vare välsignat! Den i allo utmärkta kvinnan räckte sin hand till de fattiga och övade barmhärtighet. Hon följde Guds bud och var en prydnad för huset[3]). Som olivplantor voro hennes barn omkring bordet. Hon gick hädan i helighet och renhet och med frejdat namn och fann evigt liv och vila i evighetens värld. Hon avled och begrovs den 19 Menachem [Ab] 5572.[4]

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

1) Kts, *abbreviatur av* Kohen Tsedek, *"den rättfärdige prästen".*
2) Segal *är förkortning av* Segan Levijja *och anger att han tillhörde Levi stam.*
3) *Syftar möjligen på Guds hus och på vissa gåvor till synagogan.*
4) *= 1812.*

Rad IV nr 3

ÖVERSÄTTNING:

Här vilar
en dygdesam kvinna, som övade välgörenhet. Hennes verk voro vackra[1]) som Abigails.[2]) Till himlen gick hennes själ.

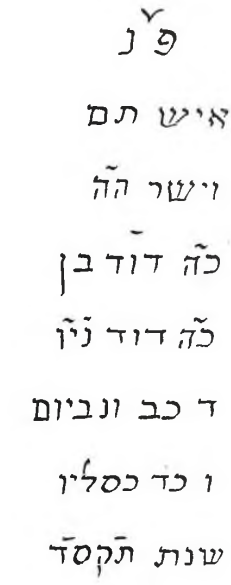
Alla sina dagar vandrade hon den rätta vägen och höll Guds bud.

Mirjam, dotter till leviten R. Jakob, maka till R. Leib Segal[3]), drog åstad till den sanna världen. Hon avled fredagen, den heliga sabbatsaftonen den 16 Kislev och begravs söndagen[4]) i nämnda månad 5574.[5])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

1) Na-im *och därtill i sing. bör rättas till* na'im *i pl.*
2) *Jfr 1 Sam. 25.*
3) Segal *är förkortning av* Segan Levijja *och anger att han tillhörde Levi stam.*
4) *Tilläggas bör "den 18de".*
5) = *1813.*

Rad IV nr 4

ÖVERSÄTTNING:

Här vilar
en from och rättskaffens man. Det är R. David,
son till R. David. Han avled onsdagen den 22 och
begrovs fredagen den 24 Kislev år 5564.1)

1) = *1803. — Denna gravsten är äldst.*

Rad V nr 1

ENKEFRU
RACHEL
FINGERHUT
FÖDD 1826
DÖD 1895

Rad V nr 2

Liggande gravsten.

ÖVERSÄTTNING:

פ נ

מרדכי בן ר יוסף הלוי

ב תנכה חים

Här blev begraven
Mordokai son till leviten R. Josef.
Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund![1])

MÅRTEN MARCUS
FÖDD D. 6 NOV. 1831
DÖD D. 24 NOV. 1896

1) *Denna rad ger ingen klar mening. En möjlighet är den som återfinns i översättningen.*

Rad V nr 3

BETTY WAHREN
FÖDD 6 DECEMBER 1862
DÖD 13 DECEMBER 1906

Rad V nr 4

BERTHA WAHREN
FÖDD 9.4.1877 DÖD 19.1.1925

Rad VI nr 1

LUDVIG FÜRST
FÖDD I GÖTEBORG D. 2/11 1831
DÖD I LINKÖPING D. 19/2 1886

Rad VI nr 2

MARCUS
VALENTIN
FÖDD 1814
DÖD 1896

Rad VI nr 3

ס ס
פ נ

צבי בן ר אשר זל

הרב מוה משה

ת נ צ ב ה

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
rabbinen R. Mose Zevi son till R. Aser[1]) — välsignat vare hans minne!

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

MORITZ SCHÖNTHAL
FÖDD 18 $^{26}/_{12}$ 20 DÖD 18 $^{17}/_{1}$ 90
RELIGIONSLÄRARE
1845—1890
FÖRSAMLINGEN RESTE VÅRDEN

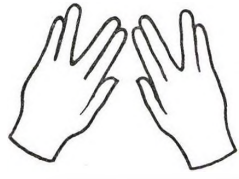
[1]) *I den hebreiska inskriften har raderna förväxlats vid inristningen. Där står därför felaktigt: "Zevi son till R. Aser — välsignat vare hans minne — Rabbinen R. Mose. Må hans själ..."*

Rad VI nr 4

HERMAN WAHREN
FÖDD 18 $^{2}/_{1}$ 27 DÖD 18 $^{10}/_{2}$ 92

EMILIE WAHREN
FÖDD PHILIP
18 $^{20}/_{4}$ 38 — 19 $^{5}/_{11}$ 32

Rad VI nr 5[1])

JOHN PHILIPSON
FÖDD 28 DEC 1829 DÖD 7 SEPT 1899

GÖTHILDA PHILIPSON
FÖDD 9 JUNI 1831 DÖD 29 JUNI 1905

[1]) *De två händerna överst på vården ange att den avlidne tillhört prästernas ätt (= varit aronit).*

Rad VI nr 6

RICHARD WAHREN
FÖDD 18 7/8 35 DÖD 19 5/1 01

Rad VI nr 7

GUSTAF WAHREN
FÖDD 24 DEC 1832
DÖD 25 JULI 1904

Rad VII nr 1

פ נ

האשה היקרה רבקה

אשת אליקים זלל

מת כז אדר תרכה לפק

ת נ צ ב ה

HÄR FÖRVARAS STOFTET
EFTER AFLIDNE
FRU
REBECKA NATHANSON
FÖDD MARCUS
DÖD I SITT 56te LEFNADS-ÅR

HENNES MINNE FORTLEFVER
I TACKSAMMA BARNS
HJERTAN

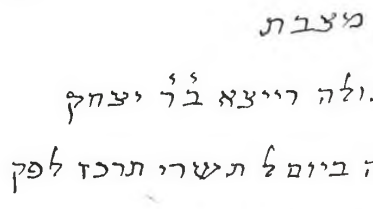
ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
den avhållna kvinnan Rebecka, maka till Eljakim
— hans minne vare välsignat! Hon avled den 27
Adar 5625.[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1865.*

Rad VII nr 2

מצבת

בתולה רייצא בת׳ יצחק,

מתה ביום ל תשרי תרכז לפק

ת נ צ ב ה

EBBA EMILIA SCHLESINGER
DÖD I DESS 15de LEFNADSÅR

MOS: PS: BOK 24
HERREN GAF OCH HERREN TOG
WÄLSIGNADT WARE HERRANS NAMN

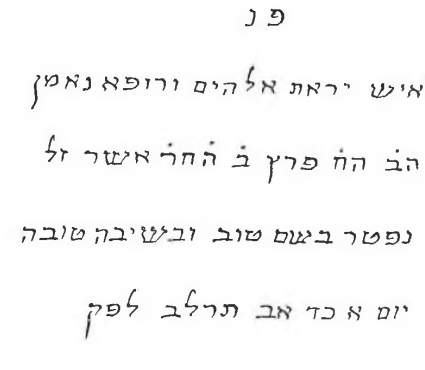
ÖVERSÄTTNING:

Gravvård
över flickan Reize, dotter till R. Isak.
Hon avled den 30 Tischri 5627.[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1866.*

Rad VII nr 3

פ נ

איש יראת אלהים ורופא נאמן

הב הח פרץ ב הח׳ אשר זל

נפטר בשם טוב ובשיבה טובה

יום א כד אב תרלב לפק

ת נ צ ב ה

PEREZ ELIAS
DÖD I DESS 71 LEFNADSÅR
DEN FROMMES MINNE ÄR VÄLSIGNADT

Här blev begraven en gudfruktig man och sa
vetsgrann läkare, den ogifte lärde Perez, son
den lärde R. Aser — hans minne vare välsign
Han avled efterlämnande ett gott namn och
hög ålder söndagen den 24 Ab 5632.[1])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbun

[1]) = *1872.*

Rad VII nr 4

פ נ

איש טוב וישר

ר יהודה בר מאיר זל

מת יום ג כא אב תרלח לפק

ת נ צ ב ה

LEWY JULIUS SCHLESINGER
DÖD I SITT 69 LEFNADSÅR
DEN 20 AUGUSTI 1878

ÄLSKAD OCH SAKNAD AF
BARN BARNBARN
OCH TALRIKA WÄNNER

ÖVERSÄTTNING:

Här vilar
en god och redlig man, R. Jehuda, son till R. Meir
— hans minne vare välsignat! Han avled tisdagen
den 21 Ab 5638.[1])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1878.*

Rad VII nr 5

פ נ

אשת חיל תפארת ביתה

מ אסתר אשת ר דוד

מתה כו תשרי תרלט לפק

ת נ צ ב ה

FRU EMMA WAHREN
FÖDD 21/4 1839
DÖD 26/10 1878

ÄLSKAD I LIFWET
SAKNAD EFTER DÖDEN

Här blev begraven
en ansedd kvinna, som var en prydnad för sitt hus,
fru Ester, maka till R. David. Hon avled den 26
Tischri 5639 [1]).

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1878.*

Rad VII nr 6

ELSA WAHREN
FÖDD DEN 17 FEBRUARI 1877
DÖD DEN 24 NOVEMBER 1883

Rad VIII nr 1

נ פ

הב יהודה בֿ אהרן משטאקהאלם

מת ביום ישק כ אדר

ונקבר ביום ב כב בו תריח

ת נ צ ב ה

ÖVERSÄTTNING:

Här vilar
den ogifte Jehuda, son till Aron från Stockholm, Han avled på sabbaten den 20 Adar och begrovs måndagen den 22 i nämnda månad 5618.[1])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!
[1]) = *1858.*

Rad VIII nr 2

פ נ

אשת חיל מ ליבא אשת

הח ר יוסף הלוי זל

מתה ביום שק כ כסלו תריט לפק

ת נ צ ב ה

Här blev begraven
en dygdesam kvinna, fru Liebe, maka till R. Josef Halevi — hans minne vare välsignat! Hon avled på den heliga sabbaten den 20de[1]) Kislev 5619.[2])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

LOVISA MARCUS
FÖDD RUBENSON
DÖD I DESS 64de ÅR

[1]) Kaf, *som har talvärdet 20.* [2]) = *1858.*

Rad VIII nr 3

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven

הב אהרן ב"ר יעקב הלוי

den ogifte Aron, son till leviten R. Jakob. Han avled den 28 Adar II 5622.[1])

מת כח אדר שני תרכב לפק

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

GROSSHANDLAREN
A. D. LAMM
FÖDD I STOCKHOLM
DÖD HÄRSTÄDES
I DESS 64de LEFNADSÅR

[1]) = *1862.*

Rad VIII nr 4

Här blev begraven

האשה מלכה ב"ר משה

fru Malka, dotter till R. Mose. Hon avled den 23 Tischri 5623.[1])

מתה כג תשרי תרכג לפק

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

ENKEFRU
M. LEVIN
DÖD I DESS 71te LEFNADSÅR

[1]) = *1862.*

Rad VIII nr 51)

ÖVERSÄTTNING:

ראש העדה החו׳ מישה
בן החו׳ יוסף אורי שרגא הכהן
מת ב מרחשון תרכג לפק
ת נ צ ב ה

Här vilar
församlingens främste, den lärde R. Mose, son till den lärde R. Josef Uri Schraga Hakohen.1) Han avled den 2 Marcheschvan 56232).
Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

GROSSHANDLAREN
MAURITZ PHILIPSON
DÖD I DESS 65te LEFNADSÅR
ÄLSKAD I LIFVET, SAKNAD I DÖDEN

1) *På vården står en kalk, vilken tillsammans med de två händerna överst på vården anger att den avlidne tillhört prästernas ätt. Samma betydelse har beteckningen Hakohen (kohaniten).*

2) = *1862.*

Rad VIII nr 6

מצבת

האשה היקרה ואהובה

שרה

אשת ר׳ משה הכהן זל

מתה ביום ל׳ ניסן תרכה לפק

כל ביתה באו לספוד לשרה ולבכותה

ת נ צ ב ה

ENKEFRU
SARA PHILIPSON
DÖD I DESS 64 LEFNADSÅR

SALIGET ÅT ANDEN, FRID ÅT STOFTET
KÄRLEK OCH TACKSAMHET FÖLJA HENNE

ÖVERSÄTTNING:

Gravvård[1])
över den ädla och älskade kvinnan
Sara
maka till R. Mose Hakohen[2]) — hans minne vare välsignat! Hon avled den 30 Nisan 5628.[3]) Hela huset kom och sörjde Sara och begrät henne.[4])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) *På vården står en kalk.*
[2]) *Anger att han tillhörde prästsläkten.*
[3]) *= 1868.*
[4]) *Jfr 1 Mos. 23: 2.*

Rad VIII nr 7

פ נ

הב׳ שמואל ב׳ר׳ צבי

מת שו שובט תרכג לפק

ת נ צ ב ה

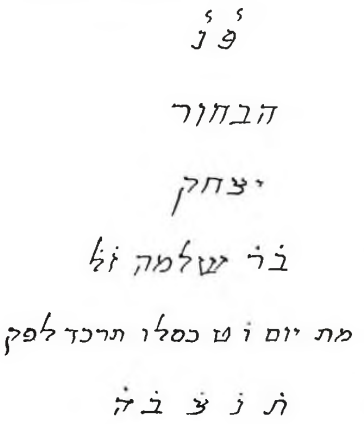
SAMUEL HARTVIG
DÖD VID 72 ÅRS ÅLDER

Här blev begraven
den ogifte Samuel, son till R. Zevi. Han avled den 15 Schevat 5623.[1])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) *= 1863.*

Rad VIII nr 8

ÖVERSÄTTNING:

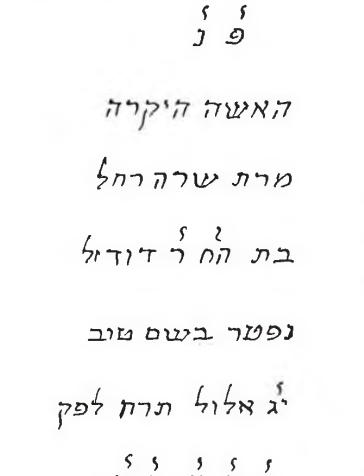
Här blev begraven
den ogifte
Isak
son till R. Salomo
— hans minne vare välsignat! Han avled fredagen
den 9 Kislev 5624.[1])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

HÄR HVILAR STOFTET AF
ISAC SALEMONSON
DÖD VID 73 ÅRS ÅLDER

[1]) = *1863.*

Rad IX nr 1

Här blev begraven
den avhållna kvinnan fru Sara Rakel, dotter till
den lärde R. David — hans minne vare välsignat!
Hon avled efterlämnande ett gott namn den 13
Elul 5608.[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1848.*

Rad IX nr 2

פ נ

ה שׁ ץ ונאמן דקהלתנו

האיש ירא את אלהים וטוב

החר חיים משה בהחמור יקותיאל

וימת משה עבד ד׳

ביום שבת קדש ג ניסן תריא לפק

ת נ צ ב ה

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven

församlingens kantor och kassör, den gudfruktige[1]) och gode mannen, den lärde R. Chajim Mose, son till den lärde Jekutiel. Och Herrens tjänare Mose dog[2]) på den heliga sabbaten den 3 Nisan 5611.[3])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

1) Jir'at, *bör stå* jere'.
2) *Se 5 Mos. 34: 5.*
3) = *1851.*

Rad IX nr 3

Vård av trä[1])

1) Inskriptionen helt utplånad.

Rad IX nr 4

הוא מצבת

קבורת האשה היקרה

ב י ל א

ב ה ה ר אליקום זל אשת

ה ח ר חיים ב ה ח ר יעקב זל

עשרת עלמות ובעלת חן

מתה במבחר שנותיה בהקשותה בלדתה

ביום יו אלול תריב לפק

ת נ צ ב ה

ÖVERSÄTTNING:

Detta är gravvården[1])
över den ädla kvinnan
Bela
dotter till den lärde R. Eljakum — hans minne vare välsignat — maka till den lärde R. Chajim, son till den lärde R. Jakob — hans minne vare välsignat! Den ädlaste bland unga kvinnor och den älskvärdaste! Hon dog i sina bästa år vid en svår förlossning, den 16 Elul 5612.[2])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

FRU BETTY WAHREN
FÖDD NATHANSON
DÖD UTI SITT 19de ÅR
DEN 29 AUGUSTI 1852

ÄLSKAD I LIFVET
SAKNAD EFTER DÖDEN

[1]) *På vården står en kalk.*
[2]) = *1852.*

פ נ

איש שהלך תמים

עם אלהים ואנשים

ירמיהו בן הח׳ ישראל

שמו נודע בתוך עמו

ויהי ביום המגפה לקח אותו אלהים ואיננו

והוא ג תשרי תריד לפק

ת נ צ ב ה

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven

en man som vandrade oförvitligt[1]) inför Gud och människor: Jeremia son till den lärde R. Israel. Hans namn var känt bland folket. Så hände det på hemsökelsens dag[2]), att Gud tog honom, och han finns ej längre[3]). Detta hände den 3 Tischri 5614.[4])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

HÄR FÖRVARAS STOFTET
EFTER AFLIDNE GROSSHANDLAREN
J. J. NATHANSON
DÖD I SITT FEMTIONDESJETTE
LEFNADSÅR

SÖRJD OCH SAKNAD AF
SLÄGTINGAR OCH VÄNNER

1) *Jfr Ps. 15: 2.*
2) *Syftar på en epidemi som härjade. Jfr även 4 Mos. 25: 19.*
3) *Jfr 1 Mos. 5: 24.*
4) *= 1853.*

פ נ

הקצין החבר ר

יצחק

בן החבר ר דוד זל

נפטר

יום עש"ק ט"ז במנחם אב

ונקב

ביום ב' יחבו תרט לפק

ת נ צ ב ה

ISAAC DAVIDSON
DÖD VID 72 ÅRS ÅLDER

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
den ansedde och lärde R.
Isak
son till den lärde R. David — hans minne vare välsignat! Han avled på den heliga sabbaten den 16 Menachem Ab och blev begraven måndagen den 18de i samma månad 5609.1)

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

1) = 1849

הוא מצבת

קבורת רכל אשת הח׳ יעקב זל

תפארת בעלה ותפארת בניה

וחתמת רכל ביום א ב שבט תרטו לפק

ת נ צ ב ה

HÄR HVILAR
ENKEFRU REBECKA WAHREN
FÖDD PHILIP

DÖD UTI DESS 59de ÅR
DEN 21 JANUARI 1855

ÖVERSÄTTNING:

Gravvård
över Rakel[1]), maka till den lärde R. Jakob — hans minne vare välsignat! Hon var sin makes och sina barns stolthet. Och Rakel[1]) dog söndagen den 2 Schevat 5615.[2])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) *Inskriften är förnyad, och Rakel* (Rakel *med* Kaf *i st. f.* Rachel *med* Chet) *är felstavat, vilket med all tydlighet visar, att det ursprungligen stod* Rivk' = *Rebecka, vars början liknar det felstavade Rakel, och att felstavning och namnförväxling begingos vid renoveringen.*

[2]) = *1855.*

Rad IX nr 8 [1])

עדה המצבה

על האשה היולדת

מ' מרים ב' הח' ר' שמואל

עטרת בעלה אבה ואמה

מתה צעיר בשנים

ביום א' יז כסלו תריז לפק

ת נ צ ב ה

MARIE JOSEPHSON
FÖDD NACHMAN
DÖD VID 21 ÅRS ÅLDER

HERRAN GAF OCH HERRAN TOG
LOFVAT VARE HERRANS NAMN

ÖVERSÄTTNING:

Vården vittnar om att barnsängskvinnan fru Mirjam, dotter till den lärde R. Samuel, sin makes, sin faders[2] *och moders stolthet, avled i unga år, söndagen den 17 Kislev 5617.*[3])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) *Vård, som nu saknar en förutvarande kalk.*
[2]) Abh, *bör stå* Abiha.
[3]) = *1856.*

Rad IX nr 9

פ״נ

החבר ר׳ יוסף בן החבר

ר׳ יצחק ז״ל

נפטר יום ישׁ״ק ו׳ מרחשון

ונקבר ביום ג׳ ט׳ בו תרי״ח לפ״ק

ת נ צ ב ה

FABRIKÖREN
JOSEPH DAVIDSON
DÖD I DESS 43dje LEFNADSÅR
SÖRJD OCH SAKNAD
AF
MAKA FAMILJ OCH SAMHÄLLE

Här vilar
den lärde R. Josef, son till den lärde R. Isak — hans minne vare välsignat! Han avled på den heliga sabbaten den 6 Marcheschvan och blev begraven tisdagen den 9de i samma månad 5618.[1])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1857.*

Rad X nr 1

פ נ

האשה

ינטיל

אשת הח׳ ר׳ שלמה ז״ל

נפטרה בעש״ק י״א אלול תרג

ת נ צ ב ה

FRU
JOHANNA SALOMON
DÖD I DESS 75 LEFNADSÅR

Här blev begraven kvinnan
Jentel
maka till den lärde R. Salomo — hans minne vare välsignat! Hon avled på sabbatsaftonen den 11 Elul 5603.[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1843.*

פ נ

האשה היקרה מרת

ישפרינצא

אשת ר׳ יעקב הכהן

נפטרה יום ד׳ י״ט ניסן

ונקברה ביום א כ״ג בו תנצב״ה

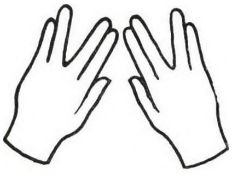
BIRGITTE PHILIPSON[3])
FÖDD BÄHR
DÖD VID 44 ÅRS ÅLDER

ÖVERSÄTTNING:

Här vilar
den ädla kvinnan fru
Sprinza,
maka till R. Jakob Hakohen[1]). Hon avled onsdagen den 19 Nisan och blev begraven söndagen den 23 i samma månad 5602.[2])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) *Anger att han tillhörde prästsläkten.*
[2]) = *1842.*
[3]) *Namnformen Brigitte har tradition inom familjen; förmodligen har hon trots gravvårdsinskriptionen hetat så.*

פ נ איש ישר

הבח יהושע פלק

בהרר שמואל הכהן

נפטר ביום א יש

מרחשון זנקבר

ביום ג כא בו

תרד לפק

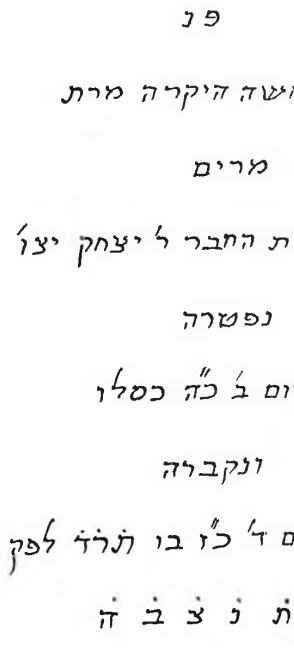
ת נ צ ב ה

ÖVERSÄTTNING:

Här vilar en rättskaffens man, den ogifte Josua Falk, son till R. Samuel Hakohen.[1] Han avled söndagen den 19 Marcheschvan och blev begraven tisdagen den 21 i samma månad 5604.[2]

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1] *Anger att han tillhörde prästsläkten.*
[2] *= 1843.*

ÖVERSÄTTNING:

Här vilar

den avhållna kvinnan fru

Mirjam

maka till den lärde R. Isak — må han länge leva!

Hon avled måndagen den 25 Kislev och blev begraven onsdagen den 27 i samma månad 5604.[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1843.*

Rad X nr 5

פ נ

האשה היקרה מרת

פראדכה

אשת מ צבי הירש זל

נפטרה כ״ח כסלו התרה

ת נ צ ב ה

FRU
FREDERIKA BARUCH
F. TEXIERE
DÖD VID 80 ÅRS ÅLDER

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
den ädla kvinnan fru
Fradke
maka till Zevi Hirsch — hans minne vare välsignat! Hon avled den 28 Kislev 5605.1)

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

1) = *1844.*

Rad X nr 6

פ נ

איש טוב וישר החבר

יעקב

בהחבר צבי זל נפטר בשם טוב

במרחשון תרז לפק

ת נ צ ב ה

JACOB WAHREN
DÖD UTI SITT 63dje ÅR
DEN 22 OCTOBER 1846

Här blev begraven
en god och rättskaffens man, den lärde
Jakob
son till den lärde R. Zevi — hans minne vare välsignat! Han avled, efterlämnande ett gott namn, i Marcheschvan 5607.1)

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

1) = *1846.*

Rad X nr 7

[MAU]RITZ
[JAC]OBS[ON]

Vård av trä[1])

[1]) *Inskriften alldeles utplånad.*

Rad XI nr 1

JOSEPH [MARCUS?]

Vård av trä[1])

[1]) *Inskriften utplånad.*

Rad XI nr 2

פ נ

החבר ר יהודה בן החבר

ר מרדכי הלוי זל

נפטר

יום ד ה תשרי

ונקבר

ביום ה' ו' בו תקצד לפק

ת נ צ ב ה

HANDLANDEN
LEVIN MARCUS
DÖD VID 65 ÅRS ÅLDER

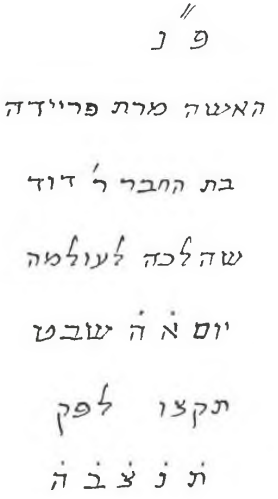
ÖVERSÄTTNING:

Här vilar

den lärde R. Jehuda, son till den lärde leviten R. Mordokai — hans minne vare välsignat! Han avled onsdagen den 5 Tischri och blev begraven torsdagen den 6 i samma månad 5594.[1])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1833.*

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
kvinnan fru Freide, dotter till den lärde R. David,
som gick till saligheten värld söndagen den 5 Schevat 5596.[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1836.*

Rad XI nr 4[1])

פ נ

איש תם וישר

הלך תמים ופעל צדק

ירא אלהים כל ימיו

צדיק באמונתו חיה

ה״ה היקר כ״ה

צבי הירש

בן כ״ה ברוך ש״ץ ונאמן דקהלתנו

מת בזקנה ושיבה טובה

. . . . [1])

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
en from och oförvitlig man, som vandrade ostraffligt och gjorde vad rätt är.[2]) *Han fruktade Gud alla sina dagar. En rättfärdig som levde genom sin tro.*[3]) *Det är den ädle R.*
Zevi Hirsch
son till R. Baruch, församlingens kantor och kassör. Han dog i hög ålder . . .

[1]) *Kullfallen vård av trä. Inskriften alldeles utplånad. Tydningen skedde med hjälp av de spår som knivristningen lämnat efter sig och som varit avsedda som färggräns. Färgen har med åren alldeles försvunnit. Sista raderna kunde inte tydas.*
[2]) *Jfr Ps. 15: 2.*
[3]) *Jfr Habackuk 2: 4.*

Rad XI nr 5

Vård av trä. [1])

[1]) *Inskriften utplånad.*

Rad XI nr 6[1])

. . . .
. . . .

ת נ צ ב ה

ISAC MARCUS

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) *Vård av trä. Största delen av inskriften utplånad.*

מצבת ציון הלז

אסתר היתה נשאת חן בעיני כל ראיה

סמכה אביונים ולעניים פרשה כפיה

תחת האבן הזאת הושבה לעפר גויתה

רם על רמים לקח לארץ החיים נשמתה

ה״ה האשה היקרה מרת אסתר אשת החבר
ר׳ יוסף
אורי שרגא ז״ל

ותלקח נשמת אסתר אל בית המלך

ביום ג׳ יד בחדש אדר ראשון

ויגופה הובל לקבר

ביום ו׳ עש״ק י״ז בו שנת תר׳ לפק

ת נ צ ב ה

HÄR HVILAR
FRU
ESTER PHILIP
FÖDD DAVIDSON
DÖD DEN 19de FEBRUARI 1840
I DESS 64de ÅRS ÅLDER
SÖRJD OCH SAKNAD
AF
BARN OCH BARNBARN

ÖVERSÄTTNING:

Denna vård är rest över Ester, som fann nåd inför allas ögon.[1]

Hon hjälpte de fattiga, och åt behövande räckte hon sin stödjande hand. Under denna sten återlämnades hennes stoft till jorden, den Högste tog hennes själ till det eviga livets land.

Det är den ädla fru Ester, maka till den lärde R. Josef Uri Schraga — hans minne vare välsignat! Och Esters själ fördes till konungens palats[2] *tisdagen den 14 Adar I, och hon blev begraven på fredagen, sabbatsaftonen den 17 i samma månad 6600.*[3]

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

1) *Jfr Ester 2: 15.*
2) *Jfr ibid. 2: 16.*
3) *= 1840.*

Rad XI nr 8

נ פ

האשה המהוללה מ

. הענדל

אשת הח׳ יהודה

מתה ביום ט אייר תר׳ לפק

ת נ צ ב ה

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
den lovvärda kvinnan
Hendel,
maka till den lärde R. Jehuda. Hon avled den 9
Ijar 6600.[1])

Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

STOFTET
AF
FRU HEDDA SCHLESINGER
FÖDD JACOBSON
DÖD 1840
VID 28 ÅRS ÅLDER

[3]) = 1840.

Rad XII nr 1 och 2[1])

BIRGIT SELDY STERN
FÖDD DEN 10 JUNI 1924
DÖD DEN 28 FEBRUARI 1925

KARL ERIK STERN
FÖDD DEN 27 APRIL 1926
DÖD DEN 19 SEPTEMBER 1937

ÄLSKADE — SAKNADE

[1]) *Över de båda gravarna är numera rest en gemensam stam. Vid första registreringen av inskriptionerna, den 1 sept. 1931, stod som inskrift på den tidigare stenen:*

BIRGIT SELDY STERN
FÖDD DEN 10 JUNI 1924
DÖD DEN 28 FEBR. 1925
ÄLSKAD SAKNAD

Rad XII nr 3 och 4

נ פ

רבי
שלום ב״ר משה
סיזעפסקי
נפטר כה שבט תרצד

SALOMON SISEFSKY
FÖDD 1852 — DÖD 1934

אסתר סיזעפסקי

ESTER SISEFSKY
F. GUSIATZKY
FÖDD 1857 DÖD 1926

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
den lärde Salom,
son till R. Mose
Sisefsky
Han avled den 25 Schevat 5694.[1])

[1]) = *1934.*

Ester Sisefsky

Rad XII nr 5 och 6[1]) BERNHARD ARONSOHN
F. 1843 D. 1928
HANS HUSTRU
AMALIA
F. 1870 D. 1927

פ״נ

אבינו המופלג מר דוב אראנסאן
נ כ חשון התרל״ג מ ט טבת התרפ״ח
ואמנו היקרה מלכה נ ח טבת התרל״ל

מ ל טבת התרפ״ח תנצבה

[1]) *Den 1 sept. 1931 noterades följande inskription:*

ÖVERSÄTTNING:

Här vila
vår vördade fader Dov Aronson, född 20 Chesch-
van 5603, död 9 Tebet 5688, och vår ädla moder
Malka, född 8 Tebet 5630, död 7 Tebet 5688.

Må deras själ upptagas i det eviga livets förbund!

AMALIA ARONSON 1870 — 1927
BERNHARD ARONSON 1843 — 1928

Denna tidigare sten ersattes emellertid med en annan, som bär ovanstående inskrift.

Rad XII nr 7

K. STERNS
FAMILJEGRAV

BETTY
1893 — 1935

Rad XIII nr 1

Vård av trä. Inskriptionen utplånad.

Rad XIII nr 2

והייתי נע ונד בארץ

והיה כל מוצאי יהרגני

הבחור שלמה יהושע

בֶּן שמעון ליאנדרס

יליד רוסיא

נרצח ר"ח ניסן תרסד

" ארץ אל תכסי דמי ,

ת נ צ ב ה

HÄR VILAR
SALAMON LANDRES
FRÅN RYSSLAND

ÖVERSÄTTNING:

En ihjälslagens skri.

"Ostadig och flyktig skall jag bliva på jorden, och vemhelst som möter mig dräper mig."[1])

Ynglingen Salomo Josua, son till Simon Landers, född i Ryssland.

Han dödades på nymånadsdagen Nisan 5664.[2])

"O jord, överskyl icke mitt blod!"[3])

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) *Jfr 1 Mos. 4: 14.* [2]) *= 1904.*
[3]) *Ur Job 16: 18. I detta citat försågos några bokstäver med punkter, och dessa bokstävers talvärde återger det hebreiska årtalet.*

Rad XIII nr 3

פ״נ

הבחור

הערצקע

בר׳ מאיר

נפטר ביום

כב׳ סיון

שנת תרסד

HERMAN ISAKSON
FR. VÄXJÖ
18 $^{2}/_{12}$ 84 — 19 $^{5}/_{6}$ 04

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
ynglingen
Herzke
son till R. Meir.
Han avled den 22 Sivan 5664.[1])

[1]) = *1904.*

Rad XIII nr 4[1])

GÖSTA GRÜN

[1]) *Liggande gravvård.*

Rad XIII nr 5

פ״נ

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven

יפה נוף בחור מישכיל — *den vackre och bildade ynglingen Mordokai, son*

מרדכי ב״ר שלם שינדער — *till R. Salom Schinder. Plötsligt försvann föräld-*

פתאום אבדה התקות הוריו — *rarnas hopp[1]. Döden ryckte bort honom i förtid*

den 3 Ab 5675.[2]

בלא אבו קטפהו המות — *Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund!*

יום ג׳ אב תר״עה תנצב״ה

MARKUS SCHINDER

[1]) Ha-tikvat. *Bör stå utan bestämda artikeln.*
[2]) = *1915.*

Rad XIII nr 6

Här blev begraven[1])

לזכרון אמנו היקרה
הצנועה והחסידה האשה
מרת חיי בת ר׳ צבי
אשר הלכה לעולמה
ש״ז טבת תרצ״ט

Till minne av vår älskade moder, den fromma och ädla kvinnan fru Chaje, dotter till R. Zevi, som gick hädan den 16 Tebet 5699.[2])

CHAJE AUSTERN
F. 18 $^{6}/_{10}$ 62 D. 19 $^{7}/_{1}$ 39

ת נ צ ב ה — *Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!*

[1]) *Står utan sammanhang med den följande texten.* [2]) = *1939.*

Rad XIV nr 1

LUDVIG MARCUS
FÖDD 12/5 1827 DÖD 12/3 1904
I TACKSAMT MINNE BEVARAD

Rad XIV nr 2

פ נ

שמואל בר ליאן

תנצב ה נשמה

HÄR VILAR
HANDL.
SAMUEL LEVIN
DÖD I SITT 62 LEVNADSÅR

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
Samuel, son till Leon.

Må hans själ upptagas i det eviga livets förbund![1])

[1]) *Det följande ordet* Neschama, *själ, är överflödigt.*

Rad XIV nr 3

ABRAHAM MARCUS
6/11 1832 — 31/5 1914

Rad XIV nr 4

פ״נ

אמנו היקרה האשה

הצנועה מרת רחל חיענע

לעוין נולדה ביום א׳ חדש

טבת שנת התרא והלכה

לעולמה יום מרחשון שנת

התרפה תנצבה

HÄR VILAR
JENNY RACHEL
LEVIN
FÖDD 1 JANUARI 1850
DÖD 11 NOVEMBER 1924

ÖVERSÄTTNING:

Här blev begraven
vår ädla moder, den avhållna kvinnan fru Rakel Chiene Levin. Hon var född den 1 Tebet 5601 [1]
och gick hädan den 11 Marcheschvan 5685. [2]
Må hennes själ upptagas i det eviga livets förbund!

[1]) = *1840.* [2]) = *1924.*

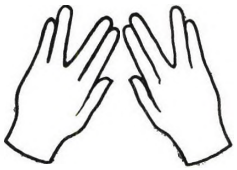
Rad XIV nr 5 [1])

JACOB
PHILIPSON
1861—1935

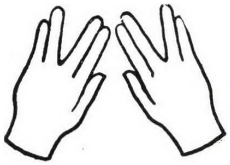
[1]) *Gravvården liggande. — De två händerna överst på vården ange att den avlidne tillhört prästernas ätt.*

Rad XIV nr 6[1])

AMELIE PHILIPSON
F. MAGNUS
1838—1910

Rad XIV nr 7[1])

CARL OSCAR PHILIPSON
1835—1922

1) *Liggande gravvårdar. — De två händerna överst på vårdarna ange att mannen tillhört prästernas ätt.*

Personhistoriska uppgifter till gravskrifterna

Rad I.

Nr 1. *Berta Rothenberg,* f. 1879, sannolikt i Torshälla, d. där 10/3 1884, 5 år 4 mån. och 29 dagar gammal, begr. i Norrköping 12/3 s. å. Dödsorsak: difteri. Dtr till handl. Samuel Markowitsch Rothenberg (f. 1844 i Tauroggen, Litauen, d. före 1887 i Sverige, trol. i Torshälla) och h. h. Amalia Fingerhut (f. omkr. 1848 el. senare, trol. i Krakow, sannolikt dtr till Samuel Berl Fingerhut — se rad I nr 6 — och h. h. Rachel Ambos — se rad V nr 1; hon flyttade 1884 till Norrköping och övergick 1887 efter mannens död till luterska läran, varefter hon med sina söner tillhörde S:t Olai förs. i Norrköping).

Nr 2. *Lisa(* enl. förs.-boken *Elsa) Henriette Schlesinger,* f. 26/5 1876 i Norrköping, d. där 6/12 s. å. Dödsorsak: tarm- och lungkatarr. Dtr till handl. Ludvig Schlesinger (f. 10/12 1834 i Norrk., d. 7/12 1910 i Sthlm, son till Levy Julius Schlesinger — se rad VII nr 4 — och h. h. Hedda Jakobsson — se rad XI nr 8) och h. h. Gretchen Stein (f. 1/3 1849 i Heldenberg [= Heldburg v. om Coburg?], d. 25/12 1904 i Sthlm).

Nr 3. *Emma Fredrika Eliasson,* f. 13/4 1855 i Norrk., där 25/2 1856. Dödsorsak ej angiven. Dtr till fabrikören Levy Joseph Eliasson (f. 19/8 1818 i Sthlm, d. där 12/7 1886, son till Joseph Eliasson, 1784—1860, och h. h. Sara Woolfe, 1796—1826) och h. h. Evelina Adelheid Fredrika Salomonsson (f. 16/7 1828 i Sthlm, d. där 4/2 1908, dtr till Abraham Salomonsson, 1780—1831, och h. h. Betty Hirsch, 1804—1861).

Nr 4. *Carl Erik Schlesinger,* f. 28/7 1860 på Ektorp vid Fiskeby, d. 13/11 s. å. i Norrköping (enl. förs.-boken, vars uppgift tydligen är den riktiga, enär den 13 nov. d. å. var en tisdag — se gravskriften — medan däremot den 18 var en söndag). Dödsorsak: hjärnfeber. Son till grosshandl. Isaac Meyer Schlesinger (f. 5/6 1819 i Göteborg, d. där 9/9 1888, son till Meyer Schlesinger, 1773—1822, och h. h. Sara Wulff, 1781—1821) och h. h. Josephine Benecke (f. 11/5 1825 i Gbg, d. där 2/7 1899, dtr till Abr. Benj. Benecke, 1793—1852, och h. h. Lovisa Salomon, 1803—1876). Bror till Ebba Emilia Schlesinger — se rad VII nr 2.

Nr 5. *Anna Theresia Charlotta Wahren,* f. 20/5 1860 i Norrk., d. där 28/6 1861. Dödsorsak: "hetsig hjernvattusot". Dtr till Herman Leonard Wahren — se rad VI nr 4 — och h. h. Emilie Philip — se rad VI nr 4.

Nr 6. *Samuel Berl Fingerhut,* obekant födelseår och födelseort, d. 9/11 1863 (drunknad vid Bergs slussar), begraven 3/12 s. å. i Norrköping. G. 28/5 1847 i Krakow med Rachel Ambos — se rad V nr 1 — inflyttad till Norrköping 1862. Bagaregesäll och handlande.

Nr 7. *Nany Fredrika Nathanson,* f. 6/9 1864 i Norrk., d. där 2/1 1865. Dödsorsak: "sårnad i luftstrupen, föregången av hudutslag". Dtr till handl. Napoleon Nathanson (f. 14/5 1832 i Norrk., d. 17/6 1882 på Arnö, son till Gottschalk Nathanson, 1801—1835 — se Gamla judiska gravplatser: Aronsberg nr 134 — och h. h. Rebecka Marcus — se rad VII nr 1) och h. h. Sophia Marcus (f. 30/5 1836 i Norrköping, d. 4/3 1918 i Sthlm, dtr till Aron Marcus, 1806—1882, och h. h. Hanna Schlesinger, 1805—1898).

Nr 8. *Rebecka Gustafva Wahren,* f. 28/8 (enl. förs.-boken den 26/8) 1864 i Norrk., d. där 13/6 1866. Dödsorsak: lunginflammation. Dtr till Richard David Wahren — se rad VI nr 6 — och h. h. Emma Heyman — se rad VII nr 5.

Gravvårdar i rad III.
Från höger: 1. Hendel Marcus, 2. Joseph Marcus, 3. Jacob Marcus, 4. Beata Jacobsson, f. Marcus, 5. Rosa Isack.
Samtliga gravvårdsfoton: Martin Ivarsson 1955.

Rad II.

Alla gravar efter 1930 (utom Laskys och Abraham Wittans, båda utan vårdar).

Rad III.

Nr 1. *Hendel (Händel; Johanna, Hilda) Marcus,* f. 26/10 1746 i Schwaan, Mecklenburg, d. i aug.—sept., sannolikt 1818, i Norrk. Dtr till Marcus Levi och h. h. Freude Abraham, dvs. äldre syster till Jacob Marcus — se rad III nr 3 — och Joseph Marcus — se Gamla judiska gravplatser: Kronoberg nr 167. Gift 1761 med Heyman (Chajim, Jochim) Jacob; mor till Esaias Jacobsson och dennes syskon. Efter sin förste makes död (1785 i Schwaan) omgift, troligen i slutet av 1780-talet, med *Callman (Clemon) Salomon,* som o. 1803 synes ha invandrat till Norrköping jämte hustrun och sonen *Marcus,* f. 1790. Callman Salomon nämns i 1814 års mantalslängd i Norrköping. 60 år gammal, men är borta 1815; han upptas bland "döde" i en förteckning över judar i Norrköping, som saknar årtal men synes gälla åren 1814—15. I en fört. från 1816 slutligen står Johanna Marcus antecknad som änka; likaså i mantalslängden 1818 ("Jude Enkan Salomon Clemonsson"!) Själv är hon borta ur mantalslängden först 1819.

Nr 2. *Joseph Marcus,* f. omkr. 1762—64 (enl. uppgifter i olika mantalslängder), d. i febr.—mars 1825 i Norrköping. G. 1799 med Fredrika Davidsson — se rad XI nr 3. Fadern hette Marcus (Mordokai). Om hans familj och event. släktskapsförhållanden se det släkthistoriska kap. Handlande.

Jacob Marcus' gravvård (rad III:3).

Nr 3. *Jacob Marcus,* f. enligt tolkningen av gravskriftens tidsangivelse 1748—49, enl. förs.-boken 1749 (eftersom den judiska månaden Tebet motsvarar dec.—jan., kan en felaktig omräkning lätt ske), i Schwaan, Mecklenburg, d. 13/3 1819 i Norrköping (enl. tillkännagivande i Norrk. Tidn. "Lördags aftonen klockan 11, den 13 dennes, i en ålder af nära 70 år", ehuru han enligt gravskriften skulle varit något över 70 år). I mantalsuppgifterna finns som vanligt skiftande åldersuppgifter, som ger andra, senare födelseår. Son till Marcus Levi och h. h. Freude Abraham, bror till Hendel Marcus — se rad III nr 1 — och halvbror till David Davidsson — se rad IV nr 4. G. m. Fredrika Isaac (Isaksson), f. o. 1760 i Mecklenburg, d. 9/9 (enl. boupptecknr.; enl. förs:s dödbok 10/9) 1826 i Göteborg. Hennes gravskrift har felaktigt dödsdatum: "den 7 Elul 5580 (= 19/8 1820); det kan ytterligare nämnas, att hennes testamente är dagtecknat i Göteborg den 9 aug. 1826 och har ingressen: "Da es unbestimmt ist, wann sich mein Lebensende nahet, so will ich, da ich noch bei vollen Lebenskräften bin, hierdurch meinen letzten Willen anzeigen". Se i övrigt det släkthistoriska kap. — Grosshandlare och kattunfabrikör m. m.

Nr 4. *Beata Jacobsson,* f. enl. gravskriften i juni—juli 1785 (härmed stämmer dödsannonsens uppgift om hennes ålder)[125] i Norrköping, d. där (enl. dödsannons) d. 18/3 1820 ("förleden Lördag den 18 dennes, — — — 34 år och 9 månader gammal", står det i tillkännagivandet). Den 18 mars 1820 var också en lördag, men enligt gravskriften avled hon tisdagen den 6 Nisan och begravdes onsdagen den 7 Nisan — en oförklarlig och säkerligen felaktig uppgift. Dödsorsak enligt tillkännagivandet i Norrköpings tidningar: "en långwarig sjukdom". Dtr till Jacob Marcus — se rad III nr 3 — och h. h. Fredrika Isaac. G. 1800 (enl. Marcusska stamtavlan) med sin kusin Esaias Jacobsson, f. 27/2 1775 i Schwaan, d. 2/11 1850 i Stockholm — se Gamla judiska gravplatser: Aronsberg nr 214. (Esaias J. gifte sig

Philip Jeremias' gravvård (rad III:6).

för andra gången med sin systerdotter Bernhardina Raphael, f. 13/3 1799 i Sthlm, d. där 24/4 1853).[125b]

Nr 5. *Rosa Isack,* f. omkr. 1745 (70 år enl. mtl. 1815), okänd födelseort, död i december 1817 i Norrköping. Änka efter David Salomon i Danzigs förstad Alt-Schottland, mor till Isaac Davidson — se rad IX nr 6. I Norrköping tycks hon varit bosatt endast ett par år; hon är inte med i någon judeförteckning men nämns i mantalslängder fr. o. m. 1815.

Nr 6. *Philip Jeremias,* f. 1752 i Federan vid Penzlin, d. 29/7 1828 i Norrköping, enl. tillkännagivandet i Norrk. Tidn. "i en ålder av 76 år och 3 dagar", vilket skulle betyda, att juli också var hans födelsemånad. Olika mantalslängder gör honom flera år yngre; enl. exempelvis de personligt undertecknade uppgifterna för år 1810 var han vid deras avlämnande 54 år, dvs. f. 1755. Son till Jeremias Moses (d. 1780 i Schwaan) och h. h. Hendel Isaac — se rad IV nr 1. G. 1) (före 1783) m. Beata Jacobsson, i Norrköpings församlingsbok kallad Josephsson, d. i Schwaan 1788, möjligen i barnsäng, eftersom sonen Jacob föddes d. å.; 2) 1794 m. Ester Davidsson — se rad XI nr 7. Se vidare det släkthistoriska kap.[126] — Grosshandlare och fabrikör.

Rad IV.

Nr 1. *Hendel (Johanna) Isaac,* f. o. 1728—30 i Elmshorn i Schleswig-Holstein, några mil nv. om Altona, d. enligt gravskriften i mars—april 1805 i Norrköping. I förteckningen över judar i Norrköping 1804 är hon upptagen bland "döde", men då denna fört. är dagtecknad först 12 sept. 1805, bör förmodligen årtalsuppgiften inte tolkas alltför exakt. Änka efter Jeremias Moses i Schwaan sedan 1780, bosatt i Norrköping hos sin son Philip Jeremias fr. o. m. 1794.

Hendel Isaacs gravvård (rad IV:1).
Snett bakom till vänster: Moritz Schönthals vård (rad VI:3).

Nr 2. *Hendel (Johanna, Hilda) Joseph,* f. omkr. 1730 (enligt något varierande uppgifter i olika mantalslängder), d. i juli— aug. 1812 (enl. gravskriften). Egendomligt nog är hon inte med i detta års mantalslängd, trots att uppgifterna ju lämnades föregående år; 1813 står hennes namn bland "döde" i fört. över judar i Norrköping. Hennes fader, Joseph (Segal), var enl. namnets vittnesbörd levit. Hon var Jacob Marcus' svärmor, och hennes förste make hette således Isaac. Till Sverige torde hon ha kommit senast 1782 (hon är med i 1783 års mantalslängd i Norrköping och är sedan till sin död bosatt i staden). Omkring 1790—91 gifte hon om sig med Heiman Moses, på hennes gravvård kallad Chaim Katz, vilket anger, att han var aronit. Från 1796 är hon åter änka. I Sverige hade hon tydligen flera barn, såsom närmare utredes i det släkthistoriska kap.

Nr 3. *Maria Marcus,* f. (enl. slutsatser av åldersuppgiften i tillkännagivandet om hennes död) i aug., möjl. juli 1785 i Norrköping, d. där 10/12 1813 "i en ålder av 28 år och 4 månader". Enl. Stockholms mosaiska församlings kyrkobok var hon född i juni 1789 (!), enl. Marcusska stamtavlan 1784. Dtr till Jacob Marcus — se rad III nr 3 — och h. h. Fredrika Isaac. G. 1800 (enl. Marcusska stamtavlan) m. Levin Marcus — se rad XI nr 2.

Sannolikt var Maria Marcus tvillingsyster till Beata Jacobsson (se rad III nr 4) — enligt dödsannonsernas åldersuppgifter skulle båda systrarna vara födda samma år men olika månader (!), nämligen i juli resp. augusti eller åtminstone i början resp. i slutet av juli. Då skillnaden är så pass obetydlig, torde man dock kunna utgå från att en felräkning på en månad i någotdera fallet är upphovet till det orimliga förhållandet mellan de uträknade födelsetiderna. Marcusska stamtavlans uppgifter, att Beata Marcus skulle vara född 1783 och Maria M. 1784, är sannolikt felaktig. Jacob Marcus' äldsta barn var troligen dottern Ester,

som enligt stamtavlan var född 1785 och tredje barnet i familjen, medan förs.-boken däremot har födelseårtalet 1784. I de familjeanteckningar på hebreiska, som Jacob Marcus infört i sin bönbok, står Ester också först; dessa anteckningar är emellertid endast bevarade i en avskrift, som enl. dr Brody är synnerligen otydlig och har talrika felskrivningar, varför den i stort sett är oanvändbar som källa. — Det kan ytterligare påpekas, att inom den Marcusska syskonkretsen tycks ha funnits ytterligare ett, möjligen två tvillingpar, nämligen Hedda och Abraham, båda födda 1796, samt event. Lovisa och Johanna, vilka enl. mantalslängden 1805 (uppgifter från 1804) båda var 17 år, alltså födda 1787 — dvs. Lovisas födelseår enl. stamtavlan, medan Johanna enl. denna var född 1791! Den benägenhet för tvillingfödslar hos Fredrika Marcus, som man kan utläsa ur dessa uppgifter, ökar väl ytterligare sannolikheten av att Beata och Maria var tvillingar.

I detta sammanhang bör också konstateras, att Marcusska stamtavlan ifråga om de uppgivna födelseåren för Jacob Marcus' barn synes vara en tämligen opålitlig källa — man frestas ibland att tro, att den härvidlag delvis bygger på rena gissningar.

David Davidssons gravvård (rad IV:4).
Den äldsta bevarade vården på begravningsplatsen.

Nr 4. *David Davidsson,* f. o. 1732 i Prebberede nära Wüstenfelde i Mecklenburg, d. i dec. 1803 i Norrköping. Son utom äktenskapet till Freude Abraham (sedermera hustru till Marcus Levi i Schwaan) och en mjölnare, som enligt en något oklar uppgift av Tychsen tycks ha dött före sonens födelse. David Davidsson var alltså halvbror till Hendel, Jacob och Joseph Marcus. G. 1760 med sin kusin *Beile (Beata) Moses,* f. o. 1735 i Prebberede, död 9/2 1822 i Norrköping (ingen gravvård bevarad), dtr till David D:s morbror Moses Abraham. — Kyrkobetjänt.

Rad V.

Nr 1. *Rachel Fingerhut,* f. 1826, troligen i Krakow, d. 28/10 1895 i Norrköping. Dödsorsak: ålderdomsavtyning. Dtr till handl. Herzel Ambos och h. h. Malke. G. 1847 med Samuel Berl Fingerhut — se rad I nr 6.

Nr 2. *Mårten Marcus,* f. 6/11 1831 i Norrköping, d. där 24/11 1896. Son till Jacob Marcus' son Joseph Marcus — se möjligen rad XI nr 1 — och h. h. Lovisa Rubenson — se rad VIII nr 2. Ogift.

Nr 3. *Betty Wahren,* f. 6/12 1862 i Norrköping, d. där 13/12 1906. Dtr till klädesfabrikören Herman Leonard Wahren — se rad VI nr 4 — och h. h. Emilie Philip — se rad VI nr 4. Ogift.

Nr 4. *Bertha Wahren,* f. enl. gravskr. 9/4 (enl. förs.-boken 8/4) 1877 i Norrk., d. där 19/1 1925. Dtr till klädesfabrikören Richard David Wahren — se rad VI nr 6 — och h. h. Emma Heyman — se rad VII nr 5. Ogift.

Rad VI.

Nr 1. *Ludvig Fürst,* f. 2/11 1831 i Göteborg, d. 19/2 1886 i Linköping. Dödsorsak: magkräfta. Son till kantorn vid mos. förs. i Göteborg Abraham Simson Fürst (f. 26/7 1798 i Altona, d. 4/12 1861 i Göteborg) och h. h. Wilhelmina Unna (f. 28/8 1806 i Köpenhamn, d. 18/10 1894 i Gbg, dtr till Salomon Emanuel Unna, o. 1777—1819 och h. h. Jacobine Jacobsen, 1780—1854, som var syster till Levin och Gottfried Jacobsson i Gbg). — Handelsagent. Ogift.

Nr 2. *Marcus Valentin,* f. 19/9 1814 i Inowrazlaw, Posen, (Norrköpings förs.-boks uppgift, att han var född i Göteborg, är oriktig), d. 26/1 1896 i Norrköping. Son till "privatläraren"[127] Philip Valentin, 1770—1837?, och h. h. Zipora Senator 1770—1840 (hon var enligt förteckningarna över judar i Göteborg bosatt där som änka 1836 och 37 — utom sonen Marcus bodde även en annan son, Isaac Philip V. samt dottern Dorothea, g. m. Isaac Leman, då i Gbg — varför mannens dödsår torde få flyttas tillbaka något). G. 1840 med Hedvig (Hedda) Pineus, f. 17/1 1819 i Gbg, d. där 25/8 1876, dtr till kattunfabrikören Isaac Pineus (16/4 1781—14/1 1837)[128] i dennes 2:a äktenskap m. Betty Holländer (o. 1797—21/7 1863). — V., som varit språklärare och hattfabrikör i Göteborg, flyttade till Norrköping 1892. Han var brorson till den s. 59 omnämnde Valk Isaac Vallentin; en av hans sonsöner är prof. Hugo Valentin.

Nr 3. *Moritz Schönthal,* f. 26/12 1820 i Diespeck, Bayern, d. 17/1 1890 i Norrköping. Son till Lämlein David Schönthal[129] och h. h. Gette Sternau. G. 26/10 1848 m. Hilda Marcus, f. 12/12 1824 i Norrk., d. 9/9 1892 i Sthlm, dtr till Joseph Marcus — se rad XI nr 1 (?) — och h. h. Lovisa Rubenson — se rad VIII nr 2. — Religionslärare och predikant vid synagogan.

Nr 4. *Herman Leonard Wahren,* f. 2/1 1827 i Norrköping, d. där 10/2 1892. Son till Jacob Wahren — se rad X nr 6 — och h. h. Rebecka Philip — se rad IX nr 7. G. 1) (trol. 1852) m. Betty Nathanson — se rad IX nr 4 — och 2) (1858) m. Emilie Philip — se nedan. Klädesfabrikör.

Emilie Wahren, f. 20/4 1838 i Karlskrona, d. 5/11 1932 i Saltsjöbaden. Dtr till Samuel Emanuel Philip (1792—1874, son till Emanuel Philip, 1759—1829, o. h. h. Henriette Abrahamson, 17/7 1770—1863) och h. h. o. kusin Rebecka Philip (1811—1864, dtr till Ioseph Philip, 1760—1840, och h. h. Therèse (Tolze eller Tolzar) Salomonsen, kallad Nieburg (=Nyborg), f. 1776 i Köpenhamn, d. 1821 i Karlskrona (dtr till Moses Salomonsen

Främst:David Davidssons gravvård. Snett bakåt till höger Rachel Austern (1898—1942). I rad VI från höger: 1. Herman och Emilie Wahren (rad VI:4), 2. John och Göthilda Philipson (rad VI:5), 3. Richard Wahren (rad VI:6), 4. Gustaf Wahren (rad VI:7). Snett till vänster bakom John och Göthilda Philipson: Levy Julius Schlesinger (rad VII:4).

(Mausche Nyborg), 1720—1803, och h. h. 2) Blume Levy, 1739—1837). Det kan påpekas, att Therèse Philips dödsår hittills varit okänt. Enligt Fischer, Slægten Salomonsen (Nyborg) avled hon "före 1835" i Karlskrona. Hon är emellertid borta ur judeförteckningen redan år 1821, men först 1822 benämnes Ioseph Philip änkling. G. m. Herman Wahren — se ovan.

Nr 5. *John Philipson,* f. 28/12 1829 i Norrköping, d. där 7/9 1899. Son till Mauritz Philipson — se rad VIII nr 5 — och h. h. Sara Hirsch — se rad VIII nr 6. G. 29/6 1854 m Göthilda Magnus — se nedan. Industri- och bankman, konsul, stadsfullmäktig m. m.

Göthilda Philipson, f. 9/6 1831 i Göteborg, d. 29/6 1905 i Stockholm. Dtr till Emanuel Lazarus Magnus (1803—1876) och h. h. Jeanna (Jeanette, Schönchen) Warburg (1805—1879, dtr till Simon Elias Warburg, 1760—1828, och h. h. Zipora Henriques, 1773—1843, som var dtr till Bendix Moses Henriques, 1725—1807, och h. h. Elischewa Chawa[129b], d. 1796). G. 1855 m. John Philipson — se ovan. Flyttade till Stockholm 1900. Syster till Amelie Philipson — se rad XIV nr 6.

Nr 6. *Richard David Wahren,* f. 7/8 1835 i Norrköping, d. där 5/1 1901. Dödsorsak: pulsåderinflammation, artesioskleros. Son till Jacob Wahren — se rad X nr 6 — och h. h. Rebecka Philip — se rad IX nr 7. G. 1863 med Emma Heyman — se rad VII nr 5. Klädesfabrikör.

Nr 7. *Gustaf Mauritz Wahren,* f. 24/12 1832 i Norrköping, d. där 25/7 1904. Dödsorsak: kräfta i käkbenet. Son till Jacob Wahren och Rebecka Philip, bror till Richard David W. Klädesfabrikör. Ogift.

Rad VII.

Nr 1. *Rebecka Nathanson,* f. 17/5 1809 (enl. förs.-boken, vilket stämmer ungefär med uppgifter i flera mantalslängder) i Norrköping, d. där 25/3 1865. Dtr till Joseph Marcus — se rad III nr 2 — och h. h. Fredrika Davidsson — se rad XI nr 3. G. o. 1831 med urfabrikören Gottschalk Nathanson — se Gamla judiska gravplatser: Aronsberg nr 134.

Nr 2. *Ebba Emilia Schlesinger,* f. 8/1 1852 i Norrköping, d. 9/10 1866 i Stockholm. Dödsorsak: bukhinneinflammation. Dtr till grosshandlare Isaac Meyer Schlesinger och h. h. Josephine Benecke. Syster till Carl Erik Schlesinger — se rad I nr 4.

Nr 3. *Perez*[130] *Elias,* född 26/6 1802 i Kretschowe, Polen (c:a 15 km nv. om Lvov), d. 1/9 1872 i Norrköping. Dödsorsak: "hydrops" (= vattusot, dvs. förmodligen hjärtsjukdom). Fadern torde ha hetat Aser Elias. Enligt förs.-boken var E. "Läkare, boende uti Urmakare Hylins gård, Gamla Torget". Han åtnjöt under 1860- och 70-talen understöd av församlingen.

Nr 4. *Levy Julius Schlesinger,* f. 15/1 1809 (enligt faderns egenhändiga anteckningar — däremot har förs.-boken 9/2 och dödsannonsen 9/1, men eftersom det hebreiska datum: "söndagen den 27 Tebet år 5569" torde motsvara jan. 1809 och den 15 jan. d. å. inföll på en söndag, medan den 9 var en måndag, synes alltså faderns uppgift vara den riktiga) i Göteborg, d. 20/8 1878 i Linköping. Son till handl. Meyer Schlesinger (f. i okt.—nov. — "den 20 Cheschwan" — 1773 i Brieg, Schlesien, d. 27/7 1822 i Gbg) och h. h. Sara (Särche) Wulff (f. o. 1781, d. 7/9 1821 i Gbg). G. 1831 med Hedda Jacobsson — se rad XI nr 8. Klädesfabrikör.

Främst från höger: 1. Levy Aron Weslig (rad VIII:1), 2. Lovisa Marcus (rad VIII:2). Snett till vänster bakom Weslig: Sara Wulff (rad IX:1).

I främsta raden från höger: 1. Adolf David Lamm (rad VIII:3), 2. Maria Lewin (rad VIII:4).
Mellan dessa: J. I. Nathanson (rad IX:5).
Pelaren med urnan: Betty Wahren (rad IX:4).
Längst till höger, lagad: Birgitte Philipson (rad X:2).
Till vänster bakom denna: Levin Marcus (rad XI:2).

Nr 5. *Emma Ester Wahren,* f. 21/4 1839 i Göteborg, d. 26/10 1878 i Norrköping. Dtr till grosshandl. Heyman Jacob Heyman (1801—1869) och h. h. Gustafva Schlesinger (1797—1855, dtr till kattuntryckaren och kantorn Gabriel Schlesinger i Gbg, o. 1758—1822, och h. h. Hendel Salomon, o. 1768—23/4 1826). G. 1863 med Richard David Wahren — se rad VI nr 6.

Nr 6. *Elsa Wahren,* f. 17/2 1877 i Norrköping, d. där 24/11 1883. Dödsorsak: "nervfeber (febris Typhoides)". Dtr till klädesfabrikören Herman Leonard Wahren och h. h. Emilie Philip — se rad VI nr 4.

Rad VIII.

Nr 1. *Levy Aron Weslig,* f. 13/11 1800 i Stockholm, d. 6/3 1858 i Söderköping. Dödsorsak: gikt. Son till grosshandl. och kattuntryckaren m. m. Aron Elias Weslig (f. 8/4 1761 i Ober-Wesel, d. 8/12 1823 i Sthlm) och h. h. Mariana von Halle (f. 4/3 1775 i Köpenhamn, d. 1/10 1825 i Sthlm). W. flyttade till Norrköping 20/11 1840, till Söderköping 1/10 1846. Ogift.

Nr 2. *Lovisa Marcus,* f. 4/6 1796 i Stockholm, d. 27/11 1858 i Norrköping. Dödsorsak: kräfta. Dtr till rabbinen Ruben Wulff — i förs.-boken kallad Wulff Rubensson (f. 9/3 1752 i Lissa, Posen, d. 6/1 1828 i Sthlm) och h. h. Beata Levin (f. 15/3 1759 i Röbel, Mecklenburg, d. 12/1 1827 i Sthlm). G. 1821 med Joseph Marcus — se möjligen rad XI nr 1.

Mauritz och Sara Philipsons gravvårdar (rad VIII:5, 6). Snett bakåt höger skymtar Isaac (främst) och Maria Davidsons vårdar.

Nr 3. *Adolf David Lamm,* f. 26/4 1798 i Stockholm, d. 30/3 1862 i Norrköping (uppgiften i Simonis' Genealogi över släkten Lamm, att han dött i Sthlm, är felaktig). Dödsorsak: "Vitium cordis + Bronchitis chron." (= hjärtfel + kronisk bronkit). Son till grosshandl. och kattuntryckaren David Moses Lamm[131] (f. apr. 1762 i Altona, d. 5/8 1831 i Sthlm) och h. h. Hedda Levisson (f. 13/11 1768 i Strelitz, d. 13/11 1834 i Sthlm, dtr till överrabbinen Levin Hirsch Levi, 1734—1796, och h. h. 2) Rebecka Abraham, o. 1762—1796). Lamm kallas "Grosshandlande, boende i kvadr. Enväldet Hidelins gård".

Nr 4. *Maria Lewin,* f. 19/9 1791 i Norrköping, d. där 17/10 1862. Dödsorsak: "hydrops". Dtr till grosshandl. Moses Davidsson (f. 1760, d. efter 1823) och h. h. Lea David (okänt födelseår, d. 1804). G. 1813 el. 14 med kattuntryckaren och handlanden Herman Lewin, f. o. 1785 i Sthlm, d. 5/9 1830 i Norrköping (gravvård ej bevarad), son till Kauffman Levin (o. 1748—1816) och h. h. Magdalena Salomon (o. 1760—1811).

Nr 5. *Mauritz Philipson,* f. 26/8 1797 i Norrköping, d. 26/10 1862 i Stockholm. Dödsorsak: "Inflammation uti urinblåsan och bulnad sten". Son till Philip Jeremias — se rad III nr 6 — och h. h. 2) Ester Davidsson — se rad XI nr 7. G. 1823 m. Sara Hirsch — se rad VIII nr 6. Grosshandlare.

Nr 6. *Sara Philipson,* f. 6/1 1804 i Stockholm, d. där 22/4 1868. Dödsorsak: "Hjertförlamning. Hjertlidande. D:r Levertin". Dtr till kattuntryckaren Isaac David Hirsch (f. 9/5 1776 i Strelitz, d. 23/2 1843 i Sthlm) och h. h. Juliana Lazarus (f. 2/2 1774 i Hamburg, d. 4/2 1850 i Sthlm). G. 1823 m. Mauritz Philipson — se rad VIII nr 5.

Nr 7. *Samuel Hartvig,* f. 12/11 1790, sannolikt i Helsingör, d. 4/2 1863 i Norrköping. Dödsorsak: ålderdomssvaghet. Son till Hartvig Baruch — se rad XI nr 4 — och h. h. Fredrika Texière — se rad X nr 5. Handelskassör, tidigare anställd hos grosshandl. Jacob Philipson och vid sin bortgång pensionerad av denne. Ogift.

Nr 8. *Isac Salemonson,* f. 24/12 1795 i Norrköping, d. där 20/11 1863. Dödsorsak: "Gangrena Senilis (Svarta Ros)", dvs. kallbrand till följd av ålderdomssvaghet. Åldersuppgiften på gravvården synes vara felaktig; i förs.-boken står: "67 år 10 mån 26 dagar gammal". Son till Salomon Jacob (i förs.-boken kallad Jacob Salomon), f. o. 1750 i Greifenhagen, Mecklenburg, d. o. 1805—06 i Norrköping (gravvård saknas), och h. h. Johanna Isaac — se rad X nr 1. Kallas monteur eller monterare; bland hans kvarlåtenskap fanns ett antal formar till dragantfigurer, vilka torde ha tillhört utensilierna i en sockerbagarebutik. Förmodligen har S. sysslat med sådana arbeten. Han var sedan barndomen svårt ofärdig, gick på kryckor, betecknas som fattig. Ogift.

Rad IX.

Nr 1. *Sara Wulff,* f. 10/3 1763? (enl. församlingsboken, medan däremot bouppteckningen uppger, att hon avled vid 78 års ålder, vilket ger födelseåret 1770, och mantalslängdernas skiftande uppgifter också gör henne åtskilliga år yngre — särskild vikt bör kanske läggas vid att hennes dåvarande husbonde Joseph Marcus så tidigt som 1792 uppger hennes ålder till 19 år) i Schwaan, Mecklenburg, d. 11/9 1848 i Norrköping. Dtr till David Davidsson — se rad IV nr 4 —— och h. h. Beile (Beata) Moses (enligt förs.-boken hette modern Rebecka, född Mauritz, men då David Davidsson gifte sig med Beile Moses 1760, förefaller denna uppgift oriktig; kanske har dock modern haft det hebreiska namnet Rebecka, och Mauritz — Moritz är ju ett vanligt substitut för Moses). G. 1792 med Samuel Wulff, f. o. 1759, 1792 betjänt hos Joseph Marcus, 1793—97 skriven som sjukvaktare i Stockholm, 1806 i Philip Jeremias' försvar i Norrköping. Han levde 1807 men omnämnes 1814 av änkan såsom död för flera år sedan. Makarna hade tydligen inga barn, men ända från 1797 och i varje fall till 1813 hade de — efter mannens död änkan — en fosterdotter Hanna Eliasson. Var detta möjligen Elias Josephs dotter Hanna, f. 1788, g. 1819 med Alexander Ludvig Soldin i Norrköping? Brodern Moses' två söner Abraham och Isaac bodde också 1821 hos sin faster Sara Wulff i Göteborg, där hon då var nipperhandlerska.

Nr 2. *Heyman Moses Filehn,* f. 1768 i Filehn (vanl. Filehne) i hertigdömet Posen, d. 5/4 1851 i Norrköping. Son till Suxier (= Jekutiel) Moses och h. h. Hanna Heyman. G. m. Mirl Lazarus Hirsch, som vid mannens död var bosatt i Filehne. Makarna var tydligen barnlösa. "Församlingens religionslärare i 33 år" enligt tillkännagivandet av dödsfallet i Norrköpings Tidningar.

Nr 3. Vård av trä. Inskriptionen helt utplånad redan 1931; numera är vården också borta.

Nr 4. *Betty Wahren,* f. 22/4 1833 i Norrköping, d. där 22/8 1852. Dog i barnsäng vid första barnets födelse. Dtr till Gottschalk I. Nathanson — se Gamla. jud. gravplatser: Aronsberg nr 134 — och h. h. Rebecka Marcus — se rad VII nr 1. G. 8/7 1851 med Herman Leonard Wahren (hans första äktenskap) — se rad VI nr 4.

Nr 5. *Jeremias Israel Nathanson,* f. 25/12 1798 i Schwaan, d. 5/10 1853 i Norrköping. Dödsorsak: kolera[132]. Son till Israel Nathan (f. 20/12 1767 i Gnoien, Mecklenburg, d. efter 1816 i Güstrow?) och h. h. Lea Jeremias (f. 10/4 1770 i Schwaan, d. 15/4 1836 i Güstrow, dtr till Jeremias Moses, o. 1725—1780, o. h. h. Hendel Isaac, o. 1730—1805). — Grosshandlare, ogift.

Nr 6. *Isaac Davidson,* f. (enl. förs.-boken) 7/7 1772 i Danzig, dvs. sannolikt i förstaden Alt-Schottland, d. 4/8 1849 i Norrköping. Oförklarlig är dödsannonsens uppgift, att han vid

sitt frånfälle var 74 år och 3 månader, vilket skulle betyda, att han var född i april eller maj 1775. Gravskriftens åldersuppgift: 72 år, stämmer inte heller med födelse- och dödsårtalen; här kan måhända förklaringen vara felristning eller möjligen felläsning av en 7:a som en 2:a (gravvården är betydligt nedsjunken i jorden, och sista textraden snuddar vid jordytan). I hans egna mantalsuppgifter för år 1810 säges han vara 38 år, vilket ju ger födelseåret 1772. G. 1804 med Maria (Mirjam) Philip — se rad X nr 4. — Klädesfabrikör.

Nr 7. *Rebecka Wahren,* f. 10/4 1795 i Norrköping, d. där 21/1 1855, enligt dödsannonsen "efter en lång och tärande sjukdom". Dtr till Philip Jeremias — se rad III nr 6 — och h. h. Ester Davidsson — se rad XI nr 7. G. 1811 med Jacob Wahren — se rad X nr 6.

Nr 8. *Marie Josephsson,* f. 3/11 1835 i Stockholm, d. (i sin första barnsäng) 14/12 1856 i Norrköping. Dtr till snickarmästaren Samuel Nachman (f. i Sthlm 7/1 1799, d. där 17/9 1868, son till Hirsch Nachman, o. 1765—1825, o. h. h. Juliana Kahn, o. 1763—1833) och h. h. Rakel Levin (f. 4/3 1812 i Norrk., d. 29/6 1882 i Sthlm, dtr till Levin Marcus — se rad XI nr 2 — och h. h. Maria Marcus — se rad IV nr 3). G. 20/5 1855 med klädesfabrikören Bernhard Josephsson, f. 24/2 1824 i Gbg, d. i Sthlm 1875 (son till Samuel Josephsson, 1791—1877, och h. h. Ester Cohn, 1795—1857). Bernhard Josephsson var svåger med Joseph Davidson — se rad IX nr 9. Han gifte 1859 om sig med sin syssling Cecilia Salmonson, f. 4/1 1841 i Sthlm, d. där 14/6 1908 (dtr till Axel Israel Salmonson, 1810—1863, och h. h. Isabella Jacobsson, 1811—1878, dtr till David Jacobsson, 1764—1832, o. h. h. Cecilia Jacobson, 1780—1838). På 1860-talet flyttade B. J. med familj till Sthlm.

Nr 9. *Joseph Edvard Davidson,* f. 19/8 1816 i Norrköping, d. där 24/10 1857. Dödsorsak: gikt. Son till Isaac Davidson — se rad IX nr 6 — och h. h. Maria Philip(son) — se rad X nr 4. G. 21/10 1845 med Bernhardina (Dina) Josephsson, f. 9/11 1820 i Göteborg, d. där 26/4 1881, dtr till Samuel Josephsson och h. h. Ester Cohn — se under rad IX nr 8. Klädesfabrikör.

Rad X.

Nr 1. *Johanna Salomon,* f. 19/2 1765 (okänd födelseort), d. 28/8 1840 (enl. förs.-boken och dödsannonsen; gravskriftens årtal 1843 är tydligen felaktigt) i Norrköping. Dtr (enl. förs-.boken) till Isaac och Hilda (möjligen = Isaac Philip och Gütel Aaron, bröderna Philips i Karlskrona föräldrar; se vidare det släkthistoriska kapitlet). Föräldrarna skulle kanske annars kunnat vara identiska med Jacob Marcus' svärföräldrar, Isaac och Hendel, ehuru den senare i regel har kallats Johanna. Emellertid nämnes i Fredrika Marcus' testamente endast en syster Mirjam, varför det förefaller föga sannolikt, att Johanna Salomon var hennes syster. Den sistnämnda levde säkerligen då liksom tidigare efter mannens död i fattiga förhållanden och borde på något sätt ha ihågkommits i testamentet. — G. 1787 med grosshandlaren Salomon Jacob, f. o. 1750 i Greifenhagen, Mecklenburg, d. o. 1805, sannolikt i Norrköping. Mor till Isac Salemonson — se rad VIII nr 8.

Nr 2. *Brigitte Philipson,* f. 4/7 1798 i Köpenhamn, d. 30/3 1842 i Norrköping. Dtr till Levy Selcher Bähr, även kallad Levin Bendix Cohn (d. 5/12 1808 i Köpenhamn) och h. h. Ester Lamm (f. i Altona, d. 4/3 1813 i Sthlm, dtr till Moses Lamm (d. 1768) och h. h. 2) Sprinz Esperence Lewerden eller Leuwarden, d. 1768). G. 1818 med Jacob Philipson, f. 7/8 1788 i Schwaan, d. 13/4 1859 i Sthlm, son till Philip Jeremias — se rad III nr 6 — och h. h.1) Beata Jacobsson.

Nr 3. *Benjamin Falk,* f. (enl. förs.-boken) 1762 (födelseort okänd), d. 19/11 1843 i Norrköping. Son till Samuel Falck[132] och h. h. Rebecka Calman. Grosshandlare, ursprungligen kompanjon med Isaac Davidson. Ogift. Han saknade släktingar; arvingar efterlystes tre gånger i Post- och Inrikes Tidningar 1844.

Nr 4. *Maria Davidson,* f. 10/6 1786 i Schwaan, d. 8/12 1843 i Norrköping. Dtr till Philip Jeremias — se rad III nr 6 — och h. h. 1) Beata Jacobsson. G. 1804 med Isaac Davidson — se rad IX nr 6.

Nr 5. *Fredrika Baruch,* f. 6/10 1765 (datum enl. förs.-boken i Norrköping) i Danmark, trol. i Helsingör, d. 10/12 1844 i Norrköping. Enl. dödsannonsen — där hon kallas "Enkefru Fredrika Hartvig" — avled hon måndagen den 9 december — veckodagen stämmer med angivet datum — "i en ålder af 80 år och 3 månader", vilket ju skulle innebära, att hon var född 1764. Dtr till Jacob Tixscher (Texière)[134] och h. h. Beata Benjomen (= Benjamin). G. (1789 el. tidigare) med religionsläraren Hartvig Baruch — se rad XI nr 4.

Nr 6. *Jacob Wahren,* f. 10/8 1784 i Stralsund, d. 22/10 1846 i Norrköping, enligt dödsannonsen "efter en lång och tärande sjukdom" (Ringborg uppger, att han träffades av slaganfall 1843). Son till Hirsch David Wahren (f. o. 1740 i Mecklenburg, sannolikt i Wahren, d. 11/2 1817 i Sthlm) — se Gamla jud. gravpl.: Kronoberg nr 69 — och h. h. Carolina Heyman (f. o. 1750 i Mecklenburg, d. 6/5 1824 i Sthlm — se Gamla jud. gravpl.: Kronoberg nr 101). G. 1811 med Rebecka Philip — se rad IX nr 7. — Klädesfabrikör.

Nr 7. Troligen *Moritz Jacobsson,* f. 9/1 1812 i Norrköping, d. där 2/6 1847. Son till Esaias Jacobsson — se Gamla jud. gravpl.: Aronsberg nr 214 — och h. h. 1) Beata Marcus — se rad III nr 4. — Ogift.

Rad XI.

Nr 1. Troligen *Joseph Marcus,* f. 1794 (enl. förs.-boken; enl. Marcusska stamtavlan däremot 1795) i Norrköping, d. där 27/9 1834. Son till Jacob Marcus — se rad III nr 3 — och h. h. Fredrika Isaac — se under Jacob Marcus. G. 1821 med Lovisa Rubenson — se rad VIII nr 2. Klädesfabrikör.

Någon annan Joseph, över vilken vården skulle kunna vara rest, är inte känd. Joseph Marcus dog dessutom kort före Levin Marcus, vars grav ligger närmast intill (nr 2 i samma rad), varför identifikationen torde vara tämligen säker.

Nr 2. *Levin Marcus,* f. 1770 (enl. Stockholms mos. förs.-bok, medan olika mantalslängder som vanligt ger skiftande uppgifter) i Penzlin i Mecklenburg, d. (enl. dödsannons och bouppteckning) 8/10 1834 i Norrköping. Årtalet 1833 på gravvården torde bero på felristning. Fadern hette Marcus (Mordokai). Släktskapsproblemet behandlas i det släkthistoriska kap. G. 1) 1800 (?) med Maria Marcus — se rad IV nr 3 — 2) o. 1815 med Eleonora (Lea) Holländer, f. 11/6 1791, trol. i Stockholm, d. där 24/3 1870 (dtr till strumpfabrikanten Isaac Holländer, f. o. 1756, trol. i Polen, d. o. 1802—04 i Sthlm, och h. h. Rachel Hirsch, f. o. 1752 i Brisk, Polen, d. 23/12 1830 i Sthlm — se Gamla jud. gravpl.: Kronoberg nr 130). — Grosshandlare och fabrikör.

Nr 3. *Fredrica Marcus,* f. (enl. mantalslängd för 1832) 28/5 1779, säkerligen i Schwaan, d. (enl. förs.-boken) 12/2 1836 i Norrköping. Dtr till David Davidsson — se rad IV nr 4 — och Beata Moses — se under David Davidsson. G. 1799 med Joseph Marcus — se rad III nr 2.

Nr 4. *Hartvig Baruch,* f. 5/8 1755 i "Landsburg"? (= Landsberg an der Warthe i Preussen?), d. (enl. dödsannons) natten mellan den 8 och 9 juni 1836 i Norrköping. Son till Samuel Baruch och "Sally, född I. Can" (förs.-boken). G. 1789 eller tidigare med Fredrika Texière — se rad X nr 5. Angående släkten se f. ö. det släkthistoriska kap.

Nr 5. Inskriften helt utplånad redan 1931; vården numera borta.

Nr 6. Förmodligen *Isak Marcus,* f. 1786 (enl. förs.-boken; enl. Marcusska stamtavlan däremot 1790) i Norrköping, d. där 18/3 1837. Son till Jacob Marcus — se rad III nr 3 — och h. h. Fredrika Isaac — se under Jacob Marcus. Troligen är det denne Isak Marcus, som i mantalslängden 1811 står upptagen som fabriksmästare på faderns kattunfabrik, ehuru hans ålder då anges till 19 år.

Nr 7. *Ester Philip,* f. 4/5 1778 i Schwaan, d. 18/2 1840 i Norrköping. Dtr till David Davidsson — se rad IV nr 4 — och h. h. Beata Moses — se under David Davidsson. G. 1794 med Philip Jeremias (hans andra äktenskap) — se rad III nr 6.

Nr 8. *Hedda Schlesinger,* f. 22/1 1813 (enl. kyrkboken; däremot enl. Marcusska stamtavlan 25/1) i Norrköping, d. där 12/5 1840. Dtr till Esaias Jacobsson — se Gamla jud. gravplatser: Aronsberg nr 214 — och h. h. Beata Marcus — se rad III nr 4. G. 1831 med Levy Julius Schlesinger — se rad VII nr 4.

Rad XII—XIII.

Nyare gravar; personuppgifter faller utanför detta arbetes ram.

Rad XIV.

Nr 1. *Ludvig Marcus,* f. 12/5 1827 i Norrköping, d. där 12/3 1904. Dödsorsak: arteriosklerос. Son till Joseph Marcus — se rad XI nr 1 — och h. h. Lovisa Rubenson — se rad VIII nr 2. G. 1) 21/8 1882 med Lisa Jansson, f. 5/7 1845, d. 29/12 1889, 2) 13/4 1895 med den föregåendes syster Anna Maria Jansson, f. 30/3 1836, död efter mannens bortgång, okänt när. Klädesfabrikör. Har upprättat Marcusska stamtavlan (1900) och utgivit "Resumé öfver Mosaiska församlingens i Norrköping kyrkobyggnad 1854—1858" (1902).

Nr 2. *Samuel Levin,* troligen make till Jenny Rakel Levin — se rad XIV nr 4 — och då f. 5/5 1850 i Philipouen, Ryska Polen (= Filipowo vid Ostpreussens östgräns c:a 50 km nv. om Grodno), d. 11/1 1909, möjligen i Hudiksvall, där han varit bosatt. Årtalet stämmer dock inte med åldersuppgiften på gravvården.

Nr 3. *Abraham Marcus,* f. 6/11 1832 i Norrköping, d. där 31/5 1914. Dödsorsak: lunginflammation och åderförkalkning. G. 8/3 1860 med Mathilda Eklund, f. 10/12 1839, d. 1925. Bosatt i Stockholm 1853—1910, flyttade sistnämnda år tillbaka till Norrköping.

Nr 4. *Jenny (Schene) Rakel Levin,* f. Siraviezki, enl. den svenska gravskr. 1/1 1850 (enl. den hebreiska däremot tio år tidigare, 1840, medan förs.-boken anger som födelsedatum 16/2 1850 — här stämmer ej heller månaden med den hebr. textens Tebet = dec.—jan.) i Krounipoli, Polen, d. 11/11 1924 i Norrköping. Enl. en svårförståelig ant. i förs.-boken infl. 1910 fr. S:t Olai förs. (territoriell förs. i Norrk.). Sannol. hustru till Samuel Levin — se rad XIV nr 2. Betecknas som Handl.änka.

Nr 5. *Jacob Philipson,* f. 26/1 1861 på Marieborg, d. där 24/1 1935. Son till possessionaten Jeremias Carl Oscar Philipson — se rad XIV nr 7 — och h. h. Amelie Magnus — se rad XIV nr 6. G. 4/12 1888 med Agnes Rubenson, f. 11/12 1867 i Göteborg, d. där 10/12 1940, dtr till grosshandl. Jacob Rubenson (1831—1898) och h. h. 2) Fröjda Gumpert (1837—1923).

Nr 6. *Rachel Amelie Philipson,* f. 11/11 1838 i Göteborg, d. 22/7 1910 på Marieborg. Dtr till grosshandl. Emanuel Magnus, 1803—1876, och h. h. Jeanna (Schönchen) Warburg, 1805—1879 (dtr till Simon Elias Warburg, 1760—1828, och h. h. Zippora Henriques, 1773—1843). G. 1860 med Carl Oscar Philipson — se rad XIV nr 7. Syster till Göthilda Philipson — se rad VI nr 5.

Nr 7. *Jeremias Carl Oscar Philipson,* f. 29/5 1835 på Marieborg, d. där 28/3 1922. Dödsorsak: ålderdomsavtyning. Son till Jacob Philipson s:r och h. h. Birgitte Bähr — se rad X nr 2. Possessionat, ägare av Marieborg. G. 1860 med Amelie Magnus — se rad XIV nr 6.

Noter och kommentarer

1 Personregistret till Aaron Isaacs Minnen, s. 348. Enl. samma arbete s. 128 (265) förefaller det dock snarast, som om han inte kommit hit förrän 1779.

1b Ellen Raphaels otryckta anteckningar, efter hennes död överlämnade till Mosaiska församlingen i Stockholm (citeras i fortsättningen E. R.)

2 Hugo Valentin, Judarnas historia i Sverige, s. 244 (citeras i fortsättningen Valentin).

3 Numera i Norrköpings museums ägo, dit det skänkts av en sonsons son till Jacob Marcus, civilingenjör Curt Marcus, Stockholm.

4 Valentin ss. 164, 247.

5 Valentin, s. 195 f.

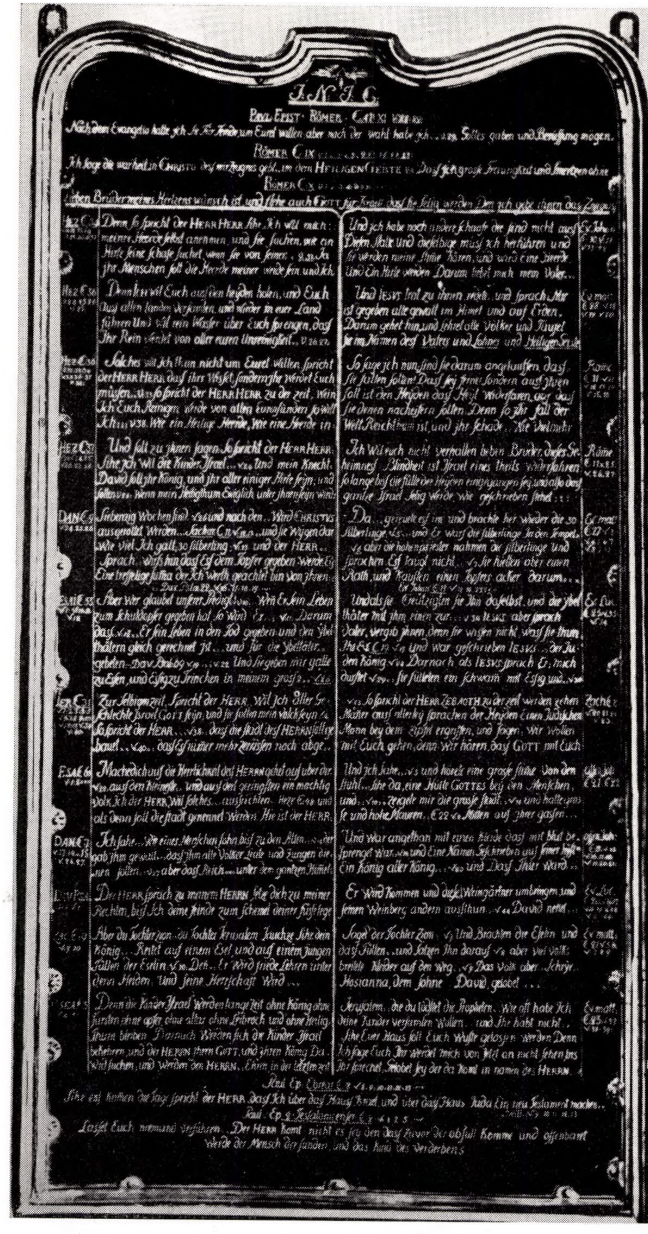
5b Ringborg, Edv., Till Norrköpingskrönikan, del II s. 178 (citeras i forts. Ringborg). I en tidningsannons 1788 nämns också "Judarnes port", förmodligen porten till ifrågavarande hus.

6 För denna egenartade donation, genom vilken nämnda gård förvandlades till ett fideikommiss i Marcusska släkten, har utförligt redogjorts av Valentin, s. 222 f. och av Ringborg i hans arbete Till Norrköpingskrönikan, del I s. 76 ff. Att greve Löwens generösa gåva hade ett judemissionerande syfte, torde stå utom allt tvivel; det framgår särskilt av de bibelord han lät inrista på en koppartavla, som enligt donationsbestämmelserna skulle uppsättas på väggen i husets förnämsta rum och inte fick avlägsnas därifrån. Olika traditioner har anförts om orsakerna till hans speciella intresse för och välvilja mot Jacob Marcus. En av dessa anger det realistiska skälet, att Marcus gjort Löwen ekonomiska tjänster under ryska kriget, medan andra antyder en rent känslomässig bakgrund — enligt en uppgift skulle greve Löwen vid något tillfälle ha påträffat Marcus, då denne sittande vid vägkanten förrättade sin andakt, och blivit gripen av hans judiska fromhet, enligt en annan fanns det i Löwenska familjen en tradition om att denna adliga ätt skulle haft en judisk anfader, liksom Marcus tillhörande Levi stam. I arbetet Svenska bibliotek och exlibris IV s. 58 (Sthlm 1904) refererar C. M. Carlander till denna Löwenska släkttradition om judisk härstamning och anför som sin sagesman friherrinnan fröken Elin Löwen, en kusins sondotter till greve Axel Löwen. — Slutligen ger den norrköpingsfödde döpte juden Eugenius Hartwig i sin självbiografi ännu en version av greve Löwens bevekelsegrunder för sitt märkliga gåvobrev: han berättar, att greven tre nätter i rad drömt, att han skänkte gården till Jacob Marcus, och att han den tredje morgonen själv kom till staden för att följa drömmens maning!

7 Ordet saknas i lexika, även i SAOB; *möjligen* är det tryckfel för raffinad, som var den gängse beteckningen för en mellansort, mindre fin än Canarie, finare än Melis.

8 Berättelser rörande judar i städerna, Riksarkivet, Östermalmsavdelningen.

9 Ringborg, del VI s. 133. Det av Ringborg omnämnda Bleket, vilket, som namnet antyder, användes för kattunsblekning, skulle enligt hans förmodan ha legat på ett numera bortmuddrat grund utanför fabrikstomten. Emellertid utvisar mantalslängdernas uppgifter, att det låg i kvadraten Skeppsholmen norr om Motala ström. Jorden tillhörde staden och hade fr. o. m. 1775 varit utarrenderad till rådmannen och fabrikören Jonas Jäderholm; i samband med tryckeriprivilegiernas överlåtelse blev Marcus och Lamm innehavare.

Koppartavlan från Marcusska gården. Norrköpings museum.

10 Den förste jude i Norrköping, som nämns i samband med kattuntryckning, är inte Jacob Marcus utan *David Jacobsson.* År 1792, alltså året innan Jacob Marcus erhöll sitt privilegium, meddelas nämligen i Norrköpings Tidningar, att de som "åstunda låta trycka på Bomullstyg eller Läroft med swart eller andre Couleurer, kunna öfwerenskomma med Juden David Jacobsson, boende hos Siden-Fabriqueur Pohl". Ordalagen tycks ge vid handen, att Jacobsson (med all sannolikhet en bror till Salomon Jacob; se härom vidare s. 151.) var representant i Norrköping för ett kattuntryckeri. Säkerligen var detta Jacob Isaacs kattunfabrik i Stockholm; några år senare är Jacobsson anställd hos honom i Stockholm och gift med hans fosterdotter. Jacob Isaac var den förste judiske kattuntryckaren i Sverige (se Ingegerd Henschen, Om judar, kattuner och folkdräkter, Sv. Dagbl. 2/4 1946), men att döma av uppgifterna i Henschens uppsats, jämförda med data i personförteckningen till Aaron Isaacs Minnen, tycks Marcus & Lamm i Norrköping, som Henschen inte omnämner, vara den andra judiska firma i Sverige, som erhållit privilegium på kattuntryckning. Jacob Isaacs privilegiebrev är daterat 16/7 1788, Jacob Marcus & Comp:s 28/11 1793; därefter följer i Stockholm de två tidigare Norrköpings-judarna Levin Isaac och Joseph Marcus, som i kompanjonskap fick fabriksrättigheter 6/6 1794, medan Hirsch Joel Nathans tillstånd är daterat 14/10 1795. Möjligen har Gabriel Schlesinger haft kattuntryckeri redan i Marstrand och i så fall varit före Marcus & Lamm; troligen har dock hans fabrikation varit obetydlig. I Göteborg synes Aron Moses (invandrad till Marstrand från Köpenhamn 1791, möjligen identisk med den på sid. 132 omnämnde Aron Moses Henriques) ha erhållit det första privilegiet som "manufacturist på tryckeriidkande"; det är daterat 9/7 1794.

11 Josef Fischer, Simon Isaac Kalkar og hans Slægt, Kbnhvn 1917, s. 18 ff; Aaron Isaacs Minnen, s. 343.

12 I förteckningen över judar i Norrköping 1793 omnämnes Levin Moses Lamms hustru *Rebecka Levin;* hennes efternamn har förut varit okänt (se Svenska släktkalendern 1936 samt Rudolf Simonis, Genealogi över släkten Lamm, Sthlm 1942, den senare stenciltryckt, ej i bokhandeln).

13 Hans Olof Sundelius, Norrköpings Minne, Norrköping 1798, s. 121 ff.

14 "Efter 1799 mästare vid sin broder David Moses Lamms kattuntryckeri vid Blecktornet i Stockholm", heter det i personregistret till Aaron Isaacs Minnen. Emellertid erhöll David Moses Lamm enligt samma källa tillstånd till fabriksanläggningen först 17/6 1800, och Levin Lamm är ännu 1800 jämte "hustrun, sonen Aron, dottern Fredrica och pigan Maja" skriven i Norrköping, kvadraten Gåsen n:o 1, då liksom tidigare betecknad "Judarne Jacob Marcus och Moses Lams gård". — Det kan i detta sammanhang också noteras, att Lamm vid sidan av kattuntryckeriet en tid har haft tapetfabrikation även i Norrköping, tydligen driven som enskilt företag. Enligt annonser i Norrköpings Tidningar 1798 och 99 har han förfärdigat "finare och gröfre Tapeter och Arabesquer (ordet saknas i denna konkreta betydelse både i SAOB och andra ordböcker — förmodligen betyder det "tapetbårder") efter nyaste mode från Frankrike til civila priser". Annonserna är undertecknade "Levin Moses Lamm, Cattuns-Fabriqveur".

15 Ringborg, del VI s. 132 f. Enligt 1805 års mantalslängd var arbetarantalet vid kattunfabriken d. å. ovanligt stort; här nämns en mästare, en formskärare, sju tryckaregesäller, en lärling, fem lärgossar och sex fabriksväblar (ordet saknas i SAOB och Dalin, Svensk Ordbok; = vaktmästare, uppsyningsmän?).

16 Dessa siffror är hämtade ur H. A. Kullbergs broschyr Judeindustrien eller Allmänna Kreditens Likbegängelse, Stockholm 1815. Tillgångarnas storlek betyder givetvis en del

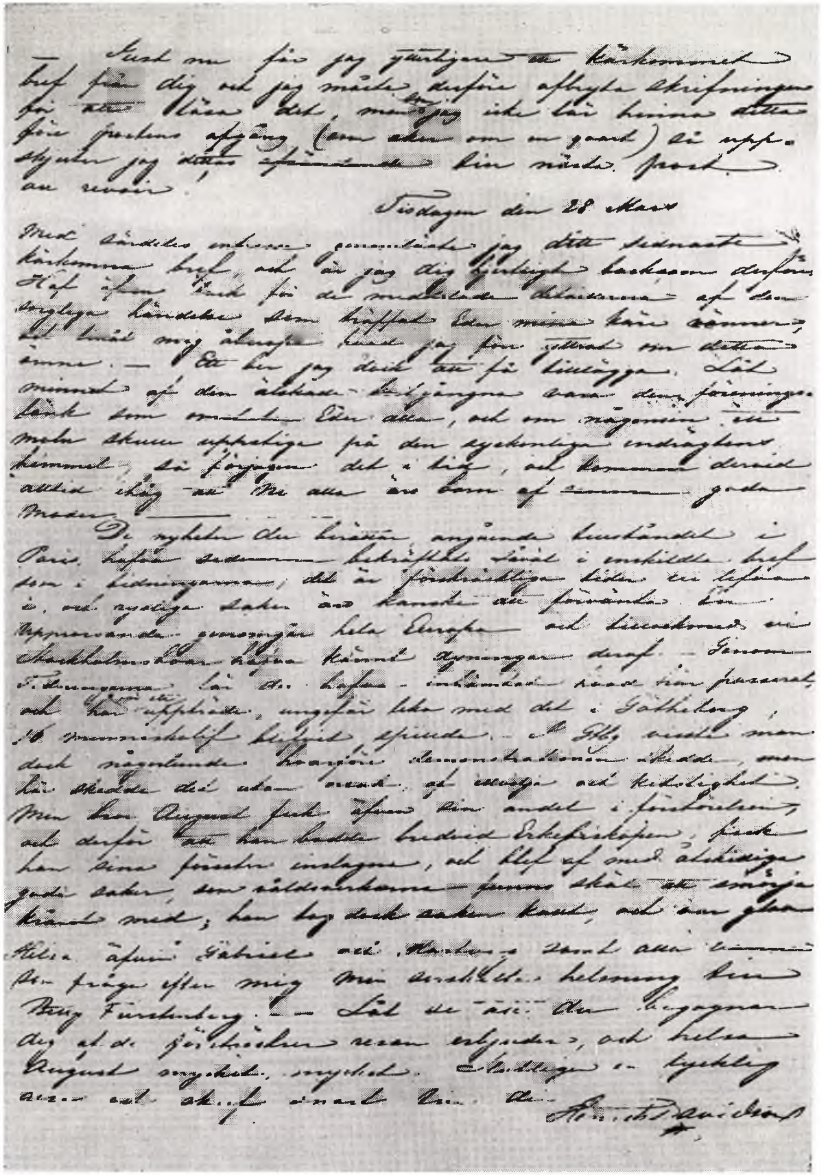
LEVIN MOSES LAMM
(o. 1742—1808).
Pastell av okänd konstnär.
Ägare okänd.

för uppfattningen av konkursen. Jag har icke forskat närmare i saken, men enligt de siffror, som anförts i Erik Lindorms Carl XIV Johan—Carl XV och hans tid, Stockholm 1942, s. 57, synes firman Levin Isaac & A. S. Gisikos kreditposter vid konkurstillfället ha uppgått till sammanlagt omkr. 350.000 rdr banko.

16b Det saknar kanske inte sitt intresse att konstatera, vilka affärsförbindelser Marcus har haft. Utom olika judiska firmor, såsom Philip Jeremias i Norrköping, Jacobsson & Levin (dvs. David J. och Lazarus L.), J. H. Nathanson (en son till H. J. Nathan) och J. N. Oppenheimer i Stockholm, Reis & Magnusson och A. H. Geber i Göteborg, finns bland borgenärerna namn som fabrikörerna Lenning och Wetterling i Norrköping, handelsfirmorna James Dickson & Co. och Kjellberg & Co. i Göteborg (sistnämnda firma leverantör av socker, kryddor och tråd m. m. i parti) samt Joh. Andersson, J. Benctsson och A. Bergman i Ulricehamn (vilka sålt tyger: levantin, taft, manchester etc. jämte band och hängslen m. m.) och slutligen en Hamburg-firma, I. H. Voumard (tydligen icke-judisk, eftersom ett edligt intygande, som finns med bland papperen i konkursen, har formeln: "svär och betygar vid Gud och hans heliga evangelium").

17 Författaren menar givetvis, att han älskade sin religion. 17b Här väl = samhällets.

18 Snickarmästaren Samuel Nachman (en son till Hirsch Nachman och yngre bror till Michael Hirsch Nachmanson, från vilken släkten N. i Sverige härstammar), f. i Stockholm 1799, d. där 1868, vars dotter Marie, gift Josephsson, avled i Norrköping 1856, uttrycker sig i ett brev, skrivet med anledning av dotterns död, på en relativt ledig och natur-

Avsnitt ur ett brev från Henrik Davidson till Leopold Abramson i Göteborg, skrivet i mars 1848.
Ägare: Fru Ester Hartvig, Göteborg.

lig om också formellt tämligen skral svenska men utan sådana språkfel, som röjer utländskt inflytande. Den 25-årige Henrik Davidson, f. i Norrköping 1823, visar sig i ett långt brev från 1848 behärska det svenska språket med samma otvungna säkerhet, som om han varit född och uppfostrad i ett helsvenskt hem. Däremot skriver en annan 25-åring, Wulff Schlesinger, 1835 från en liten amerikansk stad ett brev till sina släktingar i Norrköping, som är avfattat på en påfallande dålig tyska. Han var född i Göteborg men blev tidigt föräldralös och har troligen inte erhållit någon svensk skolbildning. Mera svårförklarlig är skillnaden, när Jacob Marcus' son Abraham, f. i Norrköping 1796, ännu 1870 skriver brev på tyska till sin bror Aron på dennes 70-årsdag, medan Aron Marcus regelbundet tycks ha skrivit svenska. Enligt bevarade skolkataloger hade Abraham Marcus varit lärjunge i apologistklassen av Norrköpings trivialskola.

19 Hustrun hette *Mathilda (Mate) Ries* och var från Hamburg. "Gossen David Riss" är de närmaste åren uppförd i Joseph Marcus' hushåll. Säkerligen är denne identisk med *David Elias Ries* från Hamburg, sedermera (1796) gift med en dotter till Levin Moses Lamm; han flyttade till Stockholm strax i början av 1800-talet. Sannolikt var han och Mate Ries syskon; en av Joseph Marcus' söner hette Elias och var således uppkallad efter morfadern. Släkten Ries var levitisk och torde av namnen att döma vara identisk med den släkt med samma namn, som omtalas i Denkwürdigkeiten der Glückel von Hameln, Berlin 1913 (en Elia Ries var gift med Glückels syster Mate).

20 Tyvärr har jag ej lyckats återfinna den av E. R. citerade skrivelsen till K. M:t. Ett lätt mystifierande dokument finns däremot bland Acta ecclesiastica: Suppliker av judar och omvända judar i Riksarkivet. Det är en böneskrift till konungen, daterad Helsingborg den 24 juli 1793 och undertecknad Salomon Jacob, vari denne anhåller om att få "njuta frihet, at här i Riket wistas, til utöfwande av den metier (=yrke) jag lärdt, medelst åderlåtande — koppsättande och liktornsskärning". Han säger sig redan för sex år sedan ha inlämnat en böneskrift av likartat innehåll till Gustaf III "under dess höga wistande wid lägret på Ljungby heed"; i samma skrivelse har han också "fört underdånig klagan" över "mine egne Nations Bröder, de i Carlscrona boende Judars mot mig anställde hemlige och uppenbara förföljelser". Nu anhåller han om "allernådigaste beskydd emot mine owänners stämplingar", talar om sitt "långvariga och oskyldiga lidande" osv. Trots det identiska personnamnet och hänvisningen till Karlskrona torde det här vara fråga om en annan f. ö. okänd jude med samma namn som Jacob Marcus' kompanjon.

21 Alexander Salomon Gisiko var son till Samuel Salomon i Stockholm. En syster till honom, Sara Salomon, var gift med David Josephson (Prentzlau) och blev stammoder för den kända svensk-judiska kultursläkten Josephson. All sannolikhet talar dessutom för att Gisiko var kusin till Heyman Elias Salomon i Marstrand, senare i Göteborg, och fars kusin till de tre bröderna Salomon Jacob, Heyman Jacob och Elias Jacob Heyman i Göteborg. Denna släktskap har mig veterligt ej tidigare varit påvisad, men skälen till mitt antagande är följande. Samuel Salomon bodde 1769 i Schwerin och uppges av Tychsen vara bror till Heumann Salomon i Plau, där Samuel Salomon också hade bott tidigare. Heumann Salomon i sin tur kallas av Tychsen Vierrothen. Samma tillnamn har en Eilje eller Elias i Röbel, otvivelaktigt identisk med Elias Salomon, farfadern till ovannämnda tre bröder Heyman i Göteborg (beteckningen Vierrothen, en gång Vierrathen, torde vara liktydig med Vierraden, namnet på en liten ort vid Oder, cirka 30 kilometer söder om Stettin, varifrån bröderna Salomon väl alltså har härstammat). Antagandet, att Heumann Salomon var bror till Elias Salomon, bestyrkes också av den omständigheten, att den förres efterkommande år 1813 antog familjenamnet Heymann, och att detta exempel några år senare följdes av Elias' sonsöner i Göteborg, som förut endast kallats med farsnamnet Jacob.

I Överståthållareämbetets förteckning över judarna i Stockholm år 1807 omnämnes såsom

boende hos klockaren Hirsch Levisson "svågersonen Salomon Heyman", 14 år, guldarbetarlärling, f. i Göteborg. Denne Salomon Heyman var en son till Heyman Elias Salomon och enl. mtl. för 1814 f. i april 1793, enl. Gamla judiska gravplatser 1792. Heyman Salomons hustru var inte född Levisson, och svågerskapet måste alltså ha annan förklaring. Hirsch Levisson var gift med Täubche Samuel, f. i Schwerin, år 1807 34 år, inflyttad till Sverige 1792. Med all sannolikhet är denna Täubche identisk med en Teibchen, som i Samuel Salomons mantalsuppgift om sin familj 1792 är uppförd som "Fusterbarn", och vars ålder då anges till 20 år. Den svåger till Hirsch Levisson, som åsyftas, måste tydligen vara Heyman Elias Salomon, vilket ju skulle innebära, att denne var bror till Täubche Samuel, m. a. o. att hon var dotter till Elias Salomon. Detta skulle då förklara, att hon betecknas som "fosterbarn" hos Samuel Salomon 1792. Sannolikt har Täubches fader dött vid ungefär denna tidpunkt, och hon har då upptagits som fosterdotter av sin farbror i Stockholm; detta kan ju också ha skett tidigare. Den enda uppgift, som inte tycks stämma, är att Täubche Samuel säges vara född i Schwerin, där fosterfadern Samuel Salomon tydligen bodde vid tiden för hennes födelse 1772 men veterligen däremot inte Elias Salomon, vilken 1769 var bosatt i Röbel. Det är ju dock tänkbart, att han senare flyttat till Schwerin; ortsuppgiften kan också vara felaktig. De övriga indicierna är i varje fall alltför starka för att rubbas av en enstaka till synes motsägande uppgift.

Det kan ytterligare tilläggas, att A. S. Gisiko var gift två gånger, med två systrar Marcus, döttrar till Aaron Isaacs bror Marcus Isaac och dennes hustru Amalia Salomon, som var dotter till Samuel Salomon och alltså Gisikos syster; båda hustrurna var m. a. o. hans systerdöttrar. En dotterdotter till Gisiko, Marianne Bähr, blev gift med grosshandlaren Jacob Raphael i Göteborg, och en son till dem var den kände nationalekonomen fil. d:r Axel Raphael, fader till släktforskaren fröken Ellen Raphael och konstnärinnan fru Olga Raphael-Hallencreutz. A. S. Gisiko var således d:r Raphaels mormors far och Samuel Salomon såväl hans mormors farfar som hans mormors mormors far.

22 Valentin, s. 491 not.

22b Meddelanden från Landsarkivet for Sjælland m. m., Köpenhamn.

22c Specieriksdalern var egentligen ett silvermynt. Samma värde som denna hade dock fram till 1809 de av riksbanken utgivna sedlarna, varför 1 rdr specie under judereglementets första tid torde ha varit liktydigt med 1 rdr banko. Riksgäldssedlarna sjönk däremot i värde, så att 1 rdr banko omkring sekelskiftet 1800 var = 1½ rdr riksgälds. Detta förhållande fastställdes 1803 och förblev sedan gällande fram till 1855, då mynträkningen både i banko och riksgälds officiellt avskaffades. Under perioden 1809—1834 sjönk emellertid både banko- och riksgäldssedlarnas värde i förhållande till silvermyntet, så att värdet av 1 rdr specie (silverriksdalern) 1834 fastställdes till 2⅔ rdr banko eller 4 rdr riksgälds (L. Zielfelt, Pengar förr och nu, Släkt och Hävd 1952, s. 84—88).

23 E. R.:s anteckningar.

24 Den Ester Jonas, som i registret till Aaron Isaacs Minnen omnämnes som maka till Salomon Isaac, var en dotter till Philip Jonas; hon var född i London 1774. En bror till henne, Joseph Jonas, d. i Stockholm 1846, var född i den engelska huvudstaden 1767 (Mos. förs:s i Stockholm kyrkobok).

24b "Herr Egges Stora Sal" var (enligt Malmberg-Nordéns Vårt gamla Norrköping) belägen i andra våningen i den krog "Tre prinsar" vid Hamngatan i kvadraten Varvet, som från 1780-talet innehades av den tyskfödde källarmästaren Joh. Ulric Egge, invandrad från Libau. Under 1790-talet har den tydligen övertagits av dennes son Joh. Dav. Egge.

Huset längst till vänster "Tre prinsar", rivet 1890, varvid man enl. W. Wiberg på en skorsten fann årtalet 1767.
Foto 1875.
Wibergska samlingarna, Norrköpings stadsbibliotek.

Den Eggeska krogen med dess olika salar har enligt Nordén varit centralpunkten för Norrköpings nöjesliv långt in på 1800-talet; under någon tid på 1790-talet hade Egge där också en teater, där olika sällskap uppträdde, varjämte han var impressario för alla slags artister och sålde biljetter till konserter, teatrar, ekvilibristuppvisningar, menagerier m. m.

25 Eiler Nystrøm, Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid, København 1913, s. 60.

26 Troligen är det hans mor, som i båda längderna står upptagen tillsammans med honom såsom "Jude Enkan Maja".

27 Den egendomliga beteckningen anger förmodligen att betalningen skulle erläggas i silver, inte i sedlar.

27b Tydligen en svåger till Joseph Marcus. 27c Dvs. "i matväg".

27d Prof. Valentin har för mig påpekat, att lärartitlarna ibland säkerligen också fick tjänstgöra som camouflage, när det gällde att skaffa uppehållstillstånd för dem, som saknade föreskrivet kapital.

28 Michael Hartvig, Jøderne i Danmark i tiden 1600—1800, Kbnhvn 1951, s. 193.

29 Schaz maz, förkortning av de hebreiska orden Scheliach zibbur, "menighetens företrädare", och More zedek, "rättslärd", är en beteckning för en mångsidigt anlitad församlingsfunktionär, som i en person kunde vara kantor, lärare, rituell slaktare, toraföreläsare, predikant och sjofarblåsare och dessutom var kompetent att avgöra enklare religiösa och rituella frågor.

29b Joseph Nathan var enligt Aaron Isaacs Minnen (s. 352 f.) från London, hade i Sverige fått "kungl. privilegium till tänders skötande" 1794 och betecknas såsom hovdentist. Det är alltså inte fråga om någon kvacksalvare utan om en för sin tid skicklig yrkesman.

29c I familjen har man observerat den avporträtterades likhet med Karl XIV Johan. Björn Helmfrid (Holmenöden, pl. mell. s. 288 och 289) tycks vilja antyda, att det är kungaporträtten, som påverkat konstnärens uppfattning av sin modell. Det porträtt, som miniatyren egentligen erinrar om, är väl François Gérards oljemålning av den svenske tronföljaren, utförd "d'après nature" i augusti 1810. Det förefaller mycket sannolikt, att den okände — och väl ganska medelmåttige — konterfejare, som utfört miniatyren, i sin framställning sökt medvetet efterlikna denna Karl Johan-bild.

Då uppställer sig emellertid ett kronologiskt problem. Gérards porträtt torde ha blivit mera allmänt känt först genom en sepiakopia av C. D. Forssell, utställd 1818, och framför allt genom det kopparstick, som Forssell fick i uppdrag att utföra efter denna målning; upplagan blev färdig 1822. Philip Jeremias var emellertid i början av 1820-talet en 70 års man (han var född 1752), medan miniatyrens modell gör intryck av att ha varit kanske ett 40-tal år yngre! Antingen måste man därför antaga, att porträttören alldeles onaturligt föryngrat den avbildade, eller att miniatyren föreställer någon annan än Philip Jeremias. I så fall går väl tankarna närmast till sonen Jacob Philipson, f. 1788, vars porträtt från 1843 (se sid. 48) uppvisar ganska stora likheter med miniatyrbilden. Möjligen kunde det också tänkas, att den avporträtterade är Philip J:s äldste son Jeremias Philipson, f. 1783. På grund av sitt icke-judiska äktenskap 1813 var väl denne därefter icke persona grata i familjen, och det förefaller möjligt, att man i familjetraditionen mer eller mindre medvetet blandat bort korten, om porträttet föreställer honom.

I så fall måste väl dock miniatyren vara utförd c:a 10—15 år tidigare, omkring eller före år 1810, och med utgångspunkt från frisyr och klädedräkt ville man kanske snarast hänföra den till nämnda period; likheten med Karl Johan-porträttet skulle då kanske få tolkas som en tillfällighet. Man bör emellertid observera, att om miniatyren verkligen vore ett porträtt av Philip Jeremias, skulle den även med denna datering föreställa en 50—55 års man, vilket avgjort motsäges av den avbildades utseende.

30 Wadström var överjägmästare — i mantalslängden för 1799 nämns i kvadraten Täppan "Herr Öfver Jägmäst. Wadströms och Juden Philip Jeremias gård". Han tillhörde den kända norrköpingssläkten Wadström.

31 I Wilhelm Carlgrens minnesskrift Drags 1642—1942, Stockholm 1942, uppger förf., att ifrågavarande spinnmaskin i stället skulle ha avprovats vid Smedjeholmens bruk på initiativ av dess dåvarande ägare, lagman John Swartz. Instrumentmakare Carlström, maskinens konstruktör, nämner han inte alls, lika litet som Philip Jeremias. Carlgrens hänvisning till Ringborg som källa är obegriplig. Min framställning stöder sig både på Ringborg och på Björn Helmfrids Holmenöden under fyra sekler. Norrköping 1954, samt bekräftas genom mitt i texten citerade annonsfynd.

32 Ringborg, del V, passim.

32b Källor: Ringborg, Helmfrid.

33 Denne, som var stadsfiskal, etablerade sig sedermera även som klädesfabrikör men

kom på obestånd, gjorde konkurs och rymde ur landet (se därom längre fram i samband med redogörelsen för A. L. Soldins verksamhet, s. 81).

34 Helmfrid, Holmenöden, s. 309 ff.

34b Bland dessa, både bland judar och icke-judar, fanns ju också den illa beryktade kategori, som ägnade sig åt ocker i mer eller mindre utpräglad form. "Juden" har nog härvidlag ibland oförskyllt fått klä skott även för sina icke-judiska medtävlare om de orättfångna vinsterna. Det bör emellertid framhållas, att den privata penninghandeln vid denna tid också hade en legitim och betydelsefull uppgift att fylla i det ekonomiska livet.

34c Firmanamnet torde betyda, att han ibland kallats Marcus Levin; likheten med svärfaderns namn har kanske varit en bidragande orsak till den valda firmabeteckningen.

35 Leverantör av köttet har i samtliga fall varit "slagtaren Lembke". Eftersom på räkningen endast anges så och så många skålpund etc. per gång, får man väl anta, att ett djur vid varje tillfälle delades upp mellan de olika judiska familjerna, och att församlingens schochet eller skäktare utförde själva slakten enligt rituella föreskrifter. Att något annat än "koschert" kött vid denna tid skulle kunnat ätas i de judiska hemmen, måste anses helt uteslutet.

35b Överskäreri, apparatur, som användes för att ge ruggat kläde en slät och glänsande yta.

36 Denna svåra eldsvåda, som utbröt den 22 juni 1822, ödelade större delen av Strand- och hela Dalskvarteret; omkring 3.500 människor blev husvilla.

37 Aron von Reis var måg hos Jacob Marcus, medan hans kompanjon Aron Magnusson (en son till Elias Magnus och bror till Lazarus Elias Magnus) var gift med en dotter till Jacob M:s bror, Joseph Marcus i Stockholm.

38 E. R:s anteckningar.

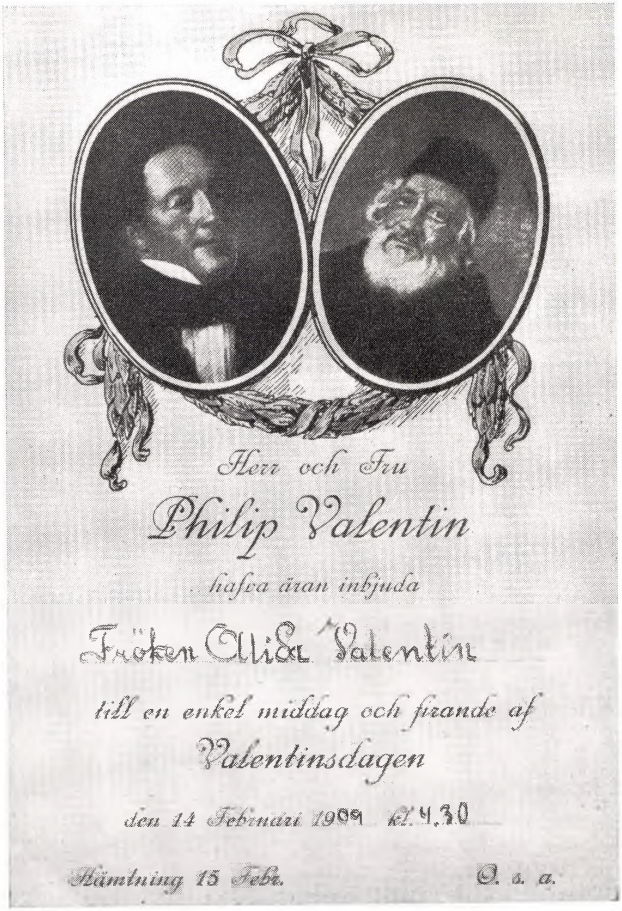
39 G. Bohman, Göteborgs industri, historia i siffror 1747—1920, Gbg 1920, s. 162.

40 Hartwig nämner inga namn, men det har lyckats mig att via mantalslängdernas personuppgifter identifiera hans olika principaler.

40b Vallentin torde själv ha varit född antingen i den lilla orten Warthe i västra Preussen eller i Hamburg; fadern var först rabbin i Warthe, senare judisk privatlärare i Hamburg. V. I. Vallentins hustru, Selly Leman, var dotter till den kände Hamburg-bankiren Michel Leman, som några år under Napoleontidens omvälvningar bosatte sig i Göteborg. Dit inflyttade då också två av hans mågar, Valk Isaac Vallentin och Mendel Elias Delbanco, vilkas verksamhet för en kortare tid kom att spela en viktig roll i stadens ekonomiska utveckling.

En sonson till V. I. Vallentin var den på sin tid mycket kände journalisten Hugo Vallentin (1860—1921), som f. ö. också var dotterdotters dotterson till ovannämnde Michel Leman och sondotterson till Hartvig Baruch i Norrköping. — Professor Hugo Valentin liksom dennes fars kusin, musikprofessorn Karl Valentin (1853—1918) härstammar från en äldre bror till Valk Isaac V., Philip Valentin, bosatt i Inowrazlaw (senare Hohensalza) i Posen; flera av dennes barn invandrade i början av 1800-talet till Göteborg.

40c Denna märkliga diskussionsklubb hade stiftats 1817 av dåvarande 17-årige handelsbokhållaren Johan Erik Rydqvist, vars senare akademiska bana förde honom fram till en

Familjebjudningskort med foton (efter oljemålningar) av bröderna Valk Isaac Vallentin (1787—1841), till vänster, och Philip Valentin (1770—1837?), till höger.

rangplats som svensk språkman och kritiker; han är ju framför allt känd som förf. till ett berömt arbete om "Svenska språkets lagar". Vid det här åsyftade tillfället diskuterade man ämnet: "Befordras eller skadas sedligheten af Theatraliska nöjen?" — tydligen i anslutning till den nämnda Schiller-uppsatsen.

Lichtenberg är f. ö. känd som initiativtagare till en välgörenhetsförening inom Mosaiska församlingen i Göteborg. — I samband med det manifesterade livliga teaterintresset

i den Vallentinska umgängeskretsen kan det möjligen erinras om att en son till Ludvig Lichtenberg blev skådespelare och på äldre dagar ledde en teaterskola i Göteborg; hans namn Albert Lichtenberg, aktualiserades på nytt för ett par år sedan genom att Machiavellis ryktbara komedi "Mandragola" i Lichtenbergs översättning från 1883 då togs upp på en teater i Göteborg; något exempel på teaterns betydelse som "moralische Anstalt" utgör dock knappast Machiavellis pjäs!

40d Abraham Norrlin, en son till Salomon Jacob, fick gesällbrev som garvare i Norrköping 1824, vilket även detta förefaller ovanligt tidigt.

41 Möjligen är poemet skrivet (på föranstaltande) av dottern Emelie, gift med grosshandlaren Wilhelm Joel Josephson i Stockholm; brevpapperet har nämligen monogrammet E. J. eller E. I.

42 I överensstämmelse med äldre judiskt bruk togs faderns förnamn med som ett slags upplysande attribut, när hans efternamn Davidson upptogs som släktnamn — det fanns ju också judiska Davidssöner av annan familj i staden. (Jfr svenska namn av typen Ossiannilsson, Svennilsson, Gustaf-Jansson.) David Isaac D. har senare ibland också kallat sig David Johan Davidson, detta tydligen i anslutning till bruket att som "borgerligt" namn använda Johan eller John i stället för det hebreiska Isaac. 42b Se efter not 134!

43 I denna eldsvåda avbrändes hela norra delen av Nordkvarteret på några hus när.

44 Han talar i ett bevarat brev om "unsere Familje in Philadelphia", varför det tydligen fanns släktingar där tidigare.

44b Namnet torde vara identiskt med ortnamnet Soldin (en stad i norra Brandenburg, varifrån väl alltså släkten härstammade).

44c Han hade också butik vid Storkyrkobrinken i Stockholm med försäljning av egna och andras norrköpingskläden (Lazarus, Svenska Millionärer II, s. 111; Svenskt biogr. lex.). Det bör har varit på 30-talet denna affär etablerades, eftersom "Lazarus" i detta sammanhang också berättar, att Isaac Davidsons yngste son, Henrik, sedermera bankdirektör, generalkonsul och stadsfullmäktig, började sin bana bakom disken i Soldins bod. Henrik Davidson, som var född 1823, flyttade enligt förs.-boken till Stockholm i juli 1836, tydligen omedelbart efter det han blivit bar mitsva, dvs. undergått sin judiska konfirmation. — Butiken överläts sedermera till en av fru Soldins brorsöner, Meyer Joseph Eliasson.

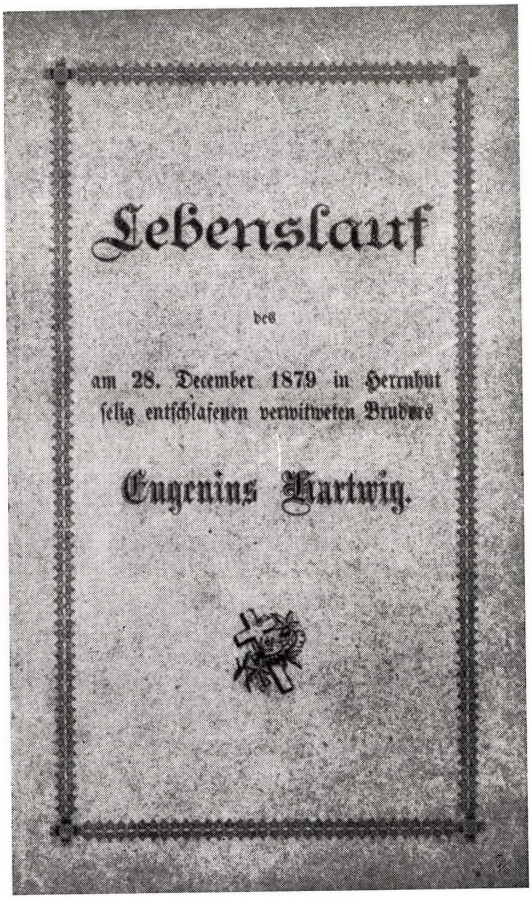
45 Uppgiften är hämtad ur Fritz von Dardels Minnen, Sthlm 1912, del I s. 126. "Lazarus" (a. a., s. 114) uppger däremot, att han sålde samlingarna för 200 000 riksdaler.

46 Hennes mor, Betty Salomonsson, f. Hirsch, var syster till Sara Philipson, Mauritz Philipsons hustru, och hon var alltså kusin till bröderna Carl Oscar och John Philipson. Fadern, Abraham Salomonsson, var handlande i Stockholm och förekommer bl. a. som borgenär i Joseph Marcus' konkurs 1823. Han gifte sig först vid 45 års ålder med den 21-åriga Betty Hirsch.

46b Mantalslängd för Norrköpings stad 1862. Beteckningen verkmästare synes vid denna tid snarast vara liktydig med teknisk ledare, driftsingenjör e. d.; det är synbarligen fråga om personer med omsorgsfull utbildning och god social ställning.

47 Ringborg uppger felaktigt 1863.

48 I Ekonomisk Tidskrift 1951, där Eli Heckscher i sin minnesteckning över nationalekonomen professor David Davidson tar upp frågan om släktens ursprung, lämnar han öppet, i vilket Bockenheim Davidsons mor Rebecka Stiebel var född. I förs.-boken i Norrköping anges emellertid, att det var Bockenheim "i Kurhessen".

Titelsidan till Eugenius Hartwigs "Lebenslauf".

49 Wolf Benjamin Hartvig kom som fjortonåring 1812 till Göteborg och fick anställning i affär. I början av 1820-talet kom han under herrnhutisk påverkan genom en ung lärare, som gav honom språklektioner, och lät 1823 döpa sig — i dopet antog han namnet Eugenius — samt flyttade en tid därefter över till Tyskland och blev ett årtionde senare antagen som Evangeliska Brödraförsamlingens missionär på ön Antigua bland De små Antillerna i Västindien. Där vistades han åren 1835 till 1852, och från 1852 till 1857 förestod han en församling i Salem i North Carolina. Från 1857 till sin död 1879 slutligen var han bosatt i Herrnhut. Sitt "Lebenslauf" torde han ha nedskrivit någon gång i början av 1860-talet; det har efter hans död av okänd förf. kompletterats med några uppgifter om hans senare år.

50 Josef Fischer, Simon Isaac Kalkar, s. 28 ff.

51 Chr. Fr. Lenz, Resa genom Tyskland, Danmark och Sverige, Stockholm 1803 (översättning).

52 Purim firas i månaden Adar, motsvarande februari—mars, till minne av judarnas räddning undan den ondskefulle Hamans förföljelse och judeflickan Esters upphöjelse till persisk drottning (pers. Ester, ofta sammanställt med hebr. Hadassa), såsom det berättas i Esters bok i bibeln. Vid den gudstjänst, som inleder purim, läses Ester-rullen, den s. k. megilla; Esters bok har emellertid varit mycket populär och har lästs även i hemmen och av kvinnorna, varför det också skrivits exemplar avsedda för privatbruk, ofta med en konstnärlig utsmyckning, som är förbjuden ifråga om synagogans handskrifter. Purimfirandet i övrigt har sedan gammalt karaktär av en karnevalsfest med spel och upptåg.

53 Denne var född i Lissa i Syd-Preussen omkr. 1778 och hade anlänt till Sverige 1800. Hans hustru hette Sara, f. Josephsson, och torde ha varit dotter till Joske Josephsson(Josef Jacob) i Göteborg och h. h. Kele Salomon — dvs. dotterdotter till Moses Salomon i Marstrand — samt är säkerligen identisk med "Hushållerskan Sara Joseph, 21 år", som i 1814 års mantalslängd i Göteborg är uppförd i Aron Salomons hushåll; han var hennes morbror och gift med hennes syster Nechama (Naemi, Nanny). Sara Rippner torde alltså ha varit faster till fabrikören Bernhard Josephsson i Norrköping och till Joseph Edvard Davidsons hustru Bernhardina Josephsson; hon avled i Gbg 1853 och hade då varit bosatt där som änka sedan mitten av 30-talet.

53b Detta skedde, efter det att sonen, som denne berättar i självbiografien, blivit av sin klasslärare förvisad från trivialskolan — Hartwigs framställning av händelsen refereras utförligare i annat sammanhang längre fram. Vem prästmannen var, kan vara vanskligt att gissa, men förmodligen bör han ha gjort sig känd även som pedagog, och tankarna går då kanske närmast till Olof Johan Sundelin, "Scholemästare och Predikant wid Kongl. privilegierade Swartziska Frischolen", som han kallas i en mantalslängd från 1809. Den undervisning Hartvig erhöll av den kristne prästen, sköttes, säger han, "mit vieler Treue und Sorgfalt nach evangelischen Principien, — — weshalb ich denn auch allein diesem lieben Manne das Wenige zu danken habe, was ich während meiner Schulzeit gelernt habe". Sundelin har i Westerlund-Setterdahls Linköpings stifts Herdaminne erhållit ett vackert eftermäle, som inte jävar Hartwigs karaktäristik av sin lärare, om det skulle vara samma person.

54 Sådana omkastningar av för- och efternamn är icke ovanliga; Levin Marcus tycks ibland ha kallats Marcus Levin, och Philip Jeremias omtalas en och annan gång som Jeremias Philip. Se också not 55.

54b Wulff Schlesinger kallar honom i sitt förut omnämnda brev "Rebbe Hersche"; "Rebbe" var ju den vanliga titeln för en lärare.

54c Om denna invigning och synagogans tillkomst se Ludvig Marcus' Resumé öfver Mosaiska församlingens i Norrköping kyrkobyggnad, Norrköping 1902.

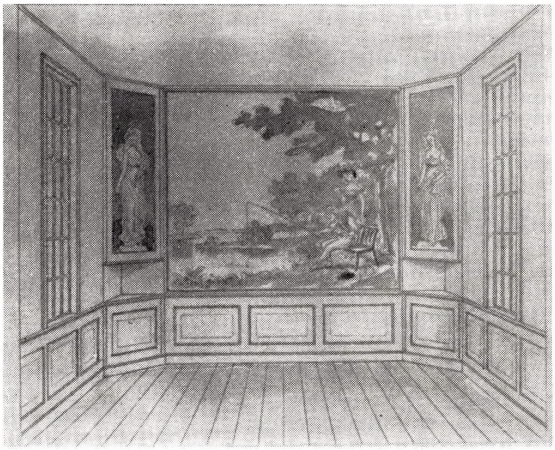
55 Han var enligt samstämmiga uppgifter i Norrköpings och Stockholm församlingsböcker son till Meyer Levy och hette också från början David Meyer Levy men ändrade namnet till D. L. Meyer. Om hans mor har däremot nyssnämnda förs.-böcker motstridiga uppgifter; i Norrköping uppges, att hon hetat Karoline Laser, i Stockholm däremot (enl. prästbetyg fr. Mos. förs. i Malchow) Hendel, f. Engel. Förmodligen bör den senare bestyrkta uppgiften få vitsord. Någon familj Laser, som bytt namn till Engel, vare sig från Malchow eller någon annan mecklenburgsk stad, finns ej heller förtecknad i Dr. Silbersteins uppsats

Die Familiennamnen der Juden etc. (Festschrift zum 75-jährigen Bestehen des Jüdisch-theologischen Seminars Fraenckelscher Stiftung, II. Band, Breslau 1929). Sannolikt var Meyer sonson till den "Lebh oder Levin David", som Tychsen omnämner såsom bosatt i Malchow 1769, där han erhållit privilegium någon gång i början av 1760-talet. D. L. Meyers fader har då hetat Meyer Levy, och själv är han uppkallad efter sin farfars far.

56 Bernhard Tarschys, Chevra Kadischa 150 år, Sthlm 1944, s. 123.

56b Detta är en fantasigestalt utan förebild i verkligheten. I motsats till de övriga personerna på tavlan, samtliga realistiskt uppfattade 1800-talstyper, framträder denne unge skriftlärde genom sin klädsel som ett slags uppenbarelse från forntiden och österlandet; förmodligen har konstnären härigenom velat markera scenens tidlösa karaktär. Den i en kristen föreställningsvärld fostrade betraktaren av Salomans målning kan få en association till Emmaus-scenen i Lukas 24 kap., insatt i en sentida miljö, och tycka sig höra liksom en återklang av orden: "Voro icke våra hjärtan brinnande i oss, när han för oss uttydde skifterna?" Denna välkända nytestamentliga berättelse har ju också en omisskännligt judisk karaktär.

56c "Judarnes synagoga, en föga ansenlig byggnad af sten, ligger vid Rådhusgatan", heter det i Wilh. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike, 1854. Marcusska gården har tydligen sträckt sig tvärs över kvadraten Elden, från Södra Strömsgatan till Nya Rådstugugatan; den hade också enl. Ringborg en större trädgård.

Interiör från lusthus i Marcusska gårdens trädgård (före 1840).
Foto efter teckning.
Wibergska samlingarna, Norrköpings stadsbibliotek.

57 Valentin, s. 492.

57b I en artikel i Östergötlands Dagblad den 18 april 1953, som jag erhållit kännedom om först sedan mitt manuskript förelåg färdigt, har rådman Manne Ulander redogjort för tillkomsten av "Norrköpings första (dvs. kristna) begravningsplats utanför staden". Det fram-

går av denna uppsats, att beslutet om att anlägga en ny begravningsplats på Dragsgärdet fattades på sockenstämma med S:t Olai församling den 14 maj 1809, då även en stor del av Hedvigs församlingsbor var närvarande. Invigningen skedde först den 13 juni 1811. Den kristna kyrkogården är här således cirka 25 år yngre än den mosaiska begravningsplatsen, vartill kommer, att den förra enligt Ulanders artikel under tiden närmast efter dess tillkomst endast mycket motvilligt togs i bruk av församlingsborna; många lyckades även i fortsättningen erhålla tillstånd att få begrava sina avlidna anhöriga på de gamla kyrkogårdarna.

57c De trävårdar, sammanlagt sex, som fanns kvar på kyrkogården ännu i början av 1930-talet, då d:r Brody första gången upptecknade och översatte de läsliga inskrifterna på samtliga vårdar, har tyvärr under senare delen av samma årtionde eller i början av 1940-talet samtliga avlägsnats och försvunnit. De för denna vandalism ansvariga har otvivelaktigt visat inte bara en beklagligt ringa pietet inför den helgade platsen utan också en allvarlig brist på förståelse för historiska minnesmärkens värde i allmänhet.

58 Valentin, s. 488. Tarschys, Chevra Kadischa, s. 36 f.

59 I Norrköping bodde under 1800-talets första decennier en änka, som i mantalslängderna i regel kallas änkan Nathan, en gång "Juden Nathans Enka", en annan "Enkan Nathan Davidsson". Som vanligt varierar åldersuppgifterna, men 1811 tycks hon i varje fall ha varit i femtioårsåldern. Hennes barn, sonen Nathan och dottern Carin, den förre vid samma tidpunkt 23—25 år gammal, den senare 13—15 år, kallas i ett par förteckningar över judarna i Norrköping Nathan och Carin Davidsson. Denna änka Nathan är troligen identisk med en Beata Marcus, som fr. o. m. 1798 ett tjugotal år framåt står upptagen bland änkorna i varje judeförteckning; tydligen har hennes fader hetat Marcus, och på vanligt sätt har hon efter mannens död återtagit sitt flicknamn. Eftersom sonen hette Nathan, kan hans fader ej gärna ha burit samma förnamn utan har förmodligen hetat David Nathan.

Carin Nathan gifte sig enligt fört. 1816 med David Bär Levin. Enligt de upplysningar man kan erhålla dels i personfört. till Gamla judiska gravplatser, dels i boupptecknings arna, var mannen f. i Altona o. 1778 och avled i Stockholm 1827; han hade varit handlande och kyrkobetjänt. Hustrun, som i boupptecknings ingressen kallas "Handlanden af Judiska nationen, David Bähr Levins Enka, Karin Levin — född Kohn", levde ända till 1880; enligt gravskriften var hon född 11/4 1797. Bland arvingarna observerar man "brorsdottern Nathalia Kohn, gift med Sallmén (även detta kan tänkas vara ett judiskt namn, nämligen en efter svenska namnformer anpassad förändring av Salomon), boende i Åbo".

Därmed torde också vara klarlagt, att Carin Levins bror Nathan Davidsson var identisk med den N. D. Kohn, som 1820 anhängiggjorde åtal mot sin förre kompanjon Jacob Philipson och anklagade denne för bedrägligt förfarande. Kohn hade i samband med några tvivelaktiga affärer måst lämna Sverige och begett sig till Finland, där han på 1820-talet erhöll tillstånd att bosätta sig i Åbo. Där bodde han ännu 1850, då han figurerar i tidningen Folkets Röst i samband med den tryckfrihetsprocess, som Philipson då förde mot tidningens ansvarige utgivare.

Det av båda syskonen antagna tillnamnet Cohn (ibland också stavat Kohn) måste väl betyda, att faderns släkt var aronitisk. Vid David Levins bortgång hade till förmyndare för hustrun och en omyndig dotter förordats "Hr. H. J. Nathan". Sannolikt är detta Hartvig Joel Nathan, och man vore därför frestad att gissa på släktskap mellan honom och Carin Cohns avlidne fader, men däremot talar å andra sidan det faktum, att H. J. Nathan inte var aronit.

Beata Marcus har tydligen blivit änka kort efter dotterns födelse; att hon kommit att bosätta sig i Norrköping, synes tyda på släktskap med någon av de andra norrköpingsjudar, som bar samma släktnamn; kanske var hon syster till Levin (och Joseph?) Marcus.

60 Simchat Tora ("glädje över Tora", "Tora-glädjefest"), en festdag vid avslutningen av varje års toraföreläsning och början av en ny årscykel; den firas i anslutning till lövhyddohögtiden.

61 Valentin, s. 497.

62 I företalet till sin roman *Ghettons barn* (Children of the Ghetto, 1862; svensk övers. 1908) har den engelsk-judiske författaren *Israel Zangwill* gett en bild av gudstjänsten i en synagoga i London vid 1800-talets början, som på ett ganska slående sätt erinrar om Joelssons framställning; det är bara förståelsen, som här är en annan. *"Decorum"*, skriver Zangwill, "hade icke något att göra med den tidens synagoggudstjänst, ej heller ansåg man, att den Högste höll några formella mottagningar en gång i veckan. Man bad icke med återhållen anda, som om man var rädd för att den allsmäktige skulle höra en. Man trivdes gott i Zion. Männen räckte varandra sina snusdosor och utbytte anmärkningar om vädret. De lediga stunder, som den rika liturgien så frikostigt medgav, framkallade samtal, och man brukade till och med diskutera fondmäkleri under de förskräckliga longörer, som åstadkommes av prästens meningslösa upprepande av böner, som redan blivit framsagda av församlingen, eller av det officiella uppläsandet av listor med köpta välsignelser". Så långt Zangwill. När de polsk-judiska flyktingarna kom till Sverige för ett tiotal år sedan, gjorde deras synagogvanor också ett stötande intryck på den, som var van vid den svenska stillheten i gudstjänstrummet, såsom den icke-judiske vaktmästaren vid Norrköpings synagoga för några år sedan anförtrodde mig.

63 *Ebers barn,* beteckning för israeliterna (=hebréerna); Eber eller Ever omtalas i 1 Mos. 10:21,25 f. Han gäller i de s. k. midraschim, vilka vid sidan av tulmud utgör huvuddelen av den efterbibliska hebreiska exegetiska litteraturen, som en stor profet och en av de första förkunnarna av Gudstron; Abraham och Jakob säges ha studerat i hans lärohus! *Urim och Tumim,* föremål, som hörde till den israelitiske prästens utrustning, ett slags heliga lotter, med vilkas hjälp man efter ett visst system i en bestämd fråga ansåg sig kunna utforska gudomens vilja. *Eloah,* Gud, ett slags sing.-form, som förekommer jämte det abstrakta Elohim och det även från andra sem. språk kända El. (Jfr Herlitz-Kirschner, Jüdisches Lexikon, Berlin 1930).

63b I motsats härtill hävdar emellertid d:r Jacobowsky, att citatet har "en markerat ojudisk prägel" (!), och förmodar, att dikten skrivits av någon kristen norrköpingsbo. Har han rätt, blir problemställningen i det följande en annan.

64 Namnet Duschnäs (en försvenskad form av Duschnes, Duschnis) har givetvis ingenting med det svenska näs att göra. Det är ett slaviskt namn, som varit vanligt i Prag att döma av registret till Otto Mannles, Bibliographical Survey of Jewish Prague. Prag 1952 (påpekat för mig av d:r Jacobowsky).

64b Det kan måhända anses tveksamt, om Duschnäs' framställning kan falla under kategorirubriken predikan. Troligen förtjänar den dock, särskilt i vissa delar, denna beteckning i lika hög grad som den av Jacobowsky (Göteborgs mosaiska församling 1780—1955, s. 19) omnämnda predikan på tyska i Göteborgs gamla synagoga, vilken hölls av överläraren H. Gans med anledning av prins Carls (den blivande Carl XV:s) födelse. Årtalet för den första kända predikan, som hållits i en svensk synagoga, kan alltså omedelbart flyttas åtta år tillbaka i tiden.

65 Ludvig Marcus, Resumé öfver Mosaiska församlingens i Norrköping kyrkobyggnad 1854—1858, Norrköping 1902.

66 Som redan nämnts i en föregående not, var dylika omkastningar av för- och tillnamn inte ovanliga, och framför allt tycks de ha förekommit, när barnen antagit faderns ursprungliga förnamn som sitt tillnamn. Ett känt exempel är Moses Salomon i Marstrand, vars söner kallade sig Salomon. På deras gravvårdar omnämnes fadern såsom "herr Salomo", och detta var sålunda hans eget hebreiska omskärelsenamn; det var sannolikt hans far eller farfar, som hette Moses. Salomon Isaac i Norrköping får ibland heta Isaac Salomon och Hartvig Baruch någon gång Baruch Hartvig. Ifråga om hustrurna var det nästan regel, att de benämndes efter mannens förnamn; Philip Jeremias' andra hustru kallas på gravvården Ester Philip och Salomon Jacobs hustru Jentel Salomon (i mantalslängderna kallas hon fru Salomon, enkan Salomon osv.). Makan till Salomon Isaac kallas t. o. m. Esther Salomonsson!

67 Denne var son till Heijman Levy el. Levin i Tessin och h. h. Henrika Nathan, en syster till Gottschalk och Jeremias Nathanson. Han var alltså kusin till Napoleon Nathanson och dennes bröder. En tid på 1850- och 60- talen var Levy som grosshandlare bosatt i Norrköping.

68 Politie Diarium för år 1798 (Norrköpings stadsarkiv): "Nathan Joel Dantziger Studerande Jude, sökte at blifwa Tysk Scholmästare wid Trivial Scholan". Ärendet förehades den 4 juli, varefter det "communicerades borgerskapets äldste". Den 26 juli behandlades ansökningen på nytt, och i anmärkningskolumnen står det enda ordet: "Antogs".

68b Citaten efter Joh. Sundblad, Bland kräklor och mitror, s. 85 ff. (Sthlm 1886).

69 K. G. Odén, Östgötars minne, Sthlm 1902. — Som förut nämnts, har jag för min framställning också utnyttjat d:r Jacobowskys opublicerade forskningar rörande N. J.

69b K. H. Johansson, Svensk sockensjälvstyrelse 1686—1862, Lund 1937, s. 288 f.

69c Tychsen hade varit judemissionär och behöll från denna tid ett starkt intresse för judarna, som dock ibland är parat med en viss animositet och en tydlig förtjusning över judefientligt skvaller. Personligen eller genom sagesmän kände han större delen av judarna i Mecklenburg-Schwerin och var själv lärd judaist. I hans egenartade abstrusa arbete Bützowische Nebenstunden, som han författade, då han var professor vid Bützows universitet (detta sammanslogs sedermera med Rostocks, och Tychsen överflyttades dit), har han bl. a. gett en förteckning över samtliga eller åtminstone de flesta judiska familjefäder i städerna i Mecklenburg-Schwerin och dessutom massor av uppgifter rörande deras familjer och inbördes släktskap m. m. Denna "Bericht", som är en utomordentlig genealogisk källa även för de äldsta svenska judarnas vidkommande, nypublicerades av Otto Neumann med kommentar i Zeitschrift für jüdische Familienforschung 1929 under titeln: "Tychsens originelle Bericht über die mecklenburgischen Juden von 1769". Om Tychsen se i övrigt Dr. Silbersteins uppsats i Aaron Isaacs Minnen.

70 Att de färdades omkring med häst och vagn, framgår av uppgifter i inlagor till de mecklenburgska myndigheterna.

71 Avskrift av arkivarien Rud. Simonis i det hertigliga arkivet i Schwerin.

71b Utflyttningen till Sverige tycks nästan ha inneburit en judisk avfolkning i Schwaan. Av de sju judiska familjer i staden, som Tychsen omnämner 1769, flyttade åtminstone fyra så gott som mangrant över till Sverige, och 1813 återfinnes i staden inte ett enda judiskt namn, som kan hänföras till någon av de där tidigare bosatta familjerna.

72 Hans hebreiska namn var Mordokai. En jiddisk form av detta är Mordche; andra vanliga substitut, använda som tilltalsnamn och 'borgerliga" förnamn, är Marcus och Marx. Segal (förkortning av den speciella hederstiteln segan levijja, "leviternas furste") anger, att han hörde till Levi stam. I detta fall har troligen namnet Levi med biformen Levin samma funktion (= Halevi, "leviten", vilket alltid anger levitisk börd). Levi, Levin kan emellertid ofta vara biformer till Löwe med dess judiska varianter Leb, Leib, Löb, Lima, Leman, vilka användes som ett slags "översättning" av det hebr. Jehuda, Juda med anledning av Jakobs karaktäristik av sonen Juda i 1 Mos. 49: 9: "Ett ungt lejon är Juda". En jude eller judisk släkt med namnet Levin hör sålunda inte alltid till Levi stam.

73 Marcusska släktpapperen: dokument i avskrift av framlidne Oberlandesrabbiner Dr. Siegfried Silberstein, Rostock.

74 Enligt Tychsen hade han erhållit detta — vilket också gått i arv till sönerna — därför att ryssarna "bey ihrem Hiersein" (tydligen under det stora nordiska kriget, då ryssarna hade trupper i Mecklenburg) hade naglat fast honom i skägget vid ett bord och därefter huggit av honom skägget, en svår skymf mot en jude vid denna tid, som hans omgivning synbarligen varit ofin nog att fixera genom ett öknamn.

75 Härmed stämmer inte en uppgift i ett yttrande från "die Polizeikommission" i Güstrow 1773, där Marcus Levi säges ha tvenne söner, den ene omkring 23 år, den andre 17. Den senare uppges bo hemma hos fadern, som han måste livnära genom sin handel med uppköp och återförsäljning av hudar, fjäder o. dyl. Hur denna motsägelse skall förklaras, måste tyvärr lämnas därhän. Åldersuppgifterna är emellertid mycket varierande i olika dokument. Sålunda anges exempelvis i en mantalslängd från Norrköping 1810 Jacob Marcus' ålder till 67 år; då uppgifterna avlämnades i slutet av föregående år, skulle alltså Jacob M. enligt dessa varit född 1752 i stället för 1749. I samma mantalslängd säges Levin Marcus vara 36 år, vilket ju motsvarar födelseåret 1773. I förs.-boken i Stockholm uppges han emellertid vara född 1770, och i dödsannonsen och på gravstenen säges han ha dött vid 65 års ålder.

75b Se vidare kommentaren till Maria Marcus' gravskrift, s. 228 f.

76 Norrköpings Politie Protocoll d. 3 jan. 1785: "S. d. (=samma dag) gaf Skydds Juden Jacob Marcus, som nyligen (!) blifwit gift, uppå tillfrågan tillkänna, thet han uti Mecklenburg fått sin hustru".

77 De judiska kvinnornas hebreiska eller jiddiska namn, vilka exempelvis användes i hebreiska urkunder såsom på gravvårdarna, har ofta i det dagliga umgänget och i officiella borgerliga sammanhang, t. ex. i mantalslängder o. d., ersatts med andra, mera vanliga och efter landets språk anpassade namnformer. Freude, Freide substitueras sålunda av Fredrika; Hendel, Hindel, Hündel av Johanna eller Hilda; Mirjam och Malka av Maria; Gittel, Gütel, Gette av Betty eller Henriette eller Gustava; Beile, Bela av Beata; Keile, Kele av Karolina osv.

77b För denna förklaring tackar jag Doktor Jacob Jacobsson, tidigare Direktor för "Gesamtarchiv der deutschen Juden" i Berlin, numera bosatt i England, vilken på min fråga angående den egendomliga namnformen svarar: "Das ist einfach die aus dem Deutschen übernommene Endsilbe en oder in. Die Frau eines Herrn Kurz z. B. wurde also die Kurzin oder Kurzen genannt. Ebenso also die Philipin oder Philipen, Isaacin (en) u. d. w."

78 Den åsyftade skyddsjuden i Penzlin hette f. ö. Levin Simson; se Otto Neumann, Die mecklenburgischen Juden um 1750. Jüd. Familienforschung 1926, s. 100, och samme förf.,

Tychsens origineller Bericht etc., Jüd. Familienforschung 1929, s. 166. Kanske är det dock fråga om en namnvariant.

79 Katz, förkortning av hebr. kohen tsedek, "den rättfärdige prästen", anger härstamning från översteprästen Aron, tillhörighet till prästsläkten. De s. k. kohaniterna eller aroniterna innehar den högsta "rangen" i den judiska församlingen och har särskilda uppgifter vid gudstjänsten. De skall bl. a. uttala den aronitiska välsignelsen ("Herren välsigne dig och bevare dig" etc.) över församlingen — varför deras tecken på gravvården är de till välsignelse höjda "kohanithänderna" — och är i olika avseenden bundna av "helighetslagar".

79b Enligt Göteborgs mos. församlings kartotek var Aron H. född 1782 i Köpenhamn och avled i Göteborg 1839. Förmodligen har han varit son till den Moses Aron Henriques, g. m. Esperence Heckscher, som på den inledande Oversigtstavlen i Jul. Margolinskys Stamtavlen Henriques står längst till vänster bland översiktens 5:te generation. — Uppgifterna om dopet skiftar. Enl. Olán, Judarna på svensk mark, s. 155, var det endast barnen, som döptes, medan i Carl Sjöströms arbete Göteborgs nation i Lund 1669—1906, Lund 1907, uppges, att föräldrarna tillsammans med barnen övergick till kristendomen. Aron Henriques är i varje fall begravd på Gamla mos. kyrkogården i Gbg, varför sannolikt en tredje uppgift (ur källa, som jag f. n. inte kan återfinna), att hustrun efter sin makes död antagit kristen troslära, torde förtjäna vitsord.

79c Blombergs källa synes ha varit ett brev, publicerat i John Josephsons Några anteckningar, s. 3, 4. Brevet är daterat i Rom den 21 dec. 1832 och ställt till avsändarens svåger, Salomon Josephson, Ernst Josephsons far. Brevskrivaren tecknar sig Lieven — tydligen en lätt förändring av Levin — och enligt John Josephsons uppgift var hans förnamnsinitial ett G. I brevet omtalar han sig själv som yngsta barnet i familjen, och identifikationen med Naphtali Levin är alltså klar. Naphtali brukar motsvaras av en "borgerlig" tysk namnform Hirsch, Herz e. d. och i Sverige vanligen av Hartvig. Emellertid hade Naphtali L. enligt en anteckning i Sthlms mos. församlings kyrkbok "övergått till annan troslära" och hade väl alltså låtit döpa sig. G. torde därför vara initialen till hans kristna dopnamn, vilket det nu kan ha varit.

I brevet framstår den unge konstnären snarast som en "förlorad son", som ångrar, att han lämnat hem och fädernesland; han ber om förlåtelse för sina "utsväfelser" och ger starkt känslobetonade uttryck åt sin saknad efter syskon och föräldrar. "Bed min Älskade Fader trösta sig på gamla dagar med medvetandet att hans Yngste son är en hederlig Karl, ehuru det kostade mycket att blifwa det utan all mänsklig hjälp", heter det bl. a. i brevet. De sista orden i meningen torde innehålla en förtäckt förebråelse — har han blivit förskjuten av familjen? Fadern hade emellertid avlidit i Köpenhamn 1830, vilket L. inte kände till, eftersom han enligt brevet ej tycks ha låtit höra av sig på tre år.

Lieven omtalar också, att han varit teckningslärare i Polen och gift sig där, men att hans hustru dött i barnsäng under det polska upproret 1830. Numera levde han på sitt porträtt- och historiemåleri. I Rom hade han för avsikt att studera målarkonsten i ytterligare fem månaders tid, varefter han ämnade besöka andra italienska städer och sedermera via Österrike återvända till Sverige. Han omnämner även sin bekantskap med Plagemann. — Om hans senare öden synes ingenting vara känt.

80 Det hebr. Chaim, Chajim substitueras som borgerligt namn vanligen av Heyman med varianten Heineman (i Sverige senare ofta av Herman), men ibland även av Jochim, Jochen. Hur tillnamnen Josias och Bär skall förklaras, vet jag inte. Ettdera kunde ju vara farfaderns namn i alternativ användning med farsnamnet men svårligen båda. Bär är den vanliga tyska "översättningen" av Isachar, Isaskar (orsaken säges vara, att Isaskar i 1 Mos. 49: 14 karaktäriseras såsom "en stark åsna", och att björnen är en vanlig symbol för styrka; Esel har tydligen inte lämpat sig som personnamn!).

81 Vid svår sjukdom förekom det, att man under iakttagande av bestämda rituella former gav den sjuke ett nytt namn. För en naiv primitiv uppfattning är ju namnet ett stycke av personen själv, en föreställning, som har tagit sig uttryck på flera sätt i folktron. Denna tankegång är det givetvis också, som ligger bakom ett i detta arbete ofta nämnt bruk, nämligen att uppkalla ett barn efter en avliden förfader. Så länge vederbörande var i livet, fick man däremot inte använda hans namn, då det skulle inneburit ett slags stöld av en annan levandes personlighet och kanske rent av kunde uppfattas som farligt för den "bestulnes" liv. När nu en person genom svår sjukdom tycktes hotad av ett överjordiskt domslut, gällde detta, ansåg man, endast den med ett visst namn betecknade individen, och man kunde därför uppskjuta verkställigheten av denna dom genom att under föreskrivna former låta den sjuke få ett nytt namn. Tillfrisknade han, följde honom sedan det nya namnet i alla rituella sammanhang och placerades då före omskärelsenamnet. Som bytesnamn användes gärna sådana med en betydelse, som kunde uppfattas som symbolisk, t. ex. Chajim, som betyder liv, Rafael (= Guds frälsning) Asriel (= Guds hjälp) osv. Även Josef tycks ha varit särskilt populärt i dessa sammanhang — kanske på grund av den bibliske Josefs underbara räddning från en till synes säker död, möjligen också med anledning av de särskilt rika löften, som uttalas i den faderliga välsignelsen över honom, 1 Mos. 49: 22—26.

Som exemped på det judiska namnskickets invecklade och ofta förvirrande och svårbegripliga mångfald kan nämnas Philip Jeremias' många olika namn. Ph. J. var sålunda hans "borgerliga" namn, någon gång, som förut nämnts, ersatt med omkastningen Jeremias Philip. Jeremias var farsnamnet. I mera interna judiska sammanhang kallas han emellertid Feibel Katz (se not 79!), och på gravvården heter han Josef Uri Schraga. Uri är hebreiska och betyder ljus, Schraga arameiska med samma innebörd. Som översättning av detta dubbelnamn användes sedan gammalt det grekiska Phoebus (ljusgudens namn), vilket på jiddisch oftast fick formerna Feibesch, Feibel. Detta i sin tur har substituerats av Philip som borgerligt namn. Katz anger, som förut nämnts, aronitisk härstamning. Josef slutligen kan enklast förklaras som tillkommet genom namnändring under sjukdom. — Det kan till sist tilläggas, att den här omtalade judiska seden med namnbyte för en svårt sjuk haft motsvarigheter även i svensk allmogemiljö så sent som under 1800-talet. Från Västergötland ges flera exempel på brukets förekomst i Carl-Martin Bergstrands Sjukdomsbot i Västergötland, Gbg 1950, s. 184 f. (Se vidare: Rapaport, Aus dem religiösen Leben der Ostjuden. Der Jude 6, 1922—23, s. 553 ff.).

81b Han var en av de första föreståndarna i Chevra Kadischa (se Tarschys, a. a. ss. 26, 145).

82 Valentin, s. 236 f.

82b *Möjligen* kan han ha varit son till Salomon Hirsch i Schwaan, vilken erhöll skyddsbrev där år 1757.

83 Hon var dotter till fabrikör Isaac David Labatt i Stockholm och h. h. Bina Levin (dotter till "kyrkoportvakten" Abraham Levin i Stockholm, som ibland efter födelseorten kallade sig Fürstenberg och blev stamfader för släkten med detta namn; Bina Levin var faster till konstmecenaten Pontus Fürstenberg i Göteborg).

83b Han var enligt ett bevarat pass född i Preussen, varifrån alltså släkten B. torde leda sin härstamning.

84 Det tycks således ha varit fråga om en specialtillverkning av "koscher" ost för hans judiska stamfränder.

85 En annan egendomlig uppgift hos Tychsen är emellertid, att David David "av judarna" kallades Johann Karsten och Gust Müller. Kanske skall detta antyda, att fadern inte var jude; mjölnaryrket uppges bland judarna ha varit nästan okänt (Heinrich Flesch, Berufe als Familiennamen bei Juden, Jüd. Familienforschung 1925, s. 158 ff.). och namnen verkar tämligen ojudiska (Karsten har dock förekommit som judiskt namn = Gerschon — se Salomon-Fischer, Mindeskrift, København 1914 — trots att det egentligen torde vara liktydigt med Chresten, Christen!). Det sannolika är väl, att de anförda namnen skall anspela på faderns yrke och namn.

86 Se not 74!

87 Den egentliga källan torde vara en familjetradition. På en namnplåt, tydligen avsedd för en porträttmålning av Isaac D., står Danzig angivet som födelseort; att namnet Dawidson här stavas med w, torde visa, att plåten beställts av Isaacs sonson, Iwar Dawidson, som började stava namnet så. Det är också i hans familj, som namnplåten bevarats. Iwar D:s bror Hugo Davidson har för en porträttsamling i Norrköpings stadsbiblioteks ägo lämnat samma uppgift om sin farfars födelseort.

Namnlikheten har förlett ett par släktforskare till gissningar, att Isaac varit son till David Davidsson, och att alltså uppgifterna om Isaacs föräldrar och födelseort skulle vara oriktiga. Denna mycket löst underbyggda hypotes, som bl. a. lett till "Lazarus von Rotschilds" (= Paul Meijer-Grankvists) fullständigt oriktiga framställning i det populära kåserande arbetet Det svenska Israel (s. 192 f.), är säkerligen felaktig. Isaac D:s släktskapsförhållande till David Davidssons familj är, som jag sökt visa, med all sannolikhet ett annat.

Det bör här också framhållas, att Eskil Oláns uppgift i arbetet Judarna på svensk mark, s. 31, att "Isac Davidson, fader till Wilhelm Davidson, som på sin tid grundade Hasselbacken", skulle varit bosatt i Marstrand, grundar sig på en felaktig identifikation. Det är här fråga om en annan jude med samma namn, sedermera kattuntryckare i Göteborg. Oláns oriktiga uppgift har återgivits av Axel Hirsch i Levande och bortgångna, not s. 248. — Det har som bekant också funnits en tredje känd judisk familj Davidson i Sverige, nämligen den, till vilken nationalekonomen prof. David Davidson i Uppsala hörde. Han var son till handlanden Isaac Isaac Davidson i Stockholm (den s k "Dubbel-Isak"), som invandrat från Altona. Enligt vad professor Davidsons änka, fru Märta Davidson, på sin tid meddelade mig, hade professor D. själv förklarat, att ingen släktskap förelåg mellan hans familj och de andra familjerna D.

88 En smula förbryllande verkar i första ögonblicket, att hon i familjetraditionen kallats "Moster Fiken" — hon var ju släkting på fädernet till Wilhelm D. — men förklaringen härtill är sannolikt, som advokat Ivar Philipson påpekat för mig, att "moster" här använts i sin gamla betydelse av äldre kvinnlig bekant i familjen, "tant".

88b Kopman anses av namnforskarna egentligen vara en biform till Jacob (liksom diminutiven Koppel); liknande judiska namnformer på -man är ganska vanliga: Heyman, Sussman, Seligman etc. Tydligen har dock Kopman uppfattats som identiskt med det plattyska subst. Kopman, som betyder köpman, och därför ofta ersatts med det högtyska Kaufman(n).

89 Dr Armas Gräsbeck har i Släktforskning, Praktisk handbok för Finland, Helsingfors 1947, gjort en utredning rörande släkten Lewin-Leväslampi. Han har emellertid inte vetat, vems son Herman Lewin var; hans antydan om en möjlig släktskap med Aaron Isaacs hustru är en ren gissning, som ej kan verifieras. Direkt oriktig är hans uppgift, att alla judar med namnet Levin har levitisk härstamning, ehuru G. som sin sagesman uppger överrabbinen E. Berlinger, Helsingfors; Levi och Levin kan också, såsom konstaterats i not

72, vara en översättning av Jehuda eller av Arje (hebr. = "lejon"), beroende på ljudlikheten mellan Löwe och det hebr. Leui. Det finns ingen antydan om att Kaufman Levin skulle varit levit. Slutligen heter det hos Gräsbeck, att Herman Lewins hustru, Maria Davidsson, tillhörde "den ansedda svensk-judiska kultursläkten Davidson". Vad som menas därmed, är visserligen något oklart, men sannolikt avses Isaac Davidsons släkt, enär efterkommande till Moses D. på manssidan är okända utom sönerna Abraham och Isaac. Även bland Isaac Davidsons ättlingar på manssidan, släktnamnets bärare, har man dock svårt att hitta kulturpersonligheter i ordets egentliga mening, ehuru ett par av hans söner blev kända och framstående män; däremot finns på kvinnosidan åtskilliga, främst hans sondotterson Oscar Levertin. Tydligt är dock, att Gräsbeck blandat ihop de båda Davidsonsläkterna.

90 Namnet förklaras av att förstaden ursprungligen uppstått genom skotsk bosättning; jfr Valentin, s. 68.

91 Valentin, s. 222.

92 Herman Paul, Deutsches Wörterbuch, 3. verm. Aufl. Halle 1908.

93 Meddelande av Dr. Silberstein till medlemmar av släkten Philipson.

94 Björn Helmfrid har i sitt arbete Holmenöden under fyra sekler (s. 315 f.) velat antyda, att Beata Jacobsson möjligen kunde ha tillhört samma släkt som den kände affärsmannen Morris Jacobsson i Göteborg, eftersom en dotter till denne, Amalia, 1852 blev gift med Ph. J:s sonson Carl David Philipson. Denna vaga förmodan torde dock ha rätt liten sannolikhet för sig;Morris Jacobsson var nämligen, vilket Helmfrid inte vetat om, son till Jacob Moses Jacobsson i Stockholm, en av de kända bröderna J. från Karlsruhe. Skulle man gissa något angående Beata Jacobssons härstamning, går väl tankarna snarare till Jeremias Moses' tidigare husbonde i Penzlin, Jacob Samuel. Dennes änka blev för övrigt omgift med en Joseph Abraham (Otto Neumann, Die mecklenburgischen Juden um 1750, Jüd. Familienforschung 1926, s. 100 f.). Om Beata Jacobsson var dotter till Jacob Samuel, hade hon alltså en styvfader vid namn Joseph, vilket möjligen kunde vara en förklaring till de två olika uppgifterna om hennes efternamn.

95 För att undvika förväxling bör man veta, att en kusin med samma namn, Sara Hirsch, dotter till Meyer David Hirsch, blev gift med den förut omnämnde Nathan Marcus, medan en tredje Sara Hirsch, också kusin till de två andra, dotter till Michael David Hirsch, blev maka till tandläkaren James (Josua) Assur.

96 Längre tillbaka kan man troligen numera inte komma; den ende av de i Tychsens förteckning nämnda judarna i Wahren, som gissningsvis kunde placeras in i sammanhanget, är en Wolf Hirsch, "den man den langen Wulf nennt, aus Greditz in Polen". Han hade fått skyddsbrev i Wahren 1756. En bror till Jacob Wahren hette Wolf, och båda namnen har alltså förekommit i släkten. David Hirsch Wahren, född omkr. 1745, skulle möjligen kunnat vara yngre bror till Wolf Hirsch. Antagligen var det en son till denne Wolf Hirsch, som i namnlistan från Wahren 1813 är antecknad såsom Hirsch Wulff och då antog tillnamnet Wulfleff (Silberstein, Familiennamen in Mecklenburg-Schwerin, Festschrift 1929, s. 347). Om detta namnbyte har det berättats en historia, som återges i Jüd. Familienforschung 1927 (Heinrich Löwe, Geschichten von jüdischen Namen). Tre bröder i Wahren fick tre olika namn, heter det. Den ene hette Wolf men kallades Wulfleff för sitt goda hjärtas skull. Berättaren tolkar alltså Leff = hebr. Lev eller Leb, hjärta. Uppsatsförf. sammanställer däremot namnet med andra judiska dubbelnamn, ofta sammansatta av

två djurnamn, och menar att -leff är = Löwe, så att Wulfleff alltså skulle btyda "Wolflöwe", vilket ju låter betydligt mindre godhjärtat! — Att namnet på stamfaderns hemort upptagits som familjenamn, har förekommit inom flera svensk-judiska släkter, t. ex. Fürstenberg (ättlingarna till Abraham Levin från Fürstenberg i Preussen antog detta namn), Lublin (så kallade sig Levin Josephs från Lublin efterkommande). En av bröderna Josephsson i Göteborg, vilka jämte sin fader kom från Röbel, kallade sig Wolff Röbel, andra exempel onämnda. Samma bruk har fått ett uttryck i benämningar som exempelvis Leb Norrköping om Levin Isaac — den förekommer ännu på hans hustrus gravvård i Köpenhamn, där hon avled 1823. Flera andra judar har i Aaron Isaacs förteckning Norrköping som tillnamn, likaså förekommer Karels Kron (= Karlskrona) och Marstrand i samma funktion. Svenska stadsnamn har dock av lättförstådda skäl inte lämpat sig som officiella borgerliga släktnamn i Sverige.

97 Direktör Aug. Heyman i Göteborg.

98 Skulle däremot uppgiften om Carolina (Charlotte) Heymans härstamning inte bygga på någon familjetradition utan endast vara en lös fundering, utgående från det gemensamma efternamnet, kan den knappast tillmätas något värde; Heyman var ett vanligt judiskt namn, och både söner och döttrar erhöll i regel faderns förnamn som sitt tillnamn. Det kan tilläggas, att Carolina Heyman heter så redan 1807; däremot kallade sig bröderna Heyman vid hitkomsten — den förste anlände till Göteborg 1814 — Jacob efter faderns förnamn. Först några år senare tycks de ha antagit namnet Heyman, som ingen av deras förfäder burit sedan tre eller kanske fyra generationer tillbaka. Troligen skedde det i anslutning till att namnet Heyman vid denna tid kommit att dominera inom släkten i övrigt. Heyman Elias Salomons barn kallade sig Heyman, och själv hade han 1801 låtit inregistrera sin firma i Göteborg under namnet Heyman & Co. Deras fars kusin Koppel, son till förutnämnde Heumann Salomon i Plau, antog där 1813 släktnamnet Heymann; en son till denne var förmodligen Levi Coppel Heyman, som 1811 erhöll skyddsbrev i Göteborg. (Landsarkivarie Clemenssons gissning i minnesskriften "H. J. Heyman & Co Göteborg 1826—1926", att L. C. Heyman varit bror till Heyman Elias Salomon, är med säkerhet felaktig. Dels är åldersskillnaden för stor — L. C. Heyman var född 1783, medan Heyman E. Salomons äldste son föddes omkring 1787 — dels betyder namnet Levi Coppel nästan säkert, att fadern hetat Coppel (= Jacob) Heyman, medan Heyman E. Salomons fader hette Elias Salomon.) L. C. Heyman var således med all sannolikhet syssling till bröderna Heyman. Det bör dock noteras, att han på gravvården kallas "Jehuda Leib, son till Jacob Josef" och på hustruns gravvård "Juda Leib, son till Simon (!)". Att i varje fall den sistnämnda uppgiften är felaktig, torde man kunna utgå från, men filiationen är alltså något osäker.

99 Av denna notis framgår således, att Israel Nathan levde 1816 (jfr Simonis' nyssnämnda uppgift!). Han var ju vid denna tidpunkt heller inte ännu 50 år gammal; det av S. anförda årtalet betyder givetvis bara, att han ej funnit senare notiser om I. N.

100 I arbetet Gamla judiska gravplatser i Stockholm anges som dödsdatum den 18 juli, medan Simonis har den 9 aug.; gravvårdens uppgift lyder: "söndagen den 14 Menachem Ab 5595", vartill endast kan sägas från den som tyvärr ej behärskar den judiska tideräkningen, att den 9 aug. 1835 verkligen var en söndag, medan den 18 juli var en lördag, och att detta sistnämnda datum f. ö. snarare tycks motsvara slutet av Tammus än mitten av Ab (detta är månadens egentliga namn, men Menachem, "Tröstaren", ett ord, vars innebörd ungefärligt kan återges med "Gud give oss sin tröst!", brukar ofta tilläggas framför Ab på grund av de många olyckor, som under denna månad drabbat Israel).

100b Även ett porträtt av David J. finns bevarat i släkten, men mina förhoppningar att kunna anskaffa en fotokopia av detta för att därmed ytterligare utöka antalet porträtt, som publicerats i denna bok, har tyvärr strandat på ägarens demonstrativa likgiltighet för saken.

101 Enligt Tychsen skulle hans fader ha erhållit detta binamn, därför att han så gärna åt "Kuhlbarse" (= Kaulbarsche, [snor]gärsar).

102 Enl. en tryckt släkttavla över ättlingarna till Isaac Aaron i Frankfurt a. d. Oder av dr Silberstein. Uppgiften, att Isaac Philip dött i Karlskrona 1814, vilken förekommer i Svenska släktkalendern 1930 och i Svenska män och kvinnor, där han på båda ställena f. ö. också felaktigt kallas Isac ben Jischak, är oriktig. Det var hans änka, som flyttade över till sina söner i Karlskrona. Som hennes dödsårtal uppger Silberstein 1814. Även detta torde dock vara felaktigt, som min framställning på sid. 152 visar.

103 Hustrun till Heyman Elias Salomon i Göteborg; hon kallas i förteckningen över judar i städerna 1801 Hilda, 1802 Jeta.

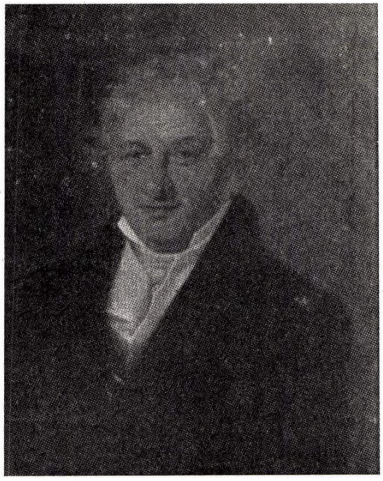
104 En brorson till Abraham Aaron och Gütel, Aaron Philipson, som också ägnade sig åt släktyrket, inflyttade till Sverige 1793, fick skyddsbrev i Stockholm 1799, blev universitetsgravör i Lund 1802 och dog i Göteborg 1808. En sonson till honom var den framstående advokaten och riksdagsmannen Aron Philipsson (grundläggare av den advokatbyrå i Göteborg, som sedermera övertogs av d:r Philip Leman), en annan den på sin tid ganska kände litteratören Jonas Philipsson i Göteborg.

105 Det enda ej återfunna namnet är Selig, som brukar vara en "översättning" av Ascher, Aser (men som också någon gång kan motsvara Pinchas eller Baruch). Det är å andra sidan det enda av namnen, som tycks passa in i traditionen om att modern hörde till släkten von Reis; dess stamfader i Sverige hette, som förut nämnts, Andreas (Anschel) v. Reis, och Anschel är här såsom ofta = Ascher. Ensamt detta indicium torde dock vara alltför svagt för att tillåta några som helst slutsatser.

106 Det kan möjligen anföras ännu ett skäl, som, lagt till de andra, i någon mån stöder hypotesen, att fru Salomon var syster till bröderna Philip. I Göteborg avled 1896 grosshandlaren *Levin Sloman,* ungkarl och 95 år gammal. Han var son till Salomon Jacob i Norrköping. En stor del av sin betydande kvarlåtenskap, värderad till 112 000 kronor, hade han testamenterat till olika kvinnliga medlemmar av familjerna Benecke, Bonnier, Friedländer och Moritz, sinsemellan besläktade. Någon släktskap mellan Sloman och dem är däremot inte anförd eller eljest känd. En av testamentstagarna var emellertid fru Sigrid Friedländer, kusins sondotter till Sloman. Kanske har i så fall denna släktskap, vars avlägsenhet sammanhänger med Slomans höga ålder, redan i tidigare generationer gett anledning till de vänskapsband, varom testamentet vittnar. Det bör dock tilläggas, att Sloman i sin ungdom också varit anställd i firman John Benecke.

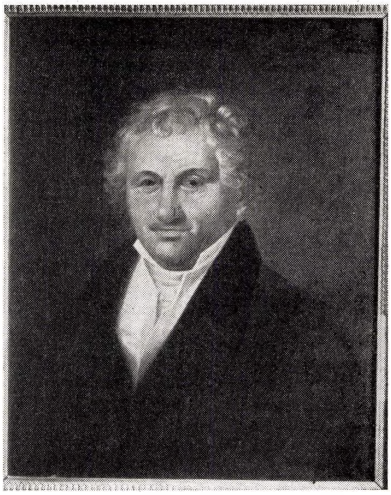
106b Enl. den s. k. "Speculantlistan" i Marstrands stadsarkiv kom han 1782 till Marstrand från London, där han alltså har bott längre eller kortare tid.

Olán, a. a., har på sid. 32 en bild, som uppges föreställa Gabriel Schlesinger; den har nyligen även återgivits i Jacobowskys arbete Göteborgs mosaiska församling 1780—1955. Emellertid har dir. Hugo Heyman för mig påpekat, att Olán här gjort sig skyldig till ett misstag; porträttet föreställer inte Schlesinger utan fadern till de i början av 1800-talet invandrade tre bröderna Heyman, Jacob Elias Salomon i Röbel. Originalporträttet av denne

GABRIEL SCHLESINGER

(Enl. Olán, Judarna på svensk mark, s. 32)

JACOB ELIAS SALOMON
(1760—1835).
Oljemålning av okänd konstnär. Ägare: Grosshandlare Aug. Heyman, Göteborg. Foto: SPA.

befinner sig i dir. Aug. Heymans ägo; en fotokopia från SPA återges här. Som framgår av bilden, är det just detta porträtt eller kanske snarare en replik eller kopia härav, som Olán återgivit i sitt arbete med felaktig uppgift om vem det föreställer. Något bevarat porträtt av Gabriel Schlesinger synes alltså inte vara känt.

107 Namnet Präger torde betyda, att han härstammade från Prag (se Salomon-Fischer, Mindeskrift, s. 166, samt Neumann, Tychsens origineller Bericht, s. 126: "Joseph Präger oder Joseph Meyer Marcus aus Prag.") I modern tid skulle Präger annars kunna betyda "myntare, myntmästare", ett yrke, som också förekom bland judarna, medan härstamning från Prag borde ge anledning till binamnet Prager. Dock torde Tychsens notis (från 1769) få tillmätas avgörande betydelse.

108 Bland vittnena är "Moses, Rabbi Arons från Kihl son", dvs. Moses Aron Samson (kallad Kieler), stamfadern för släkten Samson i Sverige, vilken då var bokhållare hos Fabian Philip.

108b Sara Woolfes äldste bror hette Meyer och var enligt "Stamm- und Nachfahrentafeln der Familie Warburg" född 1793; när och var han dött, har däremot varit okänt för utgivarna av nämnda verk. Han torde emellertid säkerligen vara identisk med en Meyer Woolfe, "son till herr Juda Leib Naumburg", vilken som ung man avled i Göteborg 1812 och ligger begraven på dess gamla mosaiska kyrkogård. Hans och Saras mor, Esther Woolfe, f. Warburg, var syster till Simon Elias Warburg i Göteborg (död där 1828). Meyer Woolfe var alltså systerson till S. E. Warburg, vilket väl förklarar hans vistelse i Göteborg.

Bland barnen i S. E. Warburgs äktenskap med Zippora Henriques var döttrarna Rosa och Jeanna, gifta med resp. Levy Fürstenberg och Emanuel Lazarus Magnus. Levy Joseph Eliasson var alltså syssling med de båda systrarna Göthilda Magnus, g. m. John Philipson i Norrköping, och Amelie Magnus, g. m. Carl Oscar Philipson på Marieborg, samt med Pontus Fürstenberg i Göteborg och hans bröder.

Näst äldst av Sara Woolfes syskon var Samuel Levy Woolfe, f. 1794, på 1820-talet en av innehavarna av kommissionärs- och speditörfirman S. L. Woolfe & Co. i Hamburg (där bl. a. Elias (Edvard) Jacob Heyman i Göteborg hade anställning i fjorton år, innan han 1845 erhöll burskap som grosshandlare i Göteborg).

Slutligen förefaller det inte alldeles osannolikt, att den Sara (Särche) Wulff, som var hustru till Meyer Schlesinger i Göteborg, kan ha hört till samma familj. Giftermålskontraktet mellan henne och hennes make är, som i annat sammanhang påpekats, undertecknat i Karlskrona 1803, å brudens vägnar av hennes morbror Ioseph Philip. Sannolikt betyder detta, att Särches fader, som enligt gravskriftens och den norrköpingska församlingsbokens förenade vittnesbörd synes ha hetat Juda (= Levy) Wulff, då inte mera var i livet — han omnämnes inte i handlingen.

Levy Meyer Woolfe (eller Wulff) i Hamburg avled den 19 juni 1803. Han hade då varit gift med Esther Warburg sedan 1791. Eftersom hon vid sin bortgång 1824 var 58 år gammal, har hon vid giftermålet varit 25 år. Sannolikt var mannen åtskilligt äldre — uppgift om hans ålder vid dödstillfället saknas — och det är därför tänkbart, att han varit änkeman, då han gifte sig med Esther Warburg, Sara (Särche) Schlesinger, f. Wulff, var född omkring 1781 och kan alltså mycket väl ha varit dotter till Levy Meyer Wulff i ett presumerat tidigare äktenskap med en dotter till Isaac Philip i Bützow. En förfrågan i Hamburgs Staatsarchiv har givit negativt resultat; där saknas uppgifter om att L. M. Wulff varit gift före 1791. I svaret framhålles emellertid, att detta inte utgör något bevis för att äktenskapet med Esther Warburg var hans första. Han hörde nämligen till "die Israelitengemeinde" i *Altona*, och för denna finns inga födelse- eller vigselregister bevarade från 1700-talet.

Man kan således inte nå längre än till en gissning på vissa sannolikhetsgrunder. Det förtjänar kanske ytterligare att nämnas, att det finns ett Naumburg i västra Schlesien, och att detta inte ligger mer än 7—8 mil fågelvägen från Frankfurt a. d. Oder, där Sara Schlesingers mormor, Isaac Philips hustru Gütelche, var född — hon var dotter till den berömde pitscherstickaren Isaac Aaron i Frankfurt. Brieg, Meyer Schlesingers hemort, låg ju också i Schlesien, ehuru åtskilligt längre österut, c:a 4 mil so. om Breslau.

109 Det förefaller möjligt ehuru givetvis osäkert, att hon varit dotter till den i registret till Aaron Isaacs Minnen omnämnde Moses Jonatan, i begravningsboken kallad Jonas Kahn, död i Stockholm 1786, och hans hustru Sara, död i Stockholm 1787, vilkas tidigare hemort är okänd. Hartvig Baruch var född 1755. Om man antar, att hans mor vid sonens födelse var c:a 20 år gammal och alltså född omkring 1835, och att mormodern vid denna tidpunkt varit ungefär lika gammal, skulle den sistnämnda alltså kunnat vara född omkring 1815. Antar man vidare, att mormodern var identisk med Sara, Jonas Kahns hustru, skulle detta betyda, att hon vid sin död var några och sjuttio år, vilket ju är så pass normalt, att det lämnar en viss marginal uppåt för både hennes och dotterns ålder vid den tidpunkt, då deras resp. barn föddes.

110 Fredrika som substitut för Rachel verkar en smula egendomligt, men i en uppsats om Daniel Simon Jacobsen og hans Hjem, i Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur, Kbnhvn 1922, omnämnes ett alldeles parallellt fall, en flicka, som hade det hebr. namnet Rachel men av fadern kallades med det jiddiska smeknamnet Rechelche, varav blev ett tyskt Rieckchen, vilket i sin tur uppfattades som diminutiv av Friederike (för mig påpekat av bibl. Jul. Margolinsky i Köpenhamn).

110b Namnet har förklarats på två sätt: antingen som ett spanskt ortnamn Tejera eller Teijera i portugisisk stavning (Alfonso Canuto, Hamburg, Jüd. Familienforschung 1929, s. 158) eller också som en yrkesbeteckning: Teixeira = "tullnär, skatteindrivare" (Arturo Bab, Argentina, Jüd. Fam.forsch. 1928, s. 107).

111 Meddelande till mig av bibliotekarien Jul. Margolinsky, Köpenhamn.

112 Enl. Judar i städerna 1793 fanns då i Norrköping en judisk skolmästare Baruch Hersch, liksom Hartvig Baruch antagen 1792 (den sistnämnde omtalas först 1794, då Baruch Hersch är borta). Baruch Herschs hustru hette Rosa Aron. E. R. har identifierat denne B. H. med Hartvig Baruch, men hustrurnas olika namn torde göra detta omöjligt. Hartvig Baruchs äldste son var född 1790 och nämns som Fredrika Baruchs son i bouppteckningen efter hennes död.

113 Hartwig nämner inga namn; identifikationen är gjord av mig via en förteckning över konkurserna i Göteborg i början av 1800-talet.

114 Artikel på H. T:s Ekosida 12 nov. 1954 (av C. K. = Claes Krantz).

115 E. R:s anteckningar.

116 Han var en tid på 1780- och 90-talen bosatt i Marstrand.

116b För att klargöra de indicier, som tyder härpå, måste jag här lämna några uppgifter om familjen.

Åren 1805 och 1807 står Abraham Salomon i Norrköpings mantalslängd uppförd såsom "Judiske Cantorn" resp. "Cantoren wid Judiska församlingen". Det förstnämnda året uppges hans ålder till 28 år, det senare till 29, medan hustrun säges vara 23 resp. 26 (!) år; hon hette enl. 1807 års mtl Gythel (!). 1805 omnämnes dottern Beata 4 år, sönerna Simon 3 och Salomon 1 år, medan Beata år 1807 är 7 år, Simon 5 och Salomon 3 samt Isaac ¾ år. Uppenbarligen är det samme familjefader,som 1810 kallas Abraham Abrahamsson och 1811 Esaijas (!?) Abrahamsson; han är sistnämnda år 33, hustrun 28, sönerna Simon, Salomon och Isaac resp. 9, 7 och 5 år, döttrarna Beata och Dorothea resp. 11 och 2 år gamla.

Därefter tycks Abraham Salomon eller Abraham Abrahamsson (namnet Esaias beror väl antagligen på någon missuppfattning eller felskrivning) vara försvunnen från Norrköping. I Göteborg avled emellertid (enl. Mosaiska förs:s kartotek med översättning av de gamla gravskrifterna jämte vissa uppgifter om den avlidne) 18/4 1841 S. Abraham Abrahamsson i en ålder av 67 år (gravskriften benämner honom "herr Abraham, son till herr Kalman Malchin), och 26/3 1844 hans änka Gitel Abrahamsson, f. Simonsen (obs. den *danska* namnformen), 60 år gammal. I bouppteckningen kallas mannen "Handlanden af Judiska Nation Simon (!) Abrahamsson" och hustrun "Gustafva Abrahamsson, f. Simonsson". Arvingar är vid båda tillfällena sönerna Simon Abrahamsson i Hamburg, Carl Abrahamsson i New York, Isak Abrahamsson (1841 i London, 1844 i New York), döttrarna Beata, gift med handlanden Salomon Gottliebson i Stockholm, Amalia, gift med handlanden Philip S. Hertz i Göteborg, samt omyndiga (dvs. ogifta) dottern Dorothea.

Vid undersökning av mantalslängderna för Göteborgs stad har han återfunnits där fr. o. m. 1820 såsom "Ombudsmannen wid Judiske Nationens Sjuk- och Begrafningsbeställning S. Abrahamsson"; åldersuppgifter och barnens namn säkerställer identifieringen.

Det kan svårligen råda något tvivel om att detta är samme person, som i Norrköping kallade sig Abraham Salomon, och hans familj. Enligt gravskriften hette han således Abraham i förnamn och var son till Calman samt född i Malchin i Mecklenburg. Sanno-

likt är väl denne Calman identisk med en av Tychsen 1769 omnämnd Kalman eller Salmon Moses i Malchin, som säges vara från Speck — troligen en ort med detta namn öster om Gollnow i Pommern — och vars hustru var från Landsberg an der Warthe. Orsaken till att Abraham Salomon utbytt sitt ursprungliga efternamn mot ett slags fördubbling av förnamnet, är okänd. Möjligen är förklaringen densamma, som Josef Fischer anför ifråga om Salomon Salomonsen (Nyborg), nämligen att han dels (i rituella sammanhang) omtalades med en hebreisk namnform, trol. det aschkenasiska Avrohom, dels med det vanliga borgerligt "svenska" Abraham. Kanske har det också spelat en viss roll, att Abraham (sson) användes som barnens (och hustruns) efternamn. (Ett parallellt fall tycks vara den göteborgska släkten Josephssons stamfader, Joske — biform till Josef — som egentligen tycks ha hetat Josef Jacob men kallades Joske Josephsson.) Bokstaven S. framför Abraham i gravskriftskartotekets namnform betyder säkerligen Salomon, dvs. innebär en av de vanliga namnomkastningarna, varför boupptecknings förnamn Simon torde ha tillkommit genom ett misstag.

Av barnen är äldste sonen Simon givetvis uppkallad efter morfadern, Salomon efter farfadern (troligen har han ibland liksom denne kallats Calman, vilket väl sedermera utbytts mot Carl) och Isaac förmodligen efter mormors far (Beata Isaac var ju med all sannolikhet Abraham Abrahamssons svärmor). Dottern Beata bär tydligen mormoderns namn.

Det kan i detta sammanhang förtjäna påpekas, att hos handlanden S. Gottliebson, vilken enligt de nämnda bouppteckningarna var gift med Beata, 1821 finnes antecknad utom den 20-åriga hustrun en handelsbetjänt J. Simonsson, 30 år gammal; denne torde vara identisk med den tidigare omnämnde Jacob Simonsson och alltså Beata Gottliebsons morbror.

Till det mest svårförklarade hör det förnamn, Fredrika, under vilket Abraham Salomons hustru uppträder i förteckningarna över judar från 1800-talets första år. Möjligen är hon identisk med den Sipper Simon, som 1794 finns antecknad som "tjänstehjon" hos Moses (Davidsson) med antagningsåret 1792; Sipper = Zippora brukar återges med det tyska Vogel, Vögele, och detta i sin tur kan substitueras av Fredrika. Kanske har hon haft två förnamn, både Zippora och Gitel, varvid av någon anledning först det ena och sedan det andra använts som "Rufname". Gustafva torde vara ett av de substitut, som använts för Gitel i borgerliga sammanhang.

Amalia Hertz, känd genom den stiftelse till förmån för behövande änkor i Göteborg, som bär hennes namn, och som tillkom 1867 genom testamentariskt förordnande av hennes man, Philip Syrach Hertz, var tydligen Abraham Salomons yngsta dotter. Hon var sålunda med all sannolikhet kusin till Levin Simonsens barn i Köpenhamn och syssling med Jacob Marcus' barnbarn, exempelvis Hedda Schlesinger, Hilda Schönthal, Ludvig Marcus och Emelie Josephson, samt med Levin Isaacs barnbarn, såsom Ernst Josephson, Therèse Hirsch, f. Suber, Wilhelm Emanuel Bendixson m. fl.

116c En Ruben Simon eller Simonsson var 1805 anställd som betjänt hos Levin Isaac. 1806 kallas han "Handels Jude" och begär då i Norrköping rätt att tillsammans med en annan jude "få nyttja den wid sistförflutna Mattsmässo marknad dem lemnade och begagnade Ståndplats, belägen under ett träd på Tyska Torget ytterst åt Stora gatan", en ansökan, som bifölls av magistraten. 1807 uppges hans ålder till 24 år, och han säges vara född i Mecklenburg-Schwerin, alltså omkring 1783—84. Det förefaller ganska sannolikt, att också han har hört till samma syskonkrets.

117 Sedan jag, efter det att ovanstående skrivits, hos familjen Bonnier efterfrågat en event. familjetradition, som kunde bestyrka mina antaganden (nämligen en förmodad uppgift om att Lisen Bonniers föräldrar, Wilhelm Josephson, dotterson till Levin Isaac, och Emelie Marcus, sondotter till Jacob Marcus, varit sysslingar), har arkivarien Rudolf Simonis meddelat mig, att "enligt mina (= Simonis') anteckningar" Levin Isaac var bror till Jacob Marcus' hustru Fredrika Isaac — vilket som synes stämmer överens med mina resul-

tat. Sannolikt, säger Simonis vidare, var deras fader skyddsjuden Isaack Samuel i Penzlin. Denna sistnämnda förmodan bygger tydligen på det faktum, att i den av O. Neumann i Jüd. Familienforschung 1926 avtryckta "Steuerliste" från 1760 endast en skyddsjude med förnamnet Isaack nämns i Penzlin, nämligen Isaack Samuel (skyddsbrev där 19/2 1756). Emellertid torde detta inte utan vidare vara beviskraftigt. Salomon Isaacs fader hette, som nyss framhållits, troligen Isaac Levin; på sonens gravvård kallas han Eisik Penzlin, och då Salomon Isaac enl. E. R. var född 1752 i Penzlin, borde skattelistan, som går tillbaka till 1750, ha upptagit också en Isaac Levin i Penzlin, vilket emellertid inte är fallet. Det är dock naturligtvis inte nödvändigt att anta, att vare sig Levin Isaacs eller Salomon Isaacs fader varit skyddsjude vid resp. söners födelse; även om det är fråga om samma person, kan han ju ha varit anställd som "Knecht" hos en annan jude både omkr. 1752 och omkr. 1758 (årtalen är som vanligt inte exakta och kan event. ligga närmare varandra). Namnet Samuel tycks dessutom inte förekomma i de berörda släkterna, medan däremot Levin är vanligt.

Tillägg. Då mitt manuskript redan förelåg i färdigskrivet skick, fäste landsbibl. Jacobowsky min uppmärksamhet på ett arbete, som jag dittills råkat gå förbi i mina forskningar, nämligen "Några anteckningar av John Josephson", tryckt som manuskript 1927. Där står på sid. 9 om Jacob Marcus: "Han gifte sig med Fredrika, född 1760, död 1826, syster till min farmors far Levin Isaac, med vilken Jacob Marcus' broder Josef Marcus var kompanjon". Sannolikt bygger denna uppgift på en familjetradition, och det kan väl därmed anses klarlagt, att mina indicier i detta fall visat rätt.

118 I Hans Küntzels minnesskrift Ett förlagsjubileum (utgiven med anledning av Hugo Gebers Förlag AB:s sjuttiofemåriga verksamhet), Sthlm 1954, s. 12, nämner förf. endast helt kort, att Hugo Geber tillhörde en ursprungligen tysk-judisk släkt, som invandrat från Berlin och först hade bosatt sig i Göteborg.

119 Om denne se Valentin, s. 334.

120 Någon tidning med detta namn har inte funnits i Sverige vid ifrågavarande tid, varför uttrycket måste ha den allmänna betydelsen "en svensk tidning" — vilken det nu kan vara.

121 Rambam, förkortning av R(abbi) M(ose) b(en) M(aimon), "Rabbi Moses, son till Maimon" — med a som hjälpvokal.

122 Den korrumperade namnformen Bero (= bar eller möjligen ben, dvs. son, följt av farsnamnet) beror förmodligen på tryckfel; det finns andra av samma sort. Mischna är talmuds äldre grundläggande del, medan dess övriga innehåll, Gemara, utgör kommentar och fortsättning.

123 Uppgifter enligt bevarade skolkataloger samt mantalslängder. Apologist = lärare i apologistklassen.

124 Se Valentin, s. 334. Faderns förnamnsinitial har av Valentin lästs som ett L och ser i det kungl. brevet av 27/5 1818 otvivelaktigt så ut men kan m ö j l i g e n också uppfattas som ett S eller bero på felläsning eller felskrivning av denna bokstav i ansökningen. I varje fall synes omkr. 1818 ingen jude med namnet L. Abrahamsson ha funnits i Göteborg; däremot står i Göteborgs stads mantalslängd för 1820 den förutvarande norrköpingskantorn Abraham Salomon upptagen under namnet S. Abrahamsson och har då bl. a. en 15-årig son Calman, tydligen född omkr. 1804; han kallade sig sedermera Carl och blev handlande i New York. Jfr not 116 b.

När biskop C. F. af Wingård 1822 i Götheborgs Allehanda redovisade för resultatet av en insamling, som gällde frivilliga gåvor till ett nytt gymnasie- och skolhus i Göteborg, hade flera judiska affärsmän lämnat stora bidrag, Levin Jacobsson 100 Rdr, dvs. lika mycket som Olof Wijk, James Dickson och D. Carnegie var och en bidragit med, medan V. I. Vallentin tecknat sig för 50 Rdr och firmorna Reis & Magnusson samt L. E. Magnus gett vardera 33 Rdr 16 sk. Denna frikostighet, som kanske till en del visats i hopp om ökat tillmötesgående för de judiska bildningskraven, hade alltså visat sig vara förgäves.

125 Marcusska stamtavlans uppgift, att hon var född 1783, synes vara felaktig. Se vidare sid. 228 f.

125b Hennes födelsedatum här enl. Ellen Raphaels anteckningar; förs.-böckerna i Norrköping och Stockholm uppger resp. 14/4 1799 och 2/3 1800.

126 Den mening i gravskriften, som lyder: "Hans sista år blevo glädjerika, ty han kunde under denna tid se sina barn ståndaktiga och lyckliga", kan måhända indirekt syfta på äldste sonens icke-judiska äktenskap.

127 Titeln borde kanske snarare översättas med "privatlärd" = Privatgelehrter, beteckning för en judisk lärd utan synagoganställning.

128 Isaac Pineus' födelseort var enligt E. R:s anteckningar Schönlanke i Preussen (Posen), och de familjeuppgifter om spansk-judisk härstamning, som Conrad Pineus omnämner i sina minnen men själv betraktar med utpräglad skepsis (Ingeborg von Rosen, Conrad Pineus Minnen och dagboksanteckningar, Sthlm 1946, s. 11—12), torde alltså kunna hänföras till de familjemyter med likartat innehåll, som omhuldats i så många rent tysk-judiska släkter.

129 Förklaringen till gravskriftens uppgift: "son till R. Aser", är, att det hebr. namnet Aser (Asser, Ascher) på tyska brukade återges med Lamm, Lämmel, Lämlein osv. i anslutning till 1 Mos. 49: 20: "Från Aser kommer fetma, honom till mat" — i det gamla Israel ansågs nämligen lammet som själva inbegreppet av det feta. Lämlein Davids efternamn Schönthal anger sannolikt härstamning från en ort med detta namn; närmast Bayern ligger S. i Böhmen c:a 15 km söder om Karlsbad.

129b I Stamm- und Nachfahrentafeln der Familie Warburg får man också veta hennes familjenamn, vilket utgivaren av Stamtavlen Henriques, bibl. Jul. Margolinsky, ej synes ha observerat; hon kallas i nämnda arbete "Eva gen. (dvs. genannt) Elisabeth Pollack". De båda hebr. namnformerna Chawa och Elischewa motsvaras här direkt av Eva resp. Elisabeth. Det kan i detta sammanhang erinras om att en av bröderna Philip i Karlskrona, Aaron Philip, var gift med en Ester, dotter till Israel Polack, som torde ha hört till samma familj (i Hamburg?).

130 Perez är ett hebr. namn, eg. ett adj. med betydelsen "stark".

131 Obegriplig förefaller gravskriftens (och församlingsbokens) hebreiska härstamningsuppgift: "Son till leviten R. Jakob". Släkten Lamm är inte levitisk, och fadern hette inte Jakob. Man kan möjligen gissa, att han av någon anledning uppfostrats hos sin morbror Jacob Levisson, som var levit, och räknats som hans son. Själv kallas han ju alltså inte levit, och levitiska attribut saknas på gravvården.

132 Koleraepidemien utbröt i Norrköping i slutet av augusti, och de sista fallen inträffade den 29 nov.; under hela tiden insjuknade 2 690 personer, varav 852 dog. Den värsta

veckan var 10—17 sept., då 925 personer drabbades av sjukdomen och 298 avled. Under den vecka, då Jeremias N. föll offer för epidemien, sjuknade 166 personer, och 44 dog. Norrköpings folkmängd vid denna tid var c:a 17 000 personer, varför alltså nära 16 % var angripna av sjukdomen och omkring 5 % av hela stadsbefolkningen avled under farsoten.

133 Förhållandet mellan det borgerliga namnet och synagognamnet är något oklart, liksom deras sammanhang med faderns namn. Att döma av den hebreiska gravskriftens namnform torde han egentligen ha hetat Falk Benjamin, som han också kallas i judeförteckningen från Norrköping 1796, då han var "tjänstehjon" hos Jacob Marcus; enligt en annan uppgift hade han invandrat ett par år tidigare. Omkastningen av för- och efternamn, som vi sett flera andra exempel på, gav ju i detta fall en avgjort mera svensk prägel åt namnet. Fadern har måhända hetat Samuel Benjamin Falk; sonens ursprungliga efternamn Benjamin har då varit patronymikon efter farfadern. — Slutligen må påpekas, att Josua Falk är en stående namnförbindelse liksom exempelvis Jehuda Leib (Löb), dvs. Falk har av ej klarlagd anledning använts som ett slags symbolisk översättning av Josua. Olika förklaringar härtill har anförts; det har sålunda sagts, att Falk är en hjältesymbol (?), liksom Josua var en av den judiska historiens hjältar. Enligt en annan uppgift skulle utgångspunkten vara, att en berömd talmudlärd i Lemberg (Lvov), Josua ben Alexander Hakohen (1550—1644), särskilt känd genom sin kommentar till den ryktbara judiskt- religiösa lagboken Schulchan Aruch, kallade sig Josua Falk, varefter detta dubbelnamn blev populärt såsom en hedersbevisning åt honom (Gustav Samuel, Zur Entstehung deutscher Judennamen. Jüd. Familienforschung 1933).

134 Enl. meddelande från bibl. Jul. Margolinsky är denne Jacob Tixscher sannolikt identisk med en Jacob Baruch Texière, d. i Köpenhamn 13/10 1782. Denne var farfars farfar till den kände danske skådespelaren och H. C. Andersen-uppläsaren Jacob Texière. Fredrika Baruchs sonsonson, den för något år sedan bortgångne Eduard Hartvig i Göteborg, som jag har att tacka för lånet av hans farfars brors självbiografi, torde alltså ha varit brylling med Jacob Texière.

D. J. Davidsons f. d. hus, N. Kungsgatan 13 (hörnet av Vattengatan).
Foto 1917.
Wibergska samlingarna, Norrköpings stadsbibliotek.

42b (uteglömd notis och bild). Att detta namn varit spritt i staden, framgår bl. a. av att D. J. Davidsons hus, som fortfarande finns kvar, enl. Wilh. Wiberg har kallats "Kuckuhuset"; W. känner dock ej anledningen.

Viktigare källor och litteratur

A. TRYCKTA ARBETEN:

Blomberg, Erik, Ernst Josephson. Stockholm 1951.

Brenner, Alf, Släktforskning. Praktisk handbok för Finland. Helsingfors 1947.

Brody, Abraham, och *Valentin, Hugo,* Aaron Isaacs Minnen. Uppsala 1932.

Dietz, Alexander, Stammbuch der Frankfurter Juden. Frankfurt a. M. 1907.

Donath, L., Die Geschichte der Juden in Mecklenburg. Leipzig 1874.

Dreifuss, E. M., Die Familiennamen der Juden unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Baden zu Anfang des 19. Jahrhunderts. Frankfurt a. M. 1927.

Fischer, Josef, Jødiske Slægter Simonsen (I Dansk biogr. Leksikon: XXII). København 1942.

„ „ Simon Isaac Kalkar og hans Slægt. Kbnhavn 1917.

„ „ Simon Lazarus og hans Efterkommere. Kbnhvn 1911.

„ „ Slægten Salomonsen (Nyborg). Kbnhvn 1947.

Flesch, Heinrich, Jüdische Vornamen als Familiennamen (I Zeitschrift für Jüdische Familienforschung). Berlin 1926.

Gamla judiska gravplatser i Stockholm. Sthlm 1927.

(Hartwig, Eugenius), Lebenslauf des am 28 December 1879 in Herrnhut selig entschlafenen verwitweten Bruders Eugenius Hartwig. Gradau 1880.

Hartvig, Michael, Jøderne i Danmark i tiden 1600—1800. Kbnhvn 1951.

Helmfrid, Björn, Holmenöden under fyra sekler. Norrköping 1954.

Herlitz, Georg, und *Kirschner, Bruno,* Jüdisches Lexikon. Berlin 1927—30.

H. J. Heyman & Co., Göteborg 1826—1926. Minnesskrift med historik av G. Clemensson. Gbg 1926.

Jacobowsky, C. Vilh., Göteborgs Mosaiska församling 1780—1955. Gbg 1955.

Kessler, Gerhard, Die Familiennamen der Juden in Deutschland. Leipzig 1935.

Lazarus (=C. F. Lindahl), Svenska Millionärer, flera olika delar. Sthlm 1897—1904.

Malmberg, Gustaf, och *Nordén, Arthur,* Vårt gamla Norrköping. Norrk. 1913.

Marcus, Ludvig, Resumé öfver Mosaiska församlingens i Norrköping kyrkobyggnad 1854—1858. Norrk. 1902.

„ „ Stamtafla öfver Marcusska familjen 1749—1900. Norrk. 1900.

Margolinsky, Jul., Stamtavlen Henriques. Kbnhvn 1949.

Müller, S., Von jüdischen Bräuchen und jüdischem Gottesdienst. Karlsruhe 1930.

Neumann, Otto, Die mecklenburgischen Juden um 1750 (Jüdische Familienforschung). Berlin 1926.

„ „ Tychsens origineller Bericht über die mecklenburgichen Juden 1769 (Jüdische Familienforschung). Berlin 1929.

Norrköpings Tidningar, flera årgångar från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.

Olán, Eskil, Judarna på svensk mark. Sthlm 1922.

Philo-Lexikon. Handbuch des jüdischen Wissens. Berlin 1935.

Rapaport, Samuel, Aus dem religiösen Leben der Ostjuden. Bräuche gegen Krankheit: Namensändern. (Der Jude: 6. Jahrg. 1922—23).

Ringborg, Edv., Till Norrköpingskrönikan. Norrk. 1917—23.

Salomon, Julius, og *Fischer, Josef,* Mindeskrift i Anledning af Hundredaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814. Kbnhvn 1914.

Samuel, Gustav, Zur Entstehung deutscher Judennamen (Jüdische Familienforschung). Berlin 1933.
Silberstein, Siegfried, Die Familiennamen der Juden unter besonderer Berücksichtigung der gesetzlichen Festlegung in Mecklenburg (I Festschrift zum 75-jährigen Bestehen des Jüdisch-theologischen Seminars Fränckelscher Stiftung, II. Band.). Breslau 1929.
Simonis, Rudolf, Genealogi över släkten Lamm. Stenciltryckt. Sthlm 1942.
Skolkataloger från Norrköpings trivialskola, ett par olika år i början av 1800-talet.
Stamm - und Nachfahrentafeln der Familie Warburg. Als Manuskript für die Familie gedruckt. Hamburg 1937.
Svenska män och kvinnor. Sthlm 1942—1955.
Svenska släktkalendern, flera olika årgångar.
Svenskt biografiskt lexikon. Sthlm 1918—
Tarschys, Bernhard, Chevra Kadischa 150 år. Sthlm 1944.
Valentin, Hugo, Judarnas historia i Sverige. Sthlm 1924.
„ „ Urkunder till Judarnas historia i Sverige. Sthlm 1924.
Zunz, Leopold, Namen der Juden. Leipzig 1837.
Zur Geschichte der Juden in Danzig. (Artikel i brevform av anonym förf. i Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 1857.)

B. OTRYCKTA KÄLLOR:

Acta ecclesiastica: Suppliker av Judar och omvända judar. Riksarkivet, Stockholm.
Berättelser om Judar i städerna. Riksarkivet, Östermalmsavdelningen.
Bouppteckningar och andra handlingar i Stockholms stadsarkiv och i Landsarkivet i Göteborg.
Brody, Abraham, Översättning av hebreiska gravskrifter på Norrköpings mosaiska begravningsplats. Mos. förs., Norrköping. (Tryckt i detta arbete.)
Församlingsböcker tillhörande mos. förs. i Norrköping, Stockholm och Göteborg.
Jacobowsky, C. Vilh., Otryckt uppsats om Nathanael Joelsson samt tidningsurklipp och anteckningar om svenska judar. I förf:s samlingar, Skara.
Kartotek över avlidna församlingsmedlemmar, begravda på Gamla mosaiska kyrkogården i Göteborg, samt översättning av gravvårdsinskriptioner. Mos. församlingen, Göteborg.
Mantalslängder från Norrköping och Karlskrona. Kammararkivet, Stockholm.
Mantalslängder, uppbördsböcker, bouppteckningar och konkursakter från Norrköping. Norrköpings rådhusarkiv.
Marcusska släktpapperen, däribland ett flertal mecklenburgska dokument i avskrift av d:r Silberstein. Dossié i Marcusska stiftelsens ägo.
Meddelanden i brev från ett stort antal olika personer.
Mosaiska församlingarnas kyrkböcker. Församlingarna i Norrköping, Stockholm och Göteborg.
Privatägda släktutredningar, genealogier och dokument rörande åtskilliga släkter och enskilda personer, utlånade av flera olika ägare.
Raphael, Ellen, Efterlämnade anteckningar och excerpter om svenska judar och svensk-judiska släkter. Mosaiska församlingen, Stockholm.
Schönthal, Moritz, Egenhändiga anteckningar rörande hans religionsundervisning i Norrköping 1844—1890 jämte tal, hållna vid religionsskolans avslutningar. Dossié i landsbibliotekarie C. Vilh. Jacobowskys samlingar, Skara.

Personregister

I detta register medtas inga namn, som endast är nämnda i företalet, bland de uppräknade mecenaterna sid. 12 eller i litteraturförteckningen, ej heller de, som endast förekommer på släktöversiktstavlan i slutet av boken.

Både gifta och ogifta kvinnor, som hört till objekten för den utförda person- och släktforskningen, redovisas i förteckningen i regel under faderns förnamn som efternamn; undantag härifrån utgör endast de, som har verkliga släktnamn, t. ex. Henriques, Lamm, Warburg. De gifta kvinnor, som varit kända under annat efternamn, vilket ej alltid är identiskt med makens utan i äldre tid ofta utgöres av dennes förnamn (ibland med tillägget -son!), upptas också under denna namnform med hänvisning till farsnamnet.

I några fall förekommer likaså hänvisning från hebreiska eller jiddiska beteckningar på en person eller från andra varianter av ett personnamn till vederbörandes vanliga, "borgerliga" benämning.

Aaron, se även Aron!
Aaron (kallad Pach = gravör), Abraham, 153
Aaron, Gütel, g. m. Isaac Philip, 152, 236, 265
Aaron, Isaac, 153, 263, 265
Abraham, Freude, g. m. Marcus Levi, 140, 225 f., 229
Abraham, Joseph, 261
Abraham, Levin, 107, 141
Abraham, Moses, 127, 140, 229
Abraham, Rebecka, g. m. Levin Hirsch Levi, 234
Abrahams(s)on
Abrahamsson, (S.) Abraham, 54, 162, 170, 266, 268
Abrahamson, A(a)ron, 152 f., 157
Abrahamsson, Amalia, g. m. Philip Syrach Hertz, 266 f.
Abrahamson, August, 157
Abrahamsson, Beata, g. m. Salomon Gottliebson, 266
Abrahamsson, Carl (=Calman), 266, 268
Abrahamsson, Dorothea, g. m. Joseph Simonsen, 266
Abrahamson, Elias, 180
Abrahamsson, Esaias = Abrahamsson, (S.) Abraham
Abrahamsson, Gitel, = Simonsen, Gitel
Abrahamsson, Henriette, g. m. Emanuel Philip, 230
Abrahamsson, Isaac, 266
Abrahamsson, S. = Abrahamsson, (S.) Abraham
Abrahamsson, Salomon, = Abrahamsson, Carl
Abrahamsson, Simon, 266
Abramson, Leopold, 157, 243
Ahlenius, Hilma, f. Fränckel, professorska, 70
Alexander (Hakohen), Josua ben, 270
Almqvist, C. J. L., 20
Ambos, Herzel, med hustrun Malke, 230
Ambos, Rachel, g. m. Samuel Berl Fingerhut, 190, 224, 230
Andersen, H. C., 157
Andersson, G., konstnär, 49
Andersson, Joh., handl., 242
Andersson, Nils, konstnär, 48, 64 f.
Armfelt, Gustaf, friherre, 122
Aron, Rosa, g. m. Baruch Hersch, 266
Aronso(h)n, Amalia, 217
Aronso(h)n, Bernhard, 217
Arosenius, Carl, 80
Arosenius, Janne, 85
Askeroth, Anna Maria, g. m. Jeremias Philipson, 147
Assur, James (Josua), 261
Austern, Chaje, 220
Austern, Rachel, 231

Bab, Arturo, 266
Baruch, Fredrika = Texière, Fredrika
Baruch, Hartvig, 40, 55, 80, 90—96, 111, 117, 156 f., 214, 235, 237, 248, 256, 265
Baruch, Samuel, 157, 237
Behr, Hanna, g. m. Joseph Eliasson, 155
Benctsson, J., handl., 242

Bendix, Lazarus, 132
Bendix, Rebecka, g. m. David Isaac Davidson, 68—70, 132
Bendixson, Wilhelm Emanuel, 267
Benecke, Abraham Benjamin, 140
Benecke, Emilie, g. m. Isaac Marcus, 140
Benecke, John, 263
Benecke, Josephine, g. m. Isaac Meyer Schlesinger, 77 f., 232
Benjamin, Falk, = Falk, Benjamin
Benjamin, Raphael, 134
Benjomen (= Benjamin), Beata, g. m. Jacob Texière, 157, 237
Bergman, A., handl., 242
Bergstrand, Carl-Martin, 259
Berlinger, E., överrabbin, 260
Billsten, klockgjutare, 55
Björck, Theodor, redaktör, 51
Björkman, C. A., vicepresident i Göta hovrätt, 78
Björling, Lars, apologist, 170
Blomberg, Erik, 79, 133, 258
Bohman, C. Fr., bryggare, 55
Bohman, G., prof., 248
Bonnier, Karl Otto, 132
Bonnier, Lisen = Josephson, Lisen
Brandt, And., guldsmed, 16
Braun, Wilhelm von, 32
Brody, Abraham, 229, 254
Bähr, Brigitte, g. m. Jacob Philipson d. ä., 49, 147, 208, 233, 236, 238
Bähr, Levy Selcher, 236
Bähr, Marianne, g. m. Jacob Raphael, 245

Calman, Rebecka, g. m. Samuel Falk, 236
Calmon, Levi, 42
Campe, J. H., tysk författare, 101
Can (= Kahn?), Sally, g. m. Samuel Baruch, 237
Canuto, Alfonso, 266
Carlander, C. M., 239
Carlgren, Wilh., 247
Carlström, Johan, instrumentmakare, 44, 247
Carnegie, D., 269
Cederblad, Jonas, stadsingenjör, 18
Cedergrén, Joh. Fred., urmakare, 61
Cederholm, F., konstnär, 46
Clemensson, Gustaf, landsarkivarie, 262
Cnattingius, Amalia, g. m. Johan Thulin, 85
Cohen, Benjamin Philip, 97
Cohen, Carolina, 97
Cohn, se även Kohn!
Cohn, Ester, g. m. Samuel Josephsson, 70, 236
Cohn, Israel, 163
Cohn, Levin Bendix = Bähr, Levy Selcher
Cohn, Meyer, 40
Cumelin, I. P., konstnär, 13

Dalin, A. F., ordboksförf., 241
Dantziger, Nathan Joel = Joelsson, Nathanael
Dardel, Fritz von, 250
David, David, = Davidsson, David
David, Lea, g. m. Moses Davidsson, 32, 142, 145, 234
Davids(s)on
Davidsson, Abraham, son till David D., 31 f., 107, 141, 168
Davidsson, Abraham, son till Moses D., 235, 261
Davidson, August, 146
Davidsson, Beata (Beile) = Moses, Beile
Davidson, Bernhard, 68 f., 124 f.
Davidson, Bernhardina, = Josephsson, Bernhardina
Davidsson, Carin, g. m. David Bär Levin, 254
Davidson, David, professor, 89, 250, 260
Davidsson, David, 31, 43, 107, 133, 138—141, 144, 147, 190, 226, 229, 231, 237 f., 260
Davidsson, David Isaac (David Johan), 67—70, 146, 170, 250, 270
Davidsson, Ester, g. m. Philip Jeremias, 43, 71, 142, 144, 147, 215, 234, 236, 238
Davidsson, Fiken (Fredrika), 142
Davidsson, Fredrika, g. m. Joseph Marcus, 138 f., 144, 149, 213, 225, 232, 237
Davidson, Henrik, 65, 145 f., 243 f., 250
Davidson, Hugo, 260
Davidson, Isaac, 36, 38, 54 f., 63—67, 142, 144, 204, 227, 234—236
Davidsson, Isaac, son till Moses D., 142, 235, 261
Davidson, Isac, Göteborg, 260
Davidson, Isaac Isaac, 89, 260
Dawidson, Iwar, 260
Davidsson, Jacob, 141
Davidson, Jonas, 108
Davidson, Joseph Edvard, 67, 69—71, 88, 99, 207, 236
Davidson, Maria = Philip, Maria (Mirjam)

Davidsson, Maria (Malka), g. m. Herman Lewin, 142 f., 197, 233 f., 261
Davidson, Marina, g. m. Michel Fränckel, 102
Davidsson, Moses, 31 f., 43, 64, 92, 125, 141 f., 168, 234 f., 261
Davidson, Märta, professorska, 260
Davidsson, Nathan, = Kohn, N. D.
Davidson, Rebecka, = Bendix, Rebecka
Davidsson, Sara, g. m. Samuel Wulff, 200, 232, 235
Davidson, Sophie, g. m. Wilhelm Levertin, 69, 87 f., 102
Davidson, Wilhelm, 142, 146
Davidten, Beile, = Moses, Beile
Delbanco, Mendel Elias, 248
Delbanco, Michel Elias Levy, 156
Delbanco, Schönchen, g. m. Elias Samuel Warburg, 156
Dickson, James, 242, 269
Duschnäs, Herrman, 111, 114, 255

Egge, Johan David, 33, 245
Egge, Johan Ulric, 245
Ek, J., tecknare, 85
Ekenstedt, Stads Physicus (= stadsläkare), 38
Eklund, Anders, konstnär, 129
Eklund, Mathilda, g. m. Abraham Marcus, 238
Ekusiel (= Jekutiel), Zimle, 97
Elias, Aser, 232
Elias, Perez, 194, 232
Eliasson, Edeline, = Salomonsson, Edeline
Eliasson, Elias, = Joseph, Elias
Eliasson, Emma Fredrika, 177, 224
Eliasson, Hanna, g. m. A. L. Soldin, 80—82, 235 (?)
Eliasson, Henriette, g. m. Philip Abr. Jacobsson, 156
Eliasson, Joseph, 155 f.
Eliasson, Levy Joseph, 82—84, 86, 88, 116, 156, 171
Eliasson, Meyer Joseph, 156, 250
Elischewa Chawa = Polack, Eva Elisabeth
Elkan, Salomon, 104
Elkan, Sophie, författarinna, 104
Engel, Hendel, g. m. Meyer Levy, 252
Essen, von, överste, 33

Falk, Benjamin, 64, 66, 209, 236, 270
Falk, Samuel, 236, 270

Feit, Meyer, 36
Filéhn, Heyman Moses, 96—98, 111, 201, 235
Fingerhut, Amalia, g. m. Samuel Markowitsch Rothenberg, 224
Fingerhut, Rachel = Ambos, Rachel
Fingerhut, Samuel Berl, 178, 224, 230
Fischer, Josef, bibliotekarie, 159 f., 162, 241, 252, 260, 264
Fleming, friherre, 123
Flesch, Heinrich, 260
Forssell, C. D., konstnär, 166, 247
Freudenthal, Else, f. Lichtwitz, 180
Friedländer, Sigrid, = Schlesinger, Sigrid
Fürst, Abraham Simson, 230
Fürst, Ludvig, 191, 230
Fürstenberg, Abraham, 259
Fürstenberg, Levy, 265
Fürstenberg, Pontus, 259, 265

Gans, H., överlärare, 255
Geber, August Heinrich, 163, 170, 242
Geber, Ester, f. Calissendorff, fru, 77
Geber, Henry, 164
Geber, Hilda = Philipson, Hilda
Geber, Hugo, 88, 268
Geber, Julius, 89, 164
Geber, Moritz, 164
Gérard, François, konstnär, 45, 166, 247
Gisiko, Alexander Salomon, 23 f., 30 f., 242, 244 f.
Goethe, Johann Wolfgang, 59
Goldschmidt, Celina (Selene), g. m. Rudolf Rubenson, 159
Goldschmidt, Marcus, 159
Gottlieb, Herman, 180
Gottliebson, Salomon, 266
Gottschalk, Nathan, 149
Grün, Gösta, 219
Gräsbeck, Armas, släktforskare, 260
Gröndahl, 98
Gullberg-Marcus, Lilly, fru, 139
Gumpert, Fröjda, g. m. Jacob Rubenson, 238
Gunst, Sivert, dansk författare, 68

Halle, Mariana von, g. m. A. E. Weslig, 233
Hallencreutz, se Raphael-Hallencreutz
Hameln, Glückel von, 244
Hameln, Mate von, 244
Hammarbom, J. G., 47, 81

Hansson, Carl-Gustaf, ingenjör, 86
Hansson, Karl W., ingenjör, 86
Hartvig, Baruch, 157
Hartvig, Eduard, 270
Hartvig, Ester, fru, 91, 120, 243
Hartwig, Eugenius (=Wolf Benjamin), 41, 59 f., 63, 90, 92—96, 117, 120 f., 156 f., 168 f., 239, 251, 266
Hartvig, Fredrika, = Texière, Fredrika
Hartvig, Jacob, 157
Hartvig, Michael, dansk-judisk historiker, 246
Hartvig, Samuel, 199, 235
Heckscher, Eli, 250
Heckscher, Esperence, g. m. Moses Aron Henriques, 258
Helmfrid, Björn, arkivarie, 43, 47, 247 f., 261
Henriques, Abraham Moses, 22
Henriques, Aron Moses, 132, 241
Henriques, Bendix Moses, 132, 231
Henriques, Ester, g. m. Levin Simonsen, 160
Henriques, Mauritz, 132
Henriques, Moses Aron, 258
Henriques, Moses Ruben ("Mausche Ber") 160
Henriques, Rachel, 160
Henriques, Zippora, g. m. Simon Elias Warburg, 231, 238, 265
Henschen, Ingegerd, 241
Herlitz-Kirschner, lexikonförf., 255
Herodotos, 59
Hersch, Baruch, 266
Hertz, Philip Syrach, 266 f.
Hertz, judemagister, 138
Heyman, Aug., dir., 262, 264
Heyman, Carolina (Charlotta, Jeanette), g. m. Hirsch David Wahren, 148, 237, 262
Heyman, Elias Jacob, 244, 265
Heyman, Emma, g. m. Richard Wahren, 195, 230 f., 233
Heyman, Hanna, g. m. Suxier Moses, 235
Heyman, Harald J., fil. dr, 99, 150
Heyman, Heyman Jacob, 233, 244
Heyman, Hugo, dir., 263
Heyman, Koppel, 262
Heyman, Levi Coppel, 262
Heyman, Salomon, son till Heyman Elias Salomon, 245
Heyman, Salomon Jacob, 244
Hidelin, gårdsägare, 234
Hirsch, Axel, 132, 260
Hirsch, Betty, g. m. Abraham Salomonsson, 250
Hirsch, Gumpert, 15
Hirsch, Isaac David, 140, 148, 234
Hirsch, Ivan, 104
Hirsch, Johanna, g. m. Isaac Marcus, 140
Hirsch, Meyer David, 140, 261
Hirsch, Michael David, 261
Hirsch, Mirl Lazarus, g. m. Heyman Moses Filéhn, 96, 236
Hirsch, Pauline (Preisge), g. m. A. H. Geber, 164
Hirsch, Rachel, g. m. Isaac Holländer, 138, 237
Hirsch, Salomon, 259
Hirsch, Sara, g. m. James Assur, 261
Hirsch, Sara, g. m. Nathan Marcus, 139, 164, 261
Hirsch, Sara, g. m. Mauritz Philipson, 51, 148, 199, 231, 234, 250
Hirsch, Therèse, = Suber, Therèse
Hirsch, Wolf, 261
Hjelm, Samuel, bokbindare, 55
Holländer, Betty, g. m. Isaac Pineus, 230
Holländer, Eleonora (Lea), g. m. Levin Marcus, 137 f., 237
Holländer, Isaac, 138, 237
Holm, Anna Maria, g. m. David Herman Lewin, 124
Homeros, 59
Horwitz, Julius, 151
Horwitz, Recha, g. m. Louis Levy, 151
Hylin, urmakare, 232

Iggeström, borgmästare, 28
Isaac, Aaron, 13, 15, 22, 127, 130 f., 143, 155, 239, 241, 256, 262, 265
Isaac, Arje ben, = Isaac, Levin
Isaac, Beata, g. m. 1) Simon Joseph (?), 2) Jeremias Salomon, 130, 159 f., 162
Isaac (Isaksson), Fredrika, g. m. Jacob Marcus, 27, 128, 130 f., 138, 226, 228 f., 236 f., 267 f.
Isaac, Goutje (Gütelche) = Aaron, Gütel
Isaac, Jacob, 22, 241
Isaac, Johanna (Hendel), g. m. Jeremias Moses, 146 f., 149, 187, 227 f., 235
Isaac, Johanna (Jentel), g. m. Salomon Jacob, 29 f., 151—153, 207, 235 f., 256

Isaac, Levin, 20, 23 f., 28, 30 f., 39, 128—132, 138, 160, 162, 241 f., 262, 267 f. 267 f.
Isaac, Marcus, 245
Isaac, Maja, g. m. David Levi, 130
Isaac, Maja, = Isaacsdotter, Maria?
Isaac, Mirjam, 128, 130 f.
Isack, Rosa, g. m. David Salomon, 142, 145, 185, 225, 227
Isaac, Salomon, 130, 162, 256
Isaccen, Levin Isaacs mor, = Joseph, Hendel
Isaacsdotter, Maria, g. m. David Levi, 130
Isakson, Herman, 219
Israel, Jonas, = Davidson, Jonas
Israel, Joseph, 163
Ivarsson, Martin, 71, 73, 124, 225

Jacob, Heiman (Chaim, Jochim), 133 f., 225
Jacob, Joseph, = Josephsson, Joske
Jacob, Salomon, 15—18, 28—30, 39, 121, 151—153, 235 f., 244 (?), 250, 256
Jacobowsky, C. Vilh., landsbibliotekarie, 108, 255 f., 263, 268
Jacobsen, Daniel Simon, 265
Jacobsen, Jacobine, g. m. Salomon Emanuel Unna, 230
Jacobs(s)on
Jacobsson, Abraham Moses, 24
Jacobsson, Beata, g. m. Philip Jeremias, 147, 236 f., 261
Jacobsson, Beata, = Marcus, Beata
Jacobsson, Bernhardina, = Raphael, Bernhardina
Jacobsson, Cecilia, = Salmonson, Cecilia
Jacob(sson), David, 151, 236, 241, 263
Jacobsson, Esaias, 52 f., 55, 63, 76, 103, 133, 226, 237 f.
Jacob(sson), Fredrika, g. m. Raphael Jacob, 134
Jacobsson, Gottfried, 230
Jacobsson, Hedda, g. m. Levy Julius Schlesinger, 216, 232, 238, 267
Jacobsson, Henriette, = Eliasson, Henriette
Jacobsson, Isabella, g. m. Axel Israel Salmonson, 236
Jacobson, Jacob, doktor (England), 257
Jacobsson, Jacob Moses, 24, 261
Jacobsson, John, 136
Jacobsson, Lazarus, 35 f., 134
Jacobsson, Lazarus, son Jacob, 134
Jacobsson, Lazarus, dotter Rakel, 134
Jacobsson, Levin, 230, 269
Jacobsson, Mauritz (Moritz), 212, 237
Jacobsson, Morris, 261
Jacobsson, Philip Abraham, 156
Jacobsson, Sophia (Taube), g. m. Raphael Benjamin, 134
Jacobsson, Svea, fru, 64 f.
Jancke, Fredrik, fabrikör, 22
Jansson, Anna Maria, g. m. Ludvig Marcus, 238
Jansson, Carolina Mathilda, g. m. Jacob Stiebel, 89
Jansson, Lisa, g. m. Ludvig Marcus, 238
Jeremias, Lea, g. m. Israel Nathan, 148 f., 235
Jeremias, Philip, 43 f., 46, 52, 54 f., 58, 61, 63 f., 71, 75, 142, 144—150, 166 f., 186, 227, 234—238, 247, 252, 259
Jochai, Simeon ben, 169
Joelsson, Nathanael, 107—109, 117—120, 256
Johansson, K. H., 256
Jonas, Ester, g. m. Salomon Isaac, 130, 245, 256
Jonas, Joseph, 34, 245
Jonas, Max, 181
Jonas, Philip, 33, 42, 130, 166, 245
Jonathan, Moses, 265
Jones, son till Joseph Jonas, 34
Joseph, Debora, g. m. Ludvig Sussman Soldin, 80
Joseph, Elias, 155, 235
Joseph, Johanna (Hendel), g. m. 1) Isaac (Levin?), 2) Heiman Moses, 107, 128 f., 131, 188, 228
Joseph, Joseph, 155
Joseph, Levin, 35, 40 f., 262
Joseph, Simon, 163
Josephs(s)on
Josephsson, Albert, 67
Josephsson, Beata, = Jacobsson, Beata, g. m. Philip Jeremias
Josephsson, Bernhard, 236, 252
Josephsson, Bernhardina, g. m. Joseph Edvard Davidson, 69, 236, 252
Josephson, David, 244
Josephson, Emelie, = Marcus, Emelie
Josephson, Emmy, f. Fränckel, fru, 129
Josephson, Ernst, 62, 79, 132 f., 156, 258, 267
Josephsson, Ester, = Cohn, Ester

Josephson, Gelly, g. m. Fredrik Marcus, 79, 132
Josephson, Jacob Axel, 132, 163
Josephson, John, 102, 268
Josephsson, Joske, 252, 267
Josephson, Lisen, g. m. Karl Otto Bonnier, 102, 132, 267
Josephson, Ludvig, 132, 163
Josephsson, Maria, 136
Josephsson, Marie, = Nachman, Marie
Josephsson, Naemi (Nechama), g. m. Aron Salomon, 252
Josephson, Salomon, 132, 258
Josephsson, Samuel, 70, 236
Josephsson, Sara, g. m. Samuel Rippner, 252
Josephson, Wilhelm Joel, 102, 250, 267
Jung-Stilling, Heinrich, tysk författare, 121
Jäderholm, Jonas, fabrikör, 84, 239

Kahn, Jonas = Jonathan, Moses
Kahn, Juliana, g. m. Hirsch Nachman, 236
Kahn, Sara Jonas 265
Kalkar, Simon Isaac, 90, 241, 252
Karl XIII, 111, 113
Karl XV, 82
Karl Johan, kronprins, 45, 113, 247
Katz, Chaim, = Moses, Heiman
Katz, Feibel, = Jeremias, Philip
Katz, Joseph, = Israel, Joseph
Kjellberg & Co., Göteborg, 242
Klein, Gottlieb, rabbin, 102
Kleman, Marcus, 134, 225
Kohn, se även Cohn!
Kohn, Carin, = Davidsson, Carin
Kohn, Nathalia, g. m. Sallmén, 254
Kohn, N. D., 254
Kopman, David, 142
Kopman, Heyman, = Lewin, Herman
Kotzebue, August von, tysk förf., 119
Krafft, Per d. y., konstnär, 41
Krantz, Claes, redaktör, 266
Krupp, Per Manne, 180
Kuhlbars, Philip, = Philip, Isaac
Kullberg, H. A., 241
Kullman, Anders, urmakare, 61
Küntzel, Hans, fil. dr., 268

Labatt, Fanny, g. m. Hartvig Levin, 138
Labatt, Isaac David, 259
Lackenbach, Mendel, = Bendix, Emanuel
Lagerfelt, Israel Carl Adam, friherre, 122
Lallerstedt, Adolph, 47
Lamartine, Alphonse de, fransk förf., 132
Lamm, Adolph David, 197, 233 f.
Lamm, Aron Levi, 241
Lamm, Beata Dorothea, g. m. Wolff Hirsch Wahren, 148
Lamm, David Moses, 22, 234, 241
Lamm, Ester, g. m. Levy Selcher Bähr, 236
Lamm, Fredrika, 241
Lamm, Leopold David, 147
Lamm, Levin Moses, 20—22, 39, 68, 166, 239, 241 f., 244
Lamm, Martin, professor, 119
Lamm, Moses, 236
Landres, Salamon, 218
Landsburg, Hirsch, = Baruch, Hartvig
Laser, Karoline, g. m. Meyer Levy, 252
Lasky, 179
Lazarus, pseudonym, = Lindahl, C. F.
Lazarus, Juliana, g. m. Isaac David Hirsch, 140, 234
Lazarus von Rotschild, pseudonym, = Meijer-Grankvist, Paul, 260
Lea, hustru till Joseph Malchin, 155
Lehman, Carl Peter, konstnär, 50
Leijonancker, Beata Christina, stiftsfröken, 54 f.
Leijonancker, Maria Elisabeth, stiftsfröken, 54
Leman, Isaac, 157, 230
Leman, Michel, 248
Leman, Philip, 263
Leman, Selly, g. m. Valk Isaac Vallentin, 248
Lembke, slaktare, 248
Lenning, fabrikör, 242
Lenz, Chr. Fr., reseskildrare, 252
Leuwarden (Lewerden), Sprinz, g. m. Moses Lamm, 236
Levertin, Alfred, läkare, 234
Levertin, Anna, fru, 69, 87
Levertin, Oscar, 68 f., 84, 86 f., 261
Levertin, Sophie, = Davidson, Sophie
Levertin, Wilhelm, 102
Levi, Abraham, 127
Levi, David, 130
Levi, Levin Hirsch, rabbin, 40, 234
Levi, Marcus, 127, 136, 140, 225 f., 229, 257
Levin, Abraham, = Fürstenberg, Abraham
Lewin, Amalia, g. m. Ferdinand Tilgmann, 144

Levin, Beata, g. m. Ruben Wulff, 233
Levin, Beata, g. m. Salomon Josephson, 132
Levin, Bina, g. m. Isaac David Labatt, 259
Levin, Birgitte (Breine), = Stern, Birgitte
Levin, David Bär, 254
Lewin, David Herman, 124 f., 143
Levin, Gustafva, g. m. Joseph Loria, 133
Levin, Hartvig, 138
Levin, Hedda, g. m. Lazarus Bendix, 132
Lewin, Herman (Heyman), 125, 142 f., 234, 260
Levin, Isaac = Isaac, Levin
Levin (?), Isaac, 268
Levin, Jenny Rakel, 222, 238
Levin, Johanna, g. m. Aron Moses Henriques, 132
Levin, Joseph, 137
Levin, Kaufman, 142 f., 234
Levin, Lazarus, 242
Levin, Lovisa, g. m. N. J. Suber, 132
Lewin, Maria, = Davidsson, Maria
Levin, Marx, = Levi, Marcus
Levin, Moses, 141
Levin, Mårten, 137
Levin, Naphtali, 133, 258
Levin, Nathanael, 138
Levin, Nils, överläkare, 137
Levin, Rakel, g. m. Samuel Nachman, 236
Levin, Rebecka, g. m. Levin Moses Lamm, 241
Levin, Salomon Isaac, = Isaac, Salomon
Levin, Samuel, 221, 238
Levisson, Hedda, g. m. David Moses Lamm, 234
Levisson, Hirsch, 245
Levisson, Jacob, 269
Levy, Blume, g. m. Moses Salomonsen, 231
Levy (Levin), Heijman, 151, 256
Levy, Julius, 151
Levy, Louis, 115, 151
Levy, Meyer, 252
Levy, Rachel, g. m. Michael Elias Levy Delbanco, 156
Lewysohn, Ludvig, rabbin, 104 f.
Leväslampi, Greta, fru, 143
Leväslampi, släkt, = Lewin (Finland)
Lichtenberg, Albert, 250
Lichtenberg, Ludvig, 60, 250
Liebmann, Isaac, = Philip, Isaac
Lieven, G., = Levin, Naphtali
Lindahl, C. F., 51, 83, 97, 169, 250
Lindahl, G., handelsbetjänt, 47
Lindblom, Jac. Ax:son, biskop, 107, 118 f.
Lindorm, Erik, 242
Lingen, von, friherrlig släkt, 123
Lippman, C., 42
Loria, Joseph, 133
Lublin, Joseph, 104
Lundberg, Siri, fru, 53
Lyth, förf. av tysk grammatik, 100
Löwe, Heinrich, 261
Löwen, Axel, greve, 19, 239
Löwen, Elin, friherrinna, 239
Löwenthal, S., 179

Macaulay, Thomas, engelsk historiker, 132
Machiavelli, Niccolo, 250
Magnus, Amelie, g. m. Carl Oscar Philipson, 223, 231, 238, 265
Magnus, Elias, 248
Magnus, Emanuel Lazarus, 231, 238, 265
Magnus, Göthilda, g. m. John Philipson, 192, 231, 265
Magnus, Lazarus Elias, 157, 164, 248, 269
Magnusson, Aron, 157, 248
Maimonides, Moses, 169, 268
Maja, judeänka (mor till Levin Joseph?), 246
Malchin, Joseph = Joseph, Joseph
Mannles, Otto, 255
Marcus, Abraham, son till Jacob M., 27, 229, 244
Marcus, Abraham, sonson till Jacob M., 221, 238
Marcus, Aron, 27, 61—63, 66, 76, 79, 115 f., 155, 172, 244
Marcus, Beata, g. m. Esaias Jacobsson, 134 f., 184, 225 f., 228, 237 f.
Marcus, Beata, g. m. David Nathan (?), 254
Marcus, Curt, civilingenjör, 239
Marcus, Cyril, arkitekt, 27
Marcus, Emelie, g. m. Wilh. Josephson, 102, 163, 250, 267
Marcus, Ester, 228
Marcus, Fredrik, 79
Marcus, Fredrika, = Isaac, Fredrika
Marcus, Gerda, 114
Marcus, Hanna, = Schlesinger, Hanna
Marcus, Hedda, 229
Marcus, Hendel, g. m. 1) Heiman Jacob, 2) Callman Salomon, 133 f., 181, 225
Marcus, Henry, professor, 156
Marcus, Hilda, g. m. Moritz Schönthal, 61, 98 f., 163, 230, 267

Marcus, Isaac, son till Jacob Marcus? 214, 238
Marcus, Isaac, son till Joseph M. av okänd familj, 140
Marcus, Isaac, bror till Aaron Isaac, 245
Marcus, Jacob, 15—31, 33, 37—39, 43, 46, 52, 54—56, 63 f., 67, 74, 96, 98, 105 f., 110 f., 114, 116, 127—130, 134, 138, 160, 162, 166, 168, 183, 225 f., 228 f., 237, 239, 257, 268
Marcus, Johanna, dotter till Jacob M., 229
Marcus, Joseph, bror till Jacob Marcus, 15, 20, 23 f., 28, 30, 35, 38, 64, 127 f., 130, 225, 229
Marcus, Joseph, son till Jacob Marcus, 55 f., 58, 60 f., 74, 93, 114, 212 (?), 230, 233, 237 f.
Marcus, Joseph, av okänd härstamning, 138, 144, 149, 182, 225
Marcus, Levin, 52 f., 55, 60, 63, 67, 136—138, 212, 228, 233, 236 f., 252, 257
Marcus, Lovisa, g. m. Aron von Reis, 229
Marcus, Lovisa, = Rubenson, Lovisa
Marcus, Ludvig, son till Jacob Marcus, 57, 153
Marcus, Ludvig, sonson till Jacob Marcus, 73 f., 104, 114, 221, 238, 252, 255, 267
Marcus, Maria, g. m. Levin Marcus, 136, 189, 228, 236 f., 257
Marcus, Mårten, 191, 230
Marcus, Mårten Levin = Levin, Mårten
Marcus, Nathan, 138 f., 261
Marcus, Rebecka, g. m. Gottschalk Nathanson, 140, 149 f., 193, 232, 235
Marcus, Sophia, g. m. Napoleon Nathanson, 76, 150
Margolinsky, Jul., bibliotekarie, 258, 265 f., 269 f.
Mauritz, Rebecka, = Moses, Beile?
Mendelssohn, Emanuel Posnér, 97
Mendelssohn, Jeanette, 97
Meyer, Carolina, g. m. Meyer David Hirsch, 140
Meyer, David Levy, 103—105, 252
Meyer, Maria, g. m. Israel Salomon, 156
Meyer, Sophie, g. m. Julius Horwitz, 151
Meijer-Grankvist, Paul, 260
Meyrowitz, Elke, 180
Moses, Aron, 241
Moses, Beata (Beile), g. m. David Davidsson, 139—141, 229, 235, 237 f.
Moses, Gedalja, religionslärare, 109
Moses, Heiman, 107, 128, 131, 228
Moses, Jacob, 151
Moses, Jeremias, 131, 133, 146 f., 227, 235
Moses, Maria = Moses, Beile
Moses, Salmon (Calman), 267
Moses, Suxier (Jekutiel), 235

Nachman, Hirsch, 236, 242
Nachman, Marie, g. m. Bernhard Josephsson, 206, 242
Nachman, Samuel, 236, 242
Nachmanson, Michael Hirsch, 242
Nathan, Carin, = Davidsson, Carin
Nathan, David (?), 254
Nathan, Hartvig (Hirsch) Joel, 164, 241, 254 (?)
Nathan, Israel, 148 f., 235, 262
Nathan, Joseph, tanddoktor, 42, 247
Nathanson, Betty, g. m. Herman Neufeldt, 149
Nathanson, Betty, g. m. Herman Wahren, 150, 202, 230, 233, 235
Nathanson, Gottschalk, 75, 140, 148—151, 232, 235, 256
Nathan(son), Henrika, g. m. Heijman Levy, 151, 256
Nathanson, Isaac, 149
Nathanson, Jeremias (d.ä.), 75, 203, 233, 235, 256, 270
Nathanson, Jeremias (d.y.), 75
Nathanson, J. H., 242
Nathanson, Martin, 149
Nathanson, Nany Fredrika, 178, 224
Nathanson, Napoleon, 76, 150, 256
Nathanson, Rebecka, = Marcus, Rebecka
Nathanson, Sophia, = Marcus, Sophia
Naumburg, Löb, = Woolfe, Levy Meyer
Naumburg, Meir, 156
Neufeldt, Hermann, 149
Neumann, Otto, 257, 261, 268
Nieburg (= Nyborg), Tolze (Tolzzar), = Salomonsen, Therèse
Nonnen, sockerraffinaderifirma, 59
Norberg, Ivar, fil. lic., 41
Nordblom, P. B., handlande, 47
Nordén, Arthur, 34, 246
Norrköping, Leb, = Isaac, Levin
Norrlin, Abraham, 121 f., 153 f., 250
Norrlin, Ivar, f. d. apotekare, 29, 122 f.
Novalis, pseudonym för Hardenberg, Friedrich Leopold von, tysk förf., 59
Nystrøm, Eiler, 246

Odén, K. G., 256
Olán, Eskil, 258, 263 f.

Paul, Hermann, lexikograf, 261
Penzlin, Eisik, = Levin (?), Isaac, 130
Petre och Abrahamsson, boktryckare, 111
Philip, Aaron, 269
Philip, Carolina, g. m. Leopold David Lamm, 147
Philip, Emanuel, 230
Philip, Emilie, g. m. Herman Wahren, 192, 230 f., 233
Philip, Ester, = Davidsson, Ester
Philip, Fabian, 152, 264
Philip, Isaac, 152—154, 236, 263, 265
Philip, Jeremias = Jeremias, Philip
Philip, Ioseph, 153 f., 230 f., 265
Philip(son), Maria, g. m. Isaac Davidson, 64, 145, 147, 210, 234, 236 f.
Philip(son), Rebecka, g. m. Jacob Wahren, 71 f., 147, 205, 231, 236 f.
Philip, Samuel Emanuel, 230
Philips(s)on
Philipson, Aaron, 263
Philipson, Amelie, = Magnus, Amelie
Philipson, Agnes, = Rubenson, Agnes
Philipsson, Aron, 157, 263
Philipson, Berndt, advokat, 50
Philipson, Brigitte, = Bähr, Brigitte
Philipson, Carl David, 62 f., 115
Philipson, Carl Oscar, 223, 238, 250, 265
Philipson, Erik, godsägare, 51
Philipson, Göthilda, = Magnus, Göthilda
Philipson, Hilda, g. m. Julius Geber, 88, 164
Philipson, Ivar, advokat, 260
Philipson, Jacob (d.ä.), 47—51, 235 f., 238, 247, 254
Philipson, Jacob (d.y.), 222, 238
Philipson, Jeremias, = Jeremias, Philip (?)
Philipson, Jeremias, son till Philip Jeremias, 114, 147, 247
Philipson, John, 192, 231, 250, 265
Philipsson, Jonas, 263
Philipson, Mauritz (d.ä.), 49—51, 88, 148, 164, 198, 231, 234
Philipson, Oscar, ryttmästare, 44, 48 f.
Philipson, Sara, = Hirsch, Sara
Pineus, Conrad, 269
Pineus, Hedvig, g. m. Marcus Valentin, 230
Pineus, Isaac, 230, 269
Plagemann, Carl Gustaf, konstnär, 133
Platin, J. G., stadskassör, 47
Pohl, sidenfabrikör, 241
Polack, Ester Israel, g. m. Aaron Philip, 269
Polack, Eva (Elisabeth), g. m. Bendix Moses Henriques, 231, 269
Präger, Juda, 154, 264

Raab, Carl Adam, överstelöjtnant, 35
Ramsten, Eva, bibliotekarie, 97
Rapaport, S. L., judaist, 259
Raphael, Axel, 245
Raphael, Bernhardina, g. m. Esaias Jacobsson, 136
Raphael, Ellen, 28, 104, 142 f., 149, 151 f., 158, 161, 164, 239, 245, 266, 268 f.
Raphael, Jacob, 245
Raphael-Hallencreutz, Olga, 114, 116, 245
Rehnström, Pehr, 47
Reis, Andreas (Anschel) von, 152, 263
Reis, Aron, von, 248
Reis, von, släkt, 152
Reis & Magnusson, 59, 242, 269
Ries, David Elias, 244
Ries, Elia, 244
Ries, Mathilda (Mate), g. m. Joseph Marcus (Jacob M:s bror), 244
Ries, Marcus Elias, 36, 38
Ringborg, Edv., 47, 67, 72, 76, 82, 85, 105, 239, 241, 247
Rippner, Samuel, 93, 252
Rippner, Sara, = Josephsson, Sara
Rosen, Ingeborg von, 269
Rothenberg, Bertha, 177, 224
Rothenberg, Samuel Markowitsch, 224
Ruben, Beata (Bela), g. m. Hart(v)ig Joel Nathan, 164
Ruben, Ephraim Magnus, 164
Rubenson, Abraham, 158, 160
Rubenson, Agnes, g. m. Jacob Philipson (d.y.), 238
Rubenson, Hedda, g. m. Max Westheimer, 158
Rubenson, Jacob, 238
Rubenson, Lovisa, g. m. Joseph Marcus (Jacob M:s son), 98, 196, 230, 232 f., 237 f.
Rubenson, Mauritz, 159
Rubenson, Rudolf, 159
Rubensson, Wulff = Wulff, Ruben
Rydqvist, Joh. Erik, språkforskare, 248
Röbel, Wolff, 262
Röhl, Maria, konstnärinna, 51

Salemonson, Isaac, 153, 200, 235, 236
Sallmén (Åbo), 254
Salmonson, Cecilia, g. m. Bernhard Josephsson, 236
Salmonson, Axel Israel, 156, 236
Salmson, Salm, 111
Saloman, Geskel, konstnär, 103 f., 172
Salomon, Abraham, = Abrahamsson, (S.) Abraham
Salomon, Amalia, g. m. Marcus Isaac, 245
Salomon, Aron, 252
Salomon, Callman (Clemon etc.), 55, 134 f., 225
Salomon, David, 142, 227
Salomon, Elias, 148, 244
Salomon, Hendel, g. m. Gabriel Schlesinger, 233
Salomon, Heumann, 148, 262
Salomon, Heyman Elias, 148, 158, 244 f., 262
Salomon, Isaac, = Isaac, Salomon
Salomon, Israel, 156
Salomon, Jacob Elias, 263 f.
Salomon, Jeanette, g. m. Joseph Eliasson, 156
Salomon, Jeremias, 55, 92, 159 f.
Salomon, Johanna, = Isaac, Johanna, g. m. Salomon Jacob
Salomon, Julius, bibliotekarie, 260, 264
Salomon, Kele, g. m. Joske Josephsson, 252
Salomon, Lovisa, g. m. Abraham Benjamin Benecke, 140
Salomon, Magdalena, g. m. Kaufman Levin, 142, 234
Salomon, Moses, 156, 252, 256
Salomon, Samuel, 244 f.
Salomon, Sara, g. m. Ludvig Marcus (d.ä.), 57, 153
Salomonsen, Moses ("Mausche Nyborg"), 230 f.
Salomonsen (Nyborg), Salomon, 267
Salomonsen (Nyborg), Therèse, g. m. Joseph Philip, 230 f.
Salomonsson, Abraham, 250
Salomonsson, Betty, = Hirsch, Betty
Salomonsson, Edeline, g. m. Levy Joseph Eliasson, 83, 86, 88, 171
Salomonsson, Ester, = Jonas, Ester
Salomonsson, Majer, 35
Salomonsson, S., = Salmson, Salm
Samson, Moses Aron, 264
Samuel, Gustav, 270
Samuel, Isaack, 268
Samuel, Jacob, 147, 261
Samuel, Täubche, g. m. Hirsch Levisson, 245
Sandberg, ålderman, 43
Schachner, rabbin, 104
Schiller, Friedrich von, 59
Schinder, Markus, 220
Schlegel, bröderna, tyska förf., 59
Schlesinger, Aron, 154
Schlesinger, Carl Erik, 178, 224, 232
Schlesinger, Ebba Emilia, 194, 232
Schlesinger, Elsa (Lisa) Henriette, 177, 224
Schlesinger, Gabriel, 154, 233, 241, 263 f.
Schlesinger, Gustafva, g. m. Heyman Jacob Heyman, 233
Schlesinger, Hanna, g. m. Aron Marcus, 62, 76, 79, 155
Schlesinger, Hedda, = Jacobsson, Hedda
Schlesinger, Izek, 154
Schlesinger, Isaac Meyer, 76—80, 155, 232
Schlesinger, John, 79, 155
Schlesinger, Josephine, = Benecke, Josephine
Schlesinger, Karl-Erik, läroverksadjunkt, 79
Schlesinger, Levy Julius, 76 f., 103, 115, 155, 195, 231 f., 238
Schlesinger, Marcus, 154
Schlesinger, Meyer, 154 f., 232, 265
Schlesinger, Sigrid, g. m. Svante Friedländer, 263
Schlesinger, Wulff, 66, 76, 244, 252
Schönthal, Lämlein David, 230, 269
Schönthal, Moritz, 61, 98—102, 105, 192, 228, 230
Segal, Joseph, 128, 188, 228
Segal, Mordche, = Levi, Marcus
Senator, Zipora, g. m. Philip Valentin, 230
Silberstein, Siegfried, Oberrabbiner, genealog, 130, 147, 252 f., 256 f., 261, 263
Simon(sen), Gitel (Gustafva; Fredrika?), g. m. Abraham Abrahamsson, 162, 266
Simon, Isaac, 159 f., 162
Simon(sson), Jacob, 160—162, 266 f.
Simon, Lovisa, g. m. Abraham Rubenson, 158
Simon(sson), Ruben, 267
Simon, Sipper, 267
Simonis, Rudolf, arkivarie, genealog, 148 f., 241, 256, 262, 267
Simonsen, Joseph, 162
Simonsen, J. L., grosserer, cand. jur., 161, 163

Simonsen, Levin, 130 f., 160—163, 267
Simonsson, Simon, 160, 163
Simson, Levin, 257
Sisefsky, Ester, f. Gusiatsky, 217
Sisefsky, Salomon, 217
Sissel, Hendel, = Behr, Hanna
Sjöberg, Franz, publicist, 51
Sjöberg, Hans, traktör, 55
Sjöström, Carl, 258
Sloman, Levin, 153, 263
Soldin, Alexander Ludvig, 74, 80—83, 88, 235
Soldin, Debora, = Joseph, Debora
Soldin, Hanna, = Eliasson, Hanna
Soldin, Ludvig Alexander, 82
Soldin, Ludvig Sussman, 80
Stern, Betty, 218
Stern, Birgit Seldy, 216
Stern, Birgitte (Breine), g. m. Levin Isaac, 31, 129
Stern, K., 218
Stern, Karl Erik, 216
Sternau, Gette, g. m. Lämlein David Schönthal, 230
Stiebel, Emanuel, 89
Stiebel, Emile, 89
Stiebel, Fanny, g. m. Jaques Jean Thiel, 89, 125
Stiebel, Jacob, 89
Stiebel, Rebecka, g. m. Isaac Isaac Davidson, 89, 250
Suber, Margareta, 132
Suber, Nathan Johan, 132
Suber, Therèse, g. m. Simon Hirsch, 267
Sundblad, Johannes, skriftställare, 256
Sundelin, Olof Johan, präst, lärare, 252
Sundelius, Hans Olof, präst, skriftställare, 13, 43, 107, 241
Swartz, John, lagman, 247
Svedbom, förf. av tysk läsebok, 100
Söderberg, Lars Johan, 85
Söderberg & Arosenius, firma, 67

Tarschys, Bernhard, lektor, 253 f. 259
Tegnér, Esaias, 62, 91
Tengmark, 98
Texière, Fredrika, g. m. Hartvig Baruch, 157, 211, 235, 237
Texière, Jacob (Baruch?), 157, 237, 270
Texière, Jacob, skådespelare, uppläsare, 157, 237, 270
Tham, Wilh., 253
Thiel, Arthur, 89
Thiel, Ernest, 89
Thiel, Jaques Jean, 89, 125
Thorsson, Jane, fru, 86 f.
Thulin, Johan, verkmästare, 85
Tilgmann, Ferdinand, litograf, 144
Tilgmann, Svea, fru, 144
Tukydides, 59
Tychsen, Olaf Gerhard, 126 f., 133, 140, 146 f., 253, 256—258, 260, 263 f.

Ulander, Manne, rådman, 253
Unna, Salomon Emanuel, 230
Unna, Wilhelmina, g. m. Abraham Simson Fürst, 230

Wadström, Gust. Fried., överjägmästare, 43, 247
Wahlberg & Co., litografiskt tryckeri, 144
Wahren, Anna Therèse Charlotta, 178, 224
Wahren, Bertha, 191, 230
Wahren, Betty, 191, 230
Wahren, Betty, = Nathanson, Betty
Wahren, Emilie, = Philip, Emilie
Wahren, Elsa, 196, 233
Wahren, Emma, = Heyman, Emma
Wahren, Gustaf, 73 f., 76, 171, 193, 231
Wahren, Herman, 73 f., 192, 230 f., 233, 235
Wahren, Hirsch David, 148, 237, 261
Wahren, Jacob, 71 f., 74, 148, 211, 230 f., 236 f., 261
Wahren, Rebecka, = Philip(son), Rebecka
Wahren, Rebecka Gustafva, 179, 224
Wahren, Richard, 73 f., 193, 231
Wahren, Wilhelm Axel, 148
Wahren, Wolff Hirsch, 148
Valentin, Dorothea, g. m. Isaac Leman, 230
Valentin, Hugo, professor, 29, 43, 61, 105, 109, 117, 165, 230, 239, 245 f., 253—255, 259, 261, 268
Valentin, Isaac Philip, 230
Valentin, Karl, 248
Valentin, Marcus, 191, 230
Valentin, Philip (d. ä.), 230, 248 f.
Vallentin, Hugo, redaktör, skriftställare, 248
Vallentin, Valk Isaac, 47, 59 f., 248 f., 269
Warburg, Elias Samuel, 156
Warburg, Esther, g. m. Levy Meyer Woolfe, 156, 264 f.
Warburg, Jeanna, g. m. Emanuel Lazarus Magnus, 231, 238, 265

Warburg, Rosa, g. m. Levy Fürstenberg, 265
Warburg, Simon Elias, 231, 238, 264
Weijerin, Daniel, borgmästare, 50
Weissman, Gabel, 181
Weslig, Aron Elias, 196, 233
Weslig, Levy Aron, 232 f.
Westerlund-Setterdahl, herdaminnesförf., 252
Westring, J. P., livmedikus, 38
Wetterling, fabrikör, 242
Wiberg, Wilhelm, 19, 34, 80, 83—85, 101, 106, 246, 253, 270
Wieland, Martin, tysk förf., 59
Wijk, Olof, grosshandlare, 269
Wilhelm, Kurt, överrabbin, 140
Wingård, C. G. af, biskop, 269
Wittan, Abraham, 179
Woolfe, Esther, = Warburg, Esther
Woolfe, Levy Meyer, 156, 265
Woolfe, Meyer, 264
Woolfe, Sara, g. m. Joseph Eliasson, 156, 264 f.
Voumard, I. H., firma, 242
Wulff, Hirsch, 261
Wulff, Juda Leib, 155
Wulff, Rael (= Rahel), 141
Wulff, Ruben, rabbin, 61, 98, 158, 233
Wulff, Samuel, 235
Wulff, Sara, = Davidsson, Sara
Wulff, Särche (Sara), g. m. Meyer Schlesinger, 154 f., 232, 265
Wulfleff, Hirsch, 261

Zangwill, Israel, engelsk-judisk författare, 255
Zielfelt, L., kapten, 245

Åkerhielm af Blombacka, släkt, 132

RÄTTELSER:

Sid. 52, r. 10 nerifrån står: bolagsstämman; läs: *bolagsmännen.*

Sid. 137, r. 2 under högra porträttbilden står: Hollender; läs *Holländer.*

Sid. 255, not 63, r. 2 står: tulmud: läs *talmud.*

ISAAC (LEVIN?), bosatt i Penzlin på 1750-talet, d. före 1782, g. m. *Hendel Joseph*, f. o. 1730, d. 1812 i Norrköping (omgift där 1791 (?)—1796 med *Heiman Moses*, d. 1796 i Norrköping; möjligen en farbror till Philip Jeremias).

(Härnedan ett urval av deras kända ättlingar — med nödvändighet i viss mån subjektivt och alltså diskutabelt.)

I

- BEATA ISAAC, f. o. 1750—55 (i Penzlin?), d. 1818 i Köpenhamn. g. m. 1) *Simon Joseph* (Simon Simon[sson]?) bosatt i Parchim, d. trol. mellan 1793 och 1798. 2) *Jeremias Salomon*, f. o. 1757—60 i Stockholm, d. 1826 i Köpenhamn.
- LEVIN ISAAC, f. o. 1758 i Penzlin, d. 1830 i Köpenhamn, grosshandlare, kattuntryckare i Stockholm, g. m. *Birgitte (Breine) Stern*, f. o. 1767 i Hamburg, d. 1823 i Köpenhamn.
- FREDRIKA (FREIDA) ISAAC, f. o. 1760 (i Penzlin?), d. 1826 i Göteborg, g. m. *Jacob Marcus*, f. o. 1749 i Schwaan, d. 1819 i Norrköping, Grosshandlare, kattuntryckare.

II

- LEVIN SIMONSEN, f. o. 1780 i Parchim, d. 1843 i Köpenhamn, Silke- og Klædehandler, Köpenhamn — *g. m. Ester Henriques*, f. 1785 i Hamburg, d. 1852 i Köpenhamn
- GITEL (Getta; Fredrika?) SIMON, f. o. 1781—84 (i Parchim?), d. 1844 i Göteborg — *g. m. Abraham Salomon* alias *S. Abraham Abrahamsson*, f. o. 1774—76 i Malchin, d. 1841 i Göteborg, Kantor i Norrk., ombudsman i Isr. sjuk- och begravningssällsk. i Göteborg
- LOVISA SIMON, f. o. 1784—88 (i Parchim), d. o. 1820—25 i Göteborg — *g. m. Abraham Rubenson*, f. o. 1775 i Strelitz, d. 1846 i Göteborg, Handlande, senare handelsbetjänt och slutligen kyrkobetjänt
- BEATA LEVIN, f. 1791 i Stockholm, d. 1859 i Stockholm — *g. m. 1) Hertz (Wolff) Bauer*, f. o. 1787 i Hamburg, d. 1810 (skeppsbrott); *2) Salomon Josephson*, f. 1784 i Stockholm, d. 1834 i Stockholm, Grosshandlare
- HEDDA LEVIN, f. 1794 i Stockholm, d. 1864 i Stockholm — *g. m. Lazarus Bendix*, f. 1779 i Köpenhamn, d. 1826 i Stockholm, Handlande
- JOHANNA LEVIN, f. 1796 i Stockholm, d. 1856 i Göteborg — *g. m. Aron Henriques*[2]), f. 1782 (i Köpenhamn?), d. 1839 i Göteborg, Grosshandlare, fabrikör
- LOVISA LEVIN, f. 1799 i Stockholm, d. 1882 i Stockholm — *g. m. Nathan Johan Suber*, f. 1783 (1777?) i Grœnstadt (?) (= Grünstadt i Rhenlandet?), d. 1849 i Stockholm, Kratsvaskare, privatdiskontör
- JOSEPH MARCUS, f. 1795 i Norrköping, d. 1834 i Norrköping, Grosshandlare, fabrikör — *g. m. Lovisa Rubenson*, f. 1796 i Stockholm, d. 1858 i Norrköping
- ARON MARCUS, f. 1800 i Norrköping, d. 1882 i Stockholm, Urmakare — *g. m. Hanna Schlesinger*, f. 1805 i Göteborg, d. 1898 i Stockholm

III

- EVA SIMONSEN 1809—1883, *g. m. Meyer Herman Bing* 1807—1883, Fabrikant (Bing & Grøndahl), Borgerrepræsentant, Köpenhamn
- HENRIETTE SIMONSEN 1812—1896, *g. m. Jacob Herman Bing* 1811—1896, Grosserer, Fabrikejer (Bing & Grøndahl), Köpenhamn
- JOSEF L. SIMONSEN 1814—1886, Overretsprokurator, Köpenhamn, *g. m. Julie Fürst* (Hamb.) 1824—1897
- DOROTHEA ABRAHAMSSON 1808—1869, *g. m. Joseph Simonsen*[1]) 1788—1860, Handlande, Köpenhamn
- AMALIA ABRAHAMSSON 1816—1865, *g. m. Philip Syrach Hertz* 1805—1867, Grosshandlare, donator (Amalia Hertz stiftelse), Göteborg (Barnlöst äktenskap)
- RUDOLF RUBENSON 1806—1857, Konditor, Göteborg, *g. m. Celina Goldschmidt* (Reichenbach, Bajern) 1810—1876
- SEMMY JOSEPHSON 1814—1861, Grosshandlare, Stockholm, *g. m. Gustafva Jacobsson* 1819—1881
- JACOB AXEL JOSEPHSON 1818—1880, Dir. musices, tonsättare, Uppsala, *g. m. 1) Hilda Schram* 1839—1862, *2) Anna Ch. Piscator* 1840—1920
- AUGUST JOSEPHSON 1822—1867, Grosshandlare, Stockholm, *g. m. Augusta Jacobsson* 1836—1915
- WILHELM JOSEPHSON 1827—1907, Grosshandlare, Stockholm, *g. m. Emelie Marcus* 1829—1917
- LUDVIG JOSEPHSON 1832—1899, Regissör, teaterchef, Stockholm
- WILHELM EMAN. BENDIXSON 1822—1886, Köpman, Stockholm, *g. m. Tony Warburg* 1836—187[illegible]
- MAURITZ HENRIQUES 1816—1888, Lektor, Göteborg
- BIRGITTA CHARL. HENRIQUES 1825—1881, *g. m. C. M. Nyström* 1819—1903, Bankdirektör, Göteborg
- THERESE SUBER 1819—1905, *g. m. Simon Hirsch* 1809—1888, Köpman, fabrikör, Stockholm
- THEODOR SUBER 1828—1873, Bruksägare, bergsingenjör, Bruzaholm, *g. m. Sally Davidson* 1839—1922
- HILDA MARCUS 1824—1892, *g. m. Moritz Schönthal* 1820—1890, Religionslärare (rabbin), Norrköping
- FREDRIK MARCUS 1835—1882, Sidenkramhandl., Stockholm, *g. m. 1) Gelly Josephson*[1]) 1845—1868, *2) Hilma Josephson*[1]) 1849—1926
- SOPHIA MARCUS 1836—1918, *g. m. Napoleon Nathanson* 1832—1882, Restauratör, köpman, Norrköping, Stockholm
- EMELIE MARCUS 1839—1917, *g. m. Wilh. Josephson* 1827—1907 (Se denne!)
- AXEL MARCUS 1842—1918, Köpman, Stockholm, *g. m. Emma Eliasson* 1857—1940

IV

- JACOB MARTIN BING 1833—1903, Grosserer, Etatsraad, Köpenhamn, *g. m. Amalia Warburg* (Gbg) 1837—1916
- HARALD BING 1848—1924, Direktør för A/S Bing & Grøndahl, Borgerrepræsentant, Köpenhamn, *g. m. Harriet Levin* 1863—1919
- LUDVIG SIMONSEN 1847—1905, Overretssagfører, Etatsraad, Köpenhamn, *g. m. Agnes Davidsen* 1857—1901
- HENRIK J. SIMONSEN 1852—1910, Grosserer (Speditionsfirma H. J. Simonsen & Co.), Köpenhamn
- GEORG SIMONSEN 1856—1926, Grosserer (Fa. H. J. Simonsen & Co), Köpenhamn, *g. m. Elvina Warburg* 1858—1931
- ANDREAS SIMONSEN 1857—1933, Vekselerer, Köpenhamn, *g. m. Ida Fürst* (Hamburg) 1860—1925
- MAURITZ RUBENSON 1836—1899, Journalist och skriftställare, Handelstidningens "flygande", Göteborg, *g. m. Albertina Carlsson* 1850—1919
- ERNST JOSEPHSON 1851—1906, Konstnär, Stockholm
- OLOF JOSEPHSON 1870—1934, Lektor, Stockholm, *g. m. Elisabet Fries* 1873—1951
- HJALMAR JOSEPHSON 1860—1928, Grosshandlare, Stockholm, *g. m. Emmy Fränckel* 1871—
- VICTOR JOSEPHSON 1861—1898, Bokhandlare, Stockholm, *g. m. Ann-Sofi Valentin* 1865—1951
- LISEN JOSEPHSON 1861—1955, *g. m. Karl Otto Bonnier* 1856—1941, Bokförläggare, Stockholm
- ANNA JOSEPHSON 1863—1947, *g. m. Ernest Thiel* 1859—1947, Bankdirektör, Stockholm (skilsm.)
- ARTHUR BENDIXSON 1859—1938, Fil. d:r, rektor för Göteborgs samskola, *g. m. Nanna Sohlman* 1860—1923
- IVAR BENDIXSON 1861—1935, Professor, Stockholm, *g. m. Anna Lind* 1860—1929
- HULDA CHARL. NYSTRÖM 1849—1909, *g. m. frih. Albert Åkerhielm (af Blombacka)* 1846—1920, President i kammarrätten, statsråd, Stockholm
- OSCAR HIRSCH 1847—1931, Ingenjör, industriman, Stockholm, *g. m. Fanny Saloman* 1856—1880
- HJALMAR SUBER 1858—1926, Provinsialläkare, Linköping, *g. m. Siri Kindbom* 1869—1936
- MARIE-LOUISE SUBER 1861—1945, *g. m. Carl Otto Mannerfelt* 1852—1924, Kapten, skriftställare, Borås
- BERTHA SCHÖNTHAL 1854—1914, *g. m. Oscar Valentin* 1843—1929, Lantbrukare, Vikingstad, sedermera bosatt i Stockholm
- EDITH SCHÖNTHAL 1855—1936, *g. m. Axel Heyman* 1859—1902, Grosshandlare, Stockholm (skilsm.)
- CARL MARCUS 1873—1935, Överläkare, dermatolog, Stockholm
- BETTY NATHANSON 1858—1920, *g. m. Theodor Piehl* 1854—1923, Kontorschef, Stockholm
- GERDA MARCUS 1880—1952, Journalist, socialarbetare, Stockholm, *g. m. Ernst Fall*, Dr. jur., skriftställare (skilsm.)

V

- HERMAN JACOB BING 1871—, Professor, Dr. Med., Overlæge, Köpenhamn, *g. m. Ebba Henriques* 1885—
- LUDVIG BING 1892—, Overretssagfører, Köpenhamn, *g. m. Sigrid Abildgaard* 1894—
- POUL SIMONSEN 1881—, Dir. för porslinsfabrikerna Bing & Grøndahl och Norden, Köpenhamn, *g. m. Johanne Bing* 1883—1952
- JOSEPH L. SIMONSEN 1888—, Cand. jur., Grosserer (Fa. H. J. Simonsen & Co.), Köpenhamn
- RUDOLPH SIMONSEN 1889—1947, Cand. jur., Pianist, Dir. för Det kgl. Musikkonservatorium, Köpenhamn, *g. m. 1) Käthe Löwenthal* 1892—1942, *2) Ebba Salver Schou* f. Heckscher 1896—
- ALBERT RUBENSON 1886—1948, Läkare, med. d:r, Göteborg, *g. m. Irene Hüttner* 1907—
- KARL JOSEPHSON 1900—, Fil. d:r, byråchef, Stockholm, *g. m. 1) Brita Olsson* 1904— (skilsm.), *2) Helfrid Walde* 1901—, byråsekr.
- LENNART JOSEPHSON 1908—, Fil. d:r, redaktör för Ord och Bild, Stockholm, *g. m. Ingrid Broberg* 1909—, med. kand.
- GUNNAR JOSEPHSON 1889—, Bokhandlare, Sthlm, *g. m. Maud Boheman* 1888—
- RAGNAR JOSEPHSON 1891—, Professor, Lund, *g. m. Gabrielle Abramson* 1889—, fil. mag.
- TOR BONNIER 1883—, Bokförl., Stockholm, *g. m. 1) Greta Lindberg* 1886— (skilsm.), *2) Tora Nordström* 1895—
- GERT BONNIER 1890—, Professor, Stockholm, *g. m. Tony Romander* 1891—
- CARIN THIEL 1889—, *g. m. 1) Sven Lidman* 1882—, Författare, Stockholm (skilsm.), *2) Ragnar Östberg* 1866—1945, Arkitekt, professor, Stockholm
- STIG BENDIXON 1888—, Jur. kand., redaktör, Stockholm, *g. m. Severa Bergh* 1890—1953
- CARL EVERT ÅKERHIELM 1878—1950, Frih., legationsråd, Stockholm, *g. m. 1) Mary Scarisbrick* 1894— (skilsm.), *2) Gunlög Kock* 1906— (skilsm.), *3) Irene Bjerne* 1920—
- SAMUEL ÅKERHIELM 1887—, Frih., generallöjtnant, f. d. mil.befälhavare för I milo, Lund, *g. m. Margareta Reuterswärd* 1891—
- AXEL HIRSCH 1879—, F. d. dir. i Sv. fattigv.- och barnavårdsförb., skriftställare, med. hedersdoktor, Stockholm
- MARGARETA SUBER 1892—, Författarinna, Stockholm, *g. m. Göran Topelius* 1893—, Kansliråd, Stockholm (skilsm.)
- MÅNS MANNERFELT 1884—, Kapten, skriftställare, Uppsala, *g. m. Ingegerd Posse* 1886—
- CARL MANNERFELT 1886—1951, Landshövding, Mariestad, *g. m. Maja Lindhom* 1892—
- HUGO VALENTIN 1888—, Professor, Uppsala, *g. m. Fanny Schiöler* 1894—
- HARALD J. HEYMAN 1889—, F. d. förste bibliotekarie, fil. d:r, Uppsala, *g. m. Stina von Unge* 1894—, fil. kand.
- GRETA PIEHL 1895—, *g. m. Mårten Henriques* 1886—, Advokat, Göteborg

VI

- ERLAND JOSEPHSON 1923—, Skådespelare, författare, Stockholm, *g. m. Annika Tretow* 1919—, Skådespelerska
- ULLA LIDMAN 1910—, Riksdagsledamot, *g. m. Anders Frostenson* 1906—, Kyrkoherde, psalmförfattare, Lovö, Drottningholm
- CARL MANNERFELT 1913—, Docent, disponent (Esselte AB), Stockholm, *g. m. Ebba Ekman* 1918—
- VIVEKA HEYMAN 1919—, Fil. kand., författarinna, Stockholm

---

[1]) *Sannolikt morbror till sin hustru, alltså en son till Beata Isaac.*

[2]) *Antagligen son till Moses Aron Henriques i Köpenhamn och h. h. Esperence Heckscher och i så fall kusins son till Moses Ruben Henriques (Mausche Ber) och h. h. Rachel H., vilka sinsemellan var kusiner. En dotter till Moses Ruben H. var Ester H., gift med Levin Simonsen (se början av denna släktöversikt). Aron Henriques' hustru, Johanna Levin, var ju kusin till Levin Simonsen; själv torde han alltså ha varit syssling med Simonsens hustru. Moses Aron Henriques' fader var signetstickaren Aron Nathan (1711—1764), g. m. Sille Meyer. Denne Aron Nathan var bror till Bendix Moses Henriques (Pinchas Nasche), och Aron Moses H. torde alltså ha varit brorsons son till Bendix Moses H. Detta skulle betyda, att exempelvis generallöjtnant Samuel Åkerhielm, som är femmänning med fru Greta Henriques, f. Piehl, dessutom är sexmänning med hennes make, advokaten Mårten Henriques (se slutet av denna släktöversikt).*

[1]) *Döttrar till Semmy Josephson och alltså systrar till Ernst Josephson (se dessa!).*

Jönköping
Tryckeriaktiebolaget Småland
1956